

**Burdur
Mehmet Akif Ersoy
Üniversitesi**

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ARKEOLOJİ ANABİLİM DALI (SDÜ ile ORTAK)

PİSİDİA BÖLGESİ MEZAR SANATINDA SİLAH TASVİRLERİ

Şevval Rukiye ERDOĞAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

Doç. Dr. Bilge Ayça POLAT BECKS

BURDUR – 2019

T.C.
MEHMET AKIF ERSOY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARKEOLOJİ ANABİLİM DALI

PİSİDİA BÖLGESİ MEZAR SANATINDA SİLAH TASVİRLERİ

Şevval Rukiye ERDOĞAN
YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman: Doç. Dr. Bilge Ayça POLAT BECKS

Jüri Üyesi: Prof. Dr. Mehmet ÖZHANLI

Jüri Üyesi: Dr. Öğr. Üyesi Şevket AKTAŞ

BURDUR – 2019

**MAKÜ SOSYAL BİLİMLER
ENSTİTÜSÜ**

YÜKSEK LİSANS JÜRİ ONAY FORMU

M.A.K.Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun 31/05/2019 tarih ve 2019/14 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından 03/07/2019 tarihinde tez savunma sınavı yapılan ŞEVVAL RUKİYE ERDOĞAN 'IN "PİSİDİA BÖLGESİ MEZAR SANATINDA SİLAH TASVİRLERİ" konulu tez çalışması Arkeoloji Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS tezi olarak kabul edilmiştir.

JÜRİ

ÜYE

(TEZ DANIŞMANI) : Doç. Dr. B. Ayça POLAT BECKS

ÜYE

: Prof. Dr. Mehmet ÖZHANLI (SDÜ)

ÜYE

: Dr. Öğr. Üyesi Şevket AKTAŞ (Akdeniz Üniversitesi)

ONAY

M.A.K.Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun ...../...../..... tarih ve ...../..... sayılı kararı.

İMZA/MÜHÜR

*“...Ölüm hepimizin yazgısıdır; kader ölüm döşegine serince insanı, tanrılar
bile uzaklaştırılmaz uğursuz ölümü oradan.....”*

Homeros, Odysseia III, 235-237

Anneme ve Babama

T.C.
MEHMET AKİF ERSOY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Pisidia Bölgesi Mezar Sanatında Silah Tasvirleri” adlı çalışmanın, proje safhasından sonuçlanmasına kadar geçen bütün süreçlerde bilimsel ve akademik etik kurallarına uygun bir şekilde hazırlandığımı ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu belirtir ve onurumla beyan ederim.

Şevval Rukiye ERDOĞAN

03.07.2019

ÖNSÖZ/TEŞEKKÜR

Severek hazırladığım konuda değerli fikirleriyle yol gösteren ve ilgili kaynaklara ulaşmamda yardımlarını esirgemeyen kıymetli hocam ve danışmanım Doç. Dr. Bilge Ayça Polat Becks'e ve yine kıymetli hocam Doç. Dr. Heinrich Ralf Becks'e, konuyla ilgili çalışmalarımı tereddüt etmeden benimle paylaşan Sayın Doç. Dr. Veli Köse'ye; ulaştığım kaynakları tasnif etme ve fikir verme konusunda her daim yanımda olan meslektaşım ve arkadaşım sevgili Öğr. Gör. Mustafa Şimşek'e ve yine meslektaşım ve arkadaşım sevgili Murat Arpacı'ya en içten teşekkürlerimi bir borç bilirim.

Lisans ve yüksek lisans eğitimim boyunca bilgilerini bana aktaran kıymetli hocalarım Doç. Dr. Şükrü Özudoğru, Doç. Dr. F. Eray Dökü'ye ve Öğr. Gör. Mehmet Basalak'a; bununla birlikte araştırmanın ve soru sormanın altında yatan cevhere ulaşmamda nice emekleri bulunan saygıdeğer ve kıymetli hocam Prof. Dr. Fahri Işık'a gönülden teşekkürlerimi sunarım.

Bu tezin oluşması için yaptıkları ve bıraktıkları ile geçmişten bugünüme köprü niteliği taşıyarak el uzatan Pisidia halkına sonsuz teşekkür ediyorum, iyi ki var olmuşsunuz.

Kütüphane kapılarını bana sonuna kadar açan DAI (Alman Arkeoloji Enstitüsü)'e ve çalışanlarına, ARIT (Amerikan Araştırma Enstitüsü)'e ve çalışanlarına, BAAI (İngiliz Arkeoloji Araştırma Enstitüsü)'ye ve çalışanlarına, tezimi araştırma bursu ile destekleyen AKMED (Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü)'e ve çalışanlarına yürekten teşekkürlerimi sunarım.

Ulaştığım kaynakları çevirmem konusunda her zaman yardımcı olan Sanat Tarihçisi Ayşe Erdoğan Uluer'e, Kimyager Süleyman Muammer Erdoğan'a, Türkolog Hande Elif Bağrıaçık'a; tez hazırlama aşamasında ne zaman sıkılısam tüm dertlerimi dinleyen Leman Esra Bağrıaçık'a teşekkür ederim.

Tez hazırlama sürecinde maddi ve manevi her türlü desteği sağlayan biricik anneme ve aileme sonsuz teşekkür ederim. Ayrıca bana her zaman inanan ve güvenen, ona verdiğim sözün haklı gururunu yaşatan, tez hazırlama sürecinde ebediyete intikal eden çok sevgili babam Avni Erdoğan'a canıgönülden teşekkür ederim.

(ERDOĞAN, Şevval Rukiye, *Pisidia Bölgesi Mezar Sanatında Silah Tasvirleri*, Yüksek Lisans Tezi, Burdur, 2019)

ÖZET

Günümüzde Göller Bölgesi veya Göller Yöresi olarak bilinen Pisidia Bölgesi, Milyas arazisi ile birlikte Mare Pamphylium'un (Akdeniz Körfezi) kuzeyindeki ovada yer alan Pamphylia'yı çeviren Toros Dağlarıyla güneyinde Anaua Lacus (Acı Tuz Gölü) ile Askania Lacus (Burdur Gölü) arasından geçen Söğüt Dağları'nın uzantılarıyla dik olarak birleşen Sultan Dağları ile kuzeyden çevrilmiştir. Karalis Lacus'un (Beyşehir Gölü) güneydoğusundan Melas Çayı'nın (Manavgat Çayı) yukarı ve orta çığırına kadar olan tepelikler ise doğu sınırını oluşturmaktadır.

Çalışmamız Pisidia Bölgesi'nin sınırları içerisinde konumlanan, mezar steli, lahit ve ostotheke üzerinde betimlenen silah tasvirlerini kapsamaktadır. Bölgenin coğrafyası, yol haritası, önemli kentleri ve bu kentlerin nekropolis alanları incelenerek; üzerine yapılmış olan akademik çalışmalar ve yapılan bilimsel kazılar göz önünde bulundurularak bir çerçeve belirlenerek ve bu çerçeve içerisinde bölgenin mezar yapısı ve tasvirleri hakkında fikir elde edilmesine çalışılacaktır. Bu kapsamda eldeki veriler ışığında yapılan çalışmalar, alan taraması ve yüzey araştırmaları dikkate alınarak konu ile ilgili ortak bir üslup ve fikir birliğine varılması amaçlanmaktadır.

Pisidia Bölgesi; gömü gelenekleri ve nekropolis alanları, silah betimlerinin kullanıldığı mezar tipleri, ostotheke, lahit ve mezar stelleri, bu donelerin kökeni ve ilk örnekleri incelenerek Phrygia, Pamphylia, Lykia, Ikonía, Isaura ve Makedonia örnekleri ile anoloji kurulmaya çalışılarak akültürasyon olup olmadığına dair veriler incelenecektir.

Pisidia Bölgesi mezar stelleri, ostotheke ve lahiti üzerinde tasvir edilen silah betimleri; kendi içerisinde saldırı ve savunma silahları olup olmadığına bakılacaktır. Bu tasvirlerin yaşanan süreç içerisinde etnik kimlik ilişkisi, ikonografik açıdan değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Pisidia Bölgesi, Ölü Gömme, Lahit, Ostotheke, Silah, Stel, Kalkan, Mızrak, Kılıç

ERDOĞAN, Şevval Rukiye, *Depictions of Weapons in The Tomb Art of Pisidia Region*, Master Thesis, Burdur, 2019)

ABSTRACT

Pisidia Region, now known as the Lakes Region or the Lakes Region, passes between the Taurus Mountains, which surround Pamphylia on the plain north of Mare Pamphylium (Mediterranean Bay) with the land of Milyas, and between Anaua Lacus (Acı Tuz Gölü) and Askania Lacus (Burdur Lake). It is surrounded by the Sultan Mountains, which are connected vertically with the extensions of the Söğüt Mountains. From the southeast of Karalis Lacus (Beyşehir Lake) to the upper and middle paths of the Melas Çayı (Manavgat River), the hills form the eastern border.

Our study includes descriptions of weapons depicted on the grave stele, sarcophagus and ostothek located within the boundaries of Pisidia Region. The geography, road map, important cities of the region and the necropolis areas of these cities are examined; based on academic studies and scientific excavations, a framework will be determined and an idea will be obtained about the tomb structure and descriptions of the region. In this context, the aim is to reach a common ground and consensus on the subject by taking the studies, field survey and surveys into consideration in the light of the available data. Pisidia Region; burial traditions and necropolis areas, the types of graves using weapon depictions, ostothek, sarcophagus and grave steles, the origin of these data and the first examples are investigated by examining the samples of Phrygia, Pamphylia, Lykia, Ikonian, Isaura and Macedonian trying to establish an analogy.

Descriptions of weapons depicted on the grave steles, ostothek and sarcophagus of the Pisidia Region; and whether there are any weapons of attack and defense in itself will be investigated. In this process, the relationship between ethnic identity and depictions will be evaluated according to an iconographic aspect.

Keywords: Pisidia Region, Burial, Sarcophagus, Ostothek, Stele, Weapon, Shield, Spear, Sword

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ.....	i
ÖNSÖZ / TEŞEKKÜR.....	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	iv
İÇİNDEKİLER.....	v
KISALTMALAR.....	vii
HARİTALAR DİZİNİ.....	x
PLANLAR DİZİNİ.....	xi
RESİMLER DİZİNİ.....	xii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

PISIDIA BÖLGESİ

1.1. Bölgenin Tarihi Coğrafyası ve Sınırları.....	4
1.2. Bölgenin Tarihçesi.....	10
1.2.1. Hellenistik Dönem’de Pisidia.....	10
1.2.2. Roma Dönemi’nde Pisidia.....	19
1.3. Yol Ağları ve Önemli Kentleri.....	26
1.4. Araştırma Tarihi ve Yapılan Kazılar.....	48

İKİNCİ BÖLÜM

PISIDIA BÖLGESİ GÖMÜ GELENEKLERİ ve NEKROPOLIS

ALANLARI

2.1. Kremasyon.....	57
2.2. İnhumasyon.....	60
2.3. Bölgedeki Başlıca Nekropolis Alanları.....	63

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SİLAH BETİMLERİNİN KULLANILDIĞI MEZAR TİPLERİ

3.1. Ostothek.....	88
3.1.1. Kökeni ve İlk Örnekleri.....	88
3.1.2. Pisidia Tipi Ostothekler.....	91
3.2. Lahit.....	93
3.3. Stel.....	98

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

PISIDIA OSTOTHEK ve LAHİTLERİ ÜZERİNDE KARŞILAŞILAN SİLAH BETİMLERİ

4.1. Saldırı Silahları.....	110
4.2. Savunma Silahları.....	114
4.3. Silah Betimlerinin Tarihsel Süreci, Etnik Kimlikler İlişkisi ve İkonografik Açıdan Değerlendirilmesi.....	121
SONUÇ.....	134
KAYNAKÇA.....	143
EKLER.....	178
ÖZGEÇMİŞ.....	229

KISALTMALAR DİZİNİ

Abb.	: Resim
AJA	: American Journal of Archaeology.
AJPhil	: American Journal of Philology.
AMS	: Asia Minor Studien.
AnSt	: Anatolian Studies.
AST	: Araştırma Sonuçları Toplantısı
AW	: Antike Welt
BCH	: Ecole Française d'Athènes Bulletin de Correspondance Hellenique.
BIAA	: British Institute of Archaeology at Ankara
Bkz.	: Bakınız
BMC	: A Catalogue of Greek Coins in the British Museum.
BSA	: The Annual of the British School at Athens.
BWPr	: Winckelmannsprogramm der Archäologischen Gesellschaft zu Berlin.
CAH	: Cambridge Ancient History
CIL	: Corpus Inscriptionum Latinarum
Cm	: Santimetre
CollAn	: Colloquium Anatolicum
çev.	: Çevirmen
dn.	: Dipnot
edt.	: Editör
EpigrAnat	: Epigraphica Anatolica. Zeitschrift für Epigraphik und historische Geographie Anatoliens.
Fig.	: Figür
Har.	: Harita

IGSK	: Inschriften Griechischer Städte aus Kleinasien
IstMitt	: Istanbuler Mitteilungen.
JHS	: The Journal of Hellenic Studies
JRS	: The Journal of Roman Studies.
Km	: Kilometre
KST	: Kazı Sonuçları Toplantısı
Lev.	: Levha
m	: Metre
MAKÜ	: Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
MAMA	: Monumenta Asiae Minoris Antiqua
MCRI	: The Journal of Mediterranean Civilisations Studies
MedA	: Mediterranean Archaeology
MÖ	: Milattan Önce
MS	: Milattan Sonra
MÜZEKK	: Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu
No	: Numara
ÖJh	: Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Institute in Wien.
PHASELIS	: Journal of Interdisciplinary Mediterranean Studies
RA	:Revue Archéologique
RAI	: Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland.
RE	: Paulys-Wissowa-Kroll-Mittelhaus, Real Encyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft, Neue Bearbeitung, Dritter Halbband, Stuttgart, 1895.
Res.	: Resim
S.	: Sayı
s.	: Sayfa

SDÜ : Süleyman Demirel Üniversitesi
TAD : Türk Arkeoloji Dergisi
Taf. : Tafel
TTKong : Türk Tarih Kongresi
vdd : ve diğerleri
vol. : Volume.
yy : Yüzyıl

HARİTALAR DİZİNİ

HARİTA 1: Pisidia Bölgesi, (Özsait, 1985, Lev. XVI).

HARİTA 2: Pisidia Bölgesi coğrafi haritası, (Özcan, 2008: s. 211, Lev. 1).

HARİTA 3: Hellenistik Dönem Pisidia Bölgesi (Özcan, 2008: s. 214, Lev. 4).

HARİTA 4: Phasalis antik kenti, (<http://pelagios.org/maps/greco-roman/>).

HARİTA 5: Döşemealtı Boğazı, (<http://pelagios.org/maps/greco-roman/>).

HARİTA 6: Roma Dönem Pisidia Bölgesi kentleri ve Via Sebastea (Özcan, 2008: s. 215, Lev. 5).

HARİTA 7: Via Sebaste'nin batı kısmı, (French-Mitchell, 1977, s. 219, Har. Res. 1).

HARİTA 8: Termessos antik kenti, (Mitchell, 1995, s. 7, Fig. 2).

HARİTA 9: Sagalassos antik kenti, (Talloon, 2015, s. xix, Map 1).

HARİTA 10: Senitli Yaylası ve çevresi, (Özsait-vd., 2008: s. 931).

PLAN DİZİNİ

- PLAN 1:** Termessos antik kenti planı, (Özcan, 2008, s. 227, Lev. 16a).
- PLAN 2:** Sagalassos antik kenti planı, (Köse, 1998, s. 250, Abb. 1).
- PLAN 3:** Ariassos antik kenti planı, (Cormark, 1996: s. 2-3, Fig. 1).
- PLAN 4:** Antiokheia kenti planı
(<http://www.Isa.umich.edu/kelsey/antioch/A2/antiochplan>).
- PLAN 5:** Kremna antik kenti planı, (Mitchell-Waelkens, 1988: Fig. 1).
- PLAN 6:** Komama antik kenti, (Polat-Becks, 2014: s. 221, Har. 1).
- PLAN 7:** Alketas mezarının Termessos kentdeki konumu, (Pekridou, 1986: s. 130, Abb. 14).
- PLAN 8:** Alketas mezarı planı, (Pekridou, 1986: Abb. 11).
- PLAN 9:** Augustus kültü rahibi Hoples'in mezarı, kalkan betimli pilastrlar, (Çelgin, 1990: Res. 143).
- PLAN 10:** Arcosolium tipi kaya mezarı, yazıt bulunan lahit (Çelgin, 1990: Res. 139).
- PLAN 11:** Aurelios Khryseros'a ait sütunsuz aedicula tipi mezar yapısı, (Heberdey-Wilberg, 1900: s. 192, Abb. 68).
- PLAN 12:** Tiberia Klaudia Teimodora ve kocası Opis'e ait sütunlu aedicula tipi mezar yapısının planı, (Lanckoronski, 1892: s. 109, Fig. 75).
- PLAN 13:** Mamatis'e ait sütunlu aedicula tipi mezar yapısının planı, (Heberdey-Wilberg, 1900: s. 193, Abb. 69).
- PLAN 14:** Üç Sütunlu Mezar Yapısı, (Heberdey-Wilberg, 1900: s. 190, Abb. 65).
- PLAN 15:** Aurelia Artemis'e ait sütunlu aedicula tipi mezar yapısı planı, (Heberdey-Wilberg, 1900: s. s. 198, Abb. 72).
- PLAN 16:** Tapınak tipinde mezar yapısı, (Lanckoronski, 1892: s. 118, Fig. 89).
- PLAN 17:** Tapınak tipinde mezar yapısının planı, (Heberdey-Wilberg, s. 205, Abb. 80).
- PLAN 18:** Tiberia Klaudia Agrippeina'ya ait mezar planı, (Heberdey-Wilberg, 1900: s. 182, Abb. 55).

PLAN 19: Tiberia Klaudia Perikleia'ya ait tapınak tipi mezar planı, (Heberdey-Wilberg, s. 205. Abb. 81).

PLAN 20: Sagalassos kenti nekropolis alanları, (Köse, 2005: s. 2, Abb. 2)

PLAN 21: Doğu nekropolis alanındaki aedicula parçası rekonstrüksiyonu, (Köse, 2005: s. 118, Abb. 21).

PLAN 22: N3 mezar yapısının planı, Ariassos, (Cormark, 1996: s. 6, Fig. 3).

PLAN 23: N4 mezar yapısının planı, Ariassos, (Cormark, 1996: s. 8, Fig. 5).

PLAN 24: N5 mezar yapısının planı, Ariassos, (Cormark, 1996: s. 10, Fig. 7).

PLAN 25: N5 mezarındaki lahit, (Cormark, 1996: s. 11, Fig. 8).

RESİMLER DİZİNİ

- RESİM 1:** Güney cepheden akropolis, Olbasa (Levick, 1967: Pl. III).
- RESİM 2:** Olbasa kentinin akropolisinden Makron Pedion (Levick, 1967: Pl. IV).
- RESİM 3:** Ariassos antik kenti (Owens, 2005: Pl. V).
- RESİM 4:** Bouleuterionun kuzey kapısından gelen lento levhası, Ariassos
(Mitchell-vdd, 1989: Pl. XII, b).
- RESİM 5:** Kral Philippos II'e ait tümülüs mezarı (Drougou ve Saatsoglou-Paliadelē, 1999: Fig. 55).
- RESİM 6:** Kral Philippos II'e ait Tümülüs mezarı (Drougou ve Saatsoglou-Paliadelē, 1999: Fig. 60).
- RESİM 7:** Delipınar Tümülüsleri, (Hürmüzlü, 2007a: s. 19, Resim 1).
- RESİM 8:** Çeştepe tümülüsü, (Hürmüzlü, 2007a, s. 19, Resim 2).
- RESİM 9:** Hoyran Kaya mezarı, Isparta, (Fiedler-Taşlıalan, 2002: s. 99, Photo 3).
- RESİM 10:** Düver Kaya mezarı, (Kahya, 2012a, Res. 3a, b).
- RESİM 11:** Harmankaya (Manca) Deliktaş Kaya mezarı, (Özsait, 2008: s. 309, Resim 2).
- RESİM 12:** Alketas Mezarı, (Pekridou, 1986: Tafel 1, 1).
- RESİM 13:** Alketas Mezarının uzun yüzü, (Pekridou, 1986: Tafel 2).
- RESİM 14:** Sunu kablari ve yuvarlak masa, Alketas Mezarı, (Pekridou, 1986: Tafel 11).
- RESİM 15:** Kline, Alketas Mezarı (Pekridou, 1986: Tafel 7, 2).
- RESİM 16:** Ostotheke, Alketas Mezarı, (Pekridou, 1986: Tafel 7, 1).
- RESİM 17:** Ostotheke üzerinde betimlenen kapı, Alketas Mezarı, (Pekridou, 1986: Tafel 8, 2).
- RESİM 18:** Baldachin, Alketas Mezarı, (Pekridou, 1986: Tafel 9).
- RESİM 19:** Kartal ve yılan betimi, Alketas Mezarı, (Pekridou, 1986: Tafel 10).

- RESİM 20:** Alketas Mezarının kısa yüzü, (Pekridou, 1986: Tafel 3).
- RESİM 21:** Kalkan betimi, Alketas Mezarı, (Pekridou, 1986: Tafel 5, 2).
- RESİM 22:** Dizlik betimi, Alketas Mezarı, (Pekridou, 1986: Tafel 6, 2).
- RESİM 23:** Miğfer betimi, Alketas Mezarı, (Pekridou, 1986: Tafel 6, 1).
- RESİM 24:** Kılıç kabzası, Alketas Mezarı, Pekridou, 1986: Tafel 6, 3).
- RESİM 25:** Yazıt, Alketas Mezarı, (Pekridou, 1986: Tafel 6,4).
- RESİM 26:** Kuzey Nekropolisi'nin güneybatısında yer alan kaya mezarları, (Pekridou, 1986: Tafel 15, 1).
- RESİM 27:** Kuzeybatı Nekropolisi'nin güneybatısında yer alan kaya mezarı, (Çelgin, 1990: Res. 133).
- RESİM 28:** Alketas Mezarı'nın güneydoğusunda yer alan kaya mezarının yanındaki kayaya oyulmuş mezar stelleri, (Çelgin, 1990: Res. 85).
- RESİM 29:** Alketas Mezarı'nın güneydoğusunda yer alan kaya mezarı, (Çelgin, 1990, Res. 135).
- RESİM 30:** Alketas Mezarı'nın güneydoğusunda, sağ tarafında kayaya oyulmuş mezar stelleri, sol tarafında kapı betimli ostohek yer alan kaya mezarı, (Çelgin, 1990, Res. 137).
- RESİM 31:** Arcosolium tipi kaya mezarı, (Çelgin, 1990: Res. 139).
- RESİM 32:** Kalkan tasvirli pilastr, Kuzey Nekropolis alanında bulunan arcasolium, (Çelgin, 1990: Res. 138).
- RESİM 33:** Augustus kültü rahibi Hoples'in mezarı, kalkan tasvirli pilastrler, (Çelgin, 1990: Res. 142).
- RESİM 34:** Sütunsuz aedicula tipi mezar yapısı, (Çelgin, 1990: Res. 150).
- RESİM 35:** Sütunsuz aedicula tipi mezar yapısı, (Lanckoronski, 1892, s. 107, Fig. 72).
- RESİM 36:** Aurelios Khryseros'a ait sütunsuz aedicula tipi mezar yapısı, (Heberdey-Wilberg, 1900: s. 192, Abb. 67).

- RESİM 37:** Tiberia Klaudia Teimodora ve kocası Opis'e ait sütunlu aedicula tipi mezar yapısı, (Çelgin, 1990: Res. 166).
- RESİM 38:** Tiberia Klaudia Teimodora ve kocası Opis'e ait sütunlu aedicula tipi mezar yapısı restitüsyonu, (Lanckoronski, 1892: Taf. XVIII).
- RESİM 39:** Mamatis'e ait, sütunlu aedicula tipi mezar yapısının restitüsyonu, (Lanckoronski, s. 114, Fig. 83).
- RESİM 40:** Üç Sütunlu Mezar Yapısı, (Çelgin, 1990: Res. 178).
- RESİM 41:** Üç Sütunlu Mezar Yapısı restitüsyonu, (Heberdey-Wilberg, 1900: s. 190, Abb. 64).
- RESİM 42:** Aurelia Artemis'e ait sütunlu aedicula tipi mezar yapısı restitüsyonu, (Heberdey-Wilberg, 1900: s. s. 200, Abb. 73).
- RESİM 43:** Tapınak tipinde mezar yapısı, (Lanckoronski, 1892: Taf. XX).
- RESİM 44:** Tapınak tipi mezar yapısının günümüzdeki durumu, (Çelgin, 1990: Res. 198).
- RESİM 45:** Tapınak tipi mezar yapısının cellası (Çelgin, 1990: Res. 202).
- RESİM 46:** Tapınak mezar yapısının kesiti, (Heberdey-Wilberg, s. 204, Abb. 79).
- RESİM 47:** Tiberia Klaudia Agrippeina'ya ait tapınak tipi mezar yapısı, (Çelgin, 1990: Res. 204).
- RESİM 48:** Tiberia Klaudia Agrippeina'ya ait mezar yapısının podiumunda yer alan silah kabartmaları, (Çelgin, 1990: Res. 205).
- RESİM 49:** Tiberia Klaudia Agrippeina'ya ait mezar restitüsyonu, (Heberdey-Wilberg, 1900: s. 180, Abb. 52).
- RESİM 50:** Tiberia Klaudia Perikleia'ya ait tapınak tipi mezar yapısı, (Heberdey-Wilberg, s. 205. Abb. 82).
- RESİM 51:** Tiberia Klaudia Perikleia'ya ait mezar yapısının cella girişi, (Çelgin, 1990: s. 215).
- RESİM 52:** Aurelios Agathemeros ve Aurelia Armasta'ya ait üstü açık mezar yapısı, (Çelgin, 1990: Res. 216).

- RESİM 53:** Aurelios Agathemeros ve Aurelia Armasta'ya ait üstü açık mezar yapısı, (Lanckoronski, 1892: s. 119, Fig. 90).
- RESİM 54:** E1 Nekropolis'nde yer alan üstü açık mezar yapısı, (Çelgin, 1990: Res. 222)
- RESİM 55:** Khamosorion tipi lahit, semerdam tipi kapağı ve akroterleri, (Çelgin, 1990: Res. 243).
- RESİM 56:** Khamosorion tipi lahitlerin semerdam tipindeki akrotersiz kapak, (Çelgin, 1990: Res. 245).
- RESİM 57:** Khamosorion tipi lahitlerin kemer biçimdeki kapağı, (Çelgin, 1990: Res. 246).
- RESİM 58:** Khamosorion tipi lahdin ojival kapağı, (Çelgin, 1990: Res. 247).
- RESİM 59:** Yarı serbest bezeme unsuru bulunmayan lahit, (Çelgin, 1990: Res. 249).
- RESİM 60:** Yarı serbest lahit, kalkan bezemeli, (Çelgin, 1990: Res. 251).
- RESİM 61:** Yarı serbest lahit, tabula ansata ve kalkan betimli, (Çelgin, 1990: Res. 256).
- RESİM 62:** Geçiş tipi lahit, (Çelgin, 1990: Res. 258).
- RESİM 63:** Tabula ansata ve yuvarlak kalkan betimli lahit, (Çelgin, 1990: Res. 298).
- RESİM 64:** Yan yüzü yuvarlak kalkan betimli lahit, (Çelgin, 1990: Res. 300).
- RESİM 65:** Dikdörtgen çerçevesiz yuvarlak kalkan ve tabula ansata betimli lahit, (Çelgin, 1990: Res. 309).
- RESİM 66:** Dikdörtgen çerçevesiz ve tabula ansatasız yuvarlak kalkan betimli lahit, (Çelgin, 1990: Res. 310).
- RESİM 67:** Dikdörtgen çerçeveli pelta tipi kalkan ve tabula ansata betimli lahit, (Çelgin, 1990: Res. 407).
- RESİM 68:** Yan yüzü yuvarlak kalkan betimli lahit, (Çelgin, 1990: Res. 409).
- RESİM 69:** Anakayaya oyulan ostotheke, (Çelgin, 1990: Res. 613).
- RESİM 70:** Yarı serbest ostotheke, (Çelgin, 1990: Res. 617).

- RESİM 71:** Arkhitektonik fasadlı aedicula içindeki ostotheke, (Çelgin, 1990: Res. 620).
- RESİM 72:** Artemis-Hadrianus Tapınağı'nın propylaionunda bulunan ostotheke, (Çelgin, 1990: Res. 639).
- RESİM 73:** Artemis-Hadrianus Tapınağı'nın propylaionunda bulunan ostotheke, (Çelgin, 1990: Res. 642).
- RESİM 74:** Semerdam tipinde ostotheke kapağı, (Çelgin, 1990: Res. 625).
- RESİM 75:** Doğu nekropolis alanındaki aedicula parçası, (Köse, 2005: s. 322, Abb. 391).
- RESİM 76:** Önü traşlanmış arcosolium tipi mezar, (Köse, 2005: s. 333, Abb. 458).
- RESİM 77:** Kaide üzerinde yükseltelen tabula ansatalı lahit, (Köse, 2005: s. 301, Abb. 267).
- RESİM 78:** Kaya üzerine yerleştirilen lahit yerleri, (Köse, 2005: s. 306, Abb. 293).
- RESİM 79:** Batı nekropolis alanındaki in-situ durumundaki lahit, (Köse, 2005: s. 314, Abb. 342).
- RESİM 80:** Batı nekropolis alanındaki ostotheke, (Köse, 2005: s. 283, Abb. 157).
- RESİM 81:** Kretopolis'ten tonozlu anıt mezar, (Lanckoronski, 1892: s. 125, Fig. 98).
- RESİM 82:** Yerli kireçtaşından imal edilen lahit, (Cormark, 1996: s. 4, Fig. 2).
- RESİM 83:** Marius Octavius Kallippiarius Kleon'un yazıtı, (Mitchell, 1990: s. 151, Res. 2).
- RESİM 84:** N3 mezarının kuzey duvarı, (Cormark, 1996: Pl. I, c).
- RESİM 85:** N4 mezarı, (Cormark, 1996: Pl. II, a).
- RESİM 86:** N5 mezarındaki lahit, (Cormark, 1996: Pl. II, c).
- RESİM 87:** Anıt mezarın lahit ve exedrası, (Aydal-vdd, 1998: s. 294, Resim 13).
- RESİM 88:** Dokimeion Ana Grubu'na ait girlandlı ostotheke, (Koch, 2010: s. 127, Res./Abb. 71).
- RESİM 89:** Bithynia'ya özgü ostotheke, (Koch, 2010: s. 128, Res./Abb. 73).
- RESİM 90:** Ephessos'a özgü ostotheke, (Koch, 2010: s. 129, Res./Abb. 79).

- RESİM 91:** Karia'ya özgü ostotheke, (Koch, 2010: s. 129, Res./Abb. 80).
- RESİM 92:** Lykaonia'ya özgü ostotheke, (Koch, 2010: s. 131, Res./Abb. 86).
- RESİM 93:** Pamphylia-Kilikia'ya özgü ostotheke, (Koch, 2010: s. 130, Res./Abb. 83).
- RESİM 94:** Pisidia'ya özgü ostotheke, (Koch, 2010: s. 130, Res./Abb. 81).
- RESİM 95:** Sardeis'e özgü ostotheke, (Koch, 2010: s. 128, Res./Abb. 76).
- RESİM 96:** Pisidia Bölgesi ostotheke bezemeleri, (Koch, 2010: s. 126, Res./Abb. 70).
- RESİM 97:** Pisidia Bölgesi lahit bezemeleri, (Koch, 2010: s. 118, Res./Abb. 49).
- RESİM 98:** Pisidia Bölgesi ostotheke, (Fleischer, 1978: Tafel 9, 1a).
- RESİM 99:** Bukranion ve aslan başı taşıyıcılı girlandlı ostotheke parçası, (Acuce, 2018: s. 154, Kat. No. 68, Lev. 53).
- RESİM 100:** Bukranion taşıyıcılı girlandlı ostotheke parçası, (Acuce, 2018: s. 154, Kat. No. 69, Lev. 53).
- RESİM 101:** Palmet şeklindeki tutamaklı, kanallı/yivli vazo formunda ostotheke,(Acuce, 2018: s. 106, Kat. No. 5, Lev. 5).
- RESİM 102:** İnsan figürlü ve palmet şeklindeki tutamaklı, kanallı/yivli vazo formunda ostotheke, (Acuce, 2018: s. 104, Kat. No. 3, Lev. 3).
- RESİM 103:**Tutamaklı/bezemesiz, palmet tutamaklı vazo formunda ostotheke, (Acuce, 2018: s. 155, Kat. No. 73, Lev. 55).
- RESİM 104:** Yazıtlı kare formlu ostotheke, (Acuce, 2018: s. 108, Kat. No. 8, Lev. 7).
- RESİM 105:**Kalkan, kılıç, mızrak, insan figürü, kapı, çelenk betimli Pisidia tipi ostotheke, (Acuce, 2018: s. 102, Kat. No. 1, Lev. 1).
- RESİM 106:** Kalkan, kılıç, mızrak, kadın ve erkek figürü, kapı, kanatları açık kartal betimli Pisidia tipi ostotheke, (Acuce, 2018: s. 110, Kat. No. 10, Lev. 9).
- RESİM 107:** Kalkan ve kılıç, rozet, kapı ve kanatları açık kartal betimli Pisidia tipi ostotheke, (Acuce, 2018: s. 115, Kat. No. 16, Lev. 14).
- RESİM 108:** Kalkan, kapı, insan portresi ve avlanan kanatları açık kartal betimli Pisidia tipi ostotheke, (Acuce, 2018: s. 138, Kat. No. 40, Lev. 37).

- RESİM 109:** Medua başı tasvirli kalkan, kadın ve erkek figürü, kaide üzerinde kanatları açık kartal ve kapı betimli Pisidia tipi ostotheke, (Acuce, s. 129, Kat. No. 30, Lev. 28).
- RESİM 110:** Kapı ve palmye yaprağı betimli ostotheke, (Acuce, 2018: s. 152, Kat. No. 62, Lev. 51).
- RESİM 111:** İnsan figürleri, kılıç-kalkan, kapı ve palmye yaprağı betimli bezemeli-yazıtlı ostotheke, (Acuce, 2018: s. 113, Kat. No. 13, Lev. 12).
- RESİM 112:** Yazıtlı ostotheke, (Acuce, 2018: s. 114, Kat. No. 14, Lev. 13).
- RESİM 113:** Bezemesiz ostotheke, (Acuce, 2018: s. 127, Kat. No. 28, Lev. 26).
- RESİM 114:** Levhalı Lahit, Sandık Lahit, Yivli Lahit, Girlandlı Lahit, Friesli Lahit, Sütunlu Lahit, (Koch, 2001: s. 41, Res. 15, 1-6).
- RESİM 115:** Boubon lahdi, (Koch, 2001: s. 214, Res. 81).
- RESİM 116:** Pisidia Bölgesi yerel lahit örneği, (Koch-Sichtermand, 1982: Abb. 526).
- RESİM 117:** Attika etkisinde üretilen lahit, (Koch, 2010: s. 119, Res./Abb. 52).
- RESİM 118:** Phryg kapı betimli mezar steli (a), (MAMA X, Pl I, 5). Phryg kapı betimli mezar steli (b), (Yaman, 2006: s. 44, Res. 5.3).
- RESİM 119:** Kapı betimi, İkiztepe Tümülüsü, (Roosevelt, 2006: s. 74, Fig. 12, No. 10).
- RESİM 120:** Girland motifli mezar steli, Konana, (Çelik, 2017: s. 61, Şekil. 3c).
- RESİM 121:** Figürlü mezar steli, Konana, (Çelik, 2017: s. 65, Şekil 14b).
- RESİM 122:** Büst figürlü mezar steli, Apollonia, (Çelik, 2017: s. 64, Şekil 11b).
- RESİM 123:** Rozet motifli mezar steli, Konana, (Çelik, 2017: s. 62, Şekil 5c).
- RESİM 124:** Kalkan motifli mezar steli, Seleukeia, (Çelik, 2017: s. 64, Şekil 10a).
- RESİM 125:** Kalkan motifli mezar steli, Seleukeia, (Çelik, 2017: s. 64, Şekil 10b).
- RESİM 126:** Büst figürlü mezar steli, Seleukeia, (Çelik, 2017: s. 63, Şekil 9b).
- RESİM 127:** Büst ve girland betimli mezar steli, Konana, (Çelik, 2017: s. 61, Şekil 3b).
- RESİM 128:** Figürlü mezar steli, Konana, (Çelik, 2017: s. 62, Şekil 5a).

- RESİM 129:** Figürlü mezar steli, Konana, (Çelik, 2017: s. 63, Şekil 7a).
- RESİM 130:** Üçgen alınlıklı mezar steli, Senitli Yaylası, (Özsait-vdd, 2008: s. 925, 936, Res. 23).
- RESİM 131:** Defne çelenginin çevrelediği triskeles betimli stel parçası, Senitli Yaylası, (Özsait-vdd., 2008: s. 929, 939, Res. 48).
- RESİM 132:** Gri kalkerden stel parçası, Senitli Yaylası, (Özsait-vdd., 2008: s. 929, 939, Res.47).
- RESİM 133:** Kalkan üzerinde triskeles betimli mezar steli, (Özsait-vdd, 2008: s. 929, 939, Res. 49).
- RESİM 134:** İnsan figürlü mezar steli, Gölyaka, (Koçyiğit, 2014a: s. 5, Resim 5).
- RESİM 135:** Kartal, kılıç ve kalkan betimli mezar steli, Kubad Abad Sarayı, (Koçyiğit, 2014: s. 6, Resim 7).
- RESİM 136:** Phryg miğferi, Thessaly, (Sekunda-McBride, 1984: s. 5).
- RESİM 137:** Bronz Boeotian miğferi, (Sekunda-McBride, 1984: s. 21).
- RESİM 138:** Akinakes, MÖ 5. yüzyıl, (Karakoç, 2014a: s. 130, Resim 6).
- RESİM 139:** Droy ucu, MÖ 5. yüzyıl, (Karakoç, 2014a: s. 136, Resim 14).
- RESİM 140:** Lancea tutan süvari, Antoninler Dönemi mezar steli(Bishop-Coulston, 2009: s. 130, Figure 76).
- RESİM 141:** Kopis, MÖ 5. yüzyıl, Sparta, (Karakoç, 2014a: s. 131, Resim 7).
- RESİM 142:** Bronz xiphos, MÖ 5 yüzyıl, Sparta, (Karakoç, 2014a, s. 131, Resim 7).
- RESİM 143:** Pilum, İmparatorluk Dönemi, (Bishop-Coulston, 2009: s. 74, Figure 36).
- RESİM 144:** Apsis/Hoplom, MÖ 5. yüzyıl, (Karakoç, 2014a: s. 137, Resim 16).
- RESİM 145:** Makedon kalkanı darp edilmiş sikke, MÖ 227, (Sekunda, 2012: s. 18).
- RESİM 146:** Makedon kalkanı, (Sekunda, 2012: s. 19).
- RESİM 147:** Bronz denda, MÖ 5. yüzyıl, (Karakoç, 2014a, s. 138, Resim 17).
- RESİM 148:** Korinth tipi miğfer, MÖ 8. yüzyıl, (Connolly, 2016: s. 61, Above 10).

RESİM 149: Thracia tipi miğfer, (Connolly, 2016: s. 61, Above 20).

RESİM 150: Göğüs zırhı, (Connolly, 2016: s. 56).

RESİM 151: Lorica hamata (zincir-örgü), (Goldsworth, 2003: s. 127).

RESİM 152: Yuvarlak kalkan betimli lahit, (Çelgin, 1990: Res. 329).

RESİM 153: Yuvarlak kalkan betimli lahit, (Çelgin, 1990: Res. 332).

RESİM 154: Pelta tipi kalkan betimli lahit, (Çelgin, 1990: Res. 428).

RESİM 155: Pelta tipi kalkan betimli lahit, (Çelgin, 1990: Res. 429).

RESİM 156: Pelta tipi kalkan betimli lahit, (Çelgin, 1990: Res. 431).

GİRİŞ

Pisidia Bölgesi ile ilgili araştırmalar, Anadolu'nun birçok bölgesinde olduğu gibi, 19. yüzyılın ilk yıllarından itibaren başlamış ve yine bu yüzyılın ilk çeyreğinden hemen sonra seyyah–araştırmacıların çabalarıyla günümüze kadar gelişerek devam etmiřtir¹. Seyyahlar, antik kaynakların verdiği bilgilere göre, Geç Roma ve Bizans Dönemi'nde terk edilmiş olan Pisidia Bölgesi'ndeki antik kentleri araştırmaya çalışmışlardır. Antik kentleri bulma çalışmaları günümüze kadar devam etmiş, ancak kaynaklarda adı görülen fakat yeri tespit edilemeyen antik kentler de mevcuttur².

Pisidia Bölgesi'nde yer alan birkaç büyük kent dışında, diğer kentlerin yerleri tam olarak tespit edilmesi güç olmuştur. Bunun nedeni seyyahların kaynaklarında geçen bilgilerin yetersiz olmasıdır. Bölge kentlerinin tespit edilememesinin bir diğer nedeni ise antik kaynağın yazarı tarafından kendi yaşadığı dönemdeki eyalet sınırlarına göre kent listesi vermesidir.

Pisidia Bölgesi'nde araştırmaların erken başlamasına rağmen, bölgedeki kentlerin ve höyüklerin kazıları geç başlamıştır. Fakat bununla birlikte Paleolitik, Mezolitik ve Neolitik Dönemlere kadar giden yerleşim yerleriyle Anadolu'nun tarihinin aydınlanmasında önemli rol oynamıştır.

Bu çalışmanın amacı ise bölgenin topografik yapısı, iklimi ve bitki örtüsü, antik dönemdeki ulaşımı açıklanmaya ve değerlendirilmeye çalışılacaktır. Erken dönemlerden itibaren görülmeye başlayan yerleşim yerlerinin önemli görülenleri alt başlıklar halinde incelenecektir.

Bölgenin Hellenistik Dönem'de görülen kentleri açıklanmaya çalışılırken, Büyük İskender'in ölümüyle birlikte ortaya çıkan siyasi boşluktan yararlanmaya çalışan Diadokhların mücadeleleri sırasında bölgede görülen yönetim değişimleri alt başlıklarla açıklanmaya çalışılmıştır.

Roma Dönemi'yle görülmeye başlayan Romanize hareketlerinin bölgeye etkilerine değinilerek, eyalet sistemi ile bölgenin hangi dönemlerde farklı eyalet sistemi içine

---

¹ Mehmet Özsait, *İlkçağ Tarihinde Pisidya: Başlangıçtan Büyük İskender Devrinin Sonuna Kadar*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul, 1980, s. 1.

² Özsait, 1980: s. 1.

girdiğine değinilecektir. Bölgeyi Romalılaştırma için kolonizasyonun nedenleri ve bu koloni kentleri açıklanmıştır.

Bölgede bulunan antik kentlerin konumlarına, sınırlarına bakılarak nekropolis alanlarındaki gömü ritüelleri, gömü gelenekleri, mezar yapıları, anıtlardaki üslup ve bezeme şekilleri ve bu yapıların diğer kültürlerle etkileşimlerine bakılacaktır. Değerlendirme yapılırken ayrıntılı kaynak taraması ile tanımlamalar yapılarak bölgedeki gömü alanları incelenecektir. Mezar yapılarının etkileşimleri ve benzerlikleri bölgesel açıdan değerlendirilerek tipolojik bakımdan bir fikir edinilecektir.

Antik kentlerdeki nekropolis alanları tek tek incelenerek geniş kaynak taramasından faydalanılarak bölgenin mezar yapılarıyla ilgili tipolojik ve üslup açısından fikir edinilmesi amaçlanmıştır.

Silah betimlerinin kullanıldığı mezar tiplerine bakılarak, bu mezar tiplerinin ostothek, lahit, stel olarak belirlenmesi amaçlanmıştır. Komşu bölgelerle etkileşimi, tarihsel gelişimi, tipoloji gelişimi, kullanılan malzemesi, atölyeleri, üslup ve betimlemeleri, ünik örnekleri ortaya konulacaktır.

Silah betimlemeleri ana başlıklar altında saldırı ve savunma silahları açısından tanımlanarak; dönemsel özellikleri, tarihsel gelişimleri tanım ve tasvir açısından inceleme altına alınarak ayrıntılı bir değerlendirmeye tabi tutulacaktır. Köken, malzeme, kullanım ve gelişim bakımından irdelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda bölge toplumlarının mezar yapıları ve betimlemeleri etnik ve ikonografik açıdan yorumlanacaktır. Tarihsel süreç içerisinde etnik kimlik ve ikonorafi ilişkisi sosyo-kültürel, sosyo-ekonomik ve cinsiyet açısından toplumdaki konumları, gelenekleri ve mezar betimlemeleri tipolojik olarak belirlenecektir. Bu belirlenme ve değerlendirme sonucunda elde edilen fikir ve çıkarımlar lahit, ostothek ve mezar stellerinin konumlandırılması, gerekliliği ve statüsü baz alınarak imlerin yorumlanmasıyla sağlanmaya çalışılacaktır.

Ulaşılan fikir ve çıkarımlar mezar kültürlerinin bize verdiği imler incelenerek ortak ve uluslar arası lüteratürde yerini alması açısından değerlendirilecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

PISIDIA BÖLGESİ

Antik dönemde siyasi değişikliğe uğraması nedeniyle Pisidia Bölgesi'nin sınırlarının tam olarak belirlenmesinde zorluklar yaşanmaktadır³ lakin bölgenin sınırlarını belirlemek mümkündür⁴. Günümüzde Göller Bölgesi veya Göller Yöresi olarak bilinen Pisidia Bölgesi, Milyas arazisi ile birlikte Mare Pamphylium'un (Akdeniz Körfezi) kuzeyindeki ovada yer alan Pamphylia'yı çeviren Toros Dağlarıyla güneyinde Anaua Lacus (Acı Tuz Gölü) ile Askania Lacus (Burdur Gölü) arasından geçen Söğüt Dağları'nın uzantılarıyla dik olarak birleşen Sultan Dağları ile kuzeyden çevrilmiştir. Karalis Lacus'un (Beyşehir Gölü) güneydoğusundan Melas Çayı'nın (Manavgat Çayı) yukarı ve orta çığırına kadar olan tepelikler ise doğu sınırını oluşturmaktadır (Har. 1)⁵.

Bölgenin kuzeyinde ve batısında Phrygia Bölgesi bulunmaktadır⁶ ve bu iki bölgeyi birbirinden güneyden kuzeye doğru Polyetta (Bademli)⁷, Kormasa (Eğniş)⁸, Takina (Yaraşlı)⁹, Malgasa (Kavacık)¹⁰, Lysinia (Üveyik Burnu)¹¹ uzanarak ayırmaktadır. Kuzeydoğuya doğru Söğüt Dağlarıyla devam eden sınır, Pisidia Bölgesi'ni geçerek Hoyran Gölü'nün yukarısındaki Koruç Dağları'ndan Sultan Dağı'na devam ederken Apollonia (Uluborlu)¹² ve Tymandos (Yassıören) kentlerini bölgede bırakmaktadır¹³. Bölgenin kuzey ve kuzeydoğu sınırını belirleyecek olursak; Apollonia, Tymandos'dan başlayarak; Hoyran Gölü ve Antiokheia'nın¹⁴ kuzeyi, Sultan Dağları'nın güney

³ William Mitchell Ramsay, "Pisidia and Lycaonian Frontier", *BSA, IX*, London, 1902-1903, s. 245.; Özsait, 1980: s. 55.; Seyhan Akgül-Özarslan, *Pisidia Antiokheia'sı Augustus Kutsal Alanı'ndaki Mimari Bezemeler*, T.C. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2012, s. 3.

⁴ Akgül-Özarslan, 2012: s. 3.

⁵ Barbara Levick, *Roman Colonies in Southern Asia Minor*, Oxford, 1967, s. 7-8.; Özsait, 1980: s. 27.

⁶ Özsait, 1980: s. 58.

⁷ George Edward Bean, "Notes and Inscriptions from Pisidia", *AS IX, Part I*, Ankara 1959, s. 97-vdd.

⁸ Özsait, 1980: s. 58.

⁹ Bean, 1959: s. 89-vdd.

¹⁰ Bean, 1959: s. 84.

¹¹ W. Ruge, "Lysinia", *RE, XIV/1*, 1928, s. 40 vdd.; Bu antik kent yeri hakkında daha önceleri farklı araştırmacılar çeşitli görüşler ileri sürmüştür fakat 1956 yılında yazıtlardan yola çıkılarak G. E. Bean tarafından kesin olarak tespit edilmiştir bkz. Bean, 1959: s. 78-81.

¹² Carl Ritter, *Die Erdkunde im Verhältniss zur Natur und zur Geschichte des Menschen II*, Berlin, 1859a, s. 473.; Heinrich Kiepert, *Formae Orbis Antiqui*, Berlin, 1908-1910, VIII, metin, s. 10.; Özsait, 1980: s. 7.

¹³ Özsait, 1980: s. 58.; Akgül-Özarslan, 2012: s. 3.

¹⁴ Strabon, *Geographika Antik Anadolu Coğrafyası XII-XIII-XIV*, çev. Prof. Dr. Adnan Pekman, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2000, XII: 6, 4; XII: 8, 14.; Gustav Hirschfeld, "Antiocheia", *Paulys Real*

eteklerini¹⁵ de içine alarak Neapolis'i¹⁶ Pisidia sınırında bırakıp Karalis Lacus'un kuzeyine kadar getirebiliriz (Har. 2)¹⁷.

Bölgenin doğu sınırını belirleyecek olursak; ilk kroniklerde Karalis Lacus ve Trogitis Lacus (Suğla Gölü) arasında kalan kısım olarak belirtilirken¹⁸, daha sonradan bunun değiştiğini söyleyebiliriz. MS 43 yılından başlayarak MS 2. yüzyıla kadar sınır değişiklikleri devam etmiştir¹⁹. Sonuç olarak doğu sınırının Konya ovası üzerinden Karadağ eteklerine kadar genişlemiştir²⁰.

Pisidia Bölgensi'nin güney sınırını belirlemek eldeki veriler bakımından oldukça güç olabilmektedir²¹. Pisidia ve Pamphylia bölgelerinin iç içe olmasından kaynaklanan bu güçlükte, dağlar ve ovalar dikkate alınarak bir sınır ayrımı yapılabilir. Pisidia halkı Pamphylia ovasını çevreleyen dağlık arazide bulunuyordu²².

1.1.Tarihi Coğrafyası ve Sınırları

Dağlar ve Ovalar:

Deniz seviyesinden ortalama 1000 m kadar yükseklikte olan Pisidia, yükseltisi zaman zaman 2500 m'yi aşan dağlar arasında, göller ya da ovalarla kaplı çukur alanlardan oluşmaktadır. Batı Toroslar dağ silsilesine dahildir (bkz. Har. 2).

Bölgede, Kestros (Aksu), Limnae Lacus'u (Kovada ve Eğirdir Gölü) Alp dağ sisteminin aksı olarak alırsak, bunun sağında ve solunda bulunan dağların dörder sıra halinde uzandığını görmekteyiz (bkz. Har. 2)²³. En batıda bulunan birinci sıra, Teke Yarımadasından uzanarak önce Gölhisar'ın (Horzum=Kibyra), sonra Karamanlı'nın

---

Encyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft. Neue Bearbeitung, Dritter Halbband, 1893, I/2, Stuttgart, 1984, s. 2446.; Barbara Levick, "Antiocheia", Paulys Real Encyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft. Neue Bearbeitung, Dritter Halbband, 1895 Supplement XI, Stuttgart, 1968a, s. 49-61.; Özsait, 1980: s. 59.

¹⁵ David Magie, *Roman Rule in Asia Minor, To The End of The Third Century After Christ, I-II*, Princeton New Jersey Princeton University Press, New Jersey, 1950, vol. I, 455-vd.; vol. II, s. 1311-vd.; Levick, 1967: s. 42-vdd.; Özsait, 1980: s. 59.

¹⁶ Plinius, *Naturalis Historia*, ed. H. R. Rackham (Loeb), London, 1947, V, 147.; Ptolemaios, *Geographia*, ed. Nobbe, Lipsiae, V, 4, 9.

¹⁷ Özsait, 1980: s. 59.

¹⁸ Strabon, XII: 6, 1.

¹⁹ Özsait, 1980: s. 59.

²⁰ A.S. Hall, "Notes and Inscriptions from Southern Pisidia", *AS XVIII*, The British Institute of Archeology at Ankara, Ankara, 1968, s. 60.

²¹ Özsait, 1980: s. 61.

²² Strabon, XIV: 3, .; Özsait, 1980: s. 61.

²³ Levick, 1967, s. 7-8.

batısında yükselteler meydana getirmekte; daha sonra Lysis Vadisi'nin (Bozçay Vadisi) batısında Karamanlı'nın kuzeydoğusundaki Mürseller Dağı ile devam ederek Anaua Lacus ile Askania Lacus'un arasından geçerek Söğüt Dağlarını oluşturmaktadır²⁴. 3. Zaman'ın Eosen Bölüm'üne ait olan bu dağlar, aynı doğrultuda bulunan ve devamı görünümündeki Koruç Dağları, kuzeyde, Paleozoik zamanda oluşan Sultan Dağları ile dik açı ile birleşmektedir (bkz. Har. 2)²⁵.

İkinci sıra, güneyde Ksanthos (Kımık) ile Antiphellus (Kaş) vadileri arasından başlayarak, Ak, Eren, Rahat, Bozmusa, Kestel, Kıravgaz daha sonra Burdur ve Isparta'yı ayıran Sorkun Dağlarıyla, Askania Lacus'un doğusuna kadar gelmektedir (bkz. Har. 2)²⁶. Bir süre alçalmasına rağmen, Burdur Gölü'nün kuzeydoğusunda Tymandos ile Agrae (Ağras) arasında yeniden yükselmeye başlamaktadır. Bozmusa Mezozoik Zaman'da; Kestel ve Kıravgaz Jura Dönemi'nde; volkanik yapıdaki Sorkun Dağları da Eosen Bölüm'de oluşmuştur. Birinci ve ikinci dağ sırası arasında akan Lysis vadisi ve Askania Lacus'un doğu sahili boyunca Pleistosen evresinde oluşan ovalar bulunmaktadır²⁷ ve erken dönemlerden itibaren de iskan görmüşlerdir²⁸. Kormasa²⁹

²⁴ Özsaıt, 1980: s. 28.

²⁵ Özsaıt, 1980: s. 28.

²⁶ Özsaıt, 1980: s. 29.

²⁷ Ahmet Ardel, "Göller Bölgesinde Morfolojik Müşahadeler", *CED I / 2*, İstanbul, 1951, s. 1.

²⁸ Özsaıt, 1980: s. 29.

²⁹ Bu antik kent Konsül Gn. Manlius'un yürüyüşüyle ilgili olarak Kormasa olarak geçmektedir, Livius, *Ab Urbe Condita*, ed. E. T. Page, (Loeb), London, 1949, XXXVIII, 15. Yine bu konuyla ilgili olarak aynı kentin ismi Κυρμασα (Kyrmasa) olarak geçmektedir, Polybios, *Historiae*, ed. W R. Paton, (Loeb), London, 1960, V, 22.; Duchesne ve Collignon'un yaptığı araştırmalar sonucunda bu antik kentin isminden bahsedilmemektedir. Louis Duchesne ve Maxime Collignon, "Rapport sur un Voyage Archéologique Asie Mineure, 3, Pisidie", *BCH, Volume I*, 1877, Paris, s. 371.; Karl Graf Lanckoronski, *Les Villes de la Pamphylie et de la Pisidie II*, La Pisidie, publié avec le Concours de, ed. George Niemann-Eugen Adolf Petersen, Librairie de Firmin-Didot et cie., Paris, 1893, s. 203, nr. 35. Burada W. M. Ramsey bu antik kentin, Burdur Gölü'nün güneybatısında olduğunu iddia etmektedir ve kenti adının Kolbassa (Κολβάσσα) olduğunu söylemektedir.; G. Radet antik kentin Kemer Ağzı'nın güneyinde konumlandığını söylemektedir. Georges A. Radet, "Les Villes de la Pisidie", *RA, Seri III, Volume XXII*, Presses Universitaires de France, Paris, 1893, s. 198.; Barclay V. Head, *Historia Numorum, A Manual of Greek Numismatics*, 1911, London, s. 707, Head burada kentin ismini Kolbassa olarak vermekte birlikte Lysinia ve Kremna arasında olduğunu düşünmektedir. Darp edilen bazı sikkelerin üzerinde ise ΚΟΛΒΑCΕΩΝ ya da ΚΟΛΒΑCCEΩΝ lejantı görülmektedir. Fakat bu şehrin farklı bir şehir olduğu düşünülmele birlikte yeri bilinmemektedir.; Ruge bu antik kentin yerinin belli olmadığını ifade etmektedir. W. Ruge, "Kolbasa", *RE, XI/1, S. 1070*, 1921a.; Bean'in yaptığı araştırmalar sonucunda bu antik kentin günümüzdeki yerinin Eğniş olduğunu saptamıştır. Bean, 1959: s. 91-97.; Özsaıt, 1980: s. 17/29.

(Eğniş), Tymbrianassos³⁰ (Örenler), doğusunda Olbasa³¹ (Belenli) (Res. 1), Makron Pedion'da (Res. 2)³² Hadriani³³ ve Prehistorik merkezler Kuruçay ve Hacılar'dır³⁴.

Güneyde sahilden devam eden ve antik Milyas Bölgesinin içinden geçerek Paludes Lacus'a (Kestel Gölü) doğru ilerleyen üçüncü dağ sırasının alçak yerlerinde Kestel ve Anbahan gölleri bulunmaktadır (bkz. Har. 2). Bu sıra Komama (Garipçe) ovasında duvar görünümündedir³⁵. Kuzeyde, bu sıradan olan ve 2. Zamanın Jura dönemine ait olan Akdağ'ın ana tepelerinden birinin üzerinde Sagalassos (Ağlasun) bulunmaktadır³⁶. Yükselti bu dağın kuzeyindeki Isparta'dan devam ederek kuzey doğusundaki Limnae Lacus'un güneyindeki Prostanta'dan (Eğirdir) itibaren kuzeye doğru yükselir ve Barla Dağını oluşturmaktadır³⁷. Bu dağın eteklerinde de Roma kolonisi olan Parlais bulunmaktadır³⁸.

İkinci ve üçüncü dağ sırası arasında önemli merkezler vardır. En güneyinde Milyas arazisi içinde, Lykia-Pisidia sınırındaki Isinda (Kışlar) bulunur³⁹. Hemen kuzeyinde Bozçay (İstinoz=Tauros) geçmektedir⁴⁰. Bu nehrin kuzeyinde ve Korkuteli'nin doğusunda verimli Bozova bulunmaktadır. Ovanın kuzeyinde Andeda (Andy), Verbe (Yelten)⁴¹, Komama⁴² ve Sagalassos⁴³ yer almaktadır.

³⁰ Bu antik kentin yeri günümüzdeki yerinde aranmıştır. Lanckoronski, 1893: s. 203, no. 42.; Ruge ise bu antik kentin yeri hakkında herhangi bir bilgi verememektedir., W. Ruge, "Tymbrianassos", *RE, VII A/2*, Stuttgart, 1948, s. 1746.; G. E. Bean ise yazıtlar üzerinde yaptığı araştırmalar sonucunda Tymbrianassos'un yerini tam olarak tespit etmiştir., Bean, 1959: s. 84-89.; Ramsay, kentin yerini günümüzdeki Eğniş yerleşimini olduğunu savunmaktadır, William Mitchell Ramsay, *The Social Basis of Roman Power in Asia Minor*, Amsterdam, 1967, s. 237.; Özsait, 1980: s. 29.

³¹ 1842 yılında A. Schoenborn, Belenli yakınlarında rastladığı yazıtlarda Olbasa ismini okumuştur., Ritter, 1859a: s. 690.; Dushesne ve Collignon bölgedeki yaptıkları epigrafik araştırmalar sonucunda bu antik kentin ismine rastlamışlardır., Duchesne ve Collignon; 1877: s. 370-371.; Head, 1911: s. 709.; W. Ruge, "Olbasa", *RE XVII/2*, 1937, s. 2397.; Bean, 1959: s. 98-100.; George Francis Hill, *BMC, Lycia, Pmphyllia and Pisidia*, London, 1897, Lycia, s. XCVI.; Özsait, 1980: s. 30.

³² William Mitchell Ramsay, *The Cities and Bishoprics of Phrygia I-II*, Oxford, 1895-1897, s. 321.; Bean, 1959: s. 95-103.; Özsait, 1980: s. 30.

³³ Bean, 1959: s. 108-117.; Levick, 1967: s. 49-183,

³⁴ Özsait, 1980: s. 2-30.

³⁵ Levick, 1967, s. 9.

³⁶ Özsait, 1980: s. 30-31.

³⁷ Özsait, 1980: s. 31.

³⁸ Özsait, 1980: s. 31.

³⁹ Radet, 1893: s. 185.

⁴⁰ Özsait, 1980: s. 31 - 32.

⁴¹ A. M. Woodward, "Inscriptions from Western Pisidia", *The Annual of the British School at Athens 17*, 1910-1911, s. 209.

⁴² Barbara Levick, "Komama", *RE, Suppl. XI*, Stuttgart, 1968b, s. 859 - 871.

⁴³ Lanckoronski, 1893: s. 131; W. Ruge, "Sagalassos", *RE, IA /2*, Stuttgart, 1920, s. 1732.

Mare Pamphylium'un batısında bulunan Solyma (Tahtalı) ve Beydağlarının uzantılarıyla batıdaki son sıra meydana gelmektedir (bkz. Har. 2)⁴⁴. Pisidia'nın en büyük şehirlerinden olan Termessos'un⁴⁵ yer aldığı Solymos (Güllük Dağı)⁴⁶ ile Pisidia'ya dahil olur. Kremna (Çamlık)⁴⁷ Kefke Dağı üzerinde yer almaktadır⁴⁸. Bu sıranın üzerindeki üç geçit İç Anadolu ile Göller Yöresi'nin Antalya Körfezine açılan kapılarıdır. Yenice, Çubuk ve Döşemealtı (Klimax olması muhtemel) Boğazları'dır⁴⁹.

Bölgenin doğusundaki dağlarda üç kısma ayrılmaktadır. İlk kısımda Pamphylia ovasından Limnae Lacus'a kadar uzanan dağ sırasının üstünde Selge (Zerk)⁵⁰, kuzeyde yer alan Pednelissos (Pamukova)⁵¹ bulunur (bkz. Har. 2)⁵², bu yerleşimin kuzeydoğusunda Sütçüler kasabası bulunmaktadır⁵³. Bu kasabanın kuzeybatısında Kovada gölünün güneyinde Mallos⁵⁴ ve Adada (Sütçüler)⁵⁵ kentleri bulunmaktadır. Bu kentler Karalis Lacus'un batı sahilini takip eden antik yol üzerindedir⁵⁶.

Eurymedon vadisi (Köprüçay) ikinci sırayı ilk dağ sırasından ayırır (bkz. Har. 2) ve Melas Çayı'nın kollarının kaynaklarının bulunduğu dağlar yer almaktadır⁵⁷. Bu dağlar üzerinde Erymna (Ormana)⁵⁸ ve Kotenna (Gödene)⁵⁹ kentleri vardır⁶⁰. Limnae ve Karalis gölleri arasında Anamas Dağları yer alır ve burada Kimyos ovası bulunmaktadır (bkz. Har. 2)⁶¹. Anamas Dağları üzerinde Enevre'de Anabura⁶², Yılanova üzerinde Mirahor'da Tymbriada⁶³ antik kentleri yer almaktadır⁶⁴. Karalis Lacus'un güneyinden

⁴⁴ W. Ruge, "Sozopolis", *RE, III A/1*, Stuttgart, 1927a, s. 988.

⁴⁵ Lanckoronski, 1893: s. 23.

⁴⁶ Lanckoronski, 1893: s. 2.

⁴⁷ Lanckoronski, 1893: s. 168.

⁴⁸ Özsait, 1980: s. 33.

⁴⁹ Özsait, 1980: s. 33.

⁵⁰ Strabon, XII: 6, 5.; XII: 7,1-2-3.; Lanckoronski, 1893: s. 182.; W. Ruge, "Selge", *RE, II A / 1*, Stuttgart, 1921b, s. 1257.

⁵¹ Polybios, V, 72; Strabon, XII: 7, 2.; XIV, 667.

⁵² Radet, 1893: s. 193.

⁵³ Özsait, 1980: s. 34-35.

⁵⁴ Lanckoronski, 1893: s. 201.

⁵⁵ Ritter, 1859a: s. 572.

⁵⁶ Özsait, 1980: s. 35.

⁵⁷ Özsait, 1980: s. 35.

⁵⁸ W. Ruge, "Erymna", *RE, VI / 1*, Stuttgart, 1907, s. 570.

⁵⁹ W. Ruge, "Kotenna", *RE, XI / 2*, Stuttgart, 1922, s. 1516.

⁶⁰ Strabon, XII: 7, 1.; Ruge, 1922: s. 1516.

⁶¹ Özsait, 1980: s. 35.

⁶² Strabon, XII: 7, 2-3.

⁶³ Strabon, XII: 7, 2.; W. Ruge, "Timbriada", *RE, VI A / 1*, Stuttgart, 1936, s. 1246.

⁶⁴ Özsait, 1980: s. 36.

Anemurion'a (Anamur) doğru uzanan dağ sırası bulunur ve burada Amblada⁶⁵ antik kenti yer almaktadır. Trogitis Lacus'un (Suğla Gölü) güneyinden dağ sıraları uzanmaktadır (bkz. Har. 2).

İklim ve Bitki Örtüsü:

Pisidia Bölgesi coğrafi konumu yüzünden Akdeniz Bölgesi ile İç batı Anadolu arasında bir geçiş iklimine sahiptir⁶⁶. Ancak daha çok Akdeniz iklimine yakın özellikler taşımaktadır. Özellikle kuzeyden güneye doğru akan ırmakların derin vadileri Akdeniz İklimi'nin etkilerinin iç kesimlere yayılmasına neden olmaktadır. Buna göre yazlar oldukça serin, kışlarda Akdeniz kıyılarına göre sert, fakat İç Anadolu bölgesine göre oldukça ılık geçmektedir⁶⁷.

Bölgenin eskiçağdaki bitki örtüsü de günümüzdeki karakterle aynı olmalıydı. Buna göre alçak düzlüklerde makiler, daha sonra yamaçlardan başlayarak Zeytin, Çam, Selvi, ve Sedir ağaçları bulunmaktaydı⁶⁸.

Göller ve Akarsular:

Pisidia Bölgesi'nin en karakteristik özelliği Göller Bölgesi görünümünde olmasıdır. Kalker yükseltiler arasında veya tepelerle çevrili olan bu göller, iklimin değiştirici etkenidir. Bu bölgede yer alan göllerin bazılarının suyu tuzlu, bazılarının suyu tatlıdır ve bu nedenle de tarih boyunca insan toplulukları mesken tutmada bu yerleşim yerlerini tercih etmiştir⁶⁹.

Askania Lacus (Burdur Gölü): Batı Torosların batı kısmında, Söğüt Dağları ile Suludere-Yayla Dağ arasında kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda uzanan bir göldür. Göl, etrafını çeviren dağlardan birkaç küçük dere ile beslenmektedir. Güneyden gelen, Gebren olarak geçen antik Lysis (Bozçay), gölün yaz kış kurumadan su taşıyan tek nehridir (bkz. Har. 2)⁷⁰.

Karalis Lacus (Beyşehir Gölü): Eğridir ve Kovada Gölleri'nin doğusunda bulunan bir göldür. Doğu ve batısında yüksek dağlarla çevrilidir ve iç kaynakları olan gölün

⁶⁵ Strabon, XII: 570.

⁶⁶ Özsait, 1980: s. 37.

⁶⁷ Özsait, 1980: s. 37.

⁶⁸ Özsait, 1980: s. 38.

⁶⁹ Özsait, 1980: s. 41.

⁷⁰ Özsait, 1980: s. 45.

beslenme olanakları geniştir⁷¹. Kaynak, sel ve kar sularını, Çiçekdağ, Kocaçay, Karabaş, Eflatunpınar gibi dereler taşımaktadır. Gölün güneydoğusunda bulunan Mistia (Beyşehir) kentinin içinden geçerek Trogitis Lacus'un (Suğla Gölü) kuzeyinden, doğuda Ikonion (Konya) ovasına yönelen Beyşehir kanalı, Çarşamba suyunun ilk kaynağını oluşturmaktadır⁷². Göl üzerinde yapılan ulaşım, bölge ticareti bakımından önem taşımaktadır (bkz. Har. 2)⁷³.

Limnae Lacus (Eğirdir ve Hoyran Gölü) ve Kovada Gölü: Pisidia yaylasında ve Batı Torosların ortasında bulunmaktadır⁷⁴. Gölün, batısında Askania ve Anua Lacus; doğusunda ise Karalis Lacus bulunmaktadır. Tatlı su gölü olan bu göl, dar bir boğazla birbirinden ayrı iki göl gibi görünmektedir. Kuzeyde kalan kısmına, kuzeydoğusundaki yerleşme yerinden dolayı Hoyran Gölü denilmekte fakat göl ayırım yapılmaksızın Eğirdir Gölü olarak adlandırılmaktadır⁷⁵.

Eğirdir Gölü, Boğazova kanalıyla suyunu Kovada (Kovara) Gölü'ne boşaltmaktadır. Her iki tarafı bataklık arazi ile sınırlanmış olan bu kanal sonunda Kovada Gölü bulunmaktadır (bkz. Har. 2)⁷⁶.

Paludes Lacus (Kestel Gölü): Burdur ilinin Bucak ilçesinin batısında ve Burdur-Antalya yolu üzerinde bulunmaktadır⁷⁷. Derinliği az bir çanak içinde yer alır ve gölün yüzölçümü mevsimlere göre değişiklik göstermektedir (bkz. Har. 2)⁷⁸.

Trogitis Lacus (Suğla Gölü): Karalis Lacus'un güneydoğusunda yer alan göl, zemininde bulunan karstik kaynaklar ve hidrolojik bağlantısı bulunan Karalis Lacus'tan gelen sularla beslenmektedir (bkz. Har. 2)⁷⁹.

Pisidia Bölgesi içinde büyüklü küçüklü çok sayıda akarsu bulunmaktadır.

Eurymedon (Köprüçay): Dağlık Pisidia yaylasını kuzeyden güneye doğru kateden ikinci büyük nehirdir⁸⁰ ve Anamas Dağı'nın güneybatı eteklerinde iki ayrı kol halini

⁷¹ Özsait, 1980: s. 44.

⁷² Özsait, 1980: s. 44.

⁷³ Hamit İnandık, *Türkiye Gölleri*, İstanbul, 1965, s. 29.

⁷⁴ Özsait, 1980: s. 41.

⁷⁵ Özsait, 1980: s. 41.

⁷⁶ Özsait, 1980: s. 42.

⁷⁷ Özsait, 1980: s. 46.

⁷⁸ Özsait, 1980: s. 46 – 47.

⁷⁹ Özsait, 1980: s. 44.

⁸⁰ Özsait, 1980: s. 49.

almaktadır. Bu kollardan biri kuzeybatıdaki, Tymbriada'nın (Aksu) doğusunda, Zindan boğazında birkaç küçük derenin birleşmesiyle meydana gelen Zindan deresidir⁸¹. İkinci kol ise, Dipoyraz⁸² Dağı'nın (Dedegöl) kuzeyinden Anamas Dağı'nın eteklerinden gelen suların birleşmesiyle oluşmuştur⁸³. Nehir, Aspendos üzerinden Akdeniz'e ulaşmaktadır.

Kestros (Aksu): Bölgenin en önemli akarsularından biridir. Isparta'nın güneyindeki Akdağ'ın kuzey yamaçlarında akan birkaç derenin birleşmesiyle meydana gelmiştir⁸⁴. Akdağ'ın güneyinde bulunan Sagalassos'taki Ağlasun suyu ile birleşerek Kestros'u meydana getirmiştir⁸⁵. Delta yapmayan akarsu, Antalya Körfezi'ne dökülmektedir.

Lysis (Bozçay): Bölgenin batısındaki akarsu, Tefenni'nin batısından kuzeyde Salda Gölü'ne kadar uzanan Eşler Dağı'ndan gelen derelerin Tefenni ovasında, güneyde Rahat Dağı'ndan gelen kol ile birleşmesiyle meydana gelmiştir⁸⁶.

Tauros (Bozçay): Korkuteli'nin batısındaki dağların eteklerine inen birkaç küçük derenin birleşmesiyle oluşmuş bir nehirdir⁸⁷.

1.2.Bölgenin Tarihçesi

Bölgede yapılan araştırmalar, yüzey araştırmaları ve kazıların sonucunda, yerleşime açık olduğu ve bölgenin Paleolitik Dönem'den günümüze kadar sürekli iskan edildiği görülmüştür⁸⁸.

1.2.1. Hellenistik Dönem'de Pisidia

Lydialıların MÖ 546 yılında Perslere yenilmesinden sonra, Anadolu'da yeni bir dönem başlamıştır. Pers hakimiyetinin Anadolu'da yayılması ve ondan sonraki 150 yıl içinde, Pisidia Bölgesi'ni ilgilendirecek tarihi olayları tam olarak bilmemekteyiz⁸⁹ fakat

⁸¹ Özsait, 1980: s. 49.

⁸² Ritter, 1859a: s. 492.

⁸³ Özsait, 1980: s.50.

⁸⁴ Özsait, 1980: s. 49.

⁸⁵ Ritter, 1859a: s. 547.

⁸⁶ Özsait, 1980: s. 48.

⁸⁷ Polybios, XXI, 35.

⁸⁸ Refik Duru, *MÖ 8000'den MÖ 2000'e Burdur-Anyalya Bölgesi'nin Altıbin Yılı*, Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, Graphis Matbaa, Antalya, 2008, s. 2-vdd.

⁸⁹ Özsait, 1980: s. 119.

Perslerin idari geleneklerine uygun olarak Anadolu'yu vergi bölgelerine (nomos-satraplık) ayırdıkları söz konusudur⁹⁰.

Bu gelişmeyle ilgili Herodotos'da şu kayıtlara rastlamaktayız:

“*İonialılar, Asialı Magnesialılar, Aiolialılar, Karialılar, Lykialılar, Miliashlılar ve Pamphyialılar dört yüz gümüş talentlik vergilerini birlikte ödemekteydiler ve birinci satraplığı meydana getiriyorlardı. Mysia, Lydia, Lasonia, Kabalya, Hytennialılar ikinci satraplığı oluşturuyorlardı ve beş yüz talent vergi ödüyorlardı...*”⁹¹.

Bu bilgiler ışığında Pisidia Bölgesi'nin batısı olan Milyas birinci satraplığa dahildir ve bölgenin geri kalan kısımları bu vergi bölgesine dahil bulunmamaktadır⁹². Herodotos, Pisidia Bölgesi'nden bahsetmez fakat Solymelerin memleketi olarak Milyas'tan bahsederken⁹³, Ksenophon ise Pisidialılardan bahsetmektedir⁹⁴.

Perslerin, Batı Anadolu'daki Ion şehirleri ile ticari ilişkilerini kesmek amacıyla ticaret yolunu boğazlar üzerine kaydırmaları, I. Dareios'un MÖ 513-512 İskitya Seferi sonrasında olmuş;⁹⁵ fakat bu durumun Pisidia Bölgesi üzerine etki edeceği düşünülememektedir ayrıca Pisidialıların bu sefere herhangi bir katkıda bulunup bulunmadıkları da kesinlik kazanmamıştır⁹⁶. Ege dünyasını ve Batı Anadolu'yu yakından ilgilendiren Ionia İhtilali'nin de etkileri, Pisidia Bölgesi'nde görülmemiştir⁹⁷. Pers Büyük Kralı Kserkses'in Yunanistan seferi için hazırladığı ordunun listesinde Pisidialıların ismine rastlanılmazken, Pisidia Bölgesi'ne komşu olan Phrygia, Kabalya, Pamphylia, Lykia isimlerine rastlanılmıştır⁹⁸.

Attika-Delos Deniz Birliği (MÖ 477) listesinde Phasalis kentinin ismi geçerken, Termessos kentinin ismi geçmemektedir⁹⁹. MÖ 466 yılında Atinalılar ile Persler arasında Eurymedon'da (Köprüçay) yapılan savaşta Atinalı komutan Kimon zafer

⁹⁰ Özsait, 1980: s. 119.

⁹¹ Herodotos, *Tarih (Historia)*, çev. Müntekim Ökmen, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011, III, 90.

⁹² Eduard Meyer, *Geschichte des Altertums, IV/1*, Stuttgart, 1939, s. 141.; Özsait, 1980: s. 119.

⁹³ Herodotos, I,173.

⁹⁴ Ksenophon, *Anabasis Onbinlerin Dönüşü*, çev. Oğuz Yarlıgaş, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2007, I, 11.

⁹⁵ Özsait, 1980: s. 119.

⁹⁶ Özsait, 1980: s. 119 – 120.

⁹⁷ Özsait, 1980: s. 120.

⁹⁸ Herodotos, VII, 73, 77, 91, 92.; Ayrıca Milyas Bölgesi'nin sınırlarının belirtmesiyle, Pisidia Bölgesi'nin batı kesimini içine aldığı görülmek ve Milyashlılar, Lykia halkından bağımsız bir şekilde Perslerin yanında Yunanistan seferine katılmış olmalıdır., Herodotos, VII, 77.;

⁹⁹ Oktay Akşit, *Lykia Tarihi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1967, s. 117.

kazanmış lakin bazı kaynaklara göre bu savaşın geçtiği yer ve zaman kesin olarak bilinmemektedir¹⁰⁰. Pisidialıların ismine ilk defa MÖ 5. yy sonunda, Batı Anadolu satrabı Kyros'un, Pers Kralı Artakserkses II'ye (MÖ 405-359) karşı yapacağı seferi listesinde ismi geçmektedir¹⁰¹. Kyros bu seferin gerçek sebebini gizlemek için Phrygia'ya akınlar yapan Pisidia'ya ceza vermek amacıyla seferi düzenlediğini söylemiş¹⁰²; Pisidia'ya giremeyen Kyros kuzeyden ilerlemiş, MÖ 401 yılında Kunaksa'da yapılan savaşta Büyük Kral Artakserkses'e yenilmiştir¹⁰³.

Kıbrıs'ta isyan halinde olan kral Euagoras I'e, firavun Akoris (MÖ 393/392–380) yardım ediyordu¹⁰⁴ ve Karia satrabı Hekatomnos da maddi yardımda bulunuyordu¹⁰⁵. Akoris, Atinalı komutan Khabrias'ı¹⁰⁶ ordusunda görevlendirmiş, Anadolu'daki Pers hakimiyetine zarar veren Pisidialılar ile de antlaşma yapmıştır¹⁰⁷. Pisidialılar bu antlaşmadan sonra Kappadokia'da Büyük Krala karşı isyan eden Apsis'i desteklemişlerdir¹⁰⁸.

MÖ 372 yılında Kappadokia satrabı Damates'in isyanı başlamış, MÖ 366'da Daskyleion satrabı Ariobarzanes'in katılmasıyla isyan daha da büyümüş ve dahi Anadolu'daki diğer satrapların, Artakserkses II'ye karşı birleşmesiyle isyan genel bir hal almıştır¹⁰⁹. Fakat MÖ 361'de Pers Büyük Kralı'na karşı birleşen satrapların oluşturduğu ordunun komutanı, Ionia satrabı Orontes'in, Pers kralının yanına

¹⁰⁰ Clemens Emin Bosch, *Studien zur Geschichte Pamphylens/Pamphylia Tarihine Dair Tetkikler*, çev. Sabahat Atlan, Ankara, 1957, s. 3-vdd.; Arif Müfit Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1971, s. 302.; Oğuz Tekin, *Eski Anadolu ve Trakya, Ege Göçlerinden Roma İmparatorluğu'nun İkiye Ayrılmasına Kadar (MÖ 12.-MS4. Yüzyıllar Arası)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 79.; Oğuz Tekin, *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008a, s. 105.; Oğuz Tekin, *Eski Yunan Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008b, s. 82-83.

¹⁰¹ Özsait, 1980: s. 120 – 121.

¹⁰² Xsenophon, I, 11.; Arnold Hugh Martin Jones, *The Cities of the Eastern Roman Provinces*, Oxford, 1971, s. 124.

¹⁰³ Xsenophon, I, VIII, 21.

¹⁰⁴ Diodoros, *Bibliotheka Historika*, ed. T. E. Page (Loeb), London, 1947, XV, 8.

¹⁰⁵ Diodoros, XV, 2.

¹⁰⁶ Diodoros, XV, 29.

¹⁰⁷ Şemsettin Günaltay, *İran Tarihi-I*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1948, s. 222-vdd.; Eduard Meyer, *Geschichte des Altertums*, V, Stuttgart, 1958, s. 305.; Özsait, 1980: s. 121.

¹⁰⁸ Meyer, 1958: s. 310.; Özsait, 1980: s. 121.

¹⁰⁹ Diodoros, XV, 90, 93.

geçmesiyle isyan büyük oranda bastırılmış ve birleşen satrapların ordusu dağıtılmıştır¹¹⁰.

Pers kralının, Damates'e (Kappadokia satrabı) karşı, Sardes satrabı Autophradates'in komutasında olan birliklerin içinde Pisidialılar¹¹¹ ve Aspendoslular vardır¹¹². Damates'in, Pisidia ve Pamphylia Bölgeleri'nde yaptığı mücadeleler sırasında, Aspendos, Selge ve Side şehirleri krali birliklerle birlikte Damates'e karşı direnmişlerdir¹¹³ ve biz bunu o dönem darp edilen staterlerin kontrmarkları üzerinde de görmekteyiz¹¹⁴.

Büyük İskender, MÖ 334'de Hellaspontos'u geçerek Anadolu'ya gelmiş ve Granikos Savaşı'nda Persleri yenmiştir (Har. 3)¹¹⁵. Büyük İskender, ilk önce Miletos'u daha sonra da Halikarnassos'u alarak Lykia'ya geçmiş¹¹⁶ ve burada Büyük İskender'i kurtarıcı gibi görmüşlerdir¹¹⁷.

Büyük İskender, Milyas'tan Phasalis'e (Har. 4) geçmiş ve Phasalisliler, şehirlerinin yakınlarında kurdukları kaleyi üs olarak kullandıklarından ve ekimle uğraşan halka zarar verdiklerinden dolayı Pisidia halkından şikayetçilerdir. Phasalislilerin, Büyük İskender'den yardım isteme sebebi ise, kendi güçleriyle Pisidia halkına ve yaptıklarına engel olamadıkları içindir¹¹⁸.

Büyük İskender, Pamphylia şehirlerinden Perge, Side ve Aspendos'u aldıktan sonra, Pisidia Bölgesi üzerinden Phrygia Bölgesi'ne gitmek istemiş fakat Milyas ve Phrygia'yi birbirine bağlayan Yenice Boğazı'nın¹¹⁹ Termessoslular tarafından kapatıldığını görmüştür¹²⁰. Büyük İskender, bu iki bölgeyi birbirine bağlayan boğazı alarak

¹¹⁰ Sabahat Atlan, "Side'de Basılmış Bir Lykia Sikkesi", *TTKong V*, Ankara, 1956, s. 50.; Meyer, 1958: s. 473-vdd.; Özsait, 1980: s. 122.; Tekin, 2007: s. 80-82, 94.; Tekin, 2008a: s. 114-116.; Tekin, 2008b: s. 90-91.

¹¹¹ Cornelius Nepos, *De viris Illustribus*, ed. L. Roersch, Paris, 1885, Damates, 8.; Polyaeus, *Strategemata*, ed. Edvardi Woelfflin-Ioannes Melber, Lipsiae, 1887, VII, 27, 1.; Atlan, 1956: s. 50-vdd.; Özsait, 1980: s. 122.

¹¹² Cornelius Nepos, Damates, 8.; Özsait, 1980: s. 122.

¹¹³ Atlan, 1956, s. 44-45.

¹¹⁴ Atlan, 1956: s. 52.

¹¹⁵ Arrianos, *Alexandroi Anabasis*, çev. H. Örs, İstanbul, 1945, I, 11-16.; Diodoros, XVII, 19-vdd.; Tekin, 2007: s. 106-107.; Tekin, 2008a: s. 127.; Tekin, 2008b: s. 104.

¹¹⁶ Diodoros, XVII, 22-vdd.; Özsait, 1980: s. 123.

¹¹⁷ Arrianos, I, 24, 4.; Akşit, 1967: s. 124.

¹¹⁸ Arrianos, I, 24, 5.

¹¹⁹ Rudolf Heberdey, "Termessos", *RE, V/A-1*, Stuttgart, 1934, s. 239.

¹²⁰ Özsait, 1980: s. 124-125.; Tekin, 2007: s. 113.; Tekin, 2008a: s. 131.

Termessos'u kuşatmış daha sonra ise bu kuşatmayı kaldırmıştır¹²¹. Termessoslulara düşman olan Selge kentinden gelen elçiler Büyük İskender'e dostluk teklif etmişler; Büyük İskender de bu teklifi geri çevirmeyerek Selgeliler ile anlaşmaya varmış ve bu anlaşmaya da Selge halkı sadık kalmışlardır¹²². Kuzeye doğru giden Büyük İskender, Sagalassos kentine gelmiştir¹²³ fakat buraya hangi boğazı geçerek geldiği kesin değildir, muhtemelen Mercimek Dağı ile ayrılan Döşemealtı Boğazını ya da Çubuk Boğazı'nı kullanmıştır (Har. 5)¹²⁴. Büyük İskender ile Sagalassoslular arasında yapılan savaşta antik kaynaklardan öğrenmekteyiz¹²⁵.

Sagalassos'un alınmasından sonra, Büyük İskender Pisidia Bölgesi'nin geri kalanının alınması için sefere çıkmıştır; kentlerin bir kısmını zorla bir kısmını ise uzlaşma ile almıştır¹²⁶. Büyük İskender MÖ 333 yılında, Lykia'dan Phrygia'ya gitmek istemiş, güzergah olarak da Askania Lacus civarından ilerlerken; Pisidia Bölgesi'nin tüm kentleri için sefere çıkmamış, bölgenin iç kısımlarına uğramadığı anlaşılmaktadır¹²⁷.

Büyük İskender'in geliştirdiği Pamphylia Bölgesi'nin bir kenti olan Sillion'da da olduğu gibi Pisidia Bölgesi kentlerinde Persliler ya da bir Pers ordusu yoktur¹²⁸. Bu durum bize her iki bölgenin de Persler Dönemi'nde özgür oldukları göstermekte ve ayrıca Pisidia Bölgesi'ndeki şehirleşmenin Hellenistik Dönem'de başlamadığını, çok daha eskilere gittiğini de bilmekteyiz¹²⁹.

Büyük İskender, Anadolu'daki idari sistemini Pers idari sistemi üzerinden devam ettirmiş ve MÖ 323 yılından ölümüne kadar olan sürede bu sistemi kullanmıştır¹³⁰. Büyük İskender ölmeden önce Lykia ve Pamphylia'ya satrap olarak atadığı

¹²¹ Arrianos, I, 27.; Antik yazarlardan Strabon, bu antik kentin Büyük İskender tarafından kuşatılıp alındığı ifadesini yanlışlıkla söylemiştir diye bir görüş bulunmaktadır, Strabon, XIV: 3, 9. Ayrıca bu konu hakkında bkz. Özsaıt, 1980: s. 125, dn. 174.; Jones, 1971: s. 125.

¹²² Arrianos, I, 28, 1; Strabon, XII: 7, 3.

¹²³ Arrianos, I, 28, 2.

¹²⁴ Özsaıt, 1980: s. 125.

¹²⁵ Arrianos, I, 28, 2-8; Strabon, XII: 6, 5.; Sabahat Atlan, "Küçük Asya Şehir Sikkeleri Üzerinde Büyük İskender Tasvirleri", *Belleten, XXV/100*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1961, s. 548-vdd.

¹²⁶ Arrianos, I, 28, 8.

¹²⁷ Arrianos, I, 29, 1.; Mehmet Özsaıt, *Hellenistik ve Roma Devrinde Pisidia Tarihi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1985, s. 6.; Ayça Özcan, *Pisidia Bölgesi'nde Roma İmparatorluğu'nun Yapı Propagandası ve Politikası*, T. C. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji (Klasik Arkeoloji) Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2008, s. 34.

¹²⁸ Özsaıt, 1980: s. 127.

¹²⁹ Özsaıt, 1980: s. 127.

¹³⁰ Özsaıt, 1985: s. 3.; Özcan, 2008: s. 34.; Tekin, 2008a: s. 138.; Tekin, 2008b: s. 107.

Nearkhos'a¹³¹ eyaletin tanzim edilmesi yanı sıra Pamphylia ve Pisidia Bölgeleri'nde alınamayan kentlerin alınması görevini vermiş, lakin bu görev yerine getirilememiştir¹³².

Büyük İskender'in ölümünden sonra, kendisinden sonra gelen komutanlarının kurduğu Hellenistik Dönem krallıklarının güç çatışmaları yüzünden Pisidia Bölgesi'nde sürekli yönetim değişikliği görülmüştür¹³³. Antigonos Monophthalmos, Eumenes'le savaşırken diğer taraftan da Perdikkas'ın taraftarlarını da takip ediyordu. MÖ 319'da Nora kalesinde¹³⁴ Eumenes'i kuşatma altında bulundururken, Pisidia'da kendilerine destek bulan Perdikkas'ın kardeşi Alketas¹³⁵ ve Attalos'a¹³⁶ karşı yürümüştür¹³⁷.

Diodoros bu konuda kaynağımızdır ve şöyle demektedir:

*“Apollodoros Atina arhomiyken Romalılar Quintus Popillus ve Quintus Poplius'u konsüllüğe seçmişlerdi. Eumenes'i mağlup eden Antigonos bu zamanda Alketas ve Attalos'a karşı savaşa karar verdi. Çünkü her ikisi Perdikkas'ın ailesi ve dostlarından geride kalanlar olup, liderlik iddia etmeye yetecek gerekli askere sahip generallerdi. Bundan dolayı Antigonos bütün kuvvetleriyle Kappadokia'dan hareketle Alketas ve ordusunun karargah kurduğu Pisidia üzerine yürümüştür”*¹³⁸.

Buradaki önemli olay ise; Phrygia Satrabı Antigonos Monophthalmos'un, Perdikkas'ın kardeşi olan Alketas'ı yenmesidir; Kretopolis'te yenilen Alketas, Termessos kentine kaçmış fakat orada öldürülmüştür¹³⁹.

Eumenes, Alketas ve Attalos birlikte stratejik olarak hareket edebilselerdi Antigonos başarılı olamazdı.

Lysimakhos, Seleukos ve Ptolemaios, Antigonos Monophthalmos'a karşı birleşmişlerdir ve ondan kalan mirası da eşit olarak paylaşmamışlardır¹⁴⁰. Ptolemaios,

¹³¹ Arrianos, III, 6, 6.

¹³² Bosch, 1957: s. 22-vdd.; Özsait, 1980: s. 128.; Özcan, 2008: s. 34.; Büyük İskender'in ölümünden sonra Diodokhlar Dönemi'nde yaşanan olaylardan sonra bölge için verilen görevin yerine getirilmediğini de anlamaktayız, bkz. Diodoros, XVIII, 44-vdd.; Özsait, 1985: s. 1-vdd.

¹³³ Stephen Mitchell, “Hellenismus in Pisidien”, ed. E. Schwertheim, *AMS Band 6 Forschungen in Pisidien*, Bonn, 1992, s. 21-27.; Özcan, 2008: s. 34.

¹³⁴ Diodoros, XVIII, 40 – 41.

¹³⁵ Diodoros, XVIII, 29.

¹³⁶ Diodoros, XVIII, 41.

¹³⁷ Özsait, 1985: s. 9.

¹³⁸ Diodoros, XVIII, 44.

¹³⁹ Diodoros, XVIII, 45.; Özsait, 1985: s. 9-13.; Mitchell, 1992: s. 4.; Özcan, 2008: s. 34.

Ipsos Savaşı'ndan (MÖ 301) önce aldığı asılsız haber yüzünden Suriye'deki bazı şehirlere askeri birlikleri yerleştirmiş ve Mısır'a çekilmiştir¹⁴¹. Ptolemaios, Suriye'nin güneyinde bulundurduğu işgal birliklerini de çekmemiştir. Bu durum Seleukos ile Ptolemaios'un eski dost olmalarından dolayı aralarını açmamıştır¹⁴². Ptolemaios'da kalan bölge, Roma'nın işgaline kadar sürecek olan altı Suriye savaşının ana nedeni olacaktır¹⁴³.

MÖ 301'de Ipsos Savaşı'nda yenilen Antigonos'un toprakları savaşın galipleri arasında paylaştırılmıştır ve en büyük payı Seleukos almıştır¹⁴⁴.

Appianos'un *Historia Romana* adlı eserinde:

“...Euphrates (Fırat) ile deniz arasındaki (Akdeniz) Suriye'ye, Phrygia'nın içlerinden İndus'a kadar olan İskender İmparatorluğunun tamamına sahip olmuşlardır...” anlatılmaktadır¹⁴⁵.

Lysimakhos ise Tracia'ya ilave olarak, Kilikia ve Ptolemaios'un yönetimdeki Lykia, Pamphylia ve Pisidia'daki bazı yerler dışında, Toroslara kadar Asia Minor'un (Küçük Asya) yönetimini eline geçirmiştir¹⁴⁶.

MÖ 281 yılında yapılan Kurupedon Savaşı'nda Lysimakhos ölmüş; ve bu zaferden sonra Seleukos Pisidia Bölgesi de dahil olmak üzere bütün Asia Minor'un hakimi olmuştur¹⁴⁷.

Bu konu antik yazar Memnon'da şöyle geçmektedir:

“Lysimakhos'a karşı kazandığı zaferle coşkunun içinde bulunan Seleukos, Makedonya'ya geçmeye hazırlandı; O, Büyük İskender'in yanında, harbetmek için hareket ettiği memleketinin hasretiyle oraya itilmişti. Asya'nın idaresini oğlu

¹⁴⁰ Özsait, 1985: s. 31.; Özcan, 2008: s. 35.

¹⁴¹ Özsait, 1985: s. 31.

¹⁴² Diodoros, XXI.

¹⁴³ Özsait, 1985: s. 31.

¹⁴⁴ Özsait, 1985: s. 31-32.

¹⁴⁵ Appianos, *Historia Romana*, ed. Horace White (Loeb), London, 1955, Syr. 55.; Özsait, 1985: s. 32.

¹⁴⁶ M. Segre, “Decreto di Aspendos”, *Aegyptus*, XIV, 1936, s. 253-vdd.; Özsait, 1985: s. 32.; Özcan, 2008: s. 35.

¹⁴⁷ P. Cloché, *La Dislocation d'un Empire*, Paris, 1959, s. 285.; Levick, 1967: s. 17.; Özsait, 1985: s. 40.; Özcan, 2008: s. 35.

Antiokhos'a bıraktıktan sonra, o, projesini tamamlamış olarak ömrünün sonuna kadar ana vatanında geçirmek istiyordu"¹⁴⁸.

Pisidia Bölgesi'nin kuzey sınırından geçen doğu ticaret yolu, Anadolu'nun kendi içindeki bölgeleri birbirine bağlarken; Suriye'yi de Batı Anadolu'ya bağlar ve ayrıca bu yol güzergahı boyunca da askeri koloni kentleri kurulmuş¹⁴⁹, bu koloni kentleri ile bölgenin kuzey sınırından geçen yolların da güvenliği amaçlanmıştır¹⁵⁰.

Seleukos II ve kardeşi Antiokhos Hierax arasında savaş başlamıştır. Galatlardan yardım alan Antiokhos Hierax, Seleukos II'yi yenmiş ve Seleukos Kilikia'ya kaçmıştır¹⁵¹. Bundan sonra Torosların kuzeyindeki Asia Minor'e Hierax sahip olmuştur¹⁵². Fakat Galatların isyanlarından batıya kaçan Hierax, Ptolemaios'ların Ephessos'taki birliğinden yardım almış ve Galatları yenmiştir¹⁵³. Antiokhos Hierax, Asia Minor'deki hakimiyetini sağlamak için Bergama kralı Attalos I ile mücadeleye girmiştir¹⁵⁴. Bu döneme tarihlenen belge Pisidia şehirleri hakkında bilgi vermektedir ve bu kent Selge'dir¹⁵⁵. Bergama yazıtında geçene göre¹⁵⁶ Selge, Attalos I ile Seleukoslara karşı ittifak halindedir¹⁵⁷. Bu belge Seleukosluların Pisidia kentlerine tam olarak hakim olamadıklarını göstermesi açısından önemlidir¹⁵⁸.

Seleukos, Hellespontos'u geçti, Lysimakhos'un başkenti Lysimakheia yakınlarında Ptolemaios I Soter'in saltanattan mahrum ettiği Ptolemaios Keravnos tarafından

¹⁴⁸ Memnon, *Die Fragmente der Griechischen Historiker*, ed. F. Jacoby, I – V, Berlin, Leiden, 1923-1930-1940, 434 F 8, 1-7.

¹⁴⁹ William Mitchell Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1960, s. 43.; Orhan Bingöl, "Seleukeia Sidera 1993 Yılı Arkeolojik Kazıları", *Göller Bölgesi Arkeolojik, Kültürel Turistik Araştırma ve Değerlendirme Projesi 1993 Yılı Çalışmaları*, Ankara, 1994, s. 46.; Ayrıca bu askeri koloni kentleri hakkında bkz. Özcan, 2008: s. 74-vdd.

¹⁵⁰ Getzel M. Cohen, *The Seleucid Colonies: Studies in Founding, Administration and Organisation*. *Historia Einzelschriften*, 30, Wiesbaden, Steiner, 1978, s. 14-15/88.; Levick, 1967: s.17-20.

¹⁵¹ Justinus, *Historiae*, ed. J. C. von Otto, Jena, 1842, XXVII, 2, 6-11.

¹⁵² W. W. Tarn, "The New Hellenistic Kingdoms", *CAH VII / III*, 1928, s. 75-107.

¹⁵³ M. E. Bosch, *Hellenizm Tarihinin Anahatları II*, çev. Sabahat Atlan, İstanbul, 1943, s. 69-vdd.

¹⁵⁴ Özsait, 1985: s. 45.

¹⁵⁵ Özsait, 1985: s. 45.

¹⁵⁶ M. Fränkel, "Die Inschriften von Pergamon I", *Die Altertümer von Pergamon VIII*, 1980, s. 25; B. Niese, *Geschichte der Griechischen und Makedonischen Staaten I – III*, Darmstadt, 1963, s. 159.

¹⁵⁷ Özsait, 1985: s. 45.

¹⁵⁸ Özsait, 1985: s. 45.

öldürülmüştür¹⁵⁹. Aleksandros'un son generali Seleukos I Nikador, Lysimakhos'tan 7 ay sonra ölmüştür¹⁶⁰.

MÖ 190 yılına gelindiğinde, Eumenes II ile birlikte L. Cornelius Scipio emrindeki Roma ordusu Magnesia'da Antiokhos'a karşı savaşmış¹⁶¹; MÖ 189 yılının consülü olarak seçilen Gnaeus Manlius Vulso senato tarafından Anadolu'da görevlendirilmiştir¹⁶². Roma, MÖ 188'de Apameia Barışı ile bölgeye adımını atmıştır¹⁶³. Pisidia Bölgesi'nin toprakları Seleukos'lardan Pergamon Krallığı'na kalmıştır; bunun nedeni de Roma İmparatorluğu'nun Anadolu'da toprağının bulunmasını istediği içindir¹⁶⁴. Pisidia Bölgesi'nin toprakları Pergamon Krallığı'na bırakılmış olsa da Antiokheia, Isinda, Lysinia, Sagalassos, Selge ve Termessos gibi kentler bağımsızlıklarını sürdürmüşlerdir¹⁶⁵. Apameia Barışı'ndan sonra Seleukosluların Asia Minor ile olan ilişkileri bitmiş; Roma, güçlü bir Pergamon Krallığı ile Seleukoslarla Ege dünyasının arasına duvar çekmiş, kendi istekleri dışına çıkmayacak, topraklarında serbestçe ticaret yapabileceği doğulu bir müttefike de sahip olmuştur¹⁶⁶.

Livius'un anlatılarında, Apameia Barışı'nın şartlarının arasında Rhodos ve Pergamon'a verilen topraklar üzerinde ve Asia Minor'de Antiokhos'a karşı yapılan savaş öncesinde bağımsız olan kentler kendi bağımsızlıklarını koruyacaklardır¹⁶⁷ ve bu kentler Gnaeus Manlius Vulso'nun seferi sırasında onun dostluğunu satın alarak Roma ittifak sistemine giren kentlerdir. Bu sefer sırasında Termessos, Isinda, Sagalassos, Lysinia ve Oroanda Roma ittifak sisteminin içine girmiştir. Bunlar, Rhodos ve Pergamon'a verilen kentler olmasına rağmen otonomilerini de korumuşlardır¹⁶⁸.

¹⁵⁹ Appianos, Syr. 62, 63.; Memnon, F Gr H., 434 F 8, 1-7.; Özsait, 1985: s. 40.

¹⁶⁰ A. Bouché – Leclercq, *Historie der Séleucides*, 324 – 64 av. J. C., Paris, 1913, s. 50.

¹⁶¹ Livius, XXXVII, 37, 45.; Polybios, XXI, 16-17.

¹⁶² Özcan, 2008: s. 35.

¹⁶³ Özcan, 2008: s. 36

¹⁶⁴ Livius, XXXVI, 54, 11.; Polybios, XX, II, 5, 14.; Konu ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz. dn. 56, Magie, 1950: vol. II, 758-vdd.; Özsait, 1985: s. 64-68.; H. Bracke, "Pisidia in Hellenistic Times (334-25 BC)", ed. Marc Waelkens, *Sagalassos I. First General Report on the Survey 81986-1989) and Excavations (1990-1991)*. *Acta Archaeologica Lovaniensia Monographiae* 5, 1993, s. 17.; Özcan, 2008: s. 36.

¹⁶⁵ Özcan, 2008: s. 36.

¹⁶⁶ Özsait, 1985: s. 65.

¹⁶⁷ Livius, XXXVII, 56, 2.

¹⁶⁸ Livius, XXXVII, 56, 2.; Özsait, 1985: s. 65.

Strabon'dan öğrendiğimiz bir başka bilgi ise Pisidia Antiokheia'sı ve Selge¹⁶⁹ bağımsızlıklarını kaybetmemişlerdir¹⁷⁰. Amblada'nın durumu hakkında, Eumenes II'in kardeşi ve Attalos II'den sonra kral olan Attalos III tarafından MÖ 160 civarında kente yazılan mektupla, az da olsa bilgi sahibi olmaktadır. Bu kent, Apameia Barışı ile Pergamon'a bağlanarak vergi ödemek zorunda bırakılmıştır¹⁷¹. Bölgede yapılan araştırmalarda tespit edilen bir grup kaleye göre Attaloslar'ın sıkı bir yönetim biçimini benimsedikleri düşünülmektedir¹⁷².

MÖ 138 yılında Pergamon kralı Attalos II'nin ölümü sonrası yerine Eumenes II'nin oğlu olan Attalos III geçmiştir¹⁷³. Attalos III dönemi hakkında çok fazla bilgi sahibi değiliz, bir vasiyetname ile Pergamon Krallığı topraklarını Roma'ya bırakmış ve MÖ 133 yılında ölmüştür¹⁷⁴. Attalos III bıraktığı bu vasiyetname ile hem Asia Minor'un hem de Pisida Bölgesi'nin siyasi ve kültürel tarihinde derin izler bırakmıştır¹⁷⁵.

1.2.2. Roma Dönemi'nde Pisidia

Roma'nın Anadolu'daki egemenliği, son Pergamon Kralı Attalos III'ün topraklarını MÖ 133 yılında vasiyet bırakmasıyla başlamıştır¹⁷⁶. Roma, Antiokhos III'e karşı kazandığı zaferle Asia Minor'de toprak almak yerine kazanılan toprakları savaş sırasında kendisine yardım eden müttefikleri arasında paylaştırarak denge siyaseti kurmuştur¹⁷⁷. Böylece idari sorumluluk yüklenmeden, dış siyasette kendi istekleri doğrultusunda hareket eden Pergamon ve Rhodos gibi müttefiki olurken; Asia Minor'deki her türlü karışıklıkta hakem rolü üstlenmiş ve kendi çıkarı doğrultusunda problemleri çözerek siyasi baskısını da hissettirmiştir¹⁷⁸.

¹⁶⁹ Strabon, XII: 7, 3.

¹⁷⁰ Strabon, XII: 8, 13-14.

¹⁷¹ C. B. Welles, *Royal Correspondance in the Hellenistic Period*, Yale University, 1966, s. 238.

¹⁷² Livius, XXXV, 13. 5.; Özcan, 2008: s. 36.

¹⁷³ Özsaıt, 1985: s. 68.

¹⁷⁴ Diodoros, XXXIV-XXXV, 3.; Livius, LVIII, Florus, I, 35; Justinus, XXXVI, 4, 1-5.; Plutarkhos, *Bioi Paralleloi*, edt. B. Perrin (Loeb), London, 1959, Ti. Gracchus, XIV.; Özsaıt, 1985: s. 68.; Özcan, 2008: s. 36.

¹⁷⁵ Özcan, 2008: s. 36.

¹⁷⁶ Strabon, XIII, 3, 2.; Ünal Demirer, *Pisidia Antiokheiası Büyük Bazilika Taban Mozaikleri*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Antalya, 2004, s. 3.; Özcan, 2008: s. 36.; Bülent İplikçioğlu, *Hellen ve Roma Tarihinin Anahatları*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2015, s. 81-83.; Tekin, 2008a: s. 149-155.

¹⁷⁷ Özsaıt, 1985: s. 69.

¹⁷⁸ Özsaıt, 1985: s. 69.

Provincia Asia'nın (Asia Eyaleti) kuruluşu resmi olarak MÖ 133 olmakla birlikte Aristonikos'un isyanı¹⁷⁹ yeni ele geçen bölgenin organize edilmesine engel olmuştur¹⁸⁰. İsyanın Marcus Perperna tarafından bastırılmasından sonra MÖ 129 yılında Manius Aquilius tarafından kurulmuştur¹⁸¹. Eyaletin toprakları Misya, Lydia, Karia ve Phrygia'nın bir kısmını kapsamaktadır¹⁸². Pergamon Krallığı'nın fakir ve idaresi güç kısmını eyalete dahil etmemiş bu dahil edilmeyen kısmı Roma senatosu savaşta kendisine yardım eden müttefikleri arasında paylaşmıştır¹⁸³. Bu paylaşım göre Büyük Phrygia Pontus kralı Mithradates V'e, Kilikia, Kastabala, Kybirista ve Derbe şehirleriyle birlikte Aristonikos tarafını tutmuş olan Lykaonia, Pisidia ve Pamphylia, Romalılara yardım eden Kappadokia kralı Ariarathes V'in çocuklarına verilmiştir¹⁸⁴. Bölgenin Roma egemenliği sürecinde, Ariarathes V'in ölümü ve merkezi yönetimden uzaklaşan krallıkların engelleyemediği otorite boşluğu ile coğrafi yapısının da uygun olması nedeniyle Pisidia, Pamphylia ve Kilikia bölgelerinde korsan krallıkları kurulmuştur¹⁸⁵. Bu korsan krallıklarından ve bölgedeki güçlü bir askeri kontrolün olmayışından rahatsız olan Roma yönetimi korsanlarla mücadeleye girişmiş, Pisidia, Pamphylia, Phrygia ve Kilikia bölgelerinde bulunan korsan krallıkları ortadan kaldırmış; MÖ 102 yılında Marcus Antonius tarafından Kilikia, Pamphylia, Pisidia, Phrygia ve Milyas'ın da dahil olduğu Provincia Cilicia (Kilikia Eyaleti) kurularak Roma'nın egemenliğine girmiştir¹⁸⁶. Kurulan bu eyalet Lykaonia üzerinden Kappadokia'ya kadar uzanmaktadır ve kurulan bu yeni eyaletin başkenti Ikonion'dur¹⁸⁷. MÖ 92 yılında Cornelius Sulla bu eyaletin valiliğini yapmış ve tekrardan kuvvetlenen

¹⁷⁹ Strabon, XIV: 1, 38.

¹⁸⁰ Özsaıt, 1985: s. 70.

¹⁸¹ Strabon, XIV: 1, 38.; Justinus, XXXVI: 4.

¹⁸² Jones, 1971: s. 59.; J. Marquardt, *Römische Staatverwaltung*, Darmstadt, 1957, s. 334.

¹⁸³ Özsaıt, 1985: s. 70.

¹⁸⁴ Justinus, XXXVII, 1; Jones, 1971: s. 131.; Özsaıt, 1985: s. 70.; Demirer, 2004: s. 3.; Özcan, 2008: s. 36-37.

¹⁸⁵ Strabon, XIV: 2. 29.; Bosch, 1957: s. 40.; Jones, 1971: s. 176-vdd.; A. N. Sherwin-White, "Rome, Pamphylia and Cilicia", *JRS LXVI*, 1976, s. 4-6.; Hartwin Brandt, "Gesellschaft und Wirtschaft Pamphylens und Pisidiens im Altertum, *AMS 7*, Dr. Rudolf Habelt, Bonn, 1992, s. 94-95.; Özsaıt, 1985: s. 70-71.; Demirer, 2004: s. 3.; Özcan, 2008: s. 37.

¹⁸⁶ Livius, LXVIII.; Özsaıt, 1985: s. 71-81.; Durmuş Karaman, *Dünden Bugüne Yalvaç Tarihi*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 1991, s. 25.; Brandt, 1992: s. 94.; Demirer, 2004: s. 3-4.; Özcan, 2008: s. 37.

¹⁸⁷ Sherwin – White, 1976: s. 4.; Özcan, 2008: s. 37.

korsanlara karşı saldırı planı hazırlamıştır fakat I. Mithradates Savaşı (MÖ 88-85) nedeniyle kesin sonuca ulaşamamıştır¹⁸⁸.

Mithradates V'in MÖ 120 yılındaki ölümünden sonra karısı Laodike idareyi iki küçük oğlu adına alırken Roma da Büyük Phrygia'yı Pontus Krallığı'ndan alıp Provincia Asia'ya bağlamış; Roma'nın bu yaptığını kabul etmeyen Mithradates VI Eupator Dionysos, MÖ 112-111 arasında tek başına Roma'ya ilk tepkiyi vermiştir¹⁸⁹. Ayrıca Roma'nın Asia Minor'de fazla toprak sahibi olmasıyla memurlarının vergi almadaki tutumları ve idari haksızlıkları yerli halkta hoşnutsuzluk yaratmıştır¹⁹⁰. Roma'nın MÖ 1. yüzyıldaki en kuvvetli ve en tehlikeli düşmanlarından biri olan Mithradates VI Eupator, MÖ 89 yılından MÖ 63 yılına kadar Roma'nın Anadolu'daki egemenliğine son vermek için savaşmıştır¹⁹¹. MÖ 89-85 yılları arasında I. Mithradates-Roma Savaşı olmuş; Mithradates VI Eupator, Asia Minor ve Hellas'ın kurtarıcısı olarak Roma karşısında başarılar elde ederek kısa bir süre için de olsa Roma'nın Anadolu'daki hakimiyetine son vermiştir¹⁹². Mithradates VI Eupator Dionysos birçok kenti kendi tarafına çekmiş ve korsanlarla antlaşma yaparak Asia Minor'un batısına ve Yunanistan'a hakim olarak MÖ 88 yılında pek çok Romalıyı öldürmüştür fakat Anadolu'da bu durum yaşanırken Roma'ya sadık kalan kentler de olmuştur¹⁹³. Laodikeia kenti, Mithradates VI Eupator'a karşı gelmemiş Romalı vali Quintus Oppius'u teslim etmiştir¹⁹⁴. Mithradates VI Eupator, Lykia, Pamphylia Pisidia Bölgeleri'ndeki bazı kentlerin Pontus Krallığı egemenliğine girmemesinden dolayı komutanlarını bu bölgelere göndermiştir¹⁹⁵. Mithradates VI Eupator Dionysos'un buradaki amacı Roma ile olan savaşın başlangıcından beri işbirliği halinde olduğu korsanlarla daha yakın olma ve onlara donanma kurmada her türlü yardımı etmektir¹⁹⁶. Kibyra'yı alan Mithradates VI Eupator'un komutanları¹⁹⁷, Termessos'u geçtikten sonra

¹⁸⁸ Appianos, Mithr. 57; Marquardt, 1957: s. 380; Plutarkhos, Sulla V.; Özsait, 1985: s. 72.

¹⁸⁹ Appianos, Mithr. 112; Justinus, XXXVII, 2, 4-9; Strabon, X: 4, 9-10.; Özsait, 1985: s. 72.

¹⁹⁰ Özsait, 1985: s. 72.

¹⁹¹ Murat Arslan, "I. Mithradates-Roma Savaşı, Rhodos ve Lykia'nın Durumuna Genel Bakış", ed. Sencer Şahin-Mustafa Adak, *Lykia İncelemeleri I*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2002, s. 115, bkz. dn. 1.

¹⁹² Özsait, 1985: s. 73.; Arslan, 2002: s. 4.

¹⁹³ Romaya sadık kalan kentler için bkz. Appianos, Mithr. 48.; Plutarkhos, Lucullus III.; Sherwin-White, 1976: s. 9.; Özsait, 1985: s. 72.

¹⁹⁴ Appianos, Mithr. 17-20.; Diodoros, XXXVII, 26-28; Livius, LXXVII-LXXVIII.

¹⁹⁵ Appianos, Mithr. 20.; Bosch, 1957: s. 41.; Özsait, 1985: s. 73.; Arslan, 2002: s. 117.

¹⁹⁶ Appianos, Mithr. 18-20,58, 62.; Özsait, 1985: s. 73.; Arslan, 2002: s. 117.

¹⁹⁷ Magie, 1950, vol. I, s. 285.

Pamphylia'ya gelmiştir¹⁹⁸. Termessos, coğrafi konumundan dolayı alınması zor bir kenttir; diğer Pisidia kentleri hakkında da bilgimiz yoktur¹⁹⁹. Bilindiği gibi Termessos MÖ 189 yılından beri Roma'nın müttefikidir ve Roma'dan da bazı hakları MÖ 91 yılında elde etmiş; senato, "Lex Antonia de Termesibus" kararıyla da kentin tam bağımsızlığını kabul eden kanun hazırlamıştır²⁰⁰. Termessos, Roma'ya olan bağlılığını ve sadakatini göstermek için MÖ 71 yılını "ERA" olarak kabul etmiş ve bunu darp ettiği sikkeler üzerinde de göstererek bu kanuna verdiği değeri de göstermiştir²⁰¹. Termessos MÖ 39'da Amyntas tarafından alınıncaya kadar bağımsızlığını korumuştur²⁰².

MÖ 64 yılında yapılan III. Mithradates Savaşı'nı Roma kazanmış, Pompeius Magnus, Kilikia Pedias, Kilikia Trakheia, Pisidia, Pamphylia Isauria ve Lykonian'yı içine alacak şekilde Provincia Cilicia'yı yeniden düzenlemiştir²⁰³. Pisidia Bölgesi MÖ 102-49 yılları arasında Provincia Cilicia bağlı kalırken, MÖ 49 yılında Milyas ve Batı Pisidia, Phrygia ve Pamphylia bölgeleri Kilikia'dan ayrılarak Provincia Asia'ya bağlanmış; fakat A. H. M. Jones'e göre MÖ 36 yılına kadar Pisidia, Pamphylia ve Lykonian Provincia Cilicia'nın parçası olarak kalmıştır²⁰⁴.

Roma, Anadolu'da tam anlamıyla egemenlik sağlamak ve Anadolu'nun batısına kadar yayılan Parthlardan gelebilecek saldırılara karşı kendini korumak amacıyla tampon bölge oluşturarak MÖ 40-39 yıllarında vasal krallıklar kurmuştur²⁰⁵. Bu kurulan vasal krallıkların yöneticilerini MÖ 39'da yapılan bir düzenlemeye göre Marcus Antonius yapmıştır. Amyntas, Galatia kralı Deiotaros I'in MÖ 39 yılında özel katibidir²⁰⁶ ve biz Amyntas'ı ilk kez Deiotaros I'in MÖ 42'de Brutus'a gönderdiği Galatyalı yardımcı kuvvetlerin komutanı olarak görmekteyiz²⁰⁷. Fakat Amyntas, Iulius

¹⁹⁸ Bosch, 1957: s. 41.

¹⁹⁹ Özsait, 1985: s. 73.

²⁰⁰ BMC Pisidia, LXXXIX.; Magie, 1950: vol. I, s. 295, vol. II s. 1176-1177.; Özsait, 1985: s. 76.; Arslan, 2002: s. 128.

²⁰¹ BMC Pisidia, LXXXIX, 268-270, Kat. No. 3-23, Pl. XLI.; Head, 1911: s. 712.; Özsait, 1985: s. 77.

²⁰² BMC Pisidia, LXXXIX-XC.; Head, 1911: s. 712.; Özsait, 1985: s. 77.

²⁰³ Özcan, 2008: s. 38.

²⁰⁴ Magie, 1950: vol. I, s. 418.; Jones, 1971: s. 132.; Özsait, 1985: s. 81.; Özcan, 2008: s. 38.

²⁰⁵ Özsait, 1985: s. 80-81.; Özcan, 2008: s. 38.

²⁰⁶ G. Brandis, "Galatia", *Paulys Real Encyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft, Neue Bearbeitung, Dritter Halbband, 1895, VII/1*, Stuttgart, 1910, s. 549.; Sabahat Atlan, "Side'de Basılan Amyntas Sikkeleri: Die Münzprägung Des Amyntas in Side", *Bulleten, Cilt XXXIX, Sayı 156*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1975, s. 576.; Özsait, 1985: s. 81.; Özcan, 2008: s. 38.

²⁰⁷ Atlan, 1975: s. 577.; Özsait, 1985: s. 81.

Caesar'ın katillerinin Marcus Antonius ve Iulius Caesar Octavianus'a karşı yenileceklerini anlamış ve Philippi Savaşı'ndan (MÖ 42) önce taraf değiştirmiştir²⁰⁸. Marcus Antonius, Amyntas'ı Galatia dışındaki Lykonias, Isauria, Phrygia Paroreios, Side ve Pisidi'nin²⁰⁹ içinde bulunduğu Doğu Pamphylia'yı içeren bu bölgede tam hakimiyet sağlaması için MÖ 39 yılında kral olarak atamıştır²¹⁰. Romanın müttefiği Amyntas, bölgenin kuzeyindeki Antiokheia ve Apollonia'yı savaşmadan alırken²¹¹, Termessos ve Sagalassos da Amyntas'ın krallığını kabul etmişlerdir²¹². Kremna'da basılan sikkelerden anlaşıldığına göre bu kenti almış ve başkent yapmıştır²¹³. Selge kenti de bu krallığın içinde yer alırken²¹⁴ bölgenin diğer kentleri hakkında bilgimiz bulunmamaktadır²¹⁵. Sagalassos, Selge ve Termessos gibi kentlerde sikke darbının olmaması, bize bu kentlerin Amyntas'ın hükümranlılığı altında olduğunu göstermektedir²¹⁶.

MÖ 31 yılında yapılan Actium Savaşı'ndan önce Amyntas, I. C. Octavianus'un tarafına geçmiştir; M. Antonius ve I. C. Octavianus arasında olan bu savaş I. C. Octavianus'un zaferiyle sonuçlanmıştır. Bu nedenle de Octavianus, Amyntas'ın krallık topraklarına dokunamamış ve hatta MÖ 36 yılından beri Kleopatra'nın egemenliğinde bulunan Kilikia Trakheia'yı Amyntas'a ödül olarak vermiştir²¹⁷. Amyntas, Pisidia ve Isauria bölgelerinde ve krallık içinde yaşayan sorunlu kabileleri Roma'nın adına etkisiz hale getirmiştir²¹⁸. Amyntas, Pisidia Bölgesi'nin doğusundaki Trogitis Lacus'un güneyindeki dağlık alanda yaşayan Homanadeis'leri (Homanadlar)²¹⁹ kontrol altına

²⁰⁸ Cassius Dio, *Historia Romana*, ed. E. Cary (Loeb), London, 1954, XLVII, 48, 2.; Atlan, 1975: s. 577.; Özsait, 1985: s. 81.

²⁰⁹ Jones, 1971: s. 132.

²¹⁰ Strabon, XII: 6, 4.; T. R. S. Broughton, *An Economic Survey of Ancient Rome, Roman Asia Minor IV*, Baltimore, 1938, s. 588.; Atlan, 1975: s. 577-578.; Özsait, 1985: s. 81.; Brandt, 1992: s. 96.; Stephen Mitchell, *Anatolia: Land, Men and Gods in Asia Minor, Volume I, The Celts and The Impact of Roman Rule*, Clarendon Press, Oxford, 1993, s. 38.; Stephen Mitchell, *Kremna in Pisidia An Ancient City in Peace and War*, Dauckworth, The Classical Press of Wales, London, 1995, 95-105.; Özcan, 2008: s. 38.

²¹¹ Atlan, 1975: s. 576-577.; Özsait, 1985: s. 81-82.

²¹² Strabon, XII: 6, 4.; Özsait, 1985: s. 82.

²¹³ Atlan, 1975: s. 576-579.; Özsait, 1985: s. 82.

²¹⁴ Strabon, XII: 6, 5.

²¹⁵ Özsait, 1985: s. 82.

²¹⁶ Strabon, XII: 6, 4.; Özsait, 1985: s. 106.

²¹⁷ Strabon, XIV: 5, 6.; Cassius Dio, LI: 7, 4.; Özsait, 1985: s. 83.; Özcan, 2008: s. 39.

²¹⁸ Strabon, XII: 6, 2-3.; Özsait, 1985: s. 83.; Özcan, 2008: s. 39.; Mehmet Ali Kaya, *Anadolu'daki Galatlar ve Galatya Tarihi*, Çizgi Kitabevi, İstanbul, 2000, s. 114.

²¹⁹ William Martin Leake, *Journal of a Tour in Asia Minor*, London, 1824, s. 102-103.

almış fakat MÖ 25 yılında Homanadeisler tarafından pusuya düşürülerek öldürülmüştür²²⁰.

Son Galatia kralı Amyntas Homanadeislere karşı savaşırken ölünce büyük bir toprak bırakmıştır²²¹. Kilikia ve Pamphylia'nın²²² dışında kalan kısımları, MÖ 25 yılında²²³ birleştiren Augustus kendisine bağlı olan Provincia Galatia (Galatia Eyaleti) eyaletini kurmuştur²²⁴.

Roma, MÖ 25 yılında Provincia Galatia eyaletini kurduktan sonra kolonileşme ve romanizasyonun bölgeye yerleşmesi sürecinde Homanadeislere²²⁵ karşı sürdürülen mücadelesine devam etmiş; Cornutus Arrutius Aquila Galatia'ya vali olarak atamış ve Antiokheia merkezli Via Sebaste (Har. 6) adı verilen yolun MÖ 6 yılında inşasına başlamış; Homanadeisleri saracak şekilde Antiokheia'dan güneydoğu ve güneybatı yönünde ikiye ayrılan Via Sebaste'nin kendi arasında da bağlantı yolları vardır²²⁶. Via Sebaste'nin inşasından sonra, P. Sulpicius Quirinus'un kesin zaferi MÖ 3 yılında Homanadeisleri tarih sahnesinden silmiştir²²⁷.

Pisidia Aniokheia'sında bulunan ve MS 1. yüzyıla tarihlenen yazıtta²²⁸ eyaletler şu şekildedir:

²²⁰ Strabon, XII: 6, 3.; Magie, 1950: vol. I, s. 433-434, vol. II, 1282-1283.; Özsait, 1985: s. 83., Demirer, 2004: s. 4.; Özcan, 2008: s. 39.

²²¹ Amyntas'ın krallığının toprakları kendi oğullarına verilmemiş, Augustus'a bağlı yeni bir imparatorluk eyaleti kurulmuştur. bkz. Cassius Dio, LIII, 26, 3. Ayrıca bkz. dn. 224.

²²² Strabon'a göre Amyntas'ın topraklarının tamamı Provincia Galatia'ya dahil edilmemiştir. bkz. Strabon XII: 5, 1; XII: 6, 2.; Cassius Dio'nun görüşüne göre ise Pamphylia, Galatia'dan ayrı bir eyalet olarak tarih sahnesindedir. bkz. Cassius Dio, LIII, 26, 3; W. Ruge, "Pamphylia", *RE, XVIII/3*, Stuttgart, 1949, s. 369-vdd.; Magie, 1950: vol. I, s. 453.

²²³ William Mitchell Ramsay, "Early History of Province Galatia", ed. W. M. Calder-Josef Keil, *Anatolian Studies, Presented To W. H. Buckler*, Manchester University Press, Manchester, 1939, s. 203.

²²⁴ Cassius Dio, LIII, 26, 3; Levick, 1967: s. 29.; Özsait, 1985: s. 84-85.; Brandt, 1992: s. 96-98.; Demirer, 2004: s. 4.; Özcan, 2008: s. 40.

²²⁵ Bu kavmin yaşadığı yerler hakkında görüş ayrılıkları bulunmaktadır. bkz. Kiepert, 1908-1910: VIII, metin s. 10.; W. Ruge, "Homonada", *RE VIII/2*, Stuttgart, 1913, s. 2265.; William Mitchell Ramsay, "Studies in The Roman Province Galatia", *JRS/VII*, Society for the Promotion of Roman Studies, 1917, s. 247, 258, 263.; R. Shafer, "Pisidian", *AJPhil 71/3*, 1950, s. 246-250.; Magie, 1950: vol. I, s. 453, vol. II, s. 1303.; Ramsay, 1960: s. 370, 469.; Levick, 1967: s. 204.; Jones, 1971: s. 137.

²²⁶ Özsait, 1985: s. 90-94.; Demirer, 2004: s. 4.; Özcan, 2008: s. 40.

²²⁷ Özsait, 1985: s. 94.; Demirer, 2004: s. 4.; Özcan, 2008: s. 40.

²²⁸ W. H. Waddington, *Voyage Archeologique en Grèce et en Asie Mineure, III*, Paris, 1870, s. 432; Ronald Syme, "Observations on the Province of Cilicia", *Anatolian Studies, Presented to W. H. Buckler*, Manchester University Press, Manchester, 1939, s. 330.; Marquardt, 1957: s. 358.

- 1) Galatların üç boyu baş şehri Ankyra olan Tektosaglar, baş şehirleri Pessinus olan Tolistoaglar ve baş şehri Tavion olan Trokmelerin toprakları
- 2) Pisidia
- 3) Pisidia Antiokheia'sı ile Phrygia'nın doğu kısmı
- 4) Lykaonia
- 5) Isauria ile daha sonra eyalete katılan Paphlagonia'nın iç kesimleri, Pontus Galatikos ve Armenia Minor'dur²²⁹.

Bir ihtiyaçtan doğan coloniaelerin (koloni) kuruluş sebepleri de farklı olmuştur. Bu sebepler birbiri içinde ve aynı zamanda birbirini tamamlayan unsurları kapsamıştır²³⁰.

Roma'nın şehir devletinden imparatorluk haline gelmesinde düzenli bir teşkilatla kurduğu coloniaelerin önemi büyüktür. Roma şehrinin dışında kurulmuşlar ve kolonide yaşayan halk Roma vatandaşlık haklarının tümüne sahip olmuştur. Roma kolonileri başlangıçta askeri karakterdedir, amaçları, Roma'nın egemen olduğu toprakları savunmaktır²³¹.

Roma'da, MÖ 123-122 yıllarında ilk defa koloni fikriyle karşılaşırız. Halk tribunu Gaius Sempronius Gracchus'un müttetikleri ve şehir proletaryasını yerleştirmek için koloniler kurulması fikridir²³² ve bu fikir politik nedenlerle engellenerek hayatına mal olmuştur²³³. Daha sonraları koloni fikri fakir ve topraksız halk için kurtuluş demektir²³⁴. Senatonun karşı çıkmasına rağmen, kolonilerin fakir ve topraksız halk kesimine açılışı Roma'da bu kurumu yüzyıllar boyu politik bir yatırım haline sokmuştur. G. Sempronius Gracchus'un önerdiği koloni tipinden Marius ve C. Sulla döneminde veteranları (hizmet süresi dolan askerler) yerleştirmek için koloniler kurulmuştur²³⁵.

Pisidia kolonizasyonun ana amaçları, Pisidia'nın doğusunda öldürülen Amyntas'ın krallığına ait olan topraklar üzerinde Provincia Galatia'nın kurulmasından sonra buradaki huzuru Roma legionlarının sağlamasıdır. Bu askeri önlemlerin yanında, şiddet

²²⁹ Özsaıt, 1985: s. 85.

²³⁰ Özsaıt, 1985: s. 87.

²³¹ Levick, 1967: s. 1.

²³² Appianos, I, 23; Plutarkhos, G. Gracchus, VIII.

²³³ N. Baydur, "Roma'da İS II. Yüzyıldaki Reformlar", *Belleten XL*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1976, s. 216.

²³⁴ Özsaıt, 1985: s. 87-88.

²³⁵ Özsaıt, 1985: s. 88.; Özcan, 2008: s. 41.

kullanılmadan yürütülerek barışçıl bir biçimde yapılacaktır. Ayrıca koloniler Pisidia'nın sınır kesiminde kurulduklarından Roma'nın karakolu konumunda olacaktır. Hellenizasyonun giremediği Torosların bu kesiminde yaşayan toplulukları Romanize etmektir. Bu koloni kentleri, tehditle değil, Roma'nın uygarlığı sayesinde Augustus'un barış sisteminin içine sokulmak istenmektedir²³⁶.

Pisidia'da ilk Romanizasyon hareketi Kuzey Pisidia'da Phrygia Parareios'da yer alan Antiokheia'da²³⁷ başlamış olmalıdır²³⁸. Bu kent stratejik bakımdan Sultan Dağlarının güneyinde, verimli ve ulaşım bakımından kavşak olan platoda kurulmuş ayrıca bu kent Pergamon Krallığı döneminde bağımsızlığı korunarak Roma'nın müttefiki olmuştur²³⁹. Şehrin koloni olması Galatia Eyaleti'nin kuruluş yıllarına denk gelmektedir²⁴⁰. Koloninin resmi adı Colonia Caesarea'dır²⁴¹ ve Doğu Pisidia, Isaura ve Lykaonia'da yapılacak olan askeri hareketin çekirdeğini teşkil edeceğinden mümkün olduğunca Romalılaştırma yönüne gidilmiştir²⁴².

Bölgede Pisidia Antiokheiası'nın ardından kurulan koloni kentleri: Colonia Iulia Augusta Cremna, Colonia Iulia Augusta (Prima Fida) Comama, Colonia Iulia Augusta Olbasa, Colonia Iulia Augusta Parlais ve Colonia Iulia Felix Gemina Lystra'dır. Bu koloni kentleri merkezi Antiokheia olan Via Sebaste adlı yol ağı ile birbirlerine bağlanmaktadır²⁴³.

1.3.Yol Ağları ve Önemli Kentleri

Yol Ağları: Pisidia Bölgesi coğrafi yapısı nedeniyle, Anadolu'da ulaşım zorluğu yaşayan bölgelerden biridir ve bu nedenle Orta Anadolu ile ilişkileri sıkı olmamış ve bölge birçok yönden etkilenmiştir. Dağ etekleri ve akarsu vadilerini takip eden yollar,

²³⁶ Özsait, 1985: s. 88- 89.

²³⁷ Plinius, V, 94.

²³⁸ Özsait, 1985: s. 89.; Demirer, 2004: s. 5.

²³⁹ Özsait, 1985: s. 89.

²⁴⁰ F. Vittinghoff, *Römische Kolonisation und Bürgerrechtspolitik unter Caesar und Augustus*, Wiesbaden, 1951, s. 132.

²⁴¹ Plinius, V, 94; Magie, 1950: vol. II, s. 1319.

²⁴² Özsait, 1985: s. 90.

²⁴³ Özsait, 1985: s. 94-96.; Özcan, 2008: s. 41.

Antik Dönem ile günümüzdeki yollar arasında fazla bir değişim göstermemektedir (bkz. Har. 6)²⁴⁴.

Bölgede sistemli yol yapımına Roma Dönemi'nde kolonileşmenin başladığı zamanlarda olduğu yapılan araştırmalarla anlaşılmıştır fakat bu dönemden önce bölgede yol olmadığı anlamına da gelmemektedir. Roma Dönemi'nden önce, yerleşmeler arasındaki ilişkilerden ötürü bu bölgede kentleri birbirine bağlayan yol ağının olduğu önemlidir²⁴⁵. Yollar; askeri savunmaya yardımcı olduğu kadar kentler arasındaki ulaşımın ve ticaretin önemli faktörünü oluşturduğundan Provincia Galatia'ya vali olarak atanan Cornutus Arrutius Aquila, Pisidia Bölgesi'nin kolonileşmesinde ve bu süreçte Homanadeislere karşı sürdürülen mücadelede de başarılı olmak için MÖ 6 yılında Antiokheia merkezli güneydoğu güneybatı doğrultuda uzanan Via Sebaste'nin yapımına başlanmıştır²⁴⁶. Bu yol ayrıca ara yollarla Lykaonia, Isaura, Pamphylia, Phrygia bölgelerindeki yollarla da birleşmektedir²⁴⁷.

Via Sebaste, Provincia Galatia'nın batısındaki yol ağının bir parçası değil, başlı başına bir yol ağıdır²⁴⁸. Bu yol ağı Roma imparatorlarının korkuluk duvarları propugnacula imperii olarak kabul edilen bölgedeki koloni yerleşimlerini birbirine bağlarken Homanadeisler gibi Toroslar üzerindeki dağ kabileleri ile savaştıkları düzenli Roma ordusunun kolay ilerlemesine imkan vermektedir²⁴⁹. Via Sebaste'nin güzergahında vali Cornutus Arrutius Aquila'nın adının yazılı olduğu beş tane miltaşının varlığı, yol ağının tamamının olmasa bile tamamına yakınının bu vali döneminde inşa edildiğini düşündürmektedir²⁵⁰. Cornutus Arrutius Aquila'dan sonra gelerek vali olan P. Sulpicius Quirinius, Homanadeislere karşı verdiği mücadele zaferle sonuçlandıktan

²⁴⁴ Özsaıt, 1980: s. 52.

²⁴⁵ Özsaıt, 1980: s. 52.

²⁴⁶ H. S. Cronin, "First Report of a Journey in Pisidia, Lycaonia and Pamphylia", JHS, XXII, London, 1902, s. 94-125,335-376.; W. Ruge, "Lykaonia", RE, XIII / 2, Stuttgart, 1927b, s. 2259.; Özsaıt, 1980: s. 52.; Özcan, 2008: s. 90.

²⁴⁷ Özsaıt, 1980: s. 52.

²⁴⁸ Senem Özden-Mete Aksan, *Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri (TAY) Klasör 7, Pisidia ve Karia Bölgeleri, Yunan-Roma Dönemi*, Ege Yayınları, 2007, s. 15.

²⁴⁹ Levick, 1967: s. 98.

²⁵⁰ Komama(Ürkütlü): CIL III. 6974, Suppl. II, 12217.; Selkisaray: CIL III. Suppl. II, 14401a, 14401b, 14185.; Pappa Tiberiopolis (Yunuslar): CIL III: Suppl. II, 14401c.; Magie, 1950: vol. I, s. 463; vol. II, 1322-1323, dn. 35-36; Levick, 1967: s. 38-40, dn. 1-7; 206-208.; Hall, 1968: s. 59.; David H. French-Stephan Mitchell, "Roma İmparatorluğu'nun İlk Devrinde Pisidia'da Yollar ve Ulaşım", TAD XXIV-1, Varol Matbaası, Ankara, 1977, s. 213-214.; Özsaıt, 1985: s. 92, dn. 448.; Özcan, 2008: s. 91.

sonra MÖ 5 yılında geldiği Provincia Galatia'da karargahını Antiokheia'ya kurması, bize Via Sebaste'nin tamamlanmış olduğunu göstermektedir²⁵¹.

Via Sebaste'nin güneye giden birinci kolu Antiokheia'dan başlayarak Prostanna, Kremna, Sia ve Döşemealtın'dan geçerek Attaleia'ya ulaşmakta; Via Sebaste'nin güneybatı kolu ikiye ayrılır; ilk kol Pisidia Antiokheia'sı, Neapolis, Anaboura ve Tymbrida'nın güneyinden Zorzila, Adada ve Pednelissos üzerinden Kestros Vadisi'ni takip ederek Perge'ye ulaşırken²⁵², diğer kolu Pisidia Antiokheia'sı, Prostanna, Kremna ve Döşemealtı'ndan Attaleia'ya ulaşmaktadır (Har. 7). Via Sebaste'nin üçüncü kolu ise Pisidia Antiokheia'sı, Neapolis, Misthia ve Amblada'yı²⁵³ geçerek Trogitis Lacus'un kuzeyinden Isaura Palaia üzerinden güneydoğu istikametinde devam etmektedir. Yine bu üçüncü koldan doğuya doğru ayrılan bir başka yol ise Pisidia Antiokheia'sı, Neapolis, Pappa Tiberiopolis üzerinden Ikonion'a gelmektedir ve bu ana yol Lystra'ya ara yolla bağlanmaktadır²⁵⁴. Apollinia ve Tymandos üzerinden gelen bir diğer yol ise Neapolis, Misthia, Erymna ve Pamphylia Seleukeiası'nı geçtikten sonra Side'ye varmaktadır²⁵⁵.

Via Sebaste'nin merkez noktası Pisidia Antiokheia'sıdır ve Pisidia Bölgesi'nin Lykaonia, Isaura, Pamphylia ve Phrygia'nın kendi yol ağları ile bağlantılı yol ağları bulunmaktadır²⁵⁶. Bu yol ağı daha sonraki dönemlerde doğuya doğru Garsaura-Arkhelais (Aksaray), Kaisareia (Kayseri), Melitene (Malatya) istikametini takip ederek Euphrates (Fırat) Vadisine uzanarak devam etmiş; Roma'nın daha sonraki dönemlerinde de askeri ve ticari yolu olarak en önemli yol ağı olmuştur²⁵⁷.

Via Sebaste ile birlikte Asia Minor'un önemli bir kavşak noktası olan Pisidia Bölgesi'ndeki kentleri ve daha küçük yerleşim birimlerini birbirine bağlayan yol ağları vardır ve günümüze kadar ulaşan köprüler, bu yol ağlarının varlığını bize kanıtlamaktadır. Eurymedon Irmağı'nın tanrısı Eurymedon'un kutsal alanı Tymbrida

²⁵¹ Özcan, 2008: s. 91.

²⁵² Levick, 1967: s. 13.

²⁵³ Hall, 1968: s. 61.

²⁵⁴ CIL III. Suppl. II, 14400a.; French-Mitchell, 1977: s. 214-vdd.; Özsait, 1980: s.53.; Özcan, 2008: s. 91-92.

²⁵⁵ Magie, 1950: vol. I, s. 266, Vol II, s. 1140.; Özsait, 1980: s. 53.; David H. French, "Roads in Pisidia", *AMS Band 6, Forschungen in Pisidien*, Dr. Rudolf Habelt GMBH, Bonn, 1992, s. 168-172.; Özcan, 2008: s. 92.

²⁵⁶ Özsait, 1980: s. 52-54.

²⁵⁷ Özcan, 2008: s. 92.

antik kenti yakınlarındaki Zindan Deresi üzerinde Roma Dönemi'nden kalma köprü bulunmaktadır; günümüze kadar tam olarak gelemeyen Eurymedon'un büstü, köprü'nün kemerlerinin kilit taşları üzerinde yer almaktadır. Muhtemelen nehrin karşı kıyısında yer alan kutsal alana geçişi sağlayan 6 m genişliğinde 7 m uzunluğundaki köprü, bölgenin yol ağın bağlantı noktaları içinde olduğu düşünülmektedir²⁵⁸. Zindan Deresi üzerindeki köprü'nün iki antik kentin Tymbrida ve Tityassos ile birlikte ele alındığında, Karalis Lacus'a kadar Yenişarbademli üzerinden uzanan yolu desteklediği düşünülmektedir²⁵⁹. Pisidia Antiokheia'sından Perge'ye giden yol güzergahında, Eurymedon Irmağı'nın üzerinde Roma Dönemi'ne Ait iki adet daha köprü bulunmaktadır²⁶⁰.

Termessos (Güllük): Güneybatı Pisidia'da Antalya'nın 20 km kuzeybatısında Torosların ön tepeleri üzerinde Solymos Dağı'nın²⁶¹ (Güllük Dağı) zirvesinin güneybatı kesiminde yer alan kenttir (Har. 8)²⁶²

Kentin ismindeki –ss son eki, çok eski bir Anadolu yerleşmesi olduğunu gösterirken aynı zamanda MÖ III. binyılında Eski Anadolu kavimleri tarafından kurulmuş olabileceğini de gösteren filolojik bir kanıttır ve diğer yandan Termessos'un Luwi kökenli bir yerleşim yeri olması gerektiğine de işaret etmektedir²⁶³. Termessos kentinin MÖ III. bin yılını yansıtan her hangi bir yerleşim yerine rastlanılmadığı gibi bu döneme ait herhangi bir buluntu da gün yüzüne çıkarılmamıştır²⁶⁴. Termessoslular kendilerini Solymler olarak kabul etmişlerdir ve kentte Zeus Solymeus ismini taşıyan yazıtlar bulunmaktadır²⁶⁵. Luwi Pantheon'un en önemli tanrısı olan Tarhu(nt)'un, Hellenleşmiş hali ve tapınım gören Zeus Solymeus olmalıdır²⁶⁶. Termessos kentinin kuruluş tarihini kabul ettiğimiz MÖ III. bin yılı gibi kentin MÖ II. bin yılına da ait herhangi bir kanıt ele geçmemiş; Hitit çivi yazılı belgelerinde geçen, MÖ III. bin yıl Luwilerin soyundan

²⁵⁸ David French, *Roman Roads and Milestone of Asia Minor / Küçük Asya'daki Roma Yolları ve Miltaşları, Part II, Miltaşları Ara Kataloğu, Bölüm 2*, BIAA Monography No 9, 1988, s. 428-vdd, Har. 5.; Özcan, 2008: s. 92.

²⁵⁹ Jale Dedeoğlu, "Aksu Zindan Mağarası Kutsal Alanı" 14. Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu 30 Nisan-2 Mayıs 2004 Ürgüp-Nevşehir, Kültür ve Turizm Bakanlığı DÖSİMM Basımevi, Ankara, 2005a, s. 154.

²⁶⁰ Dedeoğlu, 2005a: s. 154.

²⁶¹ Strabon, XIII: 4, 16.

²⁶² Heberdey, 1934: s. 734.

²⁶³ H. Kiepert, *Lehrbuch der alten Geographie*, Berlin, 1878, s. 73; Özsait, 1980: s. 105.; Ahmet Vedat Çelgin, *Termessos Kenti Nekropoller*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı Yayınlanmamış Dr Tezi, İstanbul, 1990, s. 13-14, dn. 27, 28, 29, 30.

²⁶⁴ Çelgin, 1990: s. 14.

²⁶⁵ Lanckoronski, 1893: s 196-223, nr. 1-182.

²⁶⁶ Çelgin, 1990: s. 14, dn. 28, 29, 30.

gelen Arzawalıların bölgesi içinde yer aldığı söylenmektedir²⁶⁷. Termessos kentinin MÖ III. ve II. bin yılları gibi MÖ I. bin yılı için de bilgiye sahip değiliz²⁶⁸. Anadolu'da devlet kuran Phrygialılar ve Lydialılar dönemlerinde de bilgimiz bulunmazken, Pisidia-Milyas bölgelerinde Termessos'un bağımsız olduğu sonucu çıkartabilmekteyiz²⁶⁹. MÖ 546 yılında Anadolu'da Pers hakimiyeti başladıktan sonra bölgenin ve kentin durumu hakkında çok fazla bir bilgiye sahip değiliz²⁷⁰.

Kaynaklarda şehrin ismi Aleksandros III'ün seferiyle ilgili olarak Arrianos'ta geçmektedir²⁷¹. Araxa yazıtında Termessos MÖ 200 yıllarında Lykia Birliği ile savaşmış²⁷² Oenoanda şehrinin kuzeyinde bir koloni kurması da (Termessos Minor) bu savaşta başarısının bir kanıtıdır²⁷³. Termessos kenti sadece batı ile ilişki kurmamış, Limnae Lacus'un güneyinde yer alan Adada kenti ile de iyi ilişkiler kurmuştur²⁷⁴.

MÖ 189 yılında Roma ittifak sistemine²⁷⁵ giren kent Pergamonlularla da ilişkileri dostça tutmuşlar; bunu da Attalos II (MÖ 159-139) tarafından dor düzeninde yaptırılan iki katlı Atina Stoası kanıtlamaktadır²⁷⁶. Şehir topraklarını korumuş, kendi kanunları uygulamıştır, bu durumu bastığı sikkeler de yansıtmaktadır²⁷⁷. MÖ 71'den Amyntas'ın işgaline kadar (MÖ 39) sikke basımına devam etmiş, MÖ 39-25 arasında sikke basma hakkı ise elinden alınmıştır²⁷⁸. Amyntas'ın ölümünden (MÖ 25), MÖ 3. yüzyıla kadar bastığı sikkelerdeki "autonomous" yazısından anlaşıldığına göre Termessos bu süre içinde bağımsızlığını korumuştur. Roma ile olan ilişkilerinde Lex Antonia'nın geçerli olduğunu göstermektedir²⁷⁹.

²⁶⁷ Çelgin, 1990: s. 14-15, dn. 31.

²⁶⁸ Çelgin, 1990: s. 15.

²⁶⁹ Strabon, XII: 7, 2.; Herodotos, I: 28.; Çelgin, 1990: s. 18-19.; Karşıt görüş için bkz. Özsait, 1980: s. 57.

²⁷⁰ Bkz. 1.2.1.Hellenistik Dönem'de Pisidia bölümü, dn. 89, 90, 91, 92, 93, 94.

²⁷¹ Arriaos, I, 27, 5; I, 28, 1.

²⁷² George Edward Bean, *Eski Çağ'da Güney Kıyılar*, çev. İnci Delemen-Sedef Çökay, Arion Yayınevi, İstanbul, 1999, s. 122.

²⁷³ Özsait, 1985: s. 106.

²⁷⁴ H. Bengtson, *Kleine Schriften zur Alten Geschichte*, München, 1974, s. 392.;

²⁷⁵ Bkz. dn. 200, 201, 202.

²⁷⁶ Ekrem Akurgal, *The Ruins of Turkey, İstanbul*, 1969, s. 275.

²⁷⁷ Head, 1911: s. 712.; M. E. Bosch, *Türkiye'nin Antik Devirdeki Meskukatına Dair Bibliyografya*, Ankara, 1949, s. 163.; Sabahat Atlan, *1947-1967 Yılları Side Kazısı Sırasında Elde Edilen Sikkeler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1967, s. 53, nr. 163.

²⁷⁸ Özsait, 1985: s. 106.

²⁷⁹ BMC Pisidia, s. XCII, kat. no. 271-vdd., Pl. XLI, 13, Pl XLII, 1.; Head, 1911: s. 712.; Heberdey, 1934: s. 750.

İdari olarak, Lykia-Pamphylia eyaletinin kuruluşundan beri Pamphylia'ya dahil edilen kent bu eyaletin bölünmesiyle Pamphylia Secunda kısmında kalmıştır²⁸⁰. Termessos'un en parlak dönemi MS 2. yüzyıl ile 3. yy ilk çeyreğine rastlamakta, MS 3. yy sonunda ise gerilemeye başlamıştır²⁸¹.

Mimari yapıları ekonomik durumun iyi olduğunu göstermekle birlikte agora, tiyatro, stoa, gymnasium, odeon, tapınaklar, heykeller, sarnıçlar, lahitleri, yazıtları ve sivil mimari kalıntıları vardır (Plan 1)²⁸².

Sagalassos (Ağlasun): Burdur'a bağlı Ağlasun ilçesinin 7 km kuzeyinde yer alan antik bir kenttir²⁸³. Batı Toros sıradağlarının bir bölümünü oluşturan, deniz seviyesinden 1800 m Ağlasun Dağı'nın güney yamacındaki 1450-1600 m arasında değişen teraslar üzerine, doğu-batı istikametinde kurulan antik bir kenttir (Har. 9)²⁸⁴. Termessos antik kentinde olduğu gibi –ss son eki kentin kuruluşunu MÖ III. bin yılına götürmekte fakat kentin çevresinde bu dönemi işaret eden herhangi bir höyük tespit edilmemiştir²⁸⁵.

MÖ 13. yüzyılın ikinci yarında büyük bir istila hareketine girişen Deniz Kavimleri arasında yer alan Şekeleşlerle Sagalassos halkının aynı olması ihtimal dahilinde olabilir²⁸⁶. Fakat belgeyle kanıtlanamayan bu görüş bir hipotez olmaktan öteye gidememiştir²⁸⁷.

Sagalassos, 1706 yılında P. Lacus tarafından tespit edilmiş²⁸⁸ 1826 yılında da F. V. J. Arundell, kentin akropolünde yaptığı araştırmalar sırasında bulduğu bir yazıtta

²⁸⁰ Heberdey, 1934: s. 734.

²⁸¹ Heberdey, 1934: s. 734.

²⁸² Özsait, 1985: s. 107.

²⁸³ Veli Köse, *Nekropolen und Grabdenkmäler von Sagalassos in Pisidien Hellenistischer und Römischer Zeit, Studien in Eastern Mediterranean Archaeology VII*, ed. Marc Waelkens, Sagalassos Archaeological Research Project Katholieke Universiteit Leuven, Brepols Publisher n. v., Turnhout, Belgium, 2005, s. 2.

²⁸⁴ Strabon, XII: 7, 1-2.; Özsait, 1985, s. 110.; Yaprak Özkönü, *Sagalassos'un Kalıp Yapımı Kandilleri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Klasik Arkeoloji Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006, s. 4, dn. 9.; Peter Talloen, *Cult in Pisidia, Religious Practice in Southwestern Asia Minor from Alexander The Great to The Rise of Christianity, Studien in Eastern Mediterranean Archaeology, X, Sagalassos Archaeological Research Project Katholieke Universiteit Leuven*, ed. Marc Wealkens, Brepols Publisher n.v., Turnhout, Belgium, 2015, s. 13-vdd.

²⁸⁵ Özsait, 1985: s. 110.

²⁸⁶ Arif Müfit Mansel, *Ege ve Yuna Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1947, s. 89. Fakat bu konu hakkındaki görüşlerini değiştirmiştir. bkz. Mansel, 1971: s. 87.

²⁸⁷ Özsait, 1985: s. 110.

²⁸⁸ P. Lucas, *Voyage du Sieur Paul Lucas par l'ordre de Louis XIV, Dans la Turquie, l'Asie, Sourie, Palestine, Basse, Egypte I*, Rouen, 1824, s. 251-vdd.; Özsait, 1980: s. 5.

Sagalassos ismini tespit etmiştir²⁸⁹. 1836 yılında W. J. Hamiton ve C. Fellows kentte araştırmalar yapmışlardır²⁹⁰.

Kaynaklarda kentin ismine ilk kez Büyük İskender'in seferi nedeniyle Arrianos'ta rastlanmakta²⁹¹, Sagalassoslular, bu sefer sırasında Büyük İskender'e karşı gelmişler fakat yenilmişlerdir²⁹². Sagalassos mevcut bilgilere göre ilk kez Amyntas döneminde (MÖ 39-25)²⁹³ sikke basmaya başlamıştır²⁹⁴. Augustus'tan Claudius II Gothicus (MS 268-271) zamanına kadar darp edilen sikkelerde kent legantlarına rastlamaktayız²⁹⁵. Darp edilen bu sikkelerle Sagalassos kenti, "Pisidia'nın birincisi", "metropolis", "Roma'nın dostu" gibi unvanlarıyla diğer kentlere karşı kendisini göstermektedir²⁹⁶. Sagalassos'ta Claudis II Gothicus zamanında basılan bir grup sikkede, kentin Büyük İskender tarafından işgalinin darp edilmesiyle geçmişine atıfta bulunması ilgi çekicidir ve kenti bu acı anısı yaşatılmaya çalışılmıştır²⁹⁷.

1884 yılında W. M. Ramsay ve A. H. Smith'n Düver mezarlığında buldukları üç yazıtta kentin topraklarının Askania Lacus'un batısına kadar uzandığı kanıtlanmıştır²⁹⁸. İmparatorluk dönemi içinde bastıkları sikkelerden de anlaşıldığı üzere zengin bir hayat sürmüşlerdir²⁹⁹.

Kentin mimari yapıları arasında tiyatro, Antoninus Tapınağı, iki agora, Apollon Tapınağı, nympheium, odeon, yuvarlak tapınak, küçük tapınak, Dionysos Tapınağı, mezarları vardır (Plan 2)³⁰⁰.

²⁸⁹ F. V. J. Arundell, *A Visit to the Seven Churches of Asia Minor with an Excursion into Pisidia*, London, 1828, s. 117; Özsait, 1980: s. 6.

²⁹⁰ W. J. Hamilton, *Researches in Asia Minor, Pontos and Armenia I-II*, London, 1842, vol I, s. 487-490.; Charles Fellows, *Travels and Reasearchs in Asia Minor more particularly in the Province of Lycia*, London, 1852, s. 121-vdd.

²⁹¹ Arrianos, I, 28, 2-8.

²⁹² Özsait, 1985: s. 111.

²⁹³ Strabon, XII: 6, 4-5.

²⁹⁴ Özsait, 1985: s. 111.

²⁹⁵ Özsait, 1985: s. 111.

²⁹⁶ BMC Pisidia, s. CVI-vdd, s. 240-vdd, Pl. XXXVIII-vdd.; Head, 1911: s. 710.; Bosch, 1949: s. 162.; Atlan, 1967: s. 52, nr. 156-157.; Özsait, 1985: s. 111.

²⁹⁷ Atlan, 1961: s. 548-551.

²⁹⁸ W. M. Ramsay, "Notes and Inscriptions from Asia Minor", *AJA II*, 1886, s. 128 – 131.

²⁹⁹ Özsait, 1985: s. 111 – 112.

³⁰⁰ C. Ritter, *Vergleichende Erdkunde des Halbinsellandes Kleinasien, Kilikien, Pisidien, Lykia*, Berlin, 1859b, s. 545-vdd.; Lanckoronski, 1893: s. 131-167, nr. 188-234.; Ruge, 1920: s. 1732-1733.; Broughton, 1938: s. 730, 743, 787-vdd.

Selge (Zerk): Eurymedon Irmağı'nın yakınlarında Torosların güney yamaçlarında kurulan antik bir kenttir (bkz. Har. 9)³⁰¹. Strabon'a göre kentin kurucusu Kalkhas'tır³⁰² ve sonra şehir Lakedaimonialılar tarafından yeniden kurulmuştur³⁰³. Birbirinden farklı tarihlerde, iki kolonizasyon olmalıdır. Pamphylia ile sıkı ilişkileri bulunan kentin tarihide bu bölge ile paraleldir³⁰⁴. Bunlardan ilk kolonizasyon MÖ II. bin yılın sonunda Dor Göçleri olarak adlandırılan döneme, ikincisi ise MÖ 7. yüzyıl başlarına tarihlenen Rhodos kolonizasyonudur³⁰⁵.

Selge ismi içinde ΣΤΛ harf grubu içerisinde yer almaktadır. Bunu Selge sikkeleri üzerinde ΕΣΤΑΕΛΙΗΥΣ – ΣΤΑΕΓΕΙΥΣ şeklinde görülmektedir³⁰⁶. MÖ III. bin yılında Pisidia'da konuşulduğunu bildiğimiz Luwice ile akraba bir dil olan Pisidçenin MÖ 5. yüzyılda Selge'de hala yaşadığının filolojik bir kanıtıdır³⁰⁷.

Pisidia Bölgesi kentleri içinde en erken sikke basan kent; MÖ 5. yüzyıldan itibaren darp ettiği Pers standardındaki gümüş staterlerin ÖY=iki güreşçi, AY=sapan atan figür yer almakta ve bu darp edilen sikkeler güney komşusu Aspendos sikkeleriyle ayırt edilemeyecek kadar benzerlik göstermektedir³⁰⁸. Selge bu tarihten itibaren MS 3. yüzyıla kadar sikke basmaya devam etmiştir³⁰⁹.

Selge'nin yeri ilk defa 1842'de A. Schoenborn tarafından tespit edilmiş³¹⁰. E. T. Daniell tarafında araştırılmıştır³¹¹.

Kaynaklarda ismine ilk defa Arrianos'ta³¹² Büyük İskender'e Termessos önünde bulunduğu sırada dostluk dileklerini bildiren elçiler göndermiştir³¹³.

³⁰¹ George Edward Bean, "Inscriptions from Selge", *Anadolu Araştırmaları Cilt II, Sayı 1-2*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1965, s. 55.; Alois Machatschek-Mario Schwarz, *Bauforschungen in Selge, Ergänzungsbände zu den Tutuli Asiae Minoris, NR 9*, Wien, 1981, s.1.; Johannes Nollé, "Münzen, Bäume und Gelehrte zum 'Nzturheiligum' der Pisidischen Bergstadt Selge", *Geld und Geschichte Argent et Histoire, Money and History, Para ve Tarih, 1-2015*, München, 2015, s. 1-vdd.

³⁰² Adnan Pekman, "1953 Senesi Perge Kazısında Bulunan 'Ktistes' Kitabeleri Hakkında", *TTKong V (1956)*, 1960, Ankara, s. 41.; Strabon, XII: 7, 3.

³⁰³ Strabon, XII: 7, 1-2-3.

³⁰⁴ Özsait, 1985: s.108.

³⁰⁵ A.Erzen, "Das Besiedlungsproblem Pamphylens in Altertum" *Archäologischer Anzeiger* 3, 1973: s. 394-395.

³⁰⁶ F. Imhoof-Blumer, "Münzen von Selge und Aspendos", *Zeitschrift für Numismatik, Fünfter Band*, Weidmannsche Buchhandlung, Berlin, 1878, s. 133, 137, Taf. VI. 4.

³⁰⁷ Özsait, 1980: s. 107-118.

³⁰⁸ Head, 1911: s. 711.

³⁰⁹ BMC Pisida, s. CXIV-CXVII, Pl. XXXIX, 5.; Atlan, 1967: s. 52, nr. 158-168.

³¹⁰ Ritter, 1859b: s. 505; Özsait, 1980: s. 12.

³¹¹ T. A. B. Spratt-E. Forbes, *Travels in Lycia, Milyas and Cibyratis I – II*, London, 1847, vol. II, s. 28.

Şehir, MÖ 25 yılından itibaren kurulan Provincia Galatia içinde yer almış; MS 3. yüzyıla kadar sikke darp etmesinden dolayı, ekonomik durumunun bozulmadığını anlıyoruz³¹⁴. Selge, imparatorluğun sonlarına doğru bozulan güvenlik ve eyalet düzeninde de özgürlüğünü korumuştur³¹⁵.

Ariassos (Bademağacı): Hellenistik Dönem’de kurulan, Antalya’nın 50 km kuzeyinde 1 km batısında, modern Antalya-Bucak karayolunu ve Çubuk Boğazı’nı geçtikten sonra karşımıza çıkan kent, güneybatı kuzeydoğu doğrultuda konumlandırılmıştır (bkz. Har. 9). 910-1060 m arasında yükseltisi değişen dik ve v biçimli vadinin kuzey ve batı tarafındaki teraslarda kurulmuş olan ve resmi kuruluş tarihi MÖ 189-188 yıllarına dayanan antik bir kenttir (Res. 3)³¹⁶.

Ephessoslu coğrafyacı Artemidoros tarafından listelenmiş 13 Pisidia kentinden biridir ve Aarassos olarak isimlendirilen antik kent ilk kez MÖ 100 yılında ortaya çıkmıştır³¹⁷. Yazılı bir belge olmamakla birlikte kent Geç Hellenistik Dönem’de sikke darp etmiş; Pisidia Bölgesi’nin bu kısmı Provincia Galatia’ya dahil edilmesine rağmen Antoninus Pius Döneminden Gallienus ve Salonina dönemlerine kadar sikke basımına devam etmiştir³¹⁸. Basılan bu sikkeler, Ariassos’un güney komşusu Termessos’tan, Pamphylia kıyılarındaki Attaleia ve Perge’den de örnekler içermek ve bugün İstanbul Arkeoloji Müzesi’nde sergilenmektedir.

1842 yılından A. Schönborn tarafından belirlenen kent Kretopolis olarak isimlendirilirken, G. Hirschfeld ise Attaleia’nın kuzeybatısında bulunan Evdirhan’ı,

³¹² Arrianos, I, 28, 1.

³¹³ Özsait, 1985: s. 109. bkz. 1.2.1. Hellenistik Dönem’de Pisidia, dn. 119, 120, 121, 122.

³¹⁴ U. Kahrstedt, *Römischichte des Griechisch-Römischen Altertums, München*, 1952, s. 457.

³¹⁵ Strabon’a göre Selge antik kenti egemenliğini Amyntas döneminde kaybetmiştir. Strabon, XII: 7, 3.; Özsait, 1985: s. 109.

³¹⁶ Stephan Mitchell-vdd, “Ariassos and Sagalassos 1988”, *AnSt, Vol. 39*, British Institute of Archaeology at Ankara, Ankara, 1989, s. 63.; Sarah H. Cormack, “The Roman Period Necropolis of Ariassos, Pisidia”, *AS 46*, British Institute of Archaeology at Ankara, Ankara, 1996, s. 1.; Seyhan Doruk, “Ariassos Taki”, ed. Cevdet Bayburtluoğlu, *Anadolu (Anatolia), XXIII, 1984-1997, Akurgal’a Armağan/Festschrift Akurgal*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1997, s. 251.; Edwin J. Owens, “The Ariassos Aqueduct and Cultural Developments in Roman Cities in Asia Minor”, ed. Jean Paul Desœdres, *Mediterranean Archaeology, Vol. 18*, Prented by Southwood Prèss, Australia, 2005, s. 30.; Tarkan Kahya, “Evidence for the re-dating of the N8 Mausoleum at Ariassos”, *CollAn VII*, Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınevi, İstanbul, 2008, s. 217.

³¹⁷ Strabon, XII: 7,2.; Özsait, 1985: s. 123.; Mitchell-vdd, 1989: s. 63.; Kahya, 2008: s. 217.

³¹⁸ Hans von Aulock, *Münzen und Städte Pisidiens, Teil I, IstMitt Beiheft 19*, Tübingen, 1977, s. 26-28, Kat. No. 229-495.; Mitchell-vdd, 1989: s. 63.

Ariassos olarak belirlemiştir³¹⁹. 1892 yılında Lanckoronski tarafından Pamphylia ve Pisida Bölgelerinde araştırmalar yapılmış, gene aynı yıl V. Bérard tarafından kentte yapılan araştırmalar sonucunda bulunan yazıt ile kentin adının Ariassos olduğu kesinleřmiřtir³²⁰.

Kentin konumlandığı vadide Roma Dönemi kamu binaları bulunmakta, özellikle güneybatı yönünde tiyatro ve hamam-gymnasion kompleksi bulunurken; kentin ana caddesi ile kuzey-doğu yönündeki kent kapısının mesafesi yaklaşık olarak 200 m bulmaktadır. Aşağı kent kuzeybatı yamacın teraslarındadır ve Hellenistik Dönem'den Geç Roma Dönemi'ne kadar uzanan iç mekan yapılarına sahiptir; kuzeybatı yamacın batı kısmındaki bouleuterion, prytaneion (?) ve Hellenistik vatandaşlık merkezi; Roma Dönemi'nin sonlarında kentin kuzeyinde iyi korunan Hellenistik Dönem'den kalma temellerin üzerine yeniden inşa edilen surlara ve nekropolis alanlarını oluşturan lahitler, belirgin yapılı heroa ve kaya mezarları şehrin güney ve doğusundaki belirgin yerlerdir (Plan 3)³²¹.

Kenti daha önce araştıran araştırmacılar, vadinin batı kısmındaki kısmen ayakta kalan yapı kalıntısını bazilika apsisi ya da nymphaeum olarak tanımlanmışlar; orijinalinde kesme taşlardan inşa edilen yapı molozlu harç ile sıvanmıştır. Yapılan araştırmalar sonucunda bu yapı kalıntısının, su temini ve kente su getirme amaçlı inşa edilen, Akkoç köyü'nün yukarı kısmındaki Ariassos'un 3 km güneyindeki teperlerindeki su kaynağından gelen bir aqueduct ve bu sisteme bağlı bir nymphaeum olduğu kanıtlanmıştır. Nymphaeum yapı kalıntısı kireçtaşı plakalarla kaplanmış ve batı yönünde kaldırım seviyesinin altında da iki adet sarnıç yapısı bulunmaktadır. Kentin hem kuzeyindeki eski sarnıçlar hem de güneyinde bulunan daha büyük sarnıçlar birbirleriyle birleştirilerek yan yana düzenlenerek dört dikdörtgen tonozlu odadan oluşan yapı, harçlı moloz taştan yeniden inşa edilerek içi su geçirmeyen sıva ile kaplanmıştır. Batı tarafındaki hamam yapısına su sağlama amacıyla aqueduct ve tonozlu yapı suyu taşıyacak şekilde tasarlanmış olmalıdır. Batı ucunda derin bir exedra içeren,

³¹⁹ Ritter, 1859b: s. 686-700.; Gustav Hirschfeld, "Vorläufiger Bericht über eine Reise im südwestlichen Kleinasien", *Auszug aus dem Monatsbericht der Königl. Akademie der Wissenschaften zu Berlin, I-II-III*, Berlin, 1874-1879, s. 716-vdd.; Özsait, 1985: s. 123.

³²⁰ V. Bérard, "Inscriptions d'Asie-Mineure", *BCH 16*, Paris, 1892, s. 426-434, nr. 58-65.; Lanckoronski, 1893: s. 127-130.; Özsait, 1985: s. 123.; Mitchel-vdd., 1989: s. 63-64.; Cormack, 1996: s. 1., Kahya, 2005: s. 217.;

³²¹ Mitchell-vdd, 1989: s. 64, Pl. XI, a.; Owens, 2005: s. 30-43, Pl. V, 2.

dikdörtgen şeklindeki, sütunlu bir palaestra'dan oluşan ve üç ya da dört odası tonozlu bir blok olacak şekilde düzenlenen hamam yapısı; Lykia hamam tipine de uymaktadır³²².

Hamam ve gymnasium kompleksi ve bu yapılara su taşıyan sistem, 2.-3. yüzyıl Ariassos'unun kültürel ve sosyal yönden önemini vurgulamakta ve ayrıca bu Roma Dönemi kentinin alt seviyesindeki alanın büyük bir bölümünü kaplamaktadır. Kentte bulunan yazıtların bazıları, hamam yapısına yakın yerlerde tekrar kullanılmış ve doğrudan gymnasium ile ilgili olması da Ariassos'un kültürel ve sosyal yönü açısından önem taşımaktadır. Bu yazıtlardan, Ariassos'un tarihini Apameia Barışı'ndan sonraya MÖ 191-185 yıllarına kadar takip edebilmekteyiz³²³. Bu yazıtlar sadece Ariassos için değil tüm bölge için de önemlidir çünkü Roma'nın gücünü ve desteğini alan Attaloslar, Taurosuların batısı da dahil olmak üzere Asia Minor'de etkin bir güç olan Seleukosların yerini almıştır³²⁴.

Roma Dönemi öncesine ait kamu yapıları, kuzeybatı tepenin batı kısmındaki yamaca inşa edilmiş ve bu alandaki yapılara ulaşmak için vadiyi takip eden yol kullanılmaktadır. Küçük agoranın güney tarafında, girişine Pisidia tipi kalkan betimlenen bir lento tarafından yükseltelen kabaca bitmiş yapı, kaba kesilmiş taş bloklardan düzgün bir şekilde inşa edilmiş kare planlı yapı vadiye bakmaktadır. Kentin doğusunda bulunan taş döşemeli bu küçük agoranın kuzeyinde daha büyük bir agora daha bulunmakta; üç etrafı oturma sıraları ile çevrili portikoya bağlanmaktadır ve arka tarafındaki üç giriş bir bouleuteriona açılmaktadır. Küçük bir orkestrası olan, toplamda dokuz ya da on koltuk sırası bulunan bouleuterion merkezi bir merdivenle bölünmektedir. Orkestranın arkasında bulunan doğu duvarında en az iki adet pencere içermektedir. Kentin batı yönündeki merkez kapının lentosu üzerine Pisidia tipi kalkan betimlemesi bulunurken aynı şekilde kuzeydeki kapı lentolarında da Pisidia tipi kalkan ve kılıç betimlemeleri bulunmaktadır; bu örneklerle Sagalassos'un Geç Hellenistik Dönem'e tarihlendirilen ve savaşçı olduklarını gösteren örneklerle rastlamak mümkündür (Res. 4). Muhtemelen bu mimari yapı MÖ 2. yüzyılın sonuna ya da MÖ 1.

³²² Andrew Farrington, "Imperial Bath Buildings in South West Asia Minor", ed. Sarah Macready-F. H. Thompson, *Roman Architecture in the Greek world, Society of Antiquaries Occasional Papers X*, 1987, s. 50-59.; Mitchell-vdd, 1989: s. 64, Pl. XI, b.; Owens, 2005: s. 30-43, Pl. VI, 2, 3, 4, 6.

³²³ Mitchell-vdd, 1989: s. 65.

³²⁴ Mitchell, 1989: s. 65.

yüzyıla tarihlendirilmektedir. Bu antik kentteki kamu binaları kullanımları süresince değiştirilmiş; örneğin bouleuterionun portikosunun karşısında bulunan alana, Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlendirilmesi muhtemel olan, basamaklı podium üzerine temenos duvarı ile çevrili küçük bir tapınağın temellerine rastlanılmıştır³²⁵. Bu aynı zamanda Sagalassos antik kentinde bulunan Dor Düzeni'nde inşa edilen tapınağında da görülürken bize MÖ 2. yüzyıl Pergamon mimarisini de hatırlatmaktadır³²⁶. Hellenistik Dönem'de inşa edildiği düşünülen ve tapınağın yapımı sırasında sütunları değiştirilmiş olabileceği düşünülen stoa kalıntıları mevcuttur. Bu sütunların bulunduğu alanda kireçtaşından yapılan sunaklar bulunmaktadır ve İmparator Gordian'a adandığı düşünülen bir sunak ve mermer heykel parçalarına rastlanılmıştır. Prytaneionun (?), bouleuterionun, stoanın ve daha sonraki dönemlerde inşa edildiği düşünülen tapınağın mimari özellikleri, Roma Dönemi öncesi Ariassos'un en önemli kamu binaları alanı olduğunu öne sürmekle birlikte, MÖ 2. ve 1. yüzyılın Selge, Sagalassos ve Termessos agoralarına benzese de bu kentlerin agoraları ile karşılaştırılması bakımından da önemlidir³²⁷. Ariassos daha sonra Roma'nın bir koloni kenti olan Colonia Iulia Augusta (Prima Fida) Comama'ya bağlanmıştır³²⁸.

Kentin nekropolis alanları, doğudan, güneyden ve batıdan kenti çevreler; mezar kalıntıları arasında mimari açıdan çok iyi bir şekilde inşa edilmiş 25 adet mezar bulunmaktadır³²⁹. MS 2. yüzyılda inşa edilen ve yerleşim yerinin doğusunda bulunan kent kapısı ile bu mezarlar üzerindeki taş işçiliği ve detayları birbirine benzerlik göstermektedir ayrıca bu mezarlara varlıklı kişilerin definleri yapılmaktadır. Orta sınıf olarak kabul edilen kişilerin gömüleri ise yerel taşlardan yapılmış ve basit kalkan motifleri betimlenmiş lahitlere veya kapaklı hareket ettirilebilen kist mezarlara yapılmıştır. Birkaç mezar dışında, üzerinde yazıt bulunan mezarlar tahrip olmuş durumdadır. Dağlık Pisidia'yı Çubuk Boğazı'na ve Pamphylia Bölgesi'ne bağlayan

³²⁵ Mitchell-vdd, 1989: s. 65-66, Pl. XII, c; Stephan Mitchell, "Ariassos 1990", *AnSt 41*, BIAA, Ankara, 1991a, s. 160, Fig. 2, Fig. 5, Fig. 7.; Stephan Mitchell, "Ariassos 1990", *IX. AST, Cilt 1*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1991b, s. 95, Fig. 2.

³²⁶ Stephen Mitchell-Marc Waelkens, "Sagalassos and Cremna 1986", *AS XXXVII*, The British Institute of Archaeology at Ankara, Ankara, 1987, s. 37-vdd, Fig. 1.; Mitchell, 1991: s. 160.

³²⁷ Mitchell-vdd, 1989: s. 66.

³²⁸ Mitchell-vdd, 1989: s. 67.

³²⁹ Mitchell-vdd, 1989: s. 65.; Stephan Mitchell, "1988 Yılı Ariassos Yüzey Araştırması", *VII. AST*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1990, s. 149-150.

yollara yakın konumu nedeniyle, Ariassos Güney Anadolu ulaşım yolları üzerinde önemli bir yere sahiptir ve kent sınırları içinde yapılan çalışmalar sonucunda Termessos antik kentine giden Roma yolu bulunmuştur³³⁰.

Sia (Karaot): Karaot Köyü'nün 2 km doğusunda yer alan sık ağaçlarla kaplı Taşdandam Tepesi üzerinde yer alan bu antik kent, 1892 yılında V. Bérnard tarafından keşfedilmiş, 1957 yılında ise George Edward Bean tarafından da ziyaret edilmiştir. Kent yerleşimi yoğun ağaçlar altında olduğu için, yapılan ziyaretler sırasında kentin kapladığı alan tam olarak tespit edilememiştir³³¹.

Kentin surlarına ilişkin yapılan araştırmada S. Mitchell ve ekibi, doğu ve güney yamaçlarda iyi bir şekilde korunan sur duvarlarını tespit etmişlerdir. Hellenistik Dönem'e tarihlenen duvarlarda üç dönem tespit edilmekle birlikte, üç kapı girişi ve 8 adet kule tespit edilmiştir. Bu tespit edilen kulelerin çoğunluğu doğu yönündeki kentin ana giriş kapısı gibi yontma kare taş bloklardan inşa edilmiş yalnız Ariassos antik kentinde de gözlemlendiği gibi burada da batı yönündeki Hellenistik Dönem'e tarihlendirilen sur duvarları tamamıyla yıkılmış, kaldırılmış veyahut duvarın bazı kısımları temel olarak kullanılarak Roma Dönemi yapılarında eklenmiştir. Buradaki göze çarpan en önemli özellik ise Hellenistik Dönem'de batı kapısının her iki tarafında da yer alan kare planlı iki kulenin varlığıdır. Fakat birkaç istisnai durum dışında duvar yapısının takip edildiğini söylemek de mümkündür³³². Daha sonraki yıllarda kentte yapılan araştırmalarda Pamphylia Ovası'na bakan dikkat çekici fakat karmaşık sur duvarları doğu ve batı yönlerine bakmakta; tespit edilen bu duvarlarda 1,90-2,10 m kalınlığında perde duvarı, iki katlı bir kule ve kuvvetlendirilmiş bir doğu girişi bulunmaktadır³³³. Bu sur duvarları kenti çevreleyerek geniş bir alana yayılan ilk kent sur duvarlarından daha yakın bir tarihte inşa edilmiş fakat bu göreceli kronoloji en belirgin olarak duvar yapısının kuzey tarafının ucunda, masif akropolis koruma duvarları ile zayıf ve daha az etkileyici kent duvarlarının bulunduğu noktada daha net gözlemlenebilmektedir. 1,30 m kalınlığında olan bu sur duvarları, kaba bir şekilde

³³⁰ Mitchell-vdd, 1989: s. 65.; Mitchell, 1990: s. 150.

³³¹ Stephan Mitchell, "1995 Yılı Pisidia Araştırması", *XIV. AST, Cilt 1*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Kültür Bakanlığı Yayınları, Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, Ankara,, 1997, s. 52.

³³² Mitchell, 1997: s. 52, Res. 6.; Sabri Aydal-vdd, "1996 Yılı Pisidia Araştırması", *XV. AST, Cilt 2*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Kültür Bakanlığı Yayınları, Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, Ankara, 1998, s. 278.

³³³ Aydal-vdd, 1998: s. 278, Res. 2.

kesilmiş taşlarla inşa edilmiş ve Kaynar Kale sur duvarlarında da görüldüğü gibi geniş ve dikdörtgenimsi şekillendirilmiş taş bloklar duvarın üst kısımlarında kullanılmıştır. Aşağı kentin sur duvarı, Kaynar Kale sur duvarında olduğu gibi, kuvvetli muhtemel kentin kurulduğu tarihte inşa edilmiş MÖ 3. yüzyıla veya MÖ erken 2. yüzyıla tarihlendirilmektedir ve akropolis sur duvarları ise MÖ 1. yüzyıla kadar inşa edilmemiştir³³⁴.

Sivil mimari yapılarına ait kalıntılar, sur duvarlarının içinde ve dışında gözlenmekte; en erken döneme ait olan evler Hellenistik Dönem'e tarihlendirilmektedir ve çoğunluğu uzun dönemler boyunca kesintisiz olarak kullanılmıştır. Bu evlerin belirlenen ortak özellikleri ise çatılarda biriken yağmur suları ile beslenen şişe biçimli sarnıçlara ve evlerin zemin katlarında bulunan üç veya beş odaya girişi sağlayan açık avlulara sahip olmalarıdır. Zemin katta bulunan bu odalarının bazılarının depo amacıyla, bazılarının ise hayvan barınağı olarak kullanıldığı düşünülmektedir. Yaşamsal alanlar, günümüzdeki köy evlerinde olduğu gibi birinci katta yer alırken; dik yamaçlar düzenli bir yol ağının olmasını engellediğinden dolayı evler birbirinden dar sokaklar ve merdivenlerle ayrılmıştır. Ekonomik faaliyetlerle ilgili olduğu düşünülen aletler ise taş ağırlıklar, sıvı akıtmaya yarayan taş ağızlar ve zeytin preslerine ait oluklardır³³⁵.

1995 yılında yapılan araştırmalar sonucunda, Hellenistik Dönem'e tarihlendirilen bouleterion, kentin batı yamacının orta kısımlarında Hellenistik Dönem sur duvarlarının sırasında yer almaktadır³³⁶. Bouleterion, kent sur duvarlarının üzerindeki batı kapısının biraz içeri kısmında, olası Dorik stoa kalıntılarının arkasında yer almaktadır³³⁷. Yapının içinde düz bir çizgi üzerinde yer alan yedi sıra oturak bir merdivenle asimetrik olarak bölünmüştür ve Sia antik kenti bouleterionunun, boyutu, konumu ve yapının fonksiyonu açısından en azından Ariassos antik kentinin Hellenistik Dönem bouleterion³³⁸ ile kıyaslanabileceğini önerilmektedir³³⁹. 1995 yılında kentin batısındaki Roma Dönemi'ne ait Aşağı Agora etrafında tespit edilen yapıların planları çıkarılmış; bu kamu binalarının arkasında palaestra yapısına uzanan anıtsal bir merdivenin 18 geniş basamağı ile hamam yapısı yer almaktadır. Muhtemelen MÖ 3.

³³⁴ Aydal-vdd, 1998: s. 278, Res. 11.

³³⁵ Aydal-vdd, 1998: s. 279.

³³⁶ Mitchell, 1997: s. 52.; Aydal-vdd., 1998: s. 279.

³³⁷ Aydal-vdd., 1998: s. 279.

³³⁸ Mitchell, 1991a: s. 161, Fig. 2. bkz. dn. 325.

³³⁹ Mitchell, 1997: s. 52.

yüzyıla tarihlendirilen hamam yapısı, dikdörtgen biçimli bir sarnıçtan su temin, sağlanmaktaydı³⁴⁰.

1995 yılında yapılan araştırmalar sonucunda tespit edilen iki tapınaktan başka, kentin batı yamacının eteklerinde, Hellenistik Dönem kent surlarının dışında, Roma Dönemi'ne ait kamu alanının doğu tarafında bir sıra halinde yer alan üç adet in antis planlı tapınak bulunmaktadır³⁴¹. Bu tapınaklardan biri temel seviyesinde tespit edilmiş, diğer iki tapınak ise günümüze kadar gelmiştir³⁴². Bu tapınaklardan en erken tarihe sahip olanı bouleuterionun üstünde yer almaktadır. Bu tapınak 80 cm yüksekliğinde bir podium üzerine inşa edilmiş, 11,35x11,75 m boyutlarında, karemsi, planı kurallara uygun olmayan bir yapıdır. Prostylos düzende sütunları yoktur, ancak iki kısa antası bulunan sütunların başları rozet figürü ile betimlenmiştir. Kapının her iki yanında ise pilasterler yer alır ve bunların konsol başlıkları spirallerle süslüdür. İkinci tapınak kentin doğusunda yer almaktadır. 13,55x8,40 m boyutlarındaki zemin kat distylos in antis planlı; yan ve arka duvarlarda mükemmel isodomik duvar tekniği uygulanmıştır. Üçüncü tapınak batı girişinin iç kısmında yer almaktadır ve 10,30x5,70 m boyutlarında, dar, distylos in antis planlı bir yapının anta duvarlarının önünde sekileri, ön tarafında ise iki basamağı bulunmaktadır³⁴³. Bu tapınakların karşında bulunan dört basamaklı bir podiumun üç etrafında yazıtları olan heykel kaideleri saptanmıştır. Bu yazıtlar Septimius Severus, Caracalla, Geta, Gallienus ve ismi silinmiş iki kişiye atfedilmiştir. Sivil halka ait heykellerin de sergilendiği bu alandaki heykeller sunak biçimli kaideler üzerindedir ve bu kaideler tapınakların etrafındaki taş platformların üzerine yerleştirilmiştir³⁴⁴.

Sia antik kenti, Pisidia Bölgesi'nin doğal şartlarla korunmuş kentinden birisidir. Kentte yapılan araştırmalar sonucunda, sur duvarları, mimari yapıları, nekropolis alanları ile tarımla uğraşan orta büyüklükte bir antik dönem yerleşimi olduğu anlaşılmıştır³⁴⁵.

³⁴⁰ Aydal-vdd., 1998: s. 279, Res. 3.

³⁴¹ Mitchell, 1997: s. 52-53.; Aydal-vdd., 1998: s. 280.

³⁴² Mitchell, 1997: s. 53.

³⁴³ Aydal-vdd., 1998: s. 280, Res. 4.

³⁴⁴ Mitchell, 1997: s. 53.

³⁴⁵ Aydal-vdd., 1998: s. 282.

MÖ 25 yılında Roma İmparatorluğu'nun kesin olarak egemen olduğu bölgede, barış ortamını yerleştirmek amacıyla kentleşme yönünde ciddi adımlar atmıştır³⁴⁶. MÖ 2.-1. yüzyıllarda Roma İmparatorluğu'nun Anadolu'daki yayılma politikasındaki önemli unsur, sivil ve askeri koloniler kurmak istemesi, Hellenistik Dönem'den beri kentleşmenin yoğun olarak yaşandığı Anadolu'da çok sık karşılaşılan bir durum değildir³⁴⁷. İmparator Augustus döneminde, ilk Romalılaştırma Antiokheia³⁴⁸ kentinde başlamış³⁴⁹, bu kentte koloni kurulmasıyla birlikte bölgeye Roma kültürünün de girmesi başlamıştır³⁵⁰.

Antiokheia (Colonia Caesarea Antiokheia) (Yalvaç): Sultan Dağlarının güney yamaçlarındaki Phrygia Paroreia'da yer alan antik kenttir (bkz. Har. 6; Plan 4)³⁵¹. Antiokheia'da Apollonia gibi bir Seleukos kolonisidir. Kuruluş tarihini bilinmemekle birlikte bu şehir Seleukos I veya oğlu Antiokhos I tarafından MÖ 3. yüzyılda kurulmuştur³⁵². Antiokheia kenti kolonize edildiğinde Augustus'un adıyla değil, Caesar'ın adıyla kolonize edilmiştir, bu nedenle bu kentin Provincia Galatia kurulmadan önce kolonize edildiğine dair bir görüş vardır³⁵³.

Büyük Antiokhos'la Apameia Barış Görüşmeleri sırasında (MÖ 190-188) Antiokheia Magnesia ad Meandr'dan getirilen kolonistler tarafından kolonize edilmiş ve şehre Romalılar bağımsızlık vermişlerdir³⁵⁴. Şehir bu durumunu Amyntas'ın idaresi altına girince kadar korumuş; MÖ 39-36 yılları arasında Amyntas'ın idaresi altına giren Antiokheia, onun MÖ 25 öldürülmesiyle, bölgenin bütün şehirleri gibi Provincia Galatia'ya bağlanmıştır³⁵⁵.

Antiokheia, MÖ 25 yılında Colonia Caesarea adıyla Roma kolonisi olmuştur. Latince yazıtlarında kanıtlandığı gibi, yaklaşık olarak 200 yıldan fazla bu statüsünü korumuştur³⁵⁶. Pisidia'da kurulan koloniler içinde en fazla romanize edileni bu

³⁴⁶ Özcan, 2008: s. 77.

³⁴⁷ Özcan, 2008: s. 77-78.

³⁴⁸ Plinius, V, 94.

³⁴⁹ Magie, 1950: s. vol. I, s. 459.

³⁵⁰ Özsait, 1985: s. 89.; Özcan, 2008: s. 78.

³⁵¹ Strabon, XII: 3, 31; XII: 6, 4.; XII: 8, 14.; Plinius, V, 94.

³⁵² Jones, 1971: s. 127.; Özcan, 2008: s. 79.

³⁵³ Magie, 1950: vol. II, s. 1353, dn. 9.; Levick, 1967: s. 34, 130-145.; Kaya, 2000: s. 171.; Özcan, 2008: s. 80.

³⁵⁴ Strabon, XII: 8, 14.

³⁵⁵ Özsait, 1985: s. 131.

³⁵⁶ Özsait, 1985: s. 131-132.

kentte³⁵⁷, “Ius Italicum” verilmiş ve Roma’da olduğu gibi 7 küçük tepe üzerinde yer alan vicilere bölünmüştür³⁵⁸. Magistratus (hakim) yanında bir gymnasiarkhın bulunması, şehir koloni öncesi kurumlarının bir kısmını koruduğunu işaret etmektedir³⁵⁹.

Koloninin resmi dili Latince’dir, fakat halk Grekçe konuşmakta; yerli halktan koloni vatandaşlığına ise çok az kişi geçmiştir. Buna rağmen, arazi verimli, hayat şartlarının iyi olduğu bu bölgede, halk ile kolonistlerin kaynaştıkları görülürken; kentin yöneticilerinin imparatorluk ailesi ve onların akrabalarıyla ilişki içinde olduklarını inşa edilen yapıların isim ve fonksiyonları ve ele geçen yazıtlar açıklamaktadır³⁶⁰.

Latincenin MS 295 yılına kadar resmi dil olarak kullanıldığını imparator ve legant için olan yazıtlar kanıtlamaktadır. Bu tarihten sonraki decirionların (koloni senatörleri) protokolleri çoğunlukla Grekçe yazılmıştır³⁶¹. Sikkeler üzerinde de Claudius II (MS 268-270) döneminin sonuna kadar Latince legantlara rastlanırken; Latincenin yerini Grekçe almış, yazıtlarda ve bunu da Tanrı Men için olan adaklarda Latince oranının Grekçeye nazaran azaldığından anlamaktayız³⁶².

Antiokheia, MS 3. yüzyıl sonunda kurulan genişletilmiş Pisidia eyaletinin metropolisi olmuş³⁶³, kilise kayıtlarında da kentin, Bizans Dönemi’nde dahi önemini koruduğu anlaşılmıştır³⁶⁴.

Kentin bilinen en erken sikkeleri MÖ 1. yüzyıl sonuna tarihlendirilmekte, koloni döneminin ilk 150 yılında fazla sikke basmamıştır. Koloni öncesi sikkeleri gibi, koloni kenti olduktan sonra darb edilen sikke tipleri çoğunlukla Tanrı Men ile ilgili olmakla birlikte, sikkeler üzerinde colonia legantı yer alır ve Claudius II dönemine kadar sikke

³⁵⁷ Levick, 1967: s. 57-vdd.

³⁵⁸ CIL III, Suppl. II, 6810-12.; Levick, 1968a, s. 52-54.

³⁵⁹ Magie, 1950: vol. II, s. 1315, dn. 21.; Levick, 1967: s. 84, dn. 7.; Jones, 1971: s. 139-140.; Özsaıt, 1985: s. 132.; Özcan, 2008: s. 79-80.

³⁶⁰ Levick, 1968a, s. 56.

³⁶¹ J. G. C. Anderson, Festivals of Men Askaenos in The Roman Colonia at Antioch of Pisidia”, *JRS*, III, 1913, s. 284.

³⁶² William M. Ramsay, “The first Christian Century”, *JHS*, XXXII, 1912, s. 111-vdd.

³⁶³ Özsaıt, 1985: s. 133.

³⁶⁴ V. Schulze, *Altchristliche Städte und Landschaften*, II, Güteroch, 1926, s. 373.

basımı devam etmiştir. Bu sikke darbından da anlaşılacağı üzere kentin, MS 3. yüzyılda ekonomik durumu en üst noktaya ulaşmıştır³⁶⁵.

Antik kentin yer aldığı Hisarardı bölgesinde kalıntı olarak, propylaion, basilica, Augustua Tapınağı, su kemerler, tiyatro ve sarnıçlar bulunmaktadır³⁶⁶.

Kremna (Colonia Iulia Augusta Felix Cremna) (Çamlık Köy): MÖ 39-25 yılları arasında Amyntas'ın idaresi altında kalmış daha sonra Amyntas'ın ölümü ile birlikte Provincia Galatia'ya dahil olan kent, MÖ 25-6 yılları arasında Augustus tarafından Roma kolonisi haline getirilerek Colonia Iulia Augusta Felix Cremna (Cremnensium) adını alarak, kente Ius Italicum ayrıcalığı verilmiştir (bkz. Har. 6, Plan 5)³⁶⁷.

Kentin basilica ile ilgili yazıtında ve heykel kaideleri yazıtlarında İmparator Hadrianus ve karısı Sabina'nın isimlerinin bulunmasından dolayı B. Levick, imparatorun MS 129 yılında Synnada'dan Pamphylia'ya giderken kenti ziyaret ettiği sonucunu çıkarmıştır³⁶⁸.

Aurelianus'un (MS 270-275) ilk yıllarında Kremna'nın kıtlıktan sıkıntı çektiğini ve imparatorun yardım aldığını bilmekteyiz³⁶⁹. Probus'un ilk yıllarında Pamphylia'ya yağma eden Lydius tarafından işgal edilmiş³⁷⁰, fakat kısa bir süre sonra Probus'un komutanları tarafından tekrar Roma idaresine alınmıştır³⁷¹.

Albay W. M. Leake'n³⁷² Girme-Kremna arasındaki isim benzerliğine dayanarak kurduğu ilişkidenden hareket eden F. V. J. Arundell, 1833 yılında Kremna kentinden geriye kalanları görmüş fakat kalıntılar arasında yazıt bulamadığı için kesin sonuca varamamıştır³⁷³. G. Hirschfeld tarafından Kremna, 1872-1874 yılları arasında kesin

³⁶⁵ BMC Pisidia, CXII, s. 176; F. Imhoof-Blumer, *Kleinasiatische Münzen II*, Wien, 1902, s. 356-vdd.; Head, 1911: s. 706.; Bosch, 1949: s. 158-vdd.; Atlan, 1967: s. 58-vdd, Nr. 200, 205, 221, 223, 226, 231, 232, 265, 273, 282.; von Aulock, 1977: s. 25.

³⁶⁶ Özsait, 1985: s.133, dn. 668.

³⁶⁷ Levick, 1967: s. 148-153.; Özsait, 1985: s. 134.; Stephan Mitchell, *Cremna in Pisidia an Ancient City in Peace and War*, Dauckworth The Classical Press of Wales, London, 1995, s. 1-29.; Özcan, 2008: s. 80.

³⁶⁸ Levick, 1967: s. 102.

³⁶⁹ Levick, 1967: s. 152.

³⁷⁰ Zosimus, *Historia Nova*, ed. L. Mendelsshon, Leipzig, 1887, I, 67.

³⁷¹ Özsait, 1985: s. 134-135.

³⁷² Leake, 1824: s. 151.

³⁷³ F. V. J. Arundell, *Discoveries in Asia Minor, Including a Description of the Ruins of Several Ancient Cities and Especially of Antioch of Pisidia I – II*, Lodon, 1834, s. 60-81.

olarak kanıtlanmıştır³⁷⁴. 1885 yılına gelindiğinde ise G. K. Lanckoronski, Kremna’da bulunan yapılar üzerinde araştırmalar yapmış³⁷⁵; gene aynı yıl J. R. S. Sterrett kentteki yazıtları tespit etmiştir. Şehir daha sonra, G. Radet³⁷⁶ ve H. Rott³⁷⁷ tarafından da incelenmiştir³⁷⁸.

Kente ait en eski sikkeler MÖ 1. yüzyıla tarihlendirilmekte ve Roma İmparatorluk Dönemi’nde Hadrianus döneminden (MS 117-138) Aurelianus dönemine (MS 270-275) kadar sikke basmıştır³⁷⁹.

Kremna’da J. İnan tarafından “Q” binasında kazılar yapılmış ve bu yapının kütüphane binası olduğu anlaşılmış³⁸⁰; daha sonra yapılan kazıda bulunan yazıtlar G. E. Bean tarafından yayınlanmıştır³⁸¹. Koloniye adını veren Latince bir yazıtta bulunmuştur³⁸².

Komama (Colonia Iulia Augusta Prima Fida Comama / Comamenorum) (Şeref Höyük): Günümüzde Burdur ili, Bucak ilçesinin sınırları içerisinde bulunan Ürkütlü köyü yakınlardaki Şeref Höyük üzerine lokalize edilen Komama, Pisidia Bölgesi’nin orta kesimlerde güneybatıya açılan vadiler arasında yer almaktadır (bkz. Har. 6, Plan 6)³⁸³. Araştırmacı seyyahların, höyük yakınlarda tespit ettikleri yazıtlarla kentin kesin lokalizasyonunu sağlamışlardır³⁸⁴. Alçak bir Prehistorik höyük üzerine kurulan kent,

³⁷⁴ Gustav Hirschfeld, “Bericht über eine Reise im südwestlichen Kleinasien”, *Zeitschrift für Gesellschaft für Erdkunde XIV*, 1879, s. 297.; Özsait, 1980: s. 16.; Özsait, 1985: s. 134-135.

³⁷⁵ Lanckoronski, 1893: s. 168-181, nr. 236-239.

³⁷⁶ Radet, 1893: s. 214.

³⁷⁷ H. Rott, *Kleinasiatische Denkmäler aus Pisidien, Pamphylien, Kappadokien und Lykie, Studien über Christlichen Denkmäler 5-6*, Leipzig, 1908, s. 18.

³⁷⁸ Özsait, 1985: s. 135.

³⁷⁹ BMC Pisidia, s. CI-vdd, Kat. no. 215, Pl. XXXV, 1-vdd.; Head, 1911: s. 707-vdd.; Imhoof-Blumer, 1902: s. 305, 381-vdd.; Bosch, 1949: s. 160.; Levick, 1967: s. 20, 100, 149-153, 222.

³⁸⁰ Jale İnan, “1970 Kremna Kazısı Raporu”, *Türk Arkeoloji Dergisi, XIX-II*, Ankara, 1970, s. 51-97.

³⁸¹ CIL III, Suppl. II, 304, 6873-6884.; George Edward Bean, “Sculptured and Inscribed Stones at Burdur: Burdur’daki Kabartmalı ve Yazılı Taşlar”, çev. Bahadır Alkım, *Bulleten XVIII, Sayı 69-72*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1954, s. 503-504.

³⁸² Özsait, 1985: s. 135.

³⁸³ W. M. Ramsay, “Antiquities of Southern Phrygia and The Border Lands III”, *AJA-IV*, 1888, s. 263.; Ramsay, 1895-1897, s. 318.; A. M. Woodward-H. A. Ormerod, “A Journey in South-Western Asia Minor”, *The Annual of the British School at Athens 16*, 1909/10: s. 92.; W. Ruge, “Komama”, *RE, XI/1*, Stuttgart, 1921c, s. 1126.; Levick, 1967: s. 145-148.; Özsait, 1985: s. 136.; B. Ayça Polat-Becks, “Komama’nın Kuzey Territoriumunda Yeni Keşfedilen Bir Yerleşme: Pancarlı Tepe/ANewly Discovered Settlement in The Northern Territory of Komama: Pancarlı Höyük”, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 6, Sayı 11, 2014 Aralık*, Burdur, 2014, s. 216.; Ralf Becks-vdd, “Güneybatı Pisidia’da Yeni Bir Araştırma: Şeref Höyük/Komama ve Çevresi Yüzeysel Araştırması 2014”, *Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri Anmed-13*, Antalya, 2015, s. 185.

³⁸⁴ Edward George Bean, “Notes and Inscriptions from Pisidia, Part II”, *AS X*, 1960, s. 53-55.; Becks, 2015: s. 185.

Parlais gibi diğer koloni kentlerinden sonraki bir tarihte kurulmuş olmalıdır³⁸⁵. Komama kentinin kurulma amacı kuvvetle muhtemel Asia Minor ile Pamphylia Bölgesi arasındaki trafiği kontrol altında tutmak olabilir çünkü Via Sebaste'nin inşa edildiği tarihte kentin kuruluş tarihini belgeleyecek herhangi bir veri ele geçmemiş³⁸⁶ fakat Via Sebaste'nin Komama'yı da içine alacak şekilde bu güzergahtan geçirildiği, kent yakınlarında bulunan mil taşlarının yardımıyla bilinmektedir³⁸⁷. Augustus tarafından koloni olarak seçilen kentin, belirgin bir özelliği yoktur ve hangi sebeplerden dolayı koloni kenti yapıldığına dair farklı yorumlar bulunmaktadır³⁸⁸. Ramsay'a³⁸⁹ göre tapınaklar beldesi olarak kolonistlerin emrindedir³⁹⁰. Levick ve Bean'a göre burası, "çevreye açılan yolların üzerinde, Roma etkisini, ticaret gibi barışçıl yollardan sürdürmek üzere kurulmuş bir alışveriş merkezidir"³⁹¹. Jones ise Komama'yı Cicero'da adı geçen (Cummune Milyadum)'un bir tatil yeri olarak görmektedir³⁹². Bu nedenle de Roma'nın koloni kurma amacı, bölgedeki otoritesini güçlendirmek olduğu için MÖ 6 yılı geç bir tarih olarak düşünülebilir³⁹³.

Geç Kalkolitik Dönem'den başlayarak Orta Tunç Çağı'na kadar yerleşim izlerine rastlanılmaktadır³⁹⁴. Erken Demir Çağı'nda yeniden yerleşim izleri görülmüş ve bu durum Roma Dönemi'nin sonuna kadar devam etmiştir³⁹⁵.

MÖ 1. yüzyılda Artemidoros'un verdiği kent listesinde bu kentin adı geçmemektedir³⁹⁶. Plinius'un eserinde³⁹⁷ geçen "Comenses" ile Komama halkının aynı olduğu görüşü bulunmaktadır³⁹⁸. Jones'a göre³⁹⁹ bu halklar, MÖ 1. yüzyılda göçebelikten şehirleşmeye geçen halklardır⁴⁰⁰.

³⁸⁵ Woodward - Ormerod, 1909/10: s. 85-92.

³⁸⁶ Ramsay, 1967: s. 184.; Jones, 1971: s. 134.; Levick, 1967: s. 51.; Özsait, 1985: s. 137.; Aydal-vdd, 1998: s. 277.; Özcan, 2008: s. 81.

³⁸⁷ CIL III, Suppl. II, 6974.; Polat-Becks, 2014: s. 217.

³⁸⁸ Özsait, 1985: s. 137.

³⁸⁹ Ramsay, 1967: s. 184.

³⁹⁰ Özsait, 1985: s. 137.

³⁹¹ Bean, 1960: s. 53; Levick, 1968b: s. 860.

³⁹² Jones, 1971: s. 142.

³⁹³ Özsait, 1985: s. 137.

³⁹⁴ Özsait, 1985: s. 136.; Özsait-Özsait, 1997: s. 370.

³⁹⁵ Polat-Becks, 2014: s. 217.

³⁹⁶ Strabon, XII: 7, 2-3.

³⁹⁷ Plinius, V, 147.

³⁹⁸ Levick, 1968b: s. 860.

³⁹⁹ Jones, 1971: s. 132.

⁴⁰⁰ Özsait, 1985: s. 136.

MÖ 25-6 yılları arasında Augustus tarafından kolonize edilmiş olan kentin territoriumu çok geniş bir alanı kapsamaktadır⁴⁰¹. Batıda Kestel Köyü (eski Yazıpınar) ve Kaynar Kalesi'nin, Komama territoriumunun bir parçası olduğu bilinirken; Kestel köyü yakınlarındaki dağ yerleşimi Kaynar Kalesi'nin Komama'nın yaylası olduğu iddia edilmektedir⁴⁰². Doğu yönünde Kızılkaya kaya kütleleri üzerindeki yerleşim ve Apollon Perminoudeis kaya kutsal alanının Komama ile ilişkili olduğu sanılırken; kuzey yönündeki epigrafik bulguların eksikliği nedeniyle Komama'nın eski Kestel Gölü (Paludes) etrafındaki alanları kapladığı düşünülmektedir⁴⁰³. Komama'nın kuzeyindeki yükseltiler doğal sınır oluştururken; Roma Dönemi'nde kuzeyde Sagalassos, Doğuda Kremna, batıda Olbasa koloni kentleriyle çevrilidir⁴⁰⁴. Kentin territoriumu ile ilgili yapılan çalışmalar sınırlı olduğundan dolayı, ileriki yıllarda yapılacak olan çalışmalarla bu sorunun çözüleceği kanaatindeyiz⁴⁰⁵.

Komama, Pisidia Bölgesi'nin diğer şehirleri gibi MÖ 25 yılına kadar Amyntas'ın idaresi altında kalmış, daha sonra Provincia Galatia'ya dahil edilmiştir. İmparator Vespasianus döneminde Lykia-Pamphylia eyaletinin düzenlenmesi sırasında, MS 144-146 yılları arasında, Komama bu eyalete bağlanmıştır⁴⁰⁶.

Komama'da koloni dönemi öncesi sikkelerinin bulunması⁴⁰⁷ burada daha önce şehirleşmenin başlamış olduğunu kanıtlamaktadır⁴⁰⁸. Bu MÖ 1. yüzyıla tarihlendirilen sikke darplarında da görülürken, kent İmparatorluk Dönemi'nde Marcus Aurelius'tan (MS 161-180) Decius'a (MS 249-251) sikke darbu görülmekte ve darp edilen bu sikkeler üzerinde örtülü bir tanrıça betimlenmektedir⁴⁰⁹.

⁴⁰¹ Levick, 1967: s. 220.; Özcan, 2008: s. 81.; Polat-Becks, 2014: s. 216.

⁴⁰² Mehmet Özsait-Nesrin Özsait, "Şeref Höyük: Komama", *Anadolu Aarkeolojisi XIV, Prof. Dr. Afif Erzen'e Armağan*, İstanbul, 1997, s. 369.; Aydal-vdd, 1998: s. 277.; Polat-Becks, 2014: s. 216

⁴⁰³ G. H. R. Horsley-S. Mitchell, "The Inscription of Central Pisidia: Including texts from Kremna, Ariassos, Keraia, Hyia, Panamoteichos the Sanctuary of Apolla at Perminoudeis, Sia Kocaaliler and the Döşeme Boğazi", *IGSK 57*, Bonn, 2000, 103-110.; Polat-Becks, 2014: s. 216.

⁴⁰⁴ Polat-Becks, 2014: s. 216.

⁴⁰⁵ Polat-Becks, 2014: s. 217-vdd.; Kentin territoriumu ile ilgili farklı görüşler ileri sürülmüştür. bkz. Özsait-Özsait, 1997: s. 369.; Aydal-vdd, 1998: s. 277.; Hanalora Vanhaverbeke, "Sagalassos Kırsal Bölgesinden Bir Görüntü", *I. Burdur Sempozyumu Bildirileri, 16-19 Kasım 2005, Cilt 1*, MAKÜ Yayınları, Burdur, 2007, s. 671.; David H. French, *Roman Roads and Milestones of Asia Minor, Vol. 3 Milestones, Fasc. 3, 6, Lycia et Pamohylia*, BIAA, Ankara, 2014, s. 83-86.

⁴⁰⁶ CIL III, Suppl. II, 6886.; Özsait, 1985: s. 137.

⁴⁰⁷ Imhoof-Blumer, 1902: s. 378-380.

⁴⁰⁸ Özsait, 1985: s. 137.

⁴⁰⁹ BMC Pisidia, s. C, Kat. No. 212, Pl. XXXIV-10,11.; Head, 1911: s. 707.; von Aulock, 1977: s. 34, 109.; Hans von Aulock, "Münzen und Städte Pisidiens II", *IstMitt Beiheft 19*, Tübingen, 1979, s. 99.

Olbasa (Colonia Iulia Augusta Olbasa) (Belenli): Ptolemaios'da Pisidia⁴¹⁰, Hierocles'de bir Pamphylia kenti olarak geçmektedir (bkz. Har. 6). Antik kent 1842 yılında A. Schönborn tarafından Lysis vadisinin doğusundaki Belenli yakınlarında bulunan yazıtlar yardımıyla tespit edilmiş⁴¹¹. Ayrıca 1876 yılında kentte araştırma yapan L. Duchesne ve M. Collignon, Olbasa kalıntılarında beş tane yazıt bulmuştur; MÖ 6 yılında Augustus tarafından Colonia Iulia Augusta Olbasene/Olbasena adıyla kolonize edilen kente Ius Italicum verilmiştir⁴¹².

Bir tepe üzerinde bulunan kent Erken Hellenistik Dönem'e tarihlendirilmesine rağmen kentin koloni öncesi sikkeleri henüz bulunmamıştır. Amyntas'ın ölümünden sonra, kurulan Provincia Galatia'ya bu kentte bölgenin diğer kentleri gibi dahil edilmiştir⁴¹³. Parth tehlikesine karşı asker gönderen Antoninus Pius'un birliklerinden bir kısmının bu kentten geçtiği tahmin edilmektedir⁴¹⁴.

Kentin en erken sikkeleri Antoninus Pius (MS 138-161) dönemine verilir ve Olbasa'nın Volusianus (MS 251-253) dönemine kadar olan sikkeleri bilinmektedir⁴¹⁵.

Kalıntıları arasında tapınak ve Roma dönemine ait yapı temeli görülmektedir. L. Duchesne, bunların yanında mermer yığınlarından bahsetmektedir. Akropolisi tahrip olmuştur, geniş alana yayılan kalıntıları içinde caddeleri, bazı yerde insitu durumunda kapı söveleri vardır⁴¹⁶.

Parlais (Colonia Iulia Augusta Parlais) (Barla): Limnae Lacus'un batı kısmında bulunan kent, MÖ 25 yılında Amyntas'ın ölümü üzerine Provincia Galatia'ya dahil edilmiş, daha sonra Augustus tarafından kolonize edilmiş ve Ius Italicum verilerek Colonia Iulia Augusta Parlais adını almıştır (bkz. Har. 6)⁴¹⁷. Bu kenti, Ptolemaios'un

⁴¹⁰ Ptolemaios, 1845: V, 5, 7.

⁴¹¹ Ritter, 1859b: s. 690; Özsait, 1980: s. 12-16, vd 30.

⁴¹² Louis Duchesne, "La Colonie Romaine d'Olbasa en Pisidie", *BCH-I*, 1877, s. 332-337.; Duchesne – Collignon, 1877: s. 361-vdd.; Ruge, 1937: s. 2397-9.; Levick, 1967: s. 33, 84 dn. 7, 156-159.; Özsait, 1985: s. 138.; R. A. Kearsley, "The Milyas and The Atalids: Decree of The City of Olbasa and a New Royal Letter of the Second Century BC", *AS 41*, 1994, s. 47.

⁴¹³ Özsait, 1985: s. 138.

⁴¹⁴ Ruge, 1937: s. 2397-2399.

⁴¹⁵ BMC Pisidia, s. XCVI, Kat. No. 229-230, Pl. XXXVI, 13, 14, 15.; Imhoof-Blumer, 1902: s. 385.; Head, 1911: s. 709.

⁴¹⁶ Ramsay, 1888: s. 505-6., Magie, 1950: vol. I, s. 462, vol. II, 1323.; Jones, 1971: s. 134, 143, 416.; Levick, 1967: s. 33, 156-159.; Özsait, 1985: s. 139.

⁴¹⁷ Levick, 1967: s. 33-4; 53-5,159-162.; Barbara Levick, "Parlais", *RE, Suppl. XII*, Stuttgart, 1970, s. 990.; Jones, 1971: s. 134.; Hartwin Brandt, "Parlais: Eine Römische Kolonie in Pisidien", *Epigraphica Anatolica, Heft 24*, Dr. Rufolf Habelt GMBH, Bonn, 1995, s. 57.; Özcan, 2008: s. 80-81.

eseri olan Geographia'dan⁴¹⁸ başka herhangi bir antik kaynakta görmemekle birlikte, Ptolemaios da bazı kilise kayıtlarında da gösterildiği gibi Lykonía Bölgesi'ne dahil etmektedir⁴¹⁹.

Parlais'in kurulduğu alan oldukça geniş ve korunması zor bir alandır; diğer koloni kentleri gibi Via Sebaste üzerinde olmadığından, diğer kentlerle ulaşımını Limnae Lacus üzerinden sağlamış olmalıdır. Parlais ovasının bulunduğu alan hariç topografyası oldukça engebeli ve ulaşımına elverişsizdir. Bu nedenlerden dolayı da bu koloni kentinin kurulma amacını ve fonksiyonunu tam olarak bilmemekteyiz⁴²⁰.

Parlais'in MÖ 1. yüzyıldan itibaren darb ettiği sikkelerin üzerinde ΠΑΡΛΑΙΤΕΩΝΝ yazısı görülmesine⁴²¹ rağmen kentin ne zaman kent statüsüne dahil olduğunu bilmemekteyiz⁴²². Kolonin kuruluşundan sonra kentin sikkeleri üzerinde Iulia Augusta Colonia Parlais lejantı görülmektedir. Marcus Aurelius döneminden (MS 161-80) Caracalla dönemine kadar sikke bastığı bilinmektedir⁴²³.

1.4.Araştırma Tarihi ve Yapılan Kazılar

Anadolu'nun birçok bölgesinde olduğu gibi, Pisidia Bölgesi'nde de yapılan araştırmalar 19. yüzyıl ile birlikte başlamıştır ve ilk çeyreğinden itibaren de seyyah-araştırmacıların çabalarıyla günümüze kadar gelişerek devam etmiştir. Seyyahlar, antik kaynakların verdiği bilgilere göre, Geç Roma ve Bizans Dönemi'nde terk edilmiş olan Pisidia Bölgesi'ndeki antik kentleri araştırmaya çalışmışlardır. Antik kentleri günümüze kadar bulma çabaları devam etmiş, ancak bu antik kentlerin kaynaklarda adı geçmesine rağmen yerleri tespit edilememiştir; bununla birlikte ismi bilinmeyen birçok kent vardır. Pisidia Bölgesi'nde yer alan birkaç büyük kent dışında, diğer kentlerin yerleri tam olarak tespit edilmesi güç olmuştur. Bunun nedeni seyyahların kaynaklarında geçen bilgilerin yetersiz olmasıdır. Bölge kentlerinin tespit edilememesinin bir diğer nedeni

⁴¹⁸ Ptolemaios, V, 6, 15.

⁴¹⁹ Özsait, 1985: s. 139.

⁴²⁰ Özsait, 1985: s. 140.

⁴²¹ Imhoof-Blumer, 1902: s. 420.

⁴²² Özsait, 1985: s. 140.

⁴²³ George Francis Hill, *BMC, Lycaonia, Isauria and Cilicia, British Museum Catalogue of the Greek Coins*, London, 1900, Lycaonia, s. XXV, kat. no. 11, Pl. II.; Head, 1911: s. 714; Bosch, 1949: s. 179.; Levick, 1970: s. 1005-1006.; Hans von Aulock, "Kleinasiatische Münzstätten, X Parlais in Pisidien", *Jahrbuch für Numismatik und Geldgeschichte*, 23. Jahrgang 1973, Verlag Michael Lassleben Kallmünz Opf., 1973, s. 7-18.

ise antik kaynağın yazarı tarafından kendi yaşadığı dönemdeki eyalet sınırlarına göre kent listesi vermesidir⁴²⁴.

Pisidia Bölgesi'nde araştırmaların erken dönemlerde başlamasına rağmen, bölgedeki kentlerin ve höyüklerin kazıları geç başlamıştır. Buna rağmen Paleolitik, Mezolitik ve Neolitik Dönemlere kadar giden yerleşim yerleriyle Anadolu'nun tarihinin aydınlanmasında önemli rol oynamıştır⁴²⁵.

14. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar olan sürede, Anadolu'yu ziyaret eden seyyah-araştırmacıların gezi notlarından elde edilen bilgiler ışığında, bölgenin coğrafi durumu, iklim şartları, ekonomik ve siyasi yapısı hakkında bilgiler edinilmiştir⁴²⁶.

1329 yılında Burdur'a gelen İbn Batuta, 1330 yılında da Isparta'ya geçmiş ve bu kentin ismini Sabarta olarak bildirmiş⁴²⁷. Yine aynı bölge, 17. yüzyılda Katip Çelebi⁴²⁸ tarafından da ziyaret edilerek hemen hemen aynı bilgilere ulaşılmıştır⁴²⁹.

Bölgeye 1706 ve 1714 yıllarında seyahat düzenleyen ilk araştırmacı Fransız Paul Lucas'tır⁴³⁰. Lucas, Burdur Gölü ve kent merkezinde bazı araştırmalar yapmış⁴³¹; Ağlasun'un 7 km kuzeyinde bulunan antik Sagalassos kentini gezmiş ve CAΓAΛACCAΩN ethnikonlu sikkeler bulmuştur⁴³². Isparta, Eğirdir, Beyşehir ve Konya civarında bulunan antik kentleri de gezmiştir⁴³³.

19. yüzyılın özelliği olan arkeolojik araştırmaların bir çoğuna ev sahipliği yapan Anadolu'yu keşfeden, William M. Leake⁴³⁴, L. A. Olivier de Corancez⁴³⁵, Otto von Richter⁴³⁶, Léon de Laborde⁴³⁷, Pierre de Tchiatcheff⁴³⁸, L. Duchesne ve M.

⁴²⁴ Özsait, 1980: s. 1.

⁴²⁵ Özsait, 1980: s. 2.

⁴²⁶ Özsait, 1980: s. 3-4.

⁴²⁷ Charles Defremery-Beniamino Raffaello Sanguinetti, *İbn Batoutah II*, Paris, 1914, s. 265; Özsait, 1980: s. 4.

⁴²⁸ Katip Çelebi, *Cihanüma*, İstanbul, 1729 (1145 Hicri), s. 618.

⁴²⁹ Özsait, 1980: s. 4.

⁴³⁰ Özcan, 2008: s. 7.

⁴³¹ Lucas, 1824: s. 244.

⁴³² Lucas, 1824: s. 244-251; Özcan, 2008: s. 7; Özsait, 1980: s. 4.

⁴³³ Özsait, 1980: s. 4; Akgül-Özarslan, 2012: s. 13.

⁴³⁴ Leake, 1824: s. 144-170.

⁴³⁵ Louis Alexandre de Corancez, *Itinéraire d'une Partie Peu Connue de l'Asie Mineure, Contenant la Description des Régions Septentrionales de la Syrie*, Hachette Livre-BNF, Paris, 1816, s. 309., Ritter, 1859a: s. 676.

⁴³⁶ Louis Vivien de Saint-Martin, *Description Historique et Géographique de l'Asie Mineure, I-II*, A. Bertrand, Paris, 1852, s. 181-182.; Ritter, 1859a: s. 641.

⁴³⁷ Léon de Laborde, *Voyage de l'Asie Mineure*, Firmin Didot, Paris, 1838, s. 7-vdd.

Collignon⁴³⁹, Charles Texier⁴⁴⁰, W. J. Hamilton⁴⁴¹, T. A. B. Spratt ve E. Forbes⁴⁴², Charles Fellows⁴⁴³, Louis Vivien de Saint Martin⁴⁴⁴, William H. Waddington⁴⁴⁵, E. J. Davis⁴⁴⁶, Frederich P. T. Sarre⁴⁴⁷ gibi araştırmacılar Pisidia Bölgesi'nde araştırmalarını yoğunlaştırmış ancak yapılan bu araştırmalar Francis Vyvyan Jago Arundell'in kapsamlı çalışması kadar ayrıntılı olmamıřtır⁴⁴⁸.

Arundell, Anadolu'yu ziyaretleri sırasında iki kez Pisidia Bölgesi'ne gelerek araştırmalarda bulunmuş, bu araştırmaları sırasında Ağlasun'da bir yazıt üzerinde Sagalassos ismini okumuş ve buradaki kalıntıların planını çizmiřtir⁴⁴⁹. İkinci ziyaretinde ise Yalvaç yakınlarındaki Pisidia Antiokheiası'nı⁴⁵⁰ ve Uluborlu yakınlarındaki Apollonia Mordiaion'u tespit etmiřtir⁴⁵¹.

1841-1842 yıllarında A. Schoenborn Pisidia Bölgesi'nde yaptığı çalışmalar sırasında Adada⁴⁵², Olbasa⁴⁵³, Selge⁴⁵⁴ ve daha önce yapılan araştırmalar sonucunda yeri tespit edilemeyen Termessos⁴⁵⁵ kentlerinin yerlerini bulan arařtırmacıdır⁴⁵⁶.

Carl Ritter, antik kaynakları inceleyerek antik kentlerin yerlerini saptamış ve 1850 yılına kadar Anadolu'yu inceleyip, araştıran ve antik dönem kentlerinin yerlerini tespit eden araştırmacılar için de kendi kitabında bölüm ayırmıřtır⁴⁵⁷.

⁴³⁸ Pierre de Tchiatcheff, *Asie Mineure Description Physique, Statistique et Archéologique de Cette Contrée*, Gide et J. Baudry, Paris, 1869, s. 312-315.

⁴³⁹ Duchesne-Collignon, 1877: s. 361-376.; Maxima Collignon, "Inscriptions de Pisidie et de Pamphylie", *BCH-III*, Paris, s. 333-347.

⁴⁴⁰ Charles Texier, *Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi, Cilt 2-3*, çev. Ali Suat, Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, Ankara, 2002, s. 444-447/453-456.

⁴⁴¹ Hamilton, 1842: vol. I, s. 470-476, vol. II, s. 341-364.

⁴⁴² Spratt-Forbes, 1847: s. 2-vdd.

⁴⁴³ Fellow, 1852: s. 121-124.

⁴⁴⁴ Saint-Martin, 1852: vol. II, s. 1-36.

⁴⁴⁵ William H. Waddington, *Voyage en Asie Mineure au Point de vue Numismatique*, Paris, 1853, s. 371.

⁴⁴⁶ Edwin John Davis, *Anatolica or The Journal of a Visit to Some of The Ancient Ruined Cities of Caria, Phrygia, Lycia and Pisidia*, London, 1874, s. 135-281.

⁴⁴⁷ Frederich Paul Theodor Sarre, *Reise in Kleinasien-Sommer 1895 Forschungen zur Seldjukischen Kunst-Geographie des Landes, Geographische*, Verlagshandlung D. Reimer, Berlin, 1896, s. 131-170.

⁴⁴⁸ Özsait, 1980: s. 3-25.; Özcan, 2008: s. 8.

⁴⁴⁹ Arundell, 1828: s. 132-144.; Arundell, 1834: vol. II, s. 27-50.

⁴⁵⁰ Arundell, 1834: vol. I, s. 268-272.

⁴⁵¹ Arundell, 1834: vol. II, s. 236.; Özsait, 1980: s. 6-8.; Özcan, 2008: s. 8.

⁴⁵² Ritter, 1859a: s. 701-703.

⁴⁵³ Ritter, 1859a: s. 690-692.; Özsait, 1980: s. 11-12.

⁴⁵⁴ Saint-Martin, 1852: s. 317.; Ritter, 1859a: s. 505-507.

⁴⁵⁵ Haluk Abbasoğlu, "1986 Yılı Termessos Yüzey Araştırmaları", *AST V, Cilt 1*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 1987, s. 216.

⁴⁵⁶ Özsait, 1980: s. 11-12.; Özcan, 2008: s. 8.

⁴⁵⁷ Ritter, 1859a: vol. II.; Özcan, 2008: s. 9.

Plybios ve Diodoros gibi antik yazarların verdiği bilgiler ışığında, Georges A. Radet 1885 yılında Etenna ve Isında kentlerinin yerlerini tespit ederek bölgenin araştırılmasına katkıda bulunmuştur⁴⁵⁸.

Gustav Hirschfeld 1874 yılında Kremna'ya ulaşmış ve bu kentteki bir yapının yazıtında Colonia Iulia Augusta Felix Cremnensium yazısını okuyarak kentin tam yerini tespit etmiş⁴⁵⁹; Agrae, Baris⁴⁶⁰, Erymna⁴⁶¹, Konana⁴⁶², Kotenna ve Seleukeia Sidera⁴⁶³ gibi antik kentlerin tam lokalizasyonunu yapmıştır⁴⁶⁴.

1880 yıllarından itibaren William M. Ramsay, Anadolu ve özellikle de Pisidia Bölgesi'nin epigrafisine, kentlerin lokalizasyonuna ve sınırlarının tespiti üzerine farklı konular üzerine araştırmalarda bulunmuş, bu araştırmaların yayınlarını yapmış; bölgenin corafyası, kültürü, yerel dini ve kültleri üzerine bilgi sahibi olmamıza katkıda bulunmuştur⁴⁶⁵.

J. R. S. Sterrett, Anadolu'da yaptığı epigrafik araştırmaları 1888 yılında yayınlamış ve Enevre'de okuduğu yazıtlarda Anabura adını okuyarak kentin yerini belirlemiştir⁴⁶⁶.

Karl Graf von Lanckoronski 1884-1885 yıllarında Pamphylia ve Pisidia Bölgelerinde araştırma yapmak için ekibiyle birlikte Anadolu'ya gelmiştir. Termessos, Kretopolis olarak belirlediği Ariassos, Selge, Kremna ve Sagalssos kentlerini araştırmış; bölge kentlerinin topografyası çıkarılarak arkeolojik kalıntıları değerlendirilmiştir. Lanckoronski'nin 1892 yılında yayınladığı eseri günümüzde bile hala önemini korumaktadır⁴⁶⁷.

K. G. Lanckoronski'nin 1884-1885 yıllarında yaptığı araştırmalar sırasında Ariassos antik kentini Kretopolis olarak belirlemiş, Victor Bérard ve Heinrich Kiepert bir yazıt yardımıyla bu kentin Ariassos kenti olduğunu lokalize etmişler ve Sia antik kentinin de

⁴⁵⁸ Radet, 1893: s. 195-199/214.; Özsait, 1980: s. 21.; Özcan, 2008: s. 9.

⁴⁵⁹ CIL III, Suppl. II, 6873.; Hirschfeld, 1879: s. 279-312.; İnan, 1970: s. 53.

⁴⁶⁰ Hirschfeld, 1874-1879: vol. III, s. 312.

⁴⁶¹ Hirschfeld, 1874-1879: s. vol. II, s. 142.

⁴⁶² Hirschfeld, 1879: s. 304.

⁴⁶³ Hirschfeld, 1879: s. 302.

⁴⁶⁴ Özsait, 1980: s. 15-16.; Özcan, 2008: s. 9.

⁴⁶⁵ Ramsay, 1960: s. 1-vdd.; Ramsay, 1967: s. 1-vdd.; Özsait, 1980: s. 18.; Özcan, 2008: s. 9.

⁴⁶⁶ John Robert Sitlington Sterrett, *The Wolfe Expedition to Asia Minor, Archaeological Institute of America, Paper of the American School of Classical Studies at Athens, Volume III*, Damrell and Upham, Boston, 1888, s. 319-326.; Özsait, 1980: s. 18.; Özcan, 2008: s. 10.

⁴⁶⁷ Karl Graf Lanckoronski, *Städte Pamphylens und Pisidiens, II Pisidien*, Vienna-Prague-Leipzig, 1892.; Özsait, 1980: s. 18-19.; Özcan, 2008: s. 10.

yerini bulmuşlardır⁴⁶⁸. Rudolf Heberdey araştırmalarını daha çok Termessos antik kentinde yoğunlaştırmış, kentin bütün yazıtlarını, mimarı kalıntılarını ve topografyasını incelemiřtir⁴⁶⁹.

G. Cousin⁴⁷⁰, H. S. Cronin⁴⁷¹, B. Pace⁴⁷², X. de Planhol⁴⁷³, 20. yüzyılda Pisidia Bölgesindeki araştırmalarını sürdürmüşlerdir⁴⁷⁴.

Pisidia Bölgesinin en önemli kentlerinden biri olan Antiokheia, bölgede yapılan arkeolojik kazıların ilki olması bakımından önemlidir. M. W. Ramsay ve D. M. Robinson başkanlıklarında 1912 yılında kazısına başlanmış, uzun bir ara verilmiřtir⁴⁷⁵. Bu uzun aranın sonunda Yalvaç Müzesi çalışanlarından Mehmet Taşlıalan ve Ünal Demirer başkanlıklarında kentin kazısına yeniden başlanmıřtır⁴⁷⁶. 2008 yılına gelindiğinde ise Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü öğretim üyesi, Prof. Dr. Mehmet Özhanlı başkanlığında yeniden başlamıřtır⁴⁷⁷.

Prof. Dr. Marc Waelkens başkanlığında yürütölen Sagalassos kenti kazıları, Pisidia Bölgesi'ndeki düzenli ve sistematik tek kazıdır. Kazı ekibinin geniş olması ve disiplinlerarası kazılarla antik kentin büyük bir bölümü açığa çıkarıldığı gibi, kentin territoriumunda da kazı çalışmalarını yapılmıřtır⁴⁷⁸.

1970 yılında Prof. Dr. Jale İnan başkanlığında Kremna antik kentinde⁴⁷⁹, Prof. Dr. Orhan Bingöl başkanlığında 1993 yılında Seleukeia Sidera (Atabey) antik kentinde⁴⁸⁰

⁴⁶⁸ Bérard, 1892: s. 427.; Özseit, 1980: s. 19-21.; Özcan, 2008: s. 10.

⁴⁶⁹ R. Heberdey-W. Wilberg, "Grabbauten von Termessos in Pisidien", *ÖJh - III*, Alfred Hölder K. U. K. Hof und Universitäts-Buchhändler, Wien, 1900, s. 177-210.; Heberdey, 1934: s.732-778.; Özcan, 2008: s. 10.

⁴⁷⁰ Georges Cousin, "Inscriptions de Termessos de Pisidie", *BCH XXIII*, 1899, s. 165-192 / 280-303.

⁴⁷¹ Cronin, 1902: s. 94-125.; Özcan, 2008: s. 11.

⁴⁷² B. Pace, "Iscrizioni di Pednelissos", *Annuario - III*, Istituto Italiano D'Arti Grafiche, Bergamo, 1921a, s. 143-148.; B. Pace, "La zona costiera da Adalia a Side", *Anuario - III*, Istituto Italiano D'Arti Grafiche, Bergamo, 1921b, s. 29-71.; B. Pace, "Ricerche nella Regione di Conia, Adaila e Scalanova", *Annuaria, VI-VII*, Istituto Italiano D'Arti Grafiche, Bergamo, 1926, s. 394-399.

⁴⁷³ Xavier de Planhol, *De la Plaine Pamphylieenne aux lacs Pisidiens: nomadisme et vie Paysanne*, Librairie Adrien Maisonneuve, Paris, 1958.

⁴⁷⁴ Özcan, 2008: s. 11.

⁴⁷⁵ Stephen Mitchell-Marc Waelkens, *Pisidian Antioch: The Site and Its Monuments*, Duckworth with the Classical Press of Wales, London, 1998, s. 28.

⁴⁷⁶ Ünal Demirer-vdd, "Pisidia Antiokheiası 2003 Yılı Çalışmaları", *MüzeKK 14*, Kültür ve Turizm Bakanlığı DÖSİMM Basımevi, Ankara, 2005, s. 141-152.

⁴⁷⁷ Özcan, 2008: s. 12.; Akgül-Özarslan, 2012: s. 17.

⁴⁷⁸ Özcan, 2008: s. 12.

⁴⁷⁹ İnan, 1970: s. 51-97.

⁴⁸⁰ Bingöl, 1994: s. 43-78.; Durmuş Kaya, "Die Theater Ausgrabung von Seleuceia Sidera (Klaudioseleukeia)", *AMS-34*, 1999, s. 163-174.; Bilge Hürmüzlü-vdd, "Work at the Ancient City of

ve 1996-1997 yıllarında Malos antik kentinde⁴⁸¹ ve 2004 yılından beri de Tymbriada antik kenti civarındaki Aksu Zindan Mağarası Kutsal Alanında arkeolojik kazılar gerçekleştirilmiştir⁴⁸².

Prof. Dr. Mehmet Özsait, Pisidia Bölgesi'nde 1972 yılından beri yaptığı araştırmalarla ve yayınladığı eserlerle bölge arkeolojisine önemli ölçüde katkıda bulunmuştur⁴⁸³.

R. Fleisher 1973-1974 yılları arasında Sagalassos'ta yaptığı çalışmalar sırasında kuzeybatı Heroon'da Dans Eden Kızlar friesini gün yüzüne çıkarmıştır⁴⁸⁴.

Stephen Mitchell ve Marc Waelkens'in Pisidia Projesi 1982 yılından itibaren Sagalassos ve Kremna merkezli olarak başlamış, daha sonra S. Mitchell tarafından genişletilerek proje devam ettirilmiştir. Ariassos, Kaynar Kale, Kodrula, Kremna, Ören Tepe ve Panemoteichos, Pisidia Antiokheiası, Sagalassos, Sia ve Döşeme Boğazı'ndaki yerleşim birimleri incelenmiş; Typallion Taşkapı'ya, Sandalion ise Sandal Asar'a lokalize edilerek çalışmalar devam ettirilmiştir. Daha sonraki yıllarda ise Pisidia Projesi, Lutgarde Pandeput ve Veli Köse başkanlığındaki ekiplerle tamamlanan Melli ve Pednelissos araştırmaları ile devam ettirilmektedir⁴⁸⁵.

R. Heberdey'in, Termessos antik kentinde yaptığı epigrafik araştırmaların ardından, 1986-1988 yıllarında H. Abbasoğlu tarafından bu kentte araştırmalar yapılmıştır⁴⁸⁶. A. Vedat Çelgin ise Termessos kentinin nekropolis alanlarını, "Termessos Nekropollerini"

Seleukeia Sidera in 2017 / Seleukeia Sidera Antik Kenti 2017 Yılı Çalışmaları", *New Bulletin on Archaeology from Mediterranean Anatolia, ANMED-16*, Koç University Press, İstanbul, 2018b, s. 234-241.

⁴⁸¹ Durmuş Kaya, "Malos Antik Kenti Temizlik Çalışması", *MüzeKK-8*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, Ankara, 1998, s. 303-322.

⁴⁸² Durmuş Kaya-Stephen Mitchell, "The Sanctuary of the God Eurymedon at Tymbriada in Pisidia", *AnSt-35*, 1985, s. 39-55.; Dedeoğlu, 2005a, s. 153-166.; Jale Dedeoğlu, "The Sanctuary at Zindan Mağarası in the Light of the New Archaeological Evidence", *Gephyra – 2*, Ege Yayınları, İstanbul, 2005b, s. 95-102.; Özcan, 2008: s. 12-13.

⁴⁸³ Özsait, 1980.; Özsait, 1985 vdd.

⁴⁸⁴ Robert Fleisher, "Forschungen in Sagalassos in 1972 und 1974", *IstMitt-29*, (282-307).

⁴⁸⁵ Bu kentlerde yapılan araştırmalar için bkz. Kaynakça

⁴⁸⁶ Haluk Abbasoğlu, "1986 Yılı Termessos Yüzey Araştırmaları", *AST-V*, Cilt 1, Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 1987, s. 213-230.; Haluk Abbasoğlu-Bülent İplikçioğlu, "Antik Termessos Kenti ve Çevresinde Epigrafya Araştırmaları", *AST-VIII*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1990, s. 209-214.; Özcan, 2008: s. 14.

konulu doktora çalışması olarak çalışmış; B. İplikçioğlu ve Güler Çelgin ile birlikte kentten epigrafik çalışmalarıyla arkeolojik çalışmalarına devam etmektedir⁴⁸⁷.

Pisidia Bölgesi'nde arkeolojik kazılar ve yüzey araştırmalarının haricinde tarihi coğrafya ve epigrafi araştırmaları da yapılmaktadır⁴⁸⁸. George Edward Bean⁴⁸⁹, Louis Robert, David H. French⁴⁹⁰, Thomas Drew-Bear⁴⁹¹, Barbara Levick⁴⁹², Alan Hall, Hubert Devijver⁴⁹³, G. Horsley⁴⁹⁴, Rosalinde Kearsley⁴⁹⁵, Johannes Nollé⁴⁹⁶, Friedel Schindler, Maurice A. Byrne ve Guy Labarre bölgede ele geçen Latince ve Grekçe yazıtları çözmek; bölge halkının kullandığı dil olan Pisidçeyi çözmek için çalışmalarda bulunmuşlardır⁴⁹⁷.

⁴⁸⁷ Bülent İplikçioğlu, "Zum Territorium von Termessos in Pisidien", ed. P. Scherrer-H. Taeuber-H. Thür, *Steine und Wege, Festschrift für Dieter Knibbe zum 65. Geburtstag Österreichisches Archäologisches Institut, Sonderschriften Band 32*, 1999, s. 302-314.; Bülent İplikçioğlu, "Batı Pamphylia ve Doğu Lykia'da Epigrafya Araştırmaları 2002", *XXI. AST, Cilt 1*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Kültür ve Turizm Bakanlığı DÖSİMM Basımevi, Ankara, 2004, s. 75-78.; Bülent İplikçioğlu-vdd, "Doğu ve Kuzeydoğu Lykia-Güneybatı Pisidia Epigrafik-Tarihi Coğrafi Yüzey Araştırmaları (1991-1998 Çalışmaları)", *XVII. AST, Cilt 1*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, Ankara, 2000, s. 199-207.; Bülent İplikçioğlu-vdd, "Doğu ve Kuzeydoğu Lykia-Güneybatı Pisidia Epigrafik-Tarihi Coğrafi Yüzey Araştırmaları Projesi 1999 Çalışmaları", *XVIII. AST, Cilt 1*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, Ankara, 2001, s. 241-245.

⁴⁸⁸ Özcan, 2008: s. 14.

⁴⁸⁹ Bean, 1954.; Bean, 1959.; Bean, 1960.; Bean, 1965.; George Edward Bean, "The Site of Etanna", *Klio-52*, Berlin, 1970, s. 13-16.

⁴⁹⁰ French-Mitchell, 1977: s. 213-218.; French, 1988.; David French, "Sites and Inscriptions from Phrygia, Pisidia and Pamphylia", *EpigrAnat - 17*, Bonn, 1991a, s. 51-68, Pl. 6-11.; David French, "1989 Roma Yolları Miltaşları ve Yazıtları Araştırması" *AST XIII*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1991b, s. 229-240.; French, 1992: s. 167-175.; David French, "1993 Yılı Küçük Asya Roma Yolları ve Miltaşları" *AST XII, Cilt 1*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, Ankara, 1995, s. 29-38.; David French, "Inscriptions in the Museums of Akşehir and Yalvaç", *EpigrAnat - 29*, Bonn, 1997, s. 59-66.; French, 2014

⁴⁹¹ Thomas Drew-Bear, "Pisidia Antiocheia ve Apollonia'sı, Kotiaecion ve Yanık Laodikeia'da Yapılan Araştırmalar", *XIX. AST, Cilt II*, Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, Ankara, 2002, s. 133-138.; Thomas Drew-Bear, "Phrygia, Pisidia ve Lycaonia Epigrafik Yüzey Araştırmaları", *XXI. AST, Cilt 1*, Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, Ankara, 2004, s. 105-108.; Thomas Drew-Bear, "Phrygia, Pisidia'da Yeni Epigrafik Yüzey Araştırmaları", *XXII. AST, Cilt II*, Kültür ve Turizm Bakanlığı DÖSİMM Basımevi, Ankara, 2005, s. 213-218.; T. Drew-Bear ve G. Labarre, "Les Trois Statues de la Concorde a Antioche de Pisidia" *EpigrAnat-34*, 2002, s. 71-118.

⁴⁹² Levick, 1967.

⁴⁹³ Hubert Devijver, *The Inscriptions of the Neon Library at Sagalassos*, ed. Marc Wealkens-Joreon Pableno, Leuven.

⁴⁹⁴ G. H. R. Horsley, "Homer in Pisidia: Aspects of The History of Greek Education in a Remote Roman Province", *Antichthon 34*, Cambridge University Press, 2000, s. 41-81.

⁴⁹⁵ Rosalinde A. Kearsley, "The Milyas and The Atalids: Decree of the City of Olbasa and a New Royal Letter of the Second Century BC", *AnSt 44*, 1994, s. 47-58.

⁴⁹⁶ J. Nollé, "Münzen, Bäume und Gelehrte zum 'Naturheiligtum' der Pisidischen Bergstadt Selge", *Geld und Geschichte Argent et Histoire. Money and History, Para ve Tarih 1-2015*, München, 2015, s. 1-27.

⁴⁹⁷ Özcan, 2008: s. 14-15.

Pisidia Bölgesi'nin kentlerinin darp ettiği sikkeler üzerine kapsamlı bir çalışma hazırlayan Hans von Aulock'un numismatik alanında yayınları bulunmaktadır⁴⁹⁸.

Pisidia ve Pamphylia Bölgelerinin birlikte araştırılıp, bu iki bölgenin de sosyo-ekonomik tarihine ve gelişmesine ışık tutacak yayınlar bizi bu konuda aydınlatmaktadır⁴⁹⁹.

Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü öğretim üyesi Doç. Dr. Ralf H. Becks başkanlığında yürütülen Komama/Şeref Höyük yüzey araştırmaları 2014 yılında başlamış ve Komama territoriumu araştırılarak bölgenin tarihi için önemli ipuçları vermektedir⁵⁰⁰. Pisidia Bölgesi'nde yer alan Kremna antik kenti yüzey araştırmaları yapılacaktır.

Pisidia Bölgesi'nde yapılan araştırmalar, yüzey araştırması ve kazı raporları olarak yayınlanmaktadır⁵⁰¹. Yapılan bu araştırmalar ve yayınlar devam ettikçe bölgenin tarihi hakkında daha fazla bilgi elde edilecektir.

⁴⁹⁸ von Aulock, 1973.; von Aulock, 1977.; von Aulock, 1979.

⁴⁹⁹ Brandt, 1992.; Bracke, 1993.

⁵⁰⁰ Ralf Becks-vdd., "Güneybatı Pisidia'da Yeni Bir ARatırma: Şref Höyük/Komama ve Çevresi Yüzey Araştırması 2014", *Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri ANMED-13*, Antalya, 2015, s. 185-192.; Ralf Becks-vdd., "Şeref Höyük/Komama ve Çevresi Yüzey Araştırması 2015", *Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri ANMED-14*, Antalya, 2016, s. 255-262.; Ralf Becks-B. Ayça Polat-Becks, "2016 Yılı Şref Höyük/Komama ve Çevresi Yüzey Araştırmaları", *XXXV. AST, Cilt II*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Bursa Büyükşehir Belediyesi Matbaası, Bursa, 2018, s. 375-394.

⁵⁰¹ Özcan, 2008: s. 15.

İKİNCİ BÖLÜM

PISIDIA BÖLGESİ GÖMÜ GELENEKLERİ ve NEKROPOLIS ALANLARI

Doğum, yaşam ve ölüm arasında geçen düzen içinde; yeni doğan için sevinilirken, ölen için ağlanılmıştır. İnsanoğlu için ölüm, sevdiklerinden ayrılmak ve bilinmeyen bir yere gitmektir. Ölen kişiyi gittiği yerde rahat ettirmek veyahut ölen kişinin geri gelerek yaşayanlara rahatsızlık vermemesi amacıyla farklı ve çeşitli ritüeller geliştirilmiştir.

İnsanoğlunun var olduğu günden beri, her dönemde farklı ritüellerle ölen kişilerin ruhlarını öteki dünyaya uğurlarken, çok çeşitli mezarlar kullanmış ve her kültür kendi geleneğine göre öteki dünya inancının gerektirdiği gibi, ölü gömme gelenekleri geliştirmiştir⁵⁰². Ölen kişilerin ruhlarını saklamak ve öteki dünyaya göndermek için inhumasyon (bedeni gömme) ve kremasyon (bedeni yakma) uygulanarak, ölülerini farklı mezarlara yerleştirmişlerdir. Inhumasyon ve kremasyon geleneği aynı nekropolis alanlarında bir arada da uygulanmış; ayrıca antik dönem insanı, ölen kişilerin mezarlarında yaşadıklarına inanmış ve ölen kişilerin öteki dünyada kullanmaları için ihtiyaç duyabileceklerini düşündükleri günlük eşyalar da bırakmışlardır⁵⁰³.

Inhumasyon geleneğinde basit toprağa gömüler, kist mezarlar, stroter (kiremit) mezarlar, kaya oyulmuş mezarlar, anıtsal yapılı mezarlar, hypogeumlar ve lahitler gibi mezar tipleri tercih edilirken; kremasyon geleneğinde ev formu, klineli lahit formu ve insan başı formu urneler tercih edilmiş ve bu urneleri yerleştirmek için de columbarium adında mezarlar inşa edilmiştir⁵⁰⁴.

⁵⁰² Özgür Turak, *Pamphylia Bölgesi'nde Bulunan Attika Tipi Lahitler*, T. C.İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Klasik Arkeoloji Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2005, s. 1.; Özgür Turak, *Roma Dönemi Pamphylia Lahitleri ve Atölye Sorunu*, T. C. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Klasik Arkeoloji Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2011, s. 1.;

⁵⁰³ Donna C. Kurtz-John Boardman, *Greek Burial Customs*, Thames and Hudson, London, 1971, s. 21-vdd.; Altan Çilingiroğlu, *Urartu Krallığı: Tarihi ve Sanatı*, Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı, İzmir, 1997, s. 102.; İ. Metin Akyurt, *MÖ 2. Binde Anadolu'da Ölü Gömme Adetleri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1998, s. 35-38.; Elif Uğurlu, "Lykia Bölgesi Ölü Gömme Adetleri Üzerine Genel Bir Bakış", *Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Cilt 1, Sayı 2*, Eskişehir, 2000, s. 361.; Bilge Hüzmüzlü, *Eski Yunan'da Ölü Gömme Gelenekleri*, Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları, Graphis Matbaası, İstanbul, 2008, s. 34-40.; Turak, 2011: s. 1.

⁵⁰⁴ Turak, 2011: s. 1.

2.1.Kremasyon

Ölen kişinin yakılması olarak tanımlanan kremasyon işlemi, cesedin yakıldıktan sonra gömülmesiyle sonlandırılmaktadır⁵⁰⁵. Antik Dönem insanının düşünce yapısına göre et ve kasların, psykheyi (ruhu) insanların dünyasına bağladığına ve ruhlar alemine girmelerine engel olduğu düşünüldüğünden dolayı, cesedin et ve kaslarını pyrede⁵⁰⁶ (kutsal ateş) yakarak ruhunu serbest bırakmak amacıyla kremsayon işlemi uygulanmaktadır⁵⁰⁷. Kremasyon uygulamalarını yakılan cesedin ruhuna gösterilen saygı ya da kahramanlara layık bir ölü gömme çeşidi olarak da düşünebiliriz⁵⁰⁸. Bu düşünceye rağmen birçok yerleşim yerinin nekropolis alanlarında yapılan araştırmalara göre ise kremasyon ve inhumasyon gömü geleneklerinin ölen erkek ve kadın bireyler için uygulandığı görülmüştür⁵⁰⁹. Kremasyon gömü biçiminin uygulanmasının diğer sebepleri arasında, ateşin kötülükleri yok ettiği, canlılık verdiği, arındırıcı olması nedeniyle ateşle sınanma, yeniden doğma olarak düşünüldüğünden, ölümden sonra yeni bir hayat inancı ile ölen kişiler yakılmıştır. Bu bağlamda insanoğlu yaşadığı süre boyunca kirlendiğinden, öldükten sonra da vücudunun tam anlamıyla temizlenmesi ateş tarafından yapılacağı için ve ölen kişinin ruhunun huzura kavuşabilmesi için kremasyon uygulandığı düşünülmektedir⁵¹⁰.

Kremasyon gömü biçiminin farklı şekillerde uygulandığı bilinirken, cesedi yakma işlemi dikdörtgen ya da daire şeklindeki çukur içerisinde gerçekleştirilmektedir. İlk

⁵⁰⁵ Ümit Güngör, *Klazomenai Yıldıztepe Nekropolis*, T. C. Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 2006, s. 60.; Bala Yıldırım, *Antandros Nekropolis* *Sikke Kontekli Mezarlar*, T. C. Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2009, s. 25.

⁵⁰⁶ Plinius, XI, 150.

⁵⁰⁷ J. M. C. Tonybee, *Death and Burial in The Roman World*, Cornell University Press Ithaca, New York, 1971, s. 47-50.; Jonathan Musgrave, "Dust and Damn'd Oblivion: A Study of Cremation in Ancient Greece", *BSA* 85, 1990, s. 272.; Hürmüzlü, 2008: s. 8-9.; Abuzer Kızıl, "Antik Dönem Yunan Dünyasında Ölüm Kavramı ve Bununla İlgili Bazı Betimler/The Concept Death and Some Depicts about Them in Ancient Greek World", *Uluslararası Aminos Dergisi/ The Journal of International Amisos, Cilt/Volume 2, Sayı/Issue 3(Aralık/December 2017)*, 2017, s. 45.

⁵⁰⁸ Walter Burkert, *Greek Religion: Archaic and Classical*, çev. John Raffan, Harvard University Press, 1985, s. 64.; Ian Morris, *Archaeology as Cultural History: Words and Things in Iron Age Greece*, Wiley-Blackwell, Oxford, 2000, s. 290-291.

⁵⁰⁹ Kurtz-Boardman, 1971: s. 51. ; Bilge Hürmüzlü, "Burial Grounds at Klazomenai: Geometric through Hellenistic Period", ed. A. Moustaka- E. Skarlatidou-M. C. Tzannes-Y. Ersoy, *Klazomenai, Teos and Abdere: Metropoleis and Colony, Proceedigs of the International Symposium Held at the Archaeological Museum of Abdera, 20-21 October, 2001*, Thessaloniki, 2004, s. 85-86.; Hürmüzlü, 2008: s. 9.

⁵¹⁰ Orhan Hançerlioğlu, *İnanç Sözlüğü: Dinler, Mezhepler, Tarikatlar, Efsaneler*, Remzi Ktabevi, İstanbul, 1975, s. 76.; George Thomson, *Eski Yunan Toplumuna Üstüne İncelemeler: Tarih Öncesi Ege II*, çev. Celal Üster, Payel Yayınevi, İstanbul, 1985, s. 265.; Akyurt, 1998: s. 6.

uygulamada mezar, cesedin yakalacağı yerde oluşturulur, yakılan cesetten geriye kalanlar bir urne içine toplanarak veyahut kremasyonun üzeri yakma işleminden sonra kalan küller, kemik parçaları ve yakılan mezar hediyeleriyle birlikte yakma alanında bırakılarak üzerleri stoterlerle kapatılmış veya etrafı taşlarla çevrilerek mekan oluşturmak suretiyle stoterlerle kapatılmıştır. Bir diğer uygulama ise gömü alanının dışındaki ortak yakma alanında, yakılan cesetten geriye kalan küller ve kemik parçaları bir urneye konulduktan sonra nekropoliste açılan bir çukurun içine gömülmesiyle yapılmaktadır⁵¹¹.

Kıta Yunanistan'da yapılan araştırmalar sonucunda Protogeometrik ve Geometrik Dönemlere kadar kremasyon gömü biçimine rastlanılmıştır⁵¹². Klasik ve Hellenistik Dönemlerde, Attika'da erken dönemlerde uygulanan kremasyon örneklerine benzer uygulamalar da gün yüzüne çıkarılırken aynı zamanda Klasik Dönem kremasyon gömülerinin metal vazoların urne yerine kullanılması gözlemlenmiştir fakat bu dönemden sonra inhumasyon gömülere nazaran kremasyon gömülerin tercih edilmesinde bir azalma görülmüştür⁵¹³.

Roma'nın erken dönemlerinden itibaren kremasyon ve inhumasyon gömü geleneğinin birlikte uygulandığı görülürken⁵¹⁴; Lucretius'un söylediğine göre ise Geç Cumhuriyet Dönemi'nde, kremasyon (ignibus impostum calidis torrescere flammis), inhumasyon (urggerive superne obtritum pondere terrae) ve mumyalama (aut in mele situm suffocari) gömü geleneği görülmektedir⁵¹⁵. MÖ 8. ile 6. yüzyıla tarihlendirilen Roma Forumu'ndaki Sepulcretum, kremasyon ve inhumasyon ölü gömme geleneklerini içermekte ve Oniki Levha Kanunlarına göre her iki gömü geleneğinin de MÖ 5. yüzyıla kadar birlikte uygulanmış olduğu görülmektedir⁵¹⁶. Antik Roma'da bulaşıcı hastalıklar

⁵¹¹ Hürmüzlü, 2008: s. 9.; Yıldırım, 2009: s. 25.

⁵¹² Hürmüzlü, 2008: s. 9.

⁵¹³ Kurtz-Boardman, 1971: s. 98-99, 162-163, 190-191.; Hürmüzlü, 2008: s. 12.

⁵¹⁴ Plinius'a göre Roma'da inhumasyon gömü biçimi erken dönemlerden itibaren tercih edilen bir ölü gömme şeklidir. bkz. Plinius, VII, 187.;

⁵¹⁵ Titus Lucretius Carus, *De Rerum Natura*, ed. Hermann Diels, Weidmannsche Buchhandlung, Berlin, 1923, III, 890-893.; Arthur Darby Nock, "Cremation and Burial in the Roman Empire", *The Harvard Theological Review*, Vol. 25, No. 4, Cambridge University Press, 1932, s. 322.; Tonybee, 1971: s. 39.; Rush Rehm, *Marriage to Death: The Conflation of Wedding and Funeral Rituals in Greek Tragedy*, Princeton University Press, New Jersey, 1994, s. 39.; Aynur Civelek, "Roma Cenaze Törenleri ve Gömü Gelenekleri", *Arkeoloji ve Sanat Dergisi Sayı 124*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2007, s. 77.

⁵¹⁶ Ernest Nash, *Pictorial Dictionary of Ancient Rome, Volume II*, Praeger, New York, 1962, s. 306-307.; Howard H. Scullard, *The Etruscan Cities and Rome*, Cornell University Press, New York, 1967, Pl. 105.; Tonybee, 1971: s. 39.; Civelek, 2007: s. 77.

yaygın olduğundan dolayı ölen kişinin gömülme işlemi kent dışındaki nekropolis alanlarına yapılmış ve Oniki Levha Kanunu ile intramural gömüler yasaklanırken; MÖ 567 yılında ise ektramural gömüler son bulmuştur⁵¹⁷.

Roma'da kremasyon uygulanarak defnedilen ilk kişi Cornelius Sulla'nın eşi Gens Cornelia olduğu bilinmekle birlikte Cornelius ailesinin kremasyon yapılarak gömülen ilk üyesi C. Sulla'dır⁵¹⁸. MÖ 400'lü yıllardan itibaren Roma Cumhuriyet Dönemi'de kremasyon uygulaması geleneksel gömü biçimi olarak uygulanmış ve bu gömü biçimi MS 1. yüzyıla kadar devam etmiş ve İmparator Nero'nun MS 65 yılında ölen eşi Poppea'da *mos Romanus*'a (Roma Gelenekleri) yani kremasyon uygulanarak gömülmüştür⁵¹⁹. Roma'da kremasyon gömü geleneği zenginlik göstergesi olarak görüldüğünden dolayı MS 2. ve 3. yüzyıla kadar Roma imparatorları kremasyon uygulanarak defnedilmiş; MS 270-310 yıllarına kadar darp edilen sikkeler üzerinde de *rogus* (kutsal odun yığını) betimleri görülmektedir⁵²⁰.

Erken İmparatorluk Dönemi'nde, dikdörtgen şeklinde hazırlanan *rogusa*, yanmayı kolaylaştıran papirüs karıştırılarak üzerine ölen kişi, günlük yaşamda kullandığı eşyaları ve mezar hediyeleri ile birlikte konularak kremasyon işlemi uygulanmaktadır. Daha sonra yanan ateş şarapla söndürülerek, ölen kişiden geriye kalan kül ve kemik parçaları *ustrinum*dan toplanarak, kumaş çantalara, basit pişmiş toprak kavonoza, mermer ya da onyxten yapılan urne veya sandıklara konulmakta; kül ve kemik konulan bu kablar, ölen kişinin öteki dünya kullanacağı diğer eşyaları ile birlikte gömülmektedir⁵²¹.

Roma İmparatorluğu'nda, MS 2. yüzyıla kadar kremasyon gömü geleneği uygulanırken, MS 3. yüzyıla birlikte bu geleneğin uygulanması azalmış ve yerini inhumasyon gömü geleneğine bırakmıştır⁵²².

Anadolu'da kremasyon geleneğinin MÖ III. bin yılda ortaya çıktığı, MÖ II. bin yılda ise yaygınlaşarak Prehistoryen Dönem insanları tarafından uygulandığı bilinmektedir⁵²³.

⁵¹⁷ Jo-Ann Shelton, *As the Romans Did: A Sourcebook in Roman Social History*, Oxford University Press, Oxford, 1988, s. 97.; Donald G. Kyle, *Spectacles of Death in Ancient Rome*, Routledge, London, 1998, s. 129, dn. 12. Jon Davies, *Death, Burial and Rebirth in the Religions of Antiquity*, Routledge, New York, 1999, s. 148.; Civelek, 2007: s. 77.

⁵¹⁸ Tonybee, 1971: s. 39.; Civelek, 2007: s. 77.

⁵¹⁹ Tonybee, 1971: s. 40.; Civelek, 2007: s. 77.

⁵²⁰ Civelek, 2007: s. 77.

⁵²¹ R. F. J. Jones, "Burial Customs of Rome and The Provinces", ed. John Wachter, *The Roman World II*, Routledge, London, 1987, s. 813.; Civelek, 2007: s. 77.; Kızıllı, 2017: s. 45.

⁵²² Civelek, 2007: s. 77.

MÖ II. bin yılına tarihlendirilen Anadolu'daki birçok yerleşim biriminde kremasyon gömülerle inhumasyon gömülerin bir arada olduğu görülmesine rağmen inhumasyon gömülerin daha yoğun olduğu görülmüştür⁵²⁴. Kremasyon gömü geleneği, MÖ I. binde Anadolu'da yaygın olarak uygulanmıştır⁵²⁵.

2.2. Inhumasyon

Ölen kişinin vücudunun korunduğu bu ölü gömme geleneğinde, toprağa açılan bir çukur içine ya direkt olarak ya da etrafı taşlarla çevrelenmiş sandık mezara, pithos içine ölen kişi yerleştirilerek defin işleminin gerçekleştirilmesidir⁵²⁶. İnsanoğlunun var olduğu Prohistorik Dönemlerden itibaren, ölen kişiler gömülmeye başlanmıştır; çok farklı coğrafyalarda, kültürlerde ve inançlarda inhumasyon gömü geleneği uygulandığından çok farklı mezar yapıları oluşturulmuştur⁵²⁷.

Inhumasyon gömü geleneğindeki mezar tipleri, Yunanistan anakarasında tarihin farklı dönemlerinde, çok çeşitli yerleşim yerlerinde karşımıza çıkmaktadır⁵²⁸. Protogeometrik Dönem'de Lefkandi'de çok sayıda inhumasyon gömü gün yüzüne çıkarılmış⁵²⁹, Arkaik ve Klasik Dönemler'de ise Attika'da inhumasyon ve kremasyon gömü geleğindeki mezarlar açığa çıkarılmıştır⁵³⁰.

Mısır, Girit ve Mezopotamya uygarlıklarında, ahşaptan, pişmiş topraktan ya da taştan üretilen lahitler inhumasyon gömü için kullanılmıştır. Minos ve Myken larnaklarından (pişmiş toprak lahit) sonra Korinth nekropolisinde bulunan lahitler Kıta Yunanistan'da en erkene tarihlendirilmektedir. Bu lahitlerin MÖ 7. yüzyılın başından MÖ 5. yüzyılın sonuna kadar inhumasyon gömü için kullanıldıkları yapılan araştırmalar

⁵²³ Özge Yıldız, *MÖ I. Binde Antandros Kentinde Kremasyon: Ölü Gömme Geleneği Açısından İncelenmesi*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antropoloji anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2006, s. 5, 11.; Ahmet Uhri, *Anadolu'da Ölümün Tarihöncesi Bir Geleneğin Oluşum Süreçleri*, Ege Yayınları, İstanbul, 2010, s. 56-60.

⁵²⁴ Hamza Ekmen, "Yeni Veriler Işığında Başlangıcından MÖ II. Binin Sonuna Kadar Anadolu'da Yakarak Gömme (Kremasyon) Geleneği", *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Yıl 5, Sayı 1, Haziran 2012*, Çorum, 2012, s. 30, 43.

⁵²⁵ Yıldız, 2006: s. 13.

⁵²⁶ Hürmüzlü, 2008: s. 13.; Uhri, 2010: s. 55.; ayrıca bkz. dn. 506.; Kızıllı, 2017: s. 45.

⁵²⁷ Uhri, 2010: s. 55.

⁵²⁸ Hürmüzlü, 2008: s. 13.

⁵²⁹ Irene S. Lemos, *The Protogeometric Aegean: The Archaeology of the Late Eleventh and Tenth Centuries BC*, Oxford University Press, Oxford, 2003, s. 161-168.

⁵³⁰ Hürmüzlü, 2008: 13-14.

sonucunda ortaya çıkmıştır⁵³¹. Klasik Dönem’de çocuk gömüleri için bu lahitlerin kullanıldığı da bilinmektedir⁵³². Bu lahitler, Batı Anadolu’daki bazı yerleşim birimlerinde de inhumasyon gömü için kullanılmıştır⁵³³.

Inhumasyon gömü için sandık mezarların kullanımı tarihin erken evrelerinden itibaren görülmektedir ve bu mezarlar levha biçimindeki taş bloklarının dikdörtgen oluşturacak şekilde dikey olarak yerleştirilmesiyle oluşturulmaktadır. Bu mezarların zeminine taş parçaları ya da çakıl taşları döşenerek hem yetişkin hem de çocuk mezarı olarak kullanılmıştır. Erken Arkaik Dönem’den itibaren sandık mezar yerini anakayaya oyulan ya da kum içerisine açılan mezarlara bırakmıştır⁵³⁴.

Pithos, amphora veya günlük kullanım kablari da inhumasyon gömü için kullanılmışlar; yetişkin bireyler için pithoslar kullanılırken çocuk ya da bebekler için daha küçük boyutlu olan amphora ve pişirme kablari tercih edilmiştir. Mezar olarak kullanılan bu kablari ağzları taş levhalarla ya da seramik parçalarıyla kapatılarak yan yana konulmak suretiyle üzerileri toprakla örtülmüştür. Kıta Yunanistan’da pithos gömülere az rastlanmakla birlikte, daha erken dönemlerden itibaren çocuk ve bebek ölümlerinden sonra pithos ya da amphora içine gömünün yaygın olduğu bilinmektedir⁵³⁵. Anadolu’da ise bu mezar tipindeki gömülere farklı yerleşim yerlerinde rastlanılmış; yetişkinler ve çocuklar pithos mezarlar içinde gömülürken, bebekler amphora içinde gömülmüştür⁵³⁶.

Erken dönemlerden itibaren ölen kişi direkt toprağa defnetme işlemi, Erken Arkaik Dönem’de Attika’da anakayaya veya kuma açılan çukurlar içerisine yapılmıştır. Klasik Dönem boyunca bu mezarların kullanımı devam etmiş; Batı Anadolu’da da Arkaik Dönem’den Hellenistik Dönem’e kadar inhumasyon gömü geleneğinde direk toprağa gömü işlemi yapılmıştır⁵³⁷.

⁵³¹ Carl W. Blegen-vdd, *The North Cemetery, Corinth Volume III*, The American School of Classical Studies at Athens Princeton, New Jersey, 1964, s. 71-72, Pl. 14, b.; Hürmüzlü, 2008: s. 14.

⁵³² Kurtz-Boardman, 1971: s. 97.

⁵³³ Meral Akurgal, “Bayraklı Kazısı 1997”, *XX. KST, II. Cilt*, Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, Ankara, 1998, s. 33-48, Res. 17.

⁵³⁴ Hürmüzlü, 2008: s. 17-18, Res. 9.

⁵³⁵ Kurtz-Boardman, 1971: s. 71-72.; Hürmüzlü, 2008: s. 19, Res. 12.

⁵³⁶ Ekrem Akurgal, “Çandarlı (Pitane) Kazısı”, *TAD X-I*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1960, s. 5-6.; Hürmüzlü, 2008: s. 19.

⁵³⁷ Kurtz-Boardman, 1971: s. 96-97.; Hürmüzlü, 2008: s. 21-22, Res. 13.

MÖ 5. yüzyılın başlarından itibaren Kıta Yunanistan'da çatı kiremitleri inhumasyon gömülerde kullanılmıştır. Toprağa açılan çukurun içine yatırılan ölen kişiyi defnetmek için uzun kenarlara üçer, kısa kenarlara ise birer tane kiremit konularak defin işlemi tamamlanmaktadır. Kıta Yunanistan'da Arkaik Dönem sonundan başlanılarak Klasik Dönem boyunca kullanılan bu mezarların örneklerine Batı Anadolu'da da rastlamak mümkündür⁵³⁸.

Inhumasyon gömü geleneğinde tümülüs mezarlar karşımıza çıkmaktadır. Diğer kültürlerde olduğu gibi Antik Dönem kültürlerinde de toplumun yüksek kesimleri nekropolis alanları dışında kendi mülklerine gömülebilmektedirler⁵³⁹. Protogeometrik Dönem'de Kıta Yunanistan'ın kuzeyindeki yerleşim yerlerinde bu tarz mezarlara rastlamak mümkündür⁵⁴⁰ ve Erken Demir Çağı'nda, Thessalia'da bu geleneğin devam ettirildiği de bilinmektedir⁵⁴¹. Makedonia'da Vergina'daki tümülüslere MÖ 10. ve 8. yüzyıllar arasında definler⁵⁴²; pithos, sandık ya da basit çukurlar içinde inhumasyon gömüler görülmekte; diğer tümülüsler ise MÖ 4. yüzyıl ile MÖ 2. yüzyıl arasına tarihlendirilmektedir⁵⁴³. Makedonia'daki bu tümülüslerin mezar odaları, diğer bölgelerdeki tümülüslerin mezar odalarını da etkilediği görülmektedir⁵⁴⁴. Kral Philippos II'e ait olan tümülüs Makedonia'daki en ünlü tümülüstür ve bu tümülüse oldukça zengin mezar hediyeleri bırakılmış; ön cephesi Dor düzeninde inşa edilmiş (Res. 5), friesinde ise bir av sahnesi betimlenmiştir (Res. 6)⁵⁴⁵. Anadolu'da görülen inhumasyon gömü geleneğindeki tümülüs mezarlar, Makedonia tümülüslerinden etkilenmiş; özellikle Lydia ve Phrygia'daki tümülüsler Batı Anadolu'da görülen tümülüsler daha da gösterişli mezar odalarına sahiptir⁵⁴⁶.

Anadolu'da görülen anıtsal mezar yapıları, Klasik ve Hellenistik Dönemler boyunca inhumasyon gömü geleğindeki mezar tipi olarak kullanılmıştır. Phrygia ve Lydia gömü

⁵³⁸ Blegen-vdd, 1964: s. 73-75.; Kurtz-Boardman, 1971: s. 97.; Hürmüzlü, 2008: s. 22-23, Res. 14.

⁵³⁹ Hürmüzlü, 2008: s. 24.

⁵⁴⁰ Lemos, 2003: s. 176-177, Fig. 18.

⁵⁴¹ Kurtz-Boardman, 1971: s. 184-185.

⁵⁴² Stella Drougou ve Chrysoula Saatsoglou-Paliadelē, *Vergina: Wnading throughThe Archaeological Site*, Archaeological Receipts Fund, Athens, 1999, s. 36, Fig. 40.

⁵⁴³ Hürmüzlü, 2008: s. 25.

⁵⁴⁴ Kurtz-Boardman, 1971: s. 273-277.; Drougou ve Saatsoglou-Paliadelē, 1999: s. 41-71.

⁵⁴⁵ Drougou ve Saatsoglou-Pliadelē, 1999: s. 43-52.

⁵⁴⁶ Hürmüzlü, 2008: s. 26-28.

gelenğinde görülen kaya mezarları, bölgeye özgü olmasının yanı sıra Anadolu gömü geleneği açısından da önem arz etmektedir⁵⁴⁷.

Daha öncede bahsedilgi gibi Antik Roma'nın erken dönemlerinden itibaren inhumasyon gömü geleneği görülmekle birlikte, Roma Forumu'nda yer alan Sepulcretum'da inhumasyon gömü geleneği hakkında bilgiler yer alırken; Oniki Levha Kanunları'nda ise kremasyon ve inhumasyon geleneğinin birlikte uygulandığı belirtilmektedir⁵⁴⁸. MS 3. yüzyıldan itibaren inhumasyon gömünün Roma'da yaygın olarak kullanıldığı bilinmektedir⁵⁴⁹.

2.3.Bölgedeki Başlıca Nekropolis Alanları

Tarihin farklı dönemlerinde, her bölgenin ve kültürün kendi geleneklerine göre ölü gömme ritüelleri olmuş ve ölüm olgusu karşısındaki tutumu değişiklik göstermiştir. Ölen kişilere uygulanacak gömü ritüelleri, gömünün gerçekleştirileceği mezar tipleri, her bölgenin coğrafi özelliklerine, kültürlerin inançlarına ve kültürler arası etkileşime bağlıdır⁵⁵⁰. Antik dönem kültürlerinin ölü gömme geleneklerine baktığımızda, o kültürün sosyo-ekonomik durumu, toplum yapısı, din olgusu, inanç sistemi ve hatta kültürler arası akültürasyon hakkında çok farklı donelere ulaşmaktayız.

Stephen Mitchell, Termessos antik kentinde bulunan Alketas Mezar Anıtı'nın dışında MÖ 300 yılından daha önceye tarihlendirilebilecek herhangi bir esere rastlanılmadığını belirtmekle birlikte, Pisidia Bölgesi'nde Hellenistik Dönem öncesine ait arkeolojik verilere az rastlanılmaktadır⁵⁵¹.

M. Özsait tarafından Isparta'nın Yassıören ilçesi yakınlarında 1987-1988 yıllarında yürütülen yüzey araştırmaları sırasında yan yana konumlandırılmış MÖ 6. yüzyıla tarihlendirilen Delipınar Tümülüsleri (Res. 7), ana kayaya oyularak inşa edilmiş ve ilk tümülüse bir dromosla ulaşılırken mezar odası ise kesme blok taşlarla döşendiğinden⁵⁵²

⁵⁴⁷ Hüzmüzlü, 2008: s. 28-29.

⁵⁴⁸ bkz. Bölüm 2.1. Kremasyon, dn. 516, 517, 518.

⁵⁴⁹ bkz. Bölüm 2.1. Kremasyon, dn. 524.

⁵⁵⁰ Bilge Hüzmüzlü, "Pisidia'da 'Gömü Geleneklerinin' Işığında Kültürler Arası İlişkiler", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 2007, Sayı: 15, Isparta, 2007a, s. 2.

⁵⁵¹ Mitchell, 1992: s. 23.; Hüzmüzlü, 2007a: s. 7.

⁵⁵² Mehmet Özsait, "1987 ve 1988 Yılı Senirkent Çevresi Tarihöncesi Araştırmaları", VII. AST, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, 1990, s. 381-389.; Hüzmüzlü, 2007a: s. 7.; Mehmet Özsait-Nesrin Özsait, "Delipınar Mezar Stelleri / Grave Stalae from Delipınar", ed. İnci

dolayı bu tümülüslerin Lydia Tümülüs geleneğinde inşa edildikleri düşünülmektedir⁵⁵³. Delipınar Tümülüsleri'nde, gün yüzüne çıkarılan mezar stellerinin stilistik açıdan incelenmesi sonucunda, MÖ 6. yüzyılın son çeyreğine tarihlendirilmesinin daha uygun olduğu görüşü bulunmaktadır⁵⁵⁴. B. Hürmüzlü'ye göre Delipınar tümülüslerine ait olduğu düşünülen bu steller, bölgede daha öncesinde rastlanılmadığı için önem arz etmekte; “*bu steller Anadolu'nun Pers Dönemi'nde, İonialı sanatçılar tarafından işlenmiş ve Lydia ile Pers ölü gömme geleneklerinin birleştirildiği bir mezarda kullanılmıştır*” görüşünü savunmaktadır⁵⁵⁵.

Pisidia Bölgesi'nde bulunan ve Isparta Arkeoloji Müzesi tarafından tespit edilen diğer tümülüsler ise Çeştepe Tümülüsleridir (Res. 8) ve bu tümülüsler mimari açıdan Sardeis Bin Tepeler Tümülüsleri'yle benzerlik göstermektedir⁵⁵⁶. Lydia tümülüs mimarisinin bir geleneği olan ve Çeştepe tümülüslerinde de görülen dromosların duvarları, örme moloz taş ya da blok taşlarla örülerek ahşap hatıllarla veya blok taşlarla kapatılarak, mezar odası ile bu dromoslar sayesinde bağlantı sağlanmıştır. Gene Lydia tümülüs mimarisinin bir geleneği olan taş kline'ler, düz damlı ya da üçgen çatılı olarak inşa edilen Çeştepe tümülüslerinin mezar odasında da görülürken; boyama tekniği ile gösterilen hatıllar ahşap mimariye atıfta bulunmaktadır. Bu mezar odalarının üzerleri moloz taşlar ve toprak yığınları ile kapatılarak, Lydia tümülüs geleneğinin bir parçası olan phallos (mezar belirteci) tümülüslerin en tepesine dikilmektedir⁵⁵⁷.

Yapılan yüzey araştırmaları ve kazılar sonucunda bölgede varlığı tespit edilen bu tümülüsler, daha güneydeki Elmalı Karaburun tümülüsünden başlayarak “S” çizerek Sardeis Bin Tepeler Tümülüsleri'ne ve Afyon iline doğru sıralanmakta; bölgenin

---

Delemen, *The Achaemenid Impact on Local Populations and Cultures in Anatolia (Sixth-Fourth Centuries BC)*, *Papers Presented at the International Workshop İstanbul 20-21 May 2005*, Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 2007, s. 159-166.

⁵⁵³ Kurtz-Boardman, 1971: s. 278-279.; Hürmüzlü, 2007a: s. 7.

⁵⁵⁴ Bilge Hürmüzlü, “Pisidia Bölgesi'nde Ele Geçen Anthemion Tipi Steller”, *Colloquium Anatolicum VI*, 2007b, s. 97-114, Fig. 5, Fig. 6.

⁵⁵⁵ Hürmüzlü, 2007b: s. 97-114.

⁵⁵⁶ Hürmüzlü, 2007a: s. 7, dn. 33.; Alime Çankaya, “Bademli-Yuvalak Tümülüsü Işığında Pisidia Bölgesi'nin Hellenistik Dönem Öncesi Mezar Mimarisi”, ed. B. Hürmüzlü, M. Fırat, A. Gerçek, *Pisidia Araştırmaları –I, Sempozyum Bildiri Kitabı 05-06.11.2012*, Isparta, 2013, s. 248.; F. Eray Dökü, “Pisidia'da Demir Çağ İzleri / The Iron Age Traces in Pisidia”, *CEDRUS VI, The Journal of MCRI*, Antalya, 2018, s. 147.

⁵⁵⁷ Dökü, 2018: s. 147.; Çankaya, 2013: s. 246-256, Res. 5.

güneybatısında yoğun olarak karşılaşılan tümülüs mezar geleneği bize, Lydia ölü gömme ve mezar geleneğinin Pisidia Bölgesi'ndeki etkisini göstermektedir⁵⁵⁸.

Pisidia Bölgesi'ndeki varlığı, yapılan araştırmalarla kanıtlanan tümülüs mezarlar dışında, Hellenistik Dönem'e ait olduğu düşünülen erken tarihli mezarlar da tespit edilmiş; Veli Köse tarafından incelenen Hellenistik ve Roma Dönemi mezar tipleri, Sagalassos antik kentinin bu konuda önemli bir merkez olduğunu göstermiştir⁵⁵⁹. İncelenen bu mezar tipleri arasında Hellenistik Dönem'e tarihlendirilen dörtgen formlu ostotheplerde, Lydia kültürünün etkisinden söz edilirken⁵⁶⁰, Pednelissos antik kentinde de tespit edilmiştir⁵⁶¹. Phryg etkisi olarak sözü edilen, öteki dünyaya ya da ölüne evine girişi sembolize eden kapı betimlerine Pisidia tipi ostotheplerde de rastlamaktayız⁵⁶². Roma Dönemi'nde tasarlanan ostotheplerde de bu kapı betimleri devam etmiş; ayrıca bu ostotheplerde Pisidia kalkanı, Hellen geleneğine özgü girland motifi, Roma tarzında kadın ve erkek portresi, Anadolu geleneğinde görülen kapı betimleri de tasvir edilmiştir⁵⁶³.

Pisidia Bölgesi'nde tümülüs mezar geleneğinin yanı sıra kaya mezarı geleneğiyle de karşılaşılmaktadır. Bölgenin kaya mezarları geleneğine baktığımızda, ölü gömme geleneği açısından çeşitlilik gösterse de çeşitli araştırmacıların inceledikleri bu kaya mezarlarının tipolojik çeşitliliği, bölgenin kronolojik sınırlarını ve kültürel etkileşimi daha iyi açıklamaktadır⁵⁶⁴.

⁵⁵⁸ Hürmüzlü, 2007a: s. 7-8, dn. 34.; Çankaya, 2013: s. 247.

⁵⁵⁹ Köse, 2005.; Hürmüzlü, 2007a: s. 8.

⁵⁶⁰ Köse, 2005: s. 163, Abb. 94.;

⁵⁶¹ Lutgarde Vandeput-vdd., "Pisidien Survey Projekt: Survey-Kampagne 2003 in Pednelissos", *XXII. AST, Cilt 2*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Kültür ve Turizm Bakanlığı DÖSİMM Basımevi, Ankara, 2005, s. 236/240, Abb. 1.; Hürmüzlü, 2007a: s. 8.

⁵⁶² Marc Waelkens, "Das Totenhaus in Kleinasien", *AW 11, Vol. 4*, 1980a, s. 3-12.

⁵⁶³ Veli Köse, "Eine Aufsteische Osthotek aus Sagalassos in Pisidien", *IstMitt 48*, 1998, s. 260-261, Taf. 26-28.; Horsley, 2000: s. 51, n. 14.; Veli Köse, "Die Grabdenkmäler von Sagalassos, Kontinuität und Diskontinuität zwischen Hellenismus und Früher Kaiserzeit", ed. C. Berns – H. von Hesberg – L. Vandeput und M. Wealkens, *Patris und Imperium Kulturella und politische Identität in den Städten der römischen Provinzen Kleinasien in der frühen Kaiserzeit, Kolloquium Köln November 1998*, Leuven – Paris – Dudley – MA, 2002, s. 117-113.; Köse, 2005: s. 163.; Hürmüzlü, 2007a: s. 8.

⁵⁶⁴ Nevzat Çevik, "New rock-cut tombs at Etenna and the rock-cut tradition in Southern Anatolia", *AnSt 53*, 2003a, s. 97-116.; Kirsten A. Gay-Thomas Corsten, "Lycian tombs in the Kibyrtis and the extent of Lycian culture", *AnSt 56*, 2006, s. 47-60.; Feyzullah Eray Dökü, "Eurymedon Vadisi Asarbaşı Yerleşimi Kaya Mezarı", *Olba XIX*, Mersin, 2011, s. 127-158.; Tarkan Kahya, "The Rock Tomb on the Düver Peninsula: An Early Example from Pisidia and Remarks on Cultural Interaction", *Adalya XV*, İstanbul, 2012a, s. 13-32.; Oliver Hüllden, "Ein archaisches Felsgrab mit Löwenrelief nahe Alanköy", *IstMitt 62*, 2012, s. 371-382.; Dökü, 2018: s. 149-150.

Pisidia Bölgesi'nin güney komşusu olan Lykia Bölgesi'nde, kendine özgü mimari tasarısıyla karşımıza çıkan Lykia kaya mezarı geleneğine karşı, Pamphylia ve Pisidia Bölgeleri'nde bu geleneğin gelişmediği savı mevcuttur⁵⁶⁵. Bölgenin kuzeydoğusunda yer alan ve Hoyran Gölü kenarında bulunan, üçgen alınlıklı kırma çatı ve cephesine yansıtılan ahşap mimariye öykülenen tasarıyla, Phryg kaya mezarı olarak adlandırılan Hoyran Kaya mezarı güzel bir örnek teşkil etmektedir (Res. 9)⁵⁶⁶. Bazı araştırmacılar bu kaya mezarının cephesinin ahşap mimariye öykünmesinden dolayı MÖ 8. yüzyılın sonlarına tarihlendirirken; bazı araştırmacılar ise Phrygia'da cephe mimarisinin görüldüğü kaya mezarının olmadığı iddia ettiğinden dolayı MÖ 6. yüzyıldan önceye tarihlememektedirler⁵⁶⁷. Bölgede bulunan bir diğer kaya mezarı ise Düver Kaya mezarıdır. Daha önceleri Phryg kaya mezarı olarak ele alınmasına rağmen, T. Kahya ve ekibi tarafından yapılan araştırmalar sonucunda Phryg etkisinden ziyade Lydia etkisinde olduğu anlaşılmıştır (Res. 10)⁵⁶⁸. Pisidia Bölgesi'nde M. Özsait, yürüttüğü yüzey araştırmaları sırasında Manca Deliktaş Kaya mezarı tespit etmiş ve mezar yapısının mimari özelliklerinden dolayı Hellenistik Dönem'e tarihlendirerek, bölge için cephe ve mezar odasının mimarisi açısından önemli olan kaya mezarını arkeoloji dünyasına kazandırmıştır (Res. 11)⁵⁶⁹. Manca Deliktaş Kaya mezarı, 2014 yılında araştırmacılar tarafından detaylı bir şekilde incelenmiştir⁵⁷⁰.

⁵⁶⁵ Çevik, 2003a: s. 97-116.; Nevzat Çevik, "Anadolu'daki Kaya Mimarlığı Örneklerinin Karşılaştırılması ve Kültürlerarası Etkileşim Olgusunun Yeniden İrdelenmesi", *Olba VII*, Mersin, 2003b, s. 213-250.; Dökü, 2018: s. 150.

⁵⁶⁶ Dökü, 2018: s. 150.; Garance Fiedler-Mehmet Taşlıalan, "Un Monument Rupestre Phrygien au Bord du lac Hoyran", *Anatolia Antiqua X*, 2002, Fig. 1.

⁵⁶⁷ Caroline Henriette Emile Haspels, *The Highlands of Phrygia: Sites and Monuments I-II*, Princeton University Press, 1971, s. 1-vdd.; Fiedler-Taşlıalan, 2002: s. 97-112.; Dökü, 2018: s. 150.

⁵⁶⁸ Kahya, 2012a: s. 13-32.; Tarkan Kahya, "Düver Yerleşim Tarihi Araştırmaları 2011", *Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri ANMED-10*, Antalya, 2012b, s. 148-153.; Tarkan Kahya, "Pisidia Arkaik Dönem Pişmiş Toprak Çatı Elemanları Üzerine Bazı Gözlemler", ed. K. Dörtlük – T. Kahya – R. B. Seyhan – T. Ertekin, *Uluslararası Genç Bilimciler Buluşması I: Anadolu Akdenizi Sempozyum Bildirileri, 04-07 Kasım 2009 Antalya*, 2012c, s. 177-194.; Tarkan Kahya, "Düver Mimari Terrakotalarının Dini Kontekst Bağlamında Olası Kullanımı Üzerine Düşünceler", *PHASELIS, Vol. III*, 2017, s. 81-117.; Dökü, 2018: s. 151.

⁵⁶⁹ Mehmet Özsait, "2006 Yılı Burdur ve Isparta İlleri Yüzey Araştırmaları", *XXV. AST, Cilt 2*, Kültür ve Turizm Bakanlığı DÖSİMM Basımevi, Ankara, 2007, s. 309.; Feyzullah Eray Dökü, "Manca ve Hasanpaşa'daki Yeni Bulgular Işığında Kabalis Mezar Mimarisinin Yeniden Değerlendirilmesi", *ADALYA, XVIII*, İstanbul, 2015, s. 73-100.; Dökü, 2018: s. 151-152, Res. 10.

⁵⁷⁰ F. Eray Dökü-İsmail Baytak, "2014 Yılı Uylupınar (Erken Kibyra) Yerleşimi Yüzey Araştırmaları", *Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri ANMED -13*, Antalya, 2015, s. 208-217.

Pisidia Bölgesi'nde yapılan araştırmalar ölü gömü geleneğinin ve ritüellerinin çok çeşitli olduğunu, antik dönem insanının bu gelenek çerçevesinde farklı mezar tiplerini ortaya koyduğu tespit edilmiştir⁵⁷¹.

Termessos (Güllük) Nekropolis Alanı: Roma, Pisidia Bölgesi'ndeki egemenliğini daha da güçlendirmek amacıyla, Termessos antik kentne çeşitli imtiyazlar tanımış, kamu yapılarının inşasına önem vererek kenti, döneminin en önemli metropolü haline getirmiştir. Antik dönem insanının öteki dünya anlayışından dolayı, Termessos halkı ölen kişilerin gittikleri yerde de yaşamlarına devam ettiği düşüncesinden yola çıkarak ölüleri için de görkemli mezar yapıları ve nekropolis alanları yapmışlardır⁵⁷². Nekropolis alanının geniş olması ve mezar tiplerinin çeşitliliği bakımından Termessos kenti nekropolü, Pisidia Bölgesi için önem arz etmekte; kaya mezarları ve ostothekli kaya nişleri olarak da bilinen aediculalar Hellenistik Dönem'e tarihlendirilirken diğer mezar tipleri ve lahitler Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlendirilmektedir⁵⁷³.

Termessos antik kentinin iskan edilmeye başladığı dönemlerden itibaren ölen kişiler için intramural gömü tercih edildiği düşünülmekte ve Roma İmparatorluk Dönemi'nde de bu intramural gömüye devam edildiği görüşü bulunmaktadır. Antik Dönem'de kentin nekropolis alanları genellikle kent duvarı dışında oluşturulmuştur fakat Termessos kentinin topografik yapısından dolayı intramural gömü görülmektedir⁵⁷⁴. Antik kent, dağ silsilesi ile çevrili bir vadi içine kurulduğundan dolayı sivil mimari yapıları, kamusal alanlar inşa etmede ve nekropolis alanlarının oluşturulmasında güçlükler yaşatmış; arazi elde etme amacıyla tepelere teraslama işlemi uygulanırken, tepelerin yamaçları ise nekropolis alanı olarak kullanılmıştır. Termessos halkı, kent surlarının içine defnetme sebepleri arasında ölü kültü ve dini inanaçlarının gereğini yerine

⁵⁷¹ Ralf Becks-B. Ayça Polat Becks, "2016 Yılı Şeref Höyük/Komama ve Çevresi Yüzeysel Araştırmaları", XXXV. AST, *Cilt 2*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Bursa Büyükşehir Belediyesi Matbaası, Bursa, 2018, s. 375-394.; Bilge Hümmüzlü-vdd. "Seleukeia Sidera Antik Kenti 2016 Yılı Yüzeysel Araştırması Sonuçları", XXXV. AST *Cilt 1*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Bursa Büyükşehir Belediyesi Matbaası, Bursa, 2018a, s. 247-254.; Fikret Özcan-vdd., "Kuzey Pisidia Yüzeysel Araştırması 2016", XXXV. AST *Cilt 1*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Bursa Büyükşehir Belediyesi Matbaası, Bursa, 2018a, s. 457-470.; Mehmet Özsait-Nesrin Özsait, "2011 Yılı Isparta ve Burdur İlleri Yüzeysel Araştırmaları", XXX. AST *Cilt 1*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Pegasus Görsel İletişim Hizmetleri, Çorum, 2013, s. 317-332.

⁵⁷² Çelgin, 1990: s. 65.

⁵⁷³ Çelgin, 1990: s. 66.

⁵⁷⁴ Heberdey, 1934: s. 772.; Çelgin, 1990: s. 66-67.; A. Vedat Çelgin, "Termessos ve Çevresinde Nekropol ve Epigrafi Araştırmaları: 1975-1991 Yılları Arasında Yapılan Çalışmaların Toplu Sonuçlarına Kısa Bir Bakış", *Anadolu Araştırmaları-13*, İstanbul, 1994, s. 156-157.

getirdiği veyahut mezarlarını koruma ve ölü gömme işlemlerinde uygulanan ritüellerin masraflarını azaltmak gösterilebilmektedir⁵⁷⁵. Kent surlarının dışında kalan daha sarp tepeler ise kentin nekropolis alanlarında sıklıkla rastlanılan lahit mezarların imalatında kullanılmak amacıyla taş ocakları olarak karşımıza çıkmaktadır⁵⁷⁶.

MS 2. ve 3. yüzyıllarda, Termessos kendi döneminde yaşanan olumlu gelişmelerden dolayı metropolitan kent görünümüne kavuşmuş, bununla beraber kentin nüfusunda da bir artış gözlemlenmiş; artan bu insan sayısı ile birlikte ölen kişilerinde artmasıyla birlikte nekropolis alanlarında mezarların çoğalması ve yer darlığından dolayı kentte extramural gömülerin de sayısında fazlalaşma görülmüştür⁵⁷⁷.

Hellenistik ve Roma Dönemleri'nde, kremasyon ve inhumasyon gömü geleneklerinin bir arada uygulandığı, kentin nekropolis alanlarındaki mezar tiplerinin incelenmesiyle gün yüzüne çıkmış; nekropolis alanlarındaki mezar yazıtları ve lahitler inhumasyon gömü geleneğinin; osthok ve mezar yazıtları da kremasyon gömü geleneğinin varlığını göstermektedir. Hellenistik Dönem'de yoğun olarak uygulanan kremasyon gömü geleneği, Roma Dönemi'nde azalarak yerini inhumasyon gömü geleneğine bırakmıştır⁵⁷⁸. Antik Dönem insanı, sosyal statüsü, ekonomik durumu, yaşadığı dönemin geleneği, inandığı dinin gerekleri ve öteki dünya inancısına göre mezar yapıları yaptırmışlardır. Bu durum Termessos halkı için de geçerli olmuş ve kendi inanışlarına göre çok farklı tipte mezar yapıları günümüze gelmiştir⁵⁷⁹.

Termessos antik kentinde bulunan Alketas Mezarı, bir kaya mezarı gibi düşünülse de aslında bir kaya mezarı olmaması, kentteki diğer mezar tiplerinden farklı olması ve diğer kentlerde de bir benzerine rastlanmaması bakımından bu özelliğiyle diğer mezar tiplerinden ayrılmaktadır⁵⁸⁰. Mezar yapısı bu özelliklerinden dolayı araştırmacıların dikkatini çekmiş; K. G. Lanckoronski ve ekibinin ilk araştırmalarından sonra R. Heberdey ve A. Pekridou-Gorecki mezar hakkında araştırmalar yapmıştır⁵⁸¹.

⁵⁷⁵ Çelgin, 1990: s. 67-68.; Çelgin, 1994: s. 157.

⁵⁷⁶ Çelgin, 1990: s. 68, 564-vdd, dn. 217.; Çelgin, 1994: s. 157.

⁵⁷⁷ Çelgin, 1990: s. 68-69.

⁵⁷⁸ Çelgin, 1994: s. 157.

⁵⁷⁹ Çelgin 1994: s. 158.

⁵⁸⁰ Çelgin, 1990: s. 128.; Çelgin, 1994: s. 158-159.

⁵⁸¹ Lanckoronski, 1892: s. 64-77.; Heberdey, 1934: s. 775.; Anastasia Pekridou, *Das Alketas-Grab in Termessos, IstMitt, Beiheft 32*, Tübingen, 1986, s. 15; Çelgin, 1990: s. 128-143.; Çelgin, 1994: s. 159-160.

Alketas Mezarı, kentin batı yönündeki Atbaşı Tepesi'nin kuzeydoğu yamacındaki bir kaya üzerinde yer almaktadır (Res. 12, Plan 7, 8)⁵⁸². Mezar yapısının ihtivasını oluşturan, mimari olan ve olmayan tüm strüktür parçaları anakayaya oyularak inşa edilmiş olup; birbirini dik kesecek şekilde bir uzun ve bir kısa yüzden oluşmaktadır (Res. 13). Mezarın uzun yüzünde yer alan ve kapağı günümüze kadar ulaşmayan lahit yer alırken, lahdin sağ tarafında adak kablari (Res. 14), önünde kline (Res. 15), sol tarafında ostotheke (Res. 16, Res. 17), lahdin hemen arkasında bulunan duvar üzerine ise baldachin betimi (Res. 18) ile kartal ve yılan betimi (Res. 19) yer almaktadır⁵⁸³. Mezar yapısının kısa yüzünde ise sol üst köşesinde atlı süvari betimi (Res. 20) bulunurken, alt tarafında kalkan (Res. 21), knesmis (dizlik) (Res. 22), korutos (miğfer) (Res. 23) ve kılıçtan (Res. 24) oluşan silah kabartmaları betimlenmiş⁵⁸⁴; bu kabartmaların hemen altında sonradan kazınarak silinmiş bir kitabe de bulunmaktadır (Res. 25)⁵⁸⁵.

Termessos antik kentinde, Alketas Mezarı gibi tek olma özelliği taşıyan, kentin agorasının güneydoğu yönünde ve kuzeydoğu yönünde yukarıya çıkışı sağlayan merdivenleri kapsayacak şekilde kayaya oyularak inşa edilmiş Heroon mezarı bulunmaktadır lakin bu mezarda herhangi bir yazıta rastlanmadığı için kime ait olduğu bilinmemektedir (bkz. Plan 1). Bu merdivenlerin sonunda kare şeklindeki platformun arkasını apsisi exedra bulunan kısmın üstünde kapağı kaybolmuş bir lahit bulunmaktadır ve bu lahit khamosorion tipi lahit grubuna dahil edilmektedir. Mezarın oyulduğu kayanın batı yüzüne yan yana niş açılmış ve bu nişlerin üstlerine kavis verilmiştir. Mezar yapısının güney, güneybatı yönünde büyük harflerle kazılmış iki erkek ismine rastlanılmış; bu isimlerin Heroon mezarından ziyade alt tarafta bulunan diğer mezar sahiplerinin isimleri olduğu düşüncesi mevcuttur. Heroon mezar yapısıyla ilgili iki görüş mevcuttur ki bunlardan ilki A. V. Çelgin'e göre Termessos halkının saygı duyduğu kahraman bir kişinin ölümü sonucunda kendine ithaf edildiği; Eugen Petersen'e göre ise bu yapının kentin baş tanrısı Zeus Solymeus'un kutsal alanı olabileceğidir⁵⁸⁶.

⁵⁸² Çelgin, 1990: s. 129, Plan 1, Res. 97-99.; Çelgin, 1994: s. 158.

⁵⁸³ Lanckoronski, 1892: s. 66-67; Robert Fleischer, "Eine Späthellenistische Ostotheke aus Pisidien", ed. Gerda Schwarz-Erwin Pochmarski, *Classica et Provincialia, Festschrift Erne Diez*, Graz-Austria, 1978, s. 42.; Pekridou-Gorecki, 1986: s. 29-106.; Çelgin, 1990: s. 130-134, Res. 98-114.; Çelgin, 1994: s. 159.

⁵⁸⁴ Çelgin, 1990: s. 134-136, Res. 100-121.; Çelgin, 1994: s. 159.;

⁵⁸⁵ Pekridou, 1986: s. 26-67, 126-vdd.; Çelgin, 1990: s. 136-141, Res. 122.

⁵⁸⁶ Çelgin, 1994: s. 160.

Termessos kenti nekropolis alanında da karşımıza çıkan Kaya Mezarları hem tipolojik bakımdan hem de kronolojik bakımdan kendi içerisinde Ahşap Mimariye Öyküner (Lykia Tipi) Kaya Mezarları ve Arcosolium Tipi Kaya Mezarları olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır⁵⁸⁷.

Termessos antik kentinde, ahşap mimariye öyküner dört adet kaya mezarı bulunmakta; bu mezarlardan iki tanesi Kuzey Nekropolisi'nin güneybatısında, Kağnikertiği sırtının doğu eteklerinde yan yana bulunur ve bu iki mezarın hemen altına arcosolium tipi kaya mezarı yer almaktadır (bkz. Plan 1, Res. 26)⁵⁸⁸. Atbaşı Tepesi'nin, Kağnikertiği sırtının kuzeydoğu yönünde, Kuzeybatı Nekropolisi'nin güneybatısında ahşap mimariye öyküner üçüncü mezar yapısı yer almaktadır (Res. 27)⁵⁸⁹. Ahşap mimariye öyküner dördüncü kaya mezarı ise Atbaşı Tepesi'nin doğu yamacında ve Alketas Mezarı'nın güneydoğusunda yer almaktadır (Res. 28, Res. 29, Res. 30)⁵⁹⁰.

Ahşap Mimariye Öyküner Kaya Mezarları, cephe mimarileri ve oda mezarlarının düzenlenişi bakımından Lykia Bölgesi'ne özgü ahşap evleri taklit etmiş; Yunan mimarisinde görülen mimari ornamentleri kullanması açısından da Lykia kaya mezarlarının etkileri görülmektedir. Lykia Bölgesi'nde yer alan Araksa (Ören) antik kentinin nekropolis alanında bulunan kaya mezarı, ilk ve dördüncü kaya mezarını etkilemiş; Limyra antik kentinin I nolu nekropolis alanındaki iki adet mezar yapısı üçüncü kaya mezarını etkilemiştir. Lykia tipi bu kaya mezarlarında herhangi bir yazıtta rastlanmadığından dolayı kesin tarihlendirme yapılması zorlaşmaktadır fakat etkilendiği mezar yapıları göz önüne alındığında Hellenistik Dönem içine verilmesi mümkündür⁵⁹¹.

Kaya mezarlarının ikinci grubunu oluşturan Arcosolium Tipi Kaya Mezarları ise kentin nekropolis alanlarında toplamda onikiyi bulmaktadır. Anakayanın yürüme zeminine yakın kısımlarında yapılan bu mezarlar, dikdörtgen formlu, çatı kısmı beşiktonozlu, cephesinde iki pilastrle taşınan archivoltlu (kemerbend) ve içinde gene anakayadan yontularak yapılan lahit bulunan aedicula görünümündedir (Res. 31)⁵⁹². Bu mezar tipinin iç kısımlarında herhangi bir taşıyıcı mimari eleman bulunmamakta;

⁵⁸⁷ Çelgin, 1990: s. 144.; Çelgin, 1994: s. 160-161.

⁵⁸⁸ Lanckoronski, 1892: s. 70-71. Res. 22.; Çelgin, 1990: s. 144-146, Res. 124-129/130-131.; Çelgin, 1994: s. 161.

⁵⁸⁹ Lanckoronski, 1892: s. 70.; Çelgin, 1990: s. 146, Res. 132-134.; Çelgin, 1994: s. 161.

⁵⁹⁰ Çelgin, 1990: s. 115, 146-147, dn. 337, Res. 85, 135-137.; Çelgin, 1994: s. 161.

⁵⁹¹ Lanckoronski, 1892: s. 70.; Çelgin, 1990: s. 147-148.; Çelgin, 1990: s. 161.

⁵⁹² Çelgin, 1990: s. 148, dn. 340, Res. 138-149.; Çelgin, 1994: s. 162.

archivolt, niş duvarına dayandırılarak zemine kadar indirilmiş ve lahit tarafından kapatıldığı için de zemin kısmı görünmemektedir⁵⁹³. Mezarların cephesindeki taşıyıcı mimari eleman olan pilastrler, bazı mezar yapılarında ince uzun, bazı mezar yapılarında ise kalın ve basık olarak işlenmiş; bu pilastrlerin iki yüzü kayaya oyulmuş ve bazı pilastrlerin cephe yüzlerinde kalkan betimi bulunmaktadır (Res. 32, Res. 33, Plan 9)⁵⁹⁴. Arcosolium içindeki lahitlerin uzun yüzlerinde kline betimlenmiş (bkz. Res. 31), bazı lahitlerde ise yazıt bulunurken (Plan 10, bkz. Res. 31), bazı lahitlerin kısa yanlarına doğru kalkan betimi yer alırken, bazı lahitler de ise tabula ansata ve patera betimi yer almaktadır (bkz. Res. 33, Plan 9)⁵⁹⁵. Arcosolium tipi kaya mezarlarında yer alan lahitlerden günümüze ulaşan üç adet lahit kapağından formları hakkında bilgi sahibi olmaktayız ve kapakların alınlık köşelerinde akroterlerin bulunduğu, semerdam biçimli olduğu görüşü bulunmaktadır⁵⁹⁶. Arcosolium tipi kaya mezarlarına, Anadolu'nun dağlık kesimlerinde sık rastlanmakla birlikte, bölgeye komşu olan Kibyris, Kilikia ve Phrygia Bölgeleri'nde de karşılaşmaktayız. Termessos antik kenti nekropolis alanların yer alan bu mezarlardan 7 tanesinde yazıt bulunduğu için tarihlendirmelerinde herhangi bir sorunla karşılaşılmamaktadır⁵⁹⁷. Kuzey nekropolis alanında yer alan ve Roma İmparatoru Augustus Kültü'nün rahibi Hoples'e ait alan mezar yapısı (bkz. Res. 33, Plan 9), MS 30-70 yılları arasında rahiplik yaptığı düşünüldüğünden dolayı MS 1. yüzyıla tarihlendirilmektedir⁵⁹⁸. Termessos antik kentinde bulunan arcasolium tipi kaya mezarlarının tipolojik özellikleri göz önüne alındığında Roma İmparatorluk Dönemi'ne tarihlendirilmeleri mümkündür ve Anadolu'da karşılaşılan bu mezar tiplerinin Geç Hellenistik Dönem'den Erken Bizans Dönemi'ne kadar kullanıldıkları görülmektedir⁵⁹⁹.

Termessos antik kentinde karşımıza çıkan bir diğer grup ise Mezar Yapıları'dır ve bu mezarlar kendi içerisinde planları, formları ve tipolojik bakımdan Aedicula Tipi Mezar Yapıları, Tapınak Tipi Mezar Yapıları ve Üstü Açık Mezar Yapıları olarak ayrılmaktadır⁶⁰⁰.

⁵⁹³ Çelgin, 1990: s. 148.

⁵⁹⁴ Çelgin, 1990: s. 148-149, Res. 138-143.

⁵⁹⁵ Çelgin, 1990: s. 149, dn. 342, 343, 344

⁵⁹⁶ Çelgin, 1990: s. 149-150.

⁵⁹⁷ Çelgin, 1990: s. 150, dn. 349.; Çelgin 1994: s. 162.

⁵⁹⁸ Lanckoronski, 1892: s. 70.; Heberdey, 1934: s. 775.; Çelgin, 1990: s. 150-151, dn. 351.; Çelgin, 1994: s. 162.; Köse, 2005: s. 95.

⁵⁹⁹ Çelgin, 1990: s. 150.

⁶⁰⁰ Çelgin, 1990: s. 151-152.

Aedicula Tipi Mezar Yapıları, cephe mimarilerine göre Sütunsuz Aedicula Tipi Mezar Yapıları ve Sütunlu Aedicula Tipi Mezar Yapıları olmak üzere kendi içinde ayrılmaktadır⁶⁰¹.

Sütunsuz Aedicula Tipi Mezar Yapıları, alçak bir stylobate veya podium üzerinde, u planlı, ön cephesi açık bırakılarak kesme taşlar ya da blok taşlar kullanılarak inşa edilmiş; ön cephede iki veya üç basamak bulunur, bu basamakların en üstündeki basamağın içbükey profilli bank biçiminde ve uçlarında stilize edilmiş aslan ayakları bulunmaktadır. Kentin nekropolis alanlarının hepsinde görülen bu mezar tipinde lahit, aediculanın içine konulmaktadır. Bu mezar tipinde görülen çatı şekilleri ise; üstü basit, kesme taştan levha ile örtülü aediculalar (Res. 34), üstü semerdam biçiminde çatı bloğu ile örtülü aediculalar (Res. 35) ve üstü beşiktonoz çatılı (arcasolium tipi) aediculalar (Res. 36, Plan 21) olarak karşımıza çıkmaktadır⁶⁰².

Sütunlu Aedicula Tipi Mezar Yapıları, stylobate veya podium üzerinde, u planlı ve ön cephesinde basamakları bulunan mezar yapısıdır ve sütunsuz aedicula tipi mezar yapılarından farkı ön cephelerinde sütun dizisinin bulunmasıdır (Res. 37, Plan 12)⁶⁰³. Sütunlu aedicula tipi mezar yapıları'nda, kısa yan cephelerde üçgen alınlık oluşacak şekilde semerdam tipi çatı (Res. 38) ya da beşiktonoz çatı (Res. 39, Plan 13) görülürken ön cephelerinde bulunan sütunlar Korinth Düzeni'ndedir⁶⁰⁴. Sütunlu aedicula tipi mezar yapılarının semerdam çatılı olanlarının alınlığının Suriye Alınlığı tipinde olduğu yapılan araştırmalar sonucunda anlaşılmıştır⁶⁰⁵. Arkeoloji dünyasına 'Üç Sütunlu Mezar Yapısı' olarak geçen yapı mimari bakımdan oldukça üniktir (Res. 40, Res. 41, Plan 14). Yan duvarların inşa edilmeyen mezar yapısı, herhangi bir yazıt bulunmadığından kime ait olduğu kesinlik kazanmamış fakat Tiberia Klaudia Teimodora ve eşi Opis'e ait olan mezar yapısının (bkz. Res. 37, Res. 38, Plan 12) yan duvarları kaldırıldığında birebir benzeri durumundadır⁶⁰⁶. Sütunlu Aedicula Tipi Mezar Yapıları'nın gelişim sürecine bakıldığında, ön cephesinde ve ortada yer alan sütunların üzerinde yer alacak olan beşiktonoz çatıyı taşıması istenmiştir. Bu mimari gelişim mezar yapılarına estetik bir

⁶⁰¹ Çelgin, 1990: s. 153.

⁶⁰² Lanckoronski, 1892: s. 71-72, 107-108.; Çelgin, 1990: s. 153-157, Res. 150-165.

⁶⁰³ R. Heberdey-W. Wilberg, "Grabbauten von Termessos in Pisidien", *ÖJh, Band III*, Alfred Hölder K. U. K. Hof und Universitäts-Buchhändler, Wien, 1900, s. 208.; Çelgin, 1990: s. 157-165, Res. 166-183.

⁶⁰⁴ Çelgin, 1990: s. 158-159, 164.; Çelgin, 1994: s. 163.

⁶⁰⁵ Çelgin, 1990: s. 158, dn. 369, Res. 175-176.

⁶⁰⁶ Heberdey-Wilberg, 1900: s. 187.; Çelgin, 1990: s. 159-161, Res. 178-180.

görünüm kazandırırken aynı zamanda da aile mezarlarına dönüşmesi sağladığından, sütunlar ile arka duvarın architrav bloğunu taşıması strüktür açısından zorlaşmıştır ve bu nedenden ötürü de ön cephedeki sütunlar ile arka duvar arasına sütun ekleme gereksinimi doğmuştur (Res. 42, Plan 15)⁶⁰⁷.

Mezar Yapılar'ının ikinci grubunu oluşturan Tapınak Tipi Mezar Yapıları, planları ve formları bakımından tapınak görünümündedir; kesme taşlardan inşa edilen bu mezar yapılarının ön cephelerinde, dört sütun bulunmasıyla prostylos planlı tapınakları anımsatır ve cellasına bir kapıdan girilmektedir⁶⁰⁸. Termessos kenti nekropolis alanlarında dört adet tapınak tipinde mezar yapısı bulunmasına rağmen geçirdikleri gelişimi izlemek mümkündür⁶⁰⁹.

Bu dört mezar yapısından en büyük olanı E1 Nekropolis alanında yer almakta (Res. 43, Plan 16), iki krepisli geniş ve yüksek bir podium üzerinde inşa edilmiş, tapınak mimarisinde görülen pronaosta bulunan kapıdan geçilerek cellaya ulaşılmaktadır. Ön cephede yer alan mimari parçalarının kalıntıları, sütunların Korinth Düzeni'de yapıldığını gösterirken; in-situ durumunda bulunan üç lahit cellanın içindedir ve cella beşiktonoz sistemle kapatılmış⁶¹⁰ fakat tüm yapıyı kaplayan çatı sistemi hakkında kesin bir bilgi elimizde mevcut değildir⁶¹¹. Sütunlu aedícula tipi mezar yapılarında ve tapınaklar görülen kısa cephelerdeki üçgen alınlık oluşturan semerdam tipi çatının bu mezar yapısının tüm mekanı kaplayan çatı sistemi olarak kullanıldığı düşünülebilir⁶¹². Bu mezar yapısı, podiumu, ön cephede yer alan Korinth Düzeni'deki sütunları ve cellasının üzerini örten beşiktonoz çatı ile benzer olan başka bir tapınak tipi mezar yapısı plan bakımından birbirini tekrar eder durumdadır (Res. 44, Plan 17) fakat bu ikinci tapınak tipi mezar yapısının cellasının orta kısmında üzeri kemerli arcasolium bulunmaktadır (Res. 45)⁶¹³. Bu tapınak tipi mezar yapısının üst entablaturünün yıkılması sonucunda cella içinde parçalanmış lahit parçalarına rastlanmış, bu parçaların iki sütunlu lahitlere ait olabileceği düşünülmekle birlikte üzerine betimlenmiş olan

⁶⁰⁷ Çelgin, 1990: s. 161-163, dn. 379, Res. 187-188.

⁶⁰⁸ Çelgin, 1990: s. 165-166, dn. 383.

⁶⁰⁹ Çelgin, 1990: s. 166.

⁶¹⁰ Lanckoronski, 1892: s. 119-120, Taf. XX.; Çelgin, 1990: s. 166, Res. 196-197.

⁶¹¹ Çelgin, 1990: s. 166.

⁶¹² Çelgin, 1990: s. 166-168.

⁶¹³ Myra antik kentindeki bir mezar yapısında da görülen arcasolium'ların, bu tapınak tipi mezar yapısını etkilediği görüşü bulunmaktadır, bkz. Heberdey-Wilberg, 1900: s. 204-209.; Çelgin, 1990: s. 167-168, dn. 388, Res. 198-203.

kalkan tasvirleri görülmektedir (Res. 46)⁶¹⁴. Günümüze kadar ulaşamayan bir diğer tapınak tipi mezar yapısı E1 Nekropolis alanında yer alır ve Tiberia Klaudia Agrippina tarafından yaptırılmış olduğunu bulunan yazıttan öğrenmekteyiz (Res. 47)⁶¹⁵. In-situ durumunda olan ve Pisidia Bölgesi mezarlarında sıklıkla kullanılan silah tasvirleri (Res. 48) iki krepisli bir podiumun üç etrafını çevreler ve mezar yapısı bu podium üzerinde yükselirken, yapının ön cephesinde yer alan sütunlar İon Düzeni'ndedir (Res. 49, Plan 18)⁶¹⁶. Tiberia Klaudia Agrippina'ya ait mezar yapısının çatısı, muhtemelen ön cephe alınlığı semerdam tipi çatı olmalıdır (bkz. Res. 49)⁶¹⁷. Termessos antik kentinin E1 Nekropolis alanında yer alan son tapınak tipi mezar yapısı Tiberia Klaudia Perikleia tarafından inşa ettirilen mezardır (Res. 50, Plan 19)⁶¹⁸. Mezar yapısı diğer yapılar gibi podium üzerinde inşa edilmemiş, cellanın hemen önünde Korinth Düzeni'deki sütunların kaideleri Attik-İon tipinde inşa edilmiştir. Archivolto kemer taşı kalıntısından anlaşıldığı kadarıyla portik alanın beşiktonoz çatı ile kaplanmış; yan tarafları ise kasetli, düz tavan levhaları ile kaplanmış olmalıdır⁶¹⁹. Mezar yapısının cellasına anıtsal bir kapıdan girilmekte (Res. 51) ve dikdörtgen planlı olan alanın güney tarafına apsis eklenerek bugüne kadar inşa edilen mezar yapılarından planıyla ayrılarak ünik bir örnek sergilemektedir. Cella duvarlarının üzerleri tonoz ya da kemerle örtülmüş iki arcosolium açılmış ve lahitlerin bu mekana konulduğu düşünülmekte; mezarın yazıtından öğrendiğimiz kadarıyla lahdin birine Tiberia Klaudia Perikleia ve eşi Tiberios Klaudios Teimodos, diğer lahde ise çocukları Tiberios Klaudios Varos ve Asklepiodotos konulmuştur; cellanın apsis kısmı kuvvetle muhtemel ölü kültürüyle ilgili olarak mezar hediyelerinin ya da adakların konulduğu yer olarak kullanılmıştır⁶²⁰. Cellanın üzerinin beşiktonoz, apsisli kısmın ise yarım kubbe ile örtülmüş olabileceği düşünülürken, mezar yapısının çatısının apsisli kısmı dışarıda bırakacak şekilde ön cephede yer alan portiko ile cellanın arka duvarının üstünde üçgen alınlık oluşturacak

⁶¹⁴ Çelgin, 1990: s. 167-168, dn. 387, Res. 200-201.

⁶¹⁵ Çelgin, 1990: s. 168-169, Res. 204-212.

⁶¹⁶ Heberdey-Wilberg, 1900, s. 183.; Çelgin, 1990: s. 169, dn. 393.

⁶¹⁷ Heberdey-Wilberg, 1900: s. 180-vdd.; Çelgin, 1990: s. 169.

⁶¹⁸ Çelgin, 1990: s. 170.

⁶¹⁹ Çelgin, 1990: s. 171.

⁶²⁰ Çelgin, 1990: s. 171-172.

şekilde semerdam çatı ile kaplandığı tahmin edilmektedir. Ayrıca cephe alınlığının ‘Suriye Alınlığı’ tipinde olduğuna dair bir görüş de bulunmaktadır⁶²¹.

Mezar Yapıları’nın son grubunu oluşturan Üstü Açık Mezar Yapıları, krepisli podium ya da kaide üzerine bir ya da iki lahit yerleştirilen ve bu lahitleri korumak için herhangi bir çatı sistemi bulunmayan mezar yapılarıdır⁶²². Kentin E10 Nekropolis alanında yer alan Aurelios Agathemeros ve eşi Aurelia Armasta’ya ait olan lahit, dört krepisli bir podium üzerine oturtulmuştur (Res. 52). Kare planlı podiumunun en üst basamağı, konkav planlı bank şeklinde ve stilize edilmiş aslan ayakları ile sona ererken; bir alt krepiste mezar yapısının yazıtı⁶²³ yer almaktadır (Res. 53)⁶²⁴. E1 Nekropolis alanında yer almakta olan bir başka mezar yapısında yazıt bulunmadığı için kime ait olduğu bilinmemektedir (Res. 54)⁶²⁵. Bithynia, Phrygia, Kilikia, Lykia ve Pisidia bölgelerinde karşımıza çıkan, podium üzerinde yer alan lahit mezarlar, Kyklad Adaları, Thrakhia, Kıta Yunanistan ve Mısır’ da karşımıza çıkmaktadır⁶²⁶. Lahitleri yükseltmek için kullanılan krepisli podiumlar bütün bu bölgelerin nekropolis alanlarında farklı anlamlara gelecek şekilde kullanılmış olmalı; dini inanışlarına göre bir sembol olmalı veyahut mezar yapısını anıt mezara dönüştürmek olmalıdır⁶²⁷. Lykia Bölgesi’nde çok sık rastlanılan podiumlu lahit mezarlar, Termessos antik kentinde de görülen bu mezar yapılarını etkilemiş olmalıdır. Lykia Bölgesi’nde görülen Aslanlı Mezar, Harpyler Anıtı, Yazıtlı Anıt, Isında Mezar Anıtı mimari açıdan gelişim göstermiş ve Nereidler Anıtı gibi Yunan tapınağı görünümünde mezar anıtlarına dönüşmesi, Lykialıların ölülerini onurlandırma düşüncesinin olduğu varsayılmaktadır⁶²⁸. MÖ 6. ve 4. yüzyıl arasında Lykia Bölgesi’nde görülen podiumlu mezar geleneği zaman içinde gelişim göstermiş, bölgeye coğrafi açıdan yakın olan Termessos kentini de etkilemiş ve

⁶²¹ Tiberia Klaudia Perikleia tarafından yaptırılan bu mezar yapısının, Side antik kentinin Batı Nekropolis’inde bulunan tapınak-mezar olarak adlandırılan Batı Mausoleum’a plan ve form bakımından benzerlik göstermektedir. bkz. Arif Müfit Mansel, *Side: 1947-1966 Yılları Kazıları ve Araştırmalarının Sonuçları*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1978, s. 297-318, Res. 337-375.; Çelgin, 1990: s. 172.

⁶²² Çelgin, 1990: s. 174, dn. 406.

⁶²³ Lanckoronski, 1892: s. 120, no. 159.

⁶²⁴ Lanckoronski, 1892: s. 120, Taf. XXI.; Çelgin, 1990: s. 174-176.

⁶²⁵ Çelgin, 1990: s. 175.

⁶²⁶ Nuşin Asgari-Nezih Fıratlı, “Die Nekropole von Kalchedon”, ed. S. Şahin, E. Schwertheim, J. Wagner, *Studien zur Religion und Kultur Kleinasiens, Festschrift für Friedrich Karl Dörner zum 65. Geburtstag am 28 Februar 1976, Erster Band*, Leiden, 1978, s. 26.; Çelgin, 1990: s. 176.

⁶²⁷ Asgari-Fıratlı, 1978: s. 26-vdd.; Çelgin, 1990: s. 176-177.

⁶²⁸ Çelgin, 1990: s. 177.

Termessos halkı tarafından mezar yapılarında kullanılmıştır⁶²⁹. MÖ 5. yüzyıldan Roma İmparatorluk Dönemi'ne kadar kullanılan, Lykia, Karia ve Ionia Bölgelerinde karşımıza çıkan anıt mezar geleneğinin kökenini kuvvetle muhtemel podium üzerinde yükselen lahit mezarlar olmalıdır⁶³⁰.

Termessos antik kenti nekropolis alanlarında karşılatığımız lahitle, yerleşim alanının içine ve dışına yayılmış bu nedenle diğer mezar tipleri içinde sayıca en fazla yer tutan mezar tipini oluşturmaktadır. Lahitler hem aile mezar olmaları hem de mimari açıdan görkemli mezar yapılarında ölen kişiyi koruması açısından nekropolis alanlarında sıklıkla kullanılan mezar yapısı olmuştur⁶³¹. Mezar yazıtlarında *σωματοθήκη* (somatotheke) veya *θήκη* (theke) olarak adlandırılırken, *ἀνγεῖον* (angeoion), *ἡρώον* (heroon), *μνηεῖον* (mnemeion), *σορός* (soros), *μνήμα* (mnema), *οἶχος* (oikos), *σῆμα* (sema), *τύμβος* (tymbos) yazıları okunmaktadır⁶³². Kremasyon sonucunda yakılan cesetten arta kalan kül ve yanmış kemik parçalarının da lahitle içine konulduğunu yazıtlardan öğrenmekteyiz fakat bu uygulamanın yaygın olmadığı, lahit içine çoğunlukla inhumasyon gömü tercih edilmiştir yani lahitle sadece inhumasyon gömü ya da kremasyon ve inhumasyon gömü bir arada uygulanmıştır⁶³³.

Termessos antik kenti nekropolis alanlarında görülen lahitleleri tipolojik bakımdan ele alduğumuzda, kayaya bağlı lahitle ve serbest duran lahitle olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır. Termessos kenti dağlık bir arazi üzerine kurulduğundan nekropolis alanlarını da bu dağ yamaçlarına kurmuşlardır. Arazinin kalkerli yapısından dolayı mezar yapılarının kayaya kolay oyulması ve daha ucuza mal edilmesi, ayrıca taşınma sorununun olmamasından dolayı kayaya bağlı lahitle kentin bütün nekropolis alanlarında sıklıkla karşılaşılan mezar tipi olarak günümüze kadar gelmişlerdir⁶³⁴. Kayaya bağlı lahitleleri kendi içinde tipolojik bakımdan khamosorion tipi lahitle, yarı-serbest lahitle ve geçiş tipi lahitle olmak üzere ayırmak mümkündür⁶³⁵.

⁶²⁹ Çelgin, 1990: s. 177-181.

⁶³⁰ Çelgin, 1994: s. 163.

⁶³¹ Çelgin, 1990: s. 181-182.; Çelgin, 1994: s. 163-164.

⁶³² Heberdey, 1934: s. 773.; Vedat İdil, *Likya Lahitleri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1985, s. 8.; Çelgin 1990: s. 182.; Çelgin, 1994: s. 164.

⁶³³ Çelgin, 1990: s. 183-187.; Çelgin, 1994: s. 164.

⁶³⁴ Çelgin, 1990: s. 192.; Çelgin, 1994: s. 167.

⁶³⁵ Çelgin, 1990: s. 192.

Khamosorion tipi lahitlerin teknesi anakayaya oyulmakta, kapağının kaymaması ve rahat oturabilmesi için üst kenarları yükseltilmiştir. Bu lahitlerin içine ölen kişinin başını koymak için yastık yapılırken bazılarında yastığa rastlanılmamakta ve ayrıca tek bir örnekte apsisli yapı görülmektedir. Khamosorion tipi lahitlerin kapak formları, iki kısa cephesinde üçgen alınlık oluşturan semerdam kapak kullanılmak ve köşelerine akroter yerleştirilirken (Res. 55), akroter bulunmayan lahit kapakları da mevcuttur (Res. 56)⁶³⁶. Semerdam tipi kapak haricinde üstü bombeli ya da kemerli ve yan kenarları yarım daire şeklinde olan kapakları da lahitlerde görmekteyiz (Res. 57)⁶³⁷. Lykia Bölgesi'nde kullanılan lahit kapaklarını andıran ojival (sivri kapak) formlu kapak; kentte genel olarak kullanılan semerdam tipi kapak haricinde nekropolis alanlarında görülen tek bir lahit üzerinde gözlemlenmiştir (Res. 58). Lykia Bölgesi lahit kapaklarının özelliği olan mahya kirişi ve kapak tutamakları bulunmamasına rağmen Lykia tipi lahit kapaklarının etkisini görmekteyiz (bkz. Res. 58)⁶³⁸. Khamosorion tipi lahitlerin tarihlendirilmeleri, çok fazla yazıt bulunmaması ve bezeme örgesinin olmaması nedeniyle zordur. Buna rağmen Roma Dönemi'nden önce ölen kişileri defnetmek için kullanılmaya başlandığı, Bizans Dönemi'ne kadar kullanımı devam etmiş; genel anlamda MS 2. ve 3. Yüzyıllarda kullanımının yaygın olduğunu söylemek mümkündür⁶³⁹.

Kayaya bağlı lahitlerin bir grubu olan yarı-serbest lahitler, tabanları anakayaya bağlı yan yüzleri ise anakayadan soyultularak oluşturulmuştur. Bu grubu oluşturan lahitlerde bazen bezeme unsuru bulunmazken (Res. 59), bazende ön yüzleri kalkan bezemesi işlenerek imal edilmişlerdir (Res. 60)⁶⁴⁰. Yarı-serbest lahitlerin kendilerine özgü formları bulunmakta; anakayaya u planlı, üstü açık niş içinde, tek cephelidir ve ön yüzlerinde tabula ansata betiminin iki yanında kalkan betimi yer alırken (Res.61), lahitlere ulaşımı sağlayan anakayaya açılan merdiven bulunmaktadır (bkz. Res. 59). Yarı-serbest lahitlerin kısa yüzlerinde üçgen alınlık oluşturan semerdam tipi kapak bulunurken akroterler köşelerde yer almaktadır⁶⁴¹. Bu lahitlerin yazıtlarının ve kalkan

⁶³⁶ Çelgin, 1990: s. 193.; Çelgin, 1994: s. 167.

⁶³⁷ Çelgin, 1990: s. 193.

⁶³⁸ Çelgin, 1990: s. 193-194.

⁶³⁹ Çelgin, 1990: s. 196-197.

⁶⁴⁰ Çelgin, 1990: s. 194-195.

⁶⁴¹ Çelgin, 1990: s. 195, Res. 253-256.

betimlerinin olmasından dolayı tarihlendirilmelerinde sorunla karşılaşılmamış, MS 2. – 3. Yüzyıllar arasına kesin olarak verilmektedir⁶⁴².

Kayaya bağlı lahitlerin son grubunu oluşturan geçiş tipi lahitler oluşturur ve bu lahit grubu ne khamosorion lahitler gibi tamamen anakayanın içinde ne de anakayanın dışında imal edilmişlerdir (Res. 62)⁶⁴³. Lahit teknelerinin bir kısmı anakayanın dışında, tek, iki, uç ya da dört cepheli olarak imal edilmiş fakat tarihlendirilmelerini kolaylaştıracak herhangi bir bezeme ya da yazıt bulunmamaktadır⁶⁴⁴. Bu lahitlerin kapakları ise kısa yüzlerinde ugen alınlık oluşturan semerdam tipidir ve köşelerinde akroterler bulunmaktadır⁶⁴⁵.

Roma İmparatorluk Dönemi boyunca Asia Minor'de bulunan bütün antik kentlerin nekropolis alanlarında kayaya bağlı lahitlerin khamosorion tipi lahitleri en çok karşılaşılan lahit grubu olmuştur. Termessos antik kentinde bulunan lahitler, Lykia Bölgesi'ndeki lahitlerden etkilendiğinden dolayı kendine özgü plan ya da form geliştirememiş; yarı-serbest lahitlerin bezeme rgesi olan tabula ansata ve kalkanlar Termessos'a ait orijinal bezemeler olarak karşımıza ıkmaktadır⁶⁴⁶.

Lahitlerin ikinci ana grubunu oluşturan serbest lahitler, taş ocaklarından elde edilen blok taşın yontulmasıyla elde edilen tam anlamıyla plastik yani serbest olan bu lahitler, Termessos kentinin nekropolis alanlarında en ön sırada gelmektedir⁶⁴⁷. Lahitler, pişmiş toprak, metal, mermer, kireçtaşı, aħřap gibi yaşanılan coğrafyanın sunduğu malzemelerden imal edilirken; lahdi yaptıran kişinin maddi durumu, geleneği, inandığı dinin gerekleri rol oynamaktadır. Termessos antik kentinde karşılaşılan lahitler, doğal ortamın sunduğu kireç taşı, nadir de olsa mermerden imal edilmiřlerdir⁶⁴⁸. Kentte bulunan lahitler plastik bezeme bakımından çok zengin olmamasına rağmen; yuvarlak kalkanlar ve pelta bezemeleri, Termessos'a özgü motifler olarak nitelendirilebilir⁶⁴⁹. Bu lahitlerin genellikle uç yüzlerinde bezeme unsuru görülürken arka uzun yüzleri boş bırakılmış; bu uygulamanın başlıca nedenleri arasında Termessos kentinin kurulduğu

⁶⁴² elgin, 1990: s. 197.

⁶⁴³ elgin, 1990: s. 195-196.

⁶⁴⁴ elgin, 1990: s. 196.

⁶⁴⁵ elgin, 1990: s. 196.

⁶⁴⁶ elgin, 1990: s. 196.

⁶⁴⁷ elgin, 1990: s. 197.; elgin, 1994: s. 167.

⁶⁴⁸ elgin, 1991: s. 197-198, n 439-440.; elgin, 1994: s. 167.

⁶⁴⁹ Heberdey, 1934: s. 774.; elgin, 1990: s. 201.; elgin, 1994: s. 168.

coğrafyanın dağlık olması sonucunda yer azlığından dolayı lahitleri yerleştirmede sıkıntı yaşamamak gösterilmektedir⁶⁵⁰.

Termessos kenti nekropolis alanlarında bulunan, MS 2. ve 3. yüzyıllara tarihlendirilen lahitleri, form ve bezeme tipolojisine göre on gruba ayırmak mümkündür: Sade lahitler, yazıtlı lahitler, kalkan bezemeli lahitler, kalkan bezemeli lahitleri örnek alan lahitler, sürahi, libasyon kasesi vb. bezemeli rahip lahitleri, girlandlı lahitler, antitetik lahitler, kapı bezemeli lahitler, karışık bezemeli lahitler ve sütunlu lahitlerdir. Sütunlu lahitler mermerden imal edilmiş; diğer lahit grupları ise yerli kireç taşından imal edilmiştir⁶⁵¹.

Termessos kenti nekropolis alanlarındaki serbest lahit grubu içindeki kalkan betimli lahitler hem sayı olarak fazla olmaları hem de tipolojik açıdan göstermiş oldukları özgünlükten dolayı bölgede karşılaşılan diğer lahitleri etkilemişlerdir⁶⁵². Kalkan betimli lahitleri kendi içinde tipolojik bakımdan incelediğimizde yuvarlak kalkan betimli lahitler ve pelta tipi kalkan betimli lahitler olarak ayırdıklarını söylemek mümkündür⁶⁵³.

Yuvarlak kalkan betimli lahitlerin teknelerinin ön cepheleri, dikdörtgen biçimindeki çerçeve ile sınırladılar ve yüzeyi çukurlaştırılmış ve ortasına tabula ansata yerleştirilerek iki yanına yuvarlak kalkan kabartma olarak betimlenirken (Res. 63); kısa yan yüzleri de gene aynı şekilde kare ya da dikdörtgen bir çerçeve ile sınırladılar ve yuvarlak kalkan betimi kabartma olarak betimlenmiştir (Res. 64). Karşılaşılan bazı lahit örneklerinde ise ön cepheye dikdörtgen çerçeve yapılmaksızın yuvarlak kalkan betimi ve tabula ansata kabartma olarak yerleştirilmiş (Res. 65); bazı lahitlerde ise tabula ansata yerleştirilmeden yuvarlak kalkan betimi konulmuştur (Res. 66)⁶⁵⁴. Nekropolis alanlarında çok sık karşılaşılmaları ve kendilerine özgü olan dikdörtgen çerçeve içinde yuvarlak kalkan betimlerinin bulunmaları bakımından bu lahit grubu, hem sandık-lahit hem de yuvarlak kalkan betimli lahit tipi olmalarından ötürü önem arz etmektedir⁶⁵⁵.

⁶⁵⁰ Çelgin, 1990: s. 201-202.

⁶⁵¹ Çelgin, 1990: s. 202.

⁶⁵² Çelgin, 1990: s. 206, dn. 451.

⁶⁵³ Çelgin, 1990: s. 206, dn. 452-453.

⁶⁵⁴ Çelgin, 1990: s. 206-212, dn. 455.

⁶⁵⁵ Çelgin, 1990: s. 207.

Lahitlerin kapakları ise iki yan yüzde üçgen alınlık oluşturacak şekilde semerdan tipi kapak kullanılmıştır (bkz. Res. 63, Res. 64)⁶⁵⁶.

Pelta tipi kalkan betimli lahitler, form ve betimlemelerin düzenlenmesi bakımından yuvarlak kalkan betimli lahitlere oldukça benzemektedir; yuvarlak kalkan motiflerinin yerini pelta tipi kalkanların almış olması tek farklarıdır⁶⁵⁷. Bu lahit tipinde de ön yüz ve iki kısa yüzde kabartma motifler bulunurken, arka yüzde herhangi bir bezeme unsuruna rastlanmamaktadır. Sadece ön yüzleri pelta kalkanı motifi ile bezemeli lahitler bulunmakla birlikte, tek bir lahdin dört etrafı da bezeme unsurlarıyla kaplıdır⁶⁵⁸. Bu lahitlerin ön yüzleri, dikdörtgen çerçeveli ve yüzeyi çukurlaştırılarak ortasında tabula ansata ve iki yanında pelta tipi kalkan kabartma olarak verilmiş (Res. 67); iki kısa yüzlerde ise konkav (içbükey) profilli kare ya da dikdörtgen çerçevenin içine kabartma olarak yuvarlak kalkan motifi yer almıştır (Res. 68)⁶⁵⁹. Pelta tipi kalkan betimli lahitlerin kapakları, kısa yüzlerinde üçgen alınlık oluşturan semerdan tipi kapaklardır (bkz. Res. 67, Res. 68)⁶⁶⁰.

Termessos antik kenti nekropolis alanlarında görülen bir başka mezar tipini ostothekekler oluşturmaktadır. Kentte, Hellenistik Dönem'den Roma İmparatorluğu Dönemi'ne (MS 3. yüzyılın sonları) kadar inhumasyon gömü ve kremasyon gömü bir arada uygulanmıştır. Kentin nekropolis alanlarındaki ostothekekler, kısa yüzlerinin birinde kapı bezemesi dışında başka bir bezeme unsuru bulunmazken; bazı ostothekeklerde kapı bezemesi dışında rozet, zırh, yuvarlak kalkan betimlerine de rastlanmaktadır⁶⁶¹. Termessos'un nekropolis alanlarında görülen ostothekekler tipolojik bakımdan kayaya bağlı ostothekekler ve serbest-duran ostothekekler olmak üzere ikiye ayrılmaktadır⁶⁶².

Kayaya bağlı ostothekek grubu kendi içerisinde anakayaya oyulan ostothekek ve yarı-serbest ostothekek olarak ayrılmaktadır⁶⁶³.

Anakayaya oyulan ostothekekler, kayanın yatay şekilde kesilip içinin oyulmasıyla elde edilen, oldukça sade mezar tipidir. Bu ostothekekler tipolojik açıdan khamosorion tipi

⁶⁵⁶ Çelgin, 1990: s. 207, 212-217.

⁶⁵⁷ Çelgin, 1990: s. 242.

⁶⁵⁸ Çelgin, 1990: s. 242-245, dn. 493.

⁶⁵⁹ Çelgin, 1990: s. 242-243, Res. 406-431.

⁶⁶⁰ Çelgin, 1990: s. 245-247.

⁶⁶¹ Çelgin, 1990: s. 456-458.

⁶⁶² Çelgin, 1990: s. 480.

⁶⁶³ Çelgin, 1990: s. 481.

lahitler ile benzerlik göstermektedir (Res. 69). Anakayaya oyulan ostotheklerin kapakları günümüze kadar ulaşmadığından, tipolojik açıdan khamosroion tipi lahitlerle benzerlik gösterdiğinden dolayı kuvvetle muhtemel bu lahitlerin kapakları ile de benzerlik göstermesi söz konusudur. Bu bakımdan ostothek kapaklarının akroterli ya da akrotersiz ve semerdam tipinde olduğu düşünülebilir (bkz. Res. 55, Res. 56)⁶⁶⁴. Bu tipe giren ostotheklerde herhangi bir yazıt bulunmadığından dolayı tarihlendirmede sorun çıkmakta; khamosorion tipi lahitlere benzerliğinden Roma İmparatorluk Dönemi'ne verilmektedir⁶⁶⁵.

Yarı-serbest ostothek grubu ise tıpkı yarı-serbest lahitler gibi bir yüzü anakayadan soyutlanarak yapılmış; kendi içerisinde açık kaya yüzeylerinde oluşturulmuş ostothekler ve arkhitektonik fasadlı kaya aediculaları içinde oluşturulmuş ostothekler olarak ayrılmaktadır⁶⁶⁶. Açık kaya yüzeylerinde oluşturulmuş ostotheklerin herhangi bir koruyucu mimari eleman olmadan, kaideleri anakayaya bağlı, alt kısmından yukarıya doğru daralarak gelen ostothekler üç yüzlü olarak işlenmiş (Res. 70); bezeme unsuru olarak da bir silme üzerinde yükselen, ağır ve kalın bir lentoya sahip olan iki kanatlı kapı kabartma olarak işlenmiştir (bkz. Res. 70)⁶⁶⁷. Bu ostotheklerin kapaklarının düşmemesi için üst taraflarında çıkıntı bulunmakta fakat kapakları günümüze kadar gelmemiştir⁶⁶⁸. Arkhitektonik fasadlı kaya aediculaları içinde oluşturulmuş ostothekler, anakayaya işlenmek süretiyle tek cepheli olarak aedica içine oyularak yapılmışlardır (Res. 71). Aedica içindeki ostothek tek cepheli olarak kayaya oyulmuş seki üzerinde yükselmekte ve ön cephesinde kabartma olarak işlenen iki kanatlı kapı betimi mevcuttur (bkz. Res. 71)⁶⁶⁹. Ostothekin kapağının düşmemesi için üst tarafı çıkıntılıdır fakat kapağı olmadığı için kentte görülen kısa kenarlarında üçgen alınlık oluşturan köşeleri akroterli semerdam tipi kapak kullanılmış olmalıdır⁶⁷⁰.

Ostotheklerin ikinci grubunu oluşturan serbest duran ostothekler, taş bloklarının yontulmasıyla imal edilen anakayadan bağımsız duran tamamen plastik özellik gösteren

⁶⁶⁴ Çelgin, 1990: s. 481-487, Res. 611-617.

⁶⁶⁵ Çelgin, 1990: s. 486.

⁶⁶⁶ Çelgin, 1990: s. 487-502.

⁶⁶⁷ Çelgin, 1990: s. 488-189.

⁶⁶⁸ Çelgin, 1990: s. 490.

⁶⁶⁹ Çelgin, 1990: s. 493-495.

⁶⁷⁰ Çelgin, 1990: s. 495.

yani serbest mezar tipleridir⁶⁷¹. Ostothekekler pişmiş toprak, ahşap ya da metalden imal edilmekte; Termessos kenti nekropolis alanlarında karşılaşılan ostothekekler ise kireç taşından üretilmişlerdir⁶⁷². Serbest duran ostothekekler nekropolis alanlarına, mezar odalarında bulunan sekiler üzerine ya da aedicularar içine yerleştirilmekte; mezar odalarındaki kaide üzerine konulduğu gibi Roma'da görülen columbarim (mezar odası) içine de yerleştirilmektedirler⁶⁷³. Termessos antik kentinde karşılaşılan ostothekekler, nekropolis alanlarının ulaşım bakımından güç olan yerlerine yerleştirilirken; üç yüzleri bezemeli, arka yüzlerinde bezeme unsuru yoktur ve in-situ halinde değillerdir⁶⁷⁴. Kentin nekropolis alanlarında çok fazla serbest duran ostothekekler bulunmamakta fakat kapı ve pencere motifli, semerdam tipi kapaklı ostothekeklerin kentin eski sur yapısının kuzey kapısının solunda, B kapısında ve E4 Nekropolis alanında bulunduğu bilinmektedir⁶⁷⁵. Bu ostothekeklerin, Alketas Mezarı'nda bulunan ostothekekten etkilendiği ve bir bütün oluşturacak şekilde kent kapısının sol tarafına yerleştirildiği düşüncesi bulunmaktadır⁶⁷⁶. Artemis-Hadrianus Tapınağı önündeki propylaionunda bulunan ostothekek, dört etrafı da bezemeli olduğu için üniktir; iki kısa yüzünde kapı motifi yer alırken, kapının lentosu üstünde Alketas Mezarı'nın alınlığında yer alan kanatlarını iki yana açmış kartal betimi bulunmakta (Res. 72), diğer kısa yüzde gene kapı motifinin üstünde rozet motifi bulunmaktadır (Res. 73)⁶⁷⁷. Ostothekeklerin uzun yüzlerinde bezeme unsurları olarak görülen tasvirler ise yuvarlak kalkan, yuvarlak kalkan-gövde zırhı ya da rozet motifi kullanılmaktadır⁶⁷⁸. Termessos kenti nekropolis alanlarındaki serbest duran ostothekeklerin kapakları kısa yüzlerinde üçgen alınlık oluşturan ve köşelerinde akroter bulunan semerdam tipi kapaklar olmamalıdır (Res. 74)⁶⁷⁹.

Termessos antik kentinde bulunan ostothekeklerin tarihlendirilmesinde, Alketas Mezarı baz alınmakta; mezarda bulunan ostothekek hem yarı serbest ostothekek hemde aedacula içinde bulunan ostothekek grubuna girmektedir. Alketas Mezarı, Erken

⁶⁷¹ Çelgin, 1990: s. 503-504.; Çelgin, 1994: s. 170.

⁶⁷² Lanckoronki, 1892: s. 73.; Çelgin, 1990: s. 504.; Çelgin, 1994: . 170.

⁶⁷³ Nuşin Asgari, *Hellenistik ve Roma Çağlarında Anadolu Ostothekekleri*, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1965, s. 218, 248-vdd, 298, 391.; Çelgin, 1990: s. 505.

⁶⁷⁴ Çelgin, 1990: s. 505-506.

⁶⁷⁵ Lanckoronki, 1892, s. 69.; Heberdey, 1934: s. 773.; Çelgin, 1990: s. 509.

⁶⁷⁶ Lanckoronki, 1892: s. 69.

⁶⁷⁷ Lanckoronki, 1892: s. 73.; Çelgin, 1990: s. 510-513, Res. 638-644.

⁶⁷⁸ Çelgin, 1990: s. 513, Res. 629-630, 632-634, 636-637, 639-640.

⁶⁷⁹ Çelgin, 1990: s. 511-512.

Hellenistik Dönem'e (MÖ 4. yüzyıl son çeyreği) tarihlendirilmekte; Termessos'ta bulunan ostohekler de bu tarihten beri var olduğu düşünülmektedir⁶⁸⁰.

Sagalassos (Ağlasun): Kentin topografik yapısından dolayı, nekropolis alanlarında mezar sayısı sürekli bir artış göstermiştir (Plan 20)⁶⁸¹. Kentin nekropolis alanları sur duvarlarının yakınında Hellenistik Dönem'de oluşturulmuş ve bu sur duvarları, kent merkezi ile ölüler şehri arasında bir sınır olarak kalmıştır⁶⁸². Roma Dönemi'nde, kentte nüfusun artmasıyla birlikte yerleşim alanlarında genişleme görülmüş, Hellenistik Dönem'de inşa edilen kent surları yaşam alanlarının içinde kalmış ve bu sebeple de nekropolis alanları hem kente yaklaşmış hem de farklı yönlerde genişlemeye devam etmiştir⁶⁸³. Sagalassos antik kentinin kuzey, doğu, güney ve batı nekropolis alanları bulunmaktadır.

Kuzey Nekropolis Alanı, Ağlasun Dağı'nın güney yamaçları boyunca yayılım alanı göstermekte (bkz. Plan 20), dağ yamaçlarındaki kayalık alana mezar alanları oyularak yapılmış; nekropolis alanına giden bir yol bulunmakta ve bu yolu topografyadan dolayı takip etmek zor olduğundan kent kapısı yolu belirlemede yardımcı olmaktadır⁶⁸⁴. Kuzey nekropolis alanı çok dik ve kayalık olduğundan çok fazla lahit bulunmamakta; fakat arcosolium tipi mezar yapıları yoğunluktadır⁶⁸⁵. Dağ yamacı çok dik olduğundan arcosolium tipi mezar yapıları erozyona maruz kaldığından toprak altında kalmış; Dor Tapınaklarının kuzeybatısında yer alan nekropolis alanında bulunan mezarın temeli görülmektedir⁶⁸⁶. Nekropolis alanının kuzeybatı yamacı taş ocağı olarak kullanılmış ve bu taş ocağı bölgedeki mezar yapıları için önem arz etmektedir. Taş ocağının kullanımı sırasında arcosolium mezarların kayaya oyulduğunu tahmin etmek zor olsa da taş ocağının kullanımından sonra arcosolium mezar yapısı için uygun bir yer haline

⁶⁸⁰ Waelkens, 1980a: s. 9.; Marc Waelkens, "Hausähnliche Graeber in Anatolien vom 3. Jht. V. Chr. Bis in die Römerzeit" ed. D. Papenfuss-W. M. Strocka, *Palast und Hütte*, Mainz, 1982a, s. 436.; Marc Waelkens, *Die Kleinasiatischen Türsteine, Typologische und epigraphische Untersuchungen der kleinasiatischen Grabreliefs mit Scheintür*, Mainz, 1986, s. 27.; Çelgin, 1990: s. 519-525.

⁶⁸¹ Köse, 2005: s. 17, Abb. 33-42.

⁶⁸² Köse, 2005: s. 18.

⁶⁸³ Köse, 2005: s. 18.

⁶⁸⁴ Lanckoronki, 1892: s. 127-vdd.; E. Paulissen, "The Physical Environment at Sagalassos (Western Taurus Turkey), A Reconnaissance Survey", ed. M. Waelkens-J. Poblema, *Sagalassos II Report on the third Excavation Campaign of 1992, Acta Archaeologica Lovaniensia Monographiae 6*, Leuven, 1993, s. 229-vdd.; Marc Waelkens, "Sagalassos, History and Archaeology", ed. Marc Waelkens, *Sagalassos I First General Report on the Survey (1986-1989) and Excavation (1990-1991), Acta Archaeologica Lovaniensia Monographiae 5*, Leuven, 1993, s. 37.; Köse, 2005: s. 22.

⁶⁸⁵ Köse, 2005: s. 22.

⁶⁸⁶ Köse, 2005: s. 22, 120, Abb. 25, G8.

getirilmiş olmalıdır. Taş ocağına ait merdiven benzeri yapı parçası kullanılmadığından çok fazla tahrip olmamış; gömü işlemi gelen kişiler tarafından oturma yerleri olarak da kullanılmış olabilir⁶⁸⁷. Kuzey nekropolis alanına giden yolun olduğunu kanıtlar nitelikteki üç basamaklı merdiven muhtemelen lahitlerin ve arcosoliumların bulunduğu alana götürmektedir⁶⁸⁸.

Doğu Nekropolis Alanı, Sagalassos antik kentinin en eski nekropolis alanından biridir (bkz. Plan 20). Bu nekropolis alanı daha kayalık ve sarp olduğundan dolayı kuzey ve kuzeydoğuya doğru genişletilmiş ve bu alanda seramik fırını üzerine inşa edilen bir mezar yapısı tespit edilmiştir⁶⁸⁹. Arcasolium tipi mezarlar, lahitler ve mezarlar nekropolis alanında karşılaşılan mezar tipleri olmakla birlikte, arcoliumların ve lahitlerin ön cepheleri batı yönüne bakacak şekilde konumlandırılmışlardır⁶⁹⁰. Doğu nekropolis alanının oluşturulduğu tepenin yamacında bir mezara ait olduğu düşünülen aedícula parçaları bulunmuştur (Res. 75, Plan 21)⁶⁹¹. Nekropolis alanının kuzey yönünde ve tiyatro binasının doğu yönünde yer alan mezar ya da mezar yapılarının duvarlarının birbirinden ayıran duvarlar bulunmaktadır. Anakayaya oyulan arcosolium tipi mezar yapısının önündeki kaya traşlanarak düzeltilmiş (Res. 76); arka kısmı ise tezgah olarak tasarlanmış olmalıdır⁶⁹².

Güney Nekropolis Alanı, Roma Dönemi kent surlarının dışında oluşturulan nekropolis alanı, Sagalassos antik kentinin en büyük nekropolis alanıdır (bkz. Plan20)⁶⁹³. Kentin nekropolis alanlarının içinde en erken tarihli olmasının sebebi, Pisidia tipi ostotheğin Hellenistik Dönem kent surlarının yakınında bulunması olmalıdır. İskender Dağı'nın doğu yönündeki ve Antoninus Pius Tapınağı'nın güney yönündeki yamaç da nekropolis alanı olarak kullanılmış ve dahi şapeli andıran bir mimari yapının kuzeydoğu yönü de nekropolis alanı olarak kullanılmıştır⁶⁹⁴. İskender Dağı'nın kuzey yamaçlarında ostothekler ve lahitler bulunurken; doğu ve güney yamaçlarında lahitler

⁶⁸⁷ Köse, 2005: s. 23, dn. 121, Abb. 39.

⁶⁸⁸ Köse, 2005: s. 23, dn. 122, Abb. 51.

⁶⁸⁹ Köse, 2005: s. 20, dn. 118.

⁶⁹⁰ Köse, 2005: s. 21.

⁶⁹¹ Köse, 2005: s. 21, Abb. 21-22, 391-397.

⁶⁹² Köse, 2005: s. 21.

⁶⁹³ Mitchell-vdd, 1989: s. 67.; Stephen Mitchell, "The Hellenization of Pisidia", *MedA vol. 4*, 1991c, s. 130, Taf. 9.; Mitchell, 1992: s. 11.; Waelkens, 1993: s. 18-19, Abb. 14.; Köse, 2005: s. 18.

⁶⁹⁴ Köse, 2005: s. 18.

bulunmaktadır⁶⁹⁵. Nekropolis alanının kuzeyinde, in-situ halinde bulunan lahit ve Pisidia tipi ostohekler güney yönüne bakacak şekilde yerleştirilmişler ve ayrıca yamaçta anıtsal bir mezara ait olduğu düşünülen kalıntılar bulunmuştur⁶⁹⁶. Nekropolis alanlarındaki lahitler kaide üzerinde yükseltilmiş (Res. 77) ya da kayalar üzerinde yerlerine yerleştirilmişlerdir (Res. 78). Güney nekropolis alanında bulunan her mezar yapısı birbirine tali yol ile bağlanmış, bu yollar ölen kişinin defin işlemlerinde ve dini ritüellerde kullanılmış olmalı; nekropolis alanı teraslara ayrılmış olup bunun nedeninin öldükten sonraki hayatlarının devamı olduğu düşünülebilir⁶⁹⁷.

Batı Nekropolis Alanı, kentin batı yönünde kayalık bir yamaç üzerinde oluşturulmuştur (bkz Plan 20)⁶⁹⁸. Nekropolis alanında in-situ durumunda tamamlanmadan yarım bırakılmış lahitler bulunmakta (Res. 79); bu nekropolis alanına güney yönünden gelen bir yol bulunmakta ve bu yolun her iki etrafında kayaya oyulmuş lahitler bulunmaktadır. Nekropolis alanında lahit tipi mezarlar çoğunlukta olmakla birlikte Pisidia tipi ostohekler ve arcosolium tipi mezar yapılarında bulunmaktadır (Res. 80)⁶⁹⁹.

Ariassos (Bademağacı): Ariassos antik kentinin en dikkat çekici anıtsal yapılarından bir tanesi mezarlarıdır; antik kentte kuzey, doğu ve güney olmak üzere üç adet nekropolis alanları vardır ve bu alanlar iyi korunmuştur⁷⁰⁰. Roma Dönemi mezar mimarisinin özelliklerini bu nekropolis alanlarındaki mezar yapılarından öğrenirken aynı zamanda kentin kendine özgü özelliklerini de öğrenmekteyiz. Kentte bulunan mezar yapıları, bölgedeki diğer kentlerde bulunan mezar yapıları ile benzer özellikler gösterirken, Ariassos halkının kendi özelliklerini de yansıtmaktadır⁷⁰¹. Kentin güneybatı yamacında kuzey nekropolis alanında sade tasarımlı, dikdörtgen planlı, genelinde bir veya iki krepis olan, antasız bir kapıdan girilen, gösterişli çift tonozlu mezarlardan oluşmaktadır (Res. 81)⁷⁰².

⁶⁹⁵ Köse, 2005: s. 19.

⁶⁹⁶ Mitchell, 1991c: s. 130.; Köse, 2005: s. 19, Abb. 385-390.

⁶⁹⁷ Waelkens, 1980a: s. 3-12.; Waelkens, 1986: s. 21-vdd.; Köse, 2005: s. 19.

⁶⁹⁸ Köse, 2005: s. 21.

⁶⁹⁹ Köse, 2005: s. 21, Abb. 157, 173.

⁷⁰⁰ Mitchell-vdd., 1989: s. 66.; Mitchell, 1991b: s. 99.; Sarah H. Cormack, *Non Inter Nota Sepulcra, Roman Temple Tombs of South-West Asia Minor, Volume I: Text, Appendices and Catalogue, Volume II: Illustrations*, University Microfilms International, USA, 1992, s. 52.; Cormack, 1996: s. 1

⁷⁰¹ Cormack, 1996: s. 1.

⁷⁰² Lanckoronski, 1892: s. 125, Fig. 98, Pl. XXII, C, D.; Mitchell-vdd., 1991b: s. 99.

Ariassos antik kentinin kuzeybatısındaki tepe, kuzey nekropolüdür ve bu alanda dokuz adet mezar yapısı bulunur; güneybatıda yönündeki tepe, güney nekropolis alanını oluşturmakta, en az otuz dokuz adet mezar içermektedir; doğu nekropolis alanı ise kentin girişinde bulunan serbest mezarların oluşturduğu yerde konumlandırılmıştır⁷⁰³. Nymphaeum ve hamam gymnasium kompleksinin yakınlarında inşa edilen mezar yapısı kentte bir sınır oluşturmaktadır⁷⁰⁴.

Ariassos antik kentinde çok fazla yerli kireçtaşıdan imal edilmiş lahit mezar bulunmakta; mezar yapısının ayrılmaz bir parçası olan lahitler platform üzerinde yükseltilmiş ve bu mezarlar kuzey nekropolis alanı ile güney nekropolis alanını birbirinden ayıran sırta konumlandırılmıştır. Yerli kireç taşıdan imal edilen lahitlerin bezeme unsuru olarak ön cephede ortada tabula ansata, iki yanında yuvarlak kalkan betimi, kısa yüzlerinde de yuvarlak kalkan betimi kullanılmakta; lahit kapağının köşelerinde ise akroterler yer almaktadır (Res. 82); lakin lahitler, günümüzde yıpranmış durumda; bazı örneklerin dışında yazıtlar okunamayacak durumdadır (Res. 83) ve ayrıca anakayaya oyulmuş basit kaya mezarları ve kist mezarlarda bulunmaktadır⁷⁰⁵. Yapılan araştırmalar sonucunda kuzey nekropolis ile güney nekropolis alanını birbirinden ayıran sırta bulun lahit grubunun devamındaki mezar yapıları, güneyden kuzey yönüne numaralandırılmış; N1 ve N2 mezar yapıları birbirine bitişik yapılmış fakat günümüze temel kalıntıları dışında buluntu gelmemiştir. N3 mezar yapısı ise daha iyi durumda olup, doğu yönünde inşa edilmiş ve N2 mezar yapısına bitişiktir (Res. 84, Plan 22)⁷⁰⁶. N4 mezarı, cephesi güney yönüne konumlandırılmış ve N3 mezar yapısının kuzeyine inşa edilmiştir (Res. 85, Plan 23)⁷⁰⁷. N5 ve N6 mezar yapıları, N4 mezar yapısının kuzeyin yer alırken birbirlerine bitişik şekilde inşa edilmişler ve güneybatı yönünde konumlandırılmışlardır. N5 mezarı, dikdörtgen planlı bir mezardır ve etrafında iki basamaklı krepis ile üç sıra duvar örgüsüne kadar korunmuş yerli kireçtaşı bloklardan inşa edilmiştir (Plan 24); krepisin üst basamağında cella kapısının doğusunda, mezarın duvarına paralel bir kireçtaşı lahit bulunmaktadır (Res. 86, Plan

⁷⁰³ Cormack, 1992: s. 52-53.; Cormack, 1996: s. 1.

⁷⁰⁴ Cormack, 1992: s. 52-53, dn. 42.; Cormack, 1996: s. 1-4, dn. 5.

⁷⁰⁵ Mitchell, 1990: s. 150.; Mitchell, 1991b: s. 100.; Mitchell, 1991a: s. 170.; Cormack, 1992: s. 53-54, dn. 43.; Cormack, 1996: s. 4-5.

⁷⁰⁶ Cormack, 1992: s. 54-56.; Cormack, 1996: s. 5-7, dn. 8-10.

⁷⁰⁷ Cormack, 1992: s. 57.; Cormack, 1996: s. 7-9, dn. 11-14.

25). Lahit üzerinde bezeme olarak ortada tabula ansata, iki yanında Pisidia tipi kalkan ve mızrak betimlenirken; lahit kapağının köşelerinde akroterler bulunmaktadır⁷⁰⁸.

Güney nekropolis alanında bulunan mezar yapıları, tipolojik açıdan birbirine benzemektedir ve bu mezarlardan günümüze gelen S20 mezar yapısıdır⁷⁰⁹. Doğu nekropolis alanı, MS 3. yüzyılda inşa edilen kent kapısı ve Hellenistik Dönem sur duvarlarının dışında oluşturulmuş ve dokuz adet mezar yapısı bulunmaktadır⁷¹⁰.

Sia (Karaot): Sia antik kentinde gömü gelenekleri ile ilgili olarak oldukça değişik doneler bulunmaktadır. Bunlar; aile tipi mezarlar, tümülüs mezarlar ve anıtsal nitelikteki heroon mezarlardır. Bu mezarlardan anıtsal ve dikkat çekici olan bir tanesi günümüze kadar gelebilmiştir. Bu mezarın anta duvarı üzerinde kabartma silah tasvirleri betimlenmiştir. Giriş kapısının sağında süslenmiş bir konsol, tavanı ise semerdam şeklinde tek parça taş blokla kaplanmış; üç yönden lahitlerle çevrelenmiş aksi yönden ise yarım daire şeklinde exedra ile kapatılmıştır. (Res. 87). Nekropolis alanındaki en yaygın mezar şekilleri ise aile mezarlarıdır. Bu mezarlar genellikle kabaca taşlara oyulmuş ya da taş lahitlerdir. Günümüze gelen iki mezar da ‘Suriye Alınlığı’ şeklinde tepe kısmından dekorlanmıştır. Kaba taşlardan daire şeklinde yapılmış olan tümülüslere yerleştirilmiş dikdörtgen şeklindeki mezar odaları Greko-Romen geleneğinin devamı olarak düşünülse de genellikle geleneğin mezarlarda kullanılmış olma olasılığı güçlüdür. MS 2. yüzyıldan önceye verilmeyen anıt mezarın karşısına bu tümülüs mezar örnek alınarak başka bir tümülüs mezar yapılmış; bölgede Geç Roma Dönemi’ne kadar tümülüs geleneğinin görüldüğüne dair bir sav bulunmaktadır. Bu tip mezarlar bölgede görülmemekle birlikte, Kuzey Lykia’nın Balbuora antik kentinde görülmektedir⁷¹¹. Kentteki mezar alanları ile yaşam alanları birbirlerinden kesin hatlarla ayrılmadıklarından dolayı intramural ve extramural gömü gelenekleri görülürken; inşa edilmiş sütunların üzerlerine ostotheke yerleştirilmiş olduğu gözlemlenir. Bu gözlemlerle birlikte kentte birçok gömü geleneği olduğu ve bu geleneklerde Sia kenti halkının gelenekleri yanı sıra Yunan gelenekleri etkisi de hissedilmektedir⁷¹².

⁷⁰⁸ Cormack, 1992: s. 58-59.; Cormack, 1996: s. 10-11, dn. 15-17.

⁷⁰⁹ Cormack, 1992: s. 67.; Cormack, 1996: s. 12-13.

⁷¹⁰ Cormack, 1996: s. 14.

⁷¹¹ Mitchell, 1997: s. 53.; Aydal-vdd., 1998: s. 280-281.

⁷¹² Aydal-vdd., 1998: s. 281.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SİLAH BETİMLERİNİN KULLANILDIĞI MEZAR TİPLERİ

3.1.Ostothek

Antik Dönem’de, Asia Minor’e özgü bir mezar tipi olduğu düşünülen, ölen kişinin cesedinin yakıldıktan sonra geriye kalan kül ve yanmış kemik parçalarının konulduğu, kabartma olarak bezemeleri bulunan, kül ve kemik mahfazaları olarak da adlandırılan ostothek, Latince osteo (kemik) ve theke (saklı, gizli, sığınak) kelimelerinden türetilmiş küçük taş sandukalardır⁷¹³.

3.1.1. Kökeni ve İlk Örnekleri

Ostothek kelimesinin osteo ve theke kelimelerinin birleşiminden meydana geldiği; birçok epigraf tarafından da yazıtlar üzerinde $\omicron\sigma\theta\eta\kappa\eta$ (ostothek) kelimesi okunmuş ve litaretüre girmiştir⁷¹⁴.

Boyut olarak çok farklı ölçülere sahip olan ostotheklerin, farklı kullanım alanları bulunmakta; lahit ve larnaxlardan ayırırken, ostotheklerin boyutları yardımcı olurken aynı zamanda bezeme unsurları, ikonografisi ve in-situ durumu da ayırırda yardımcı olmaktadır⁷¹⁵.

Pişmiş topraktan boyları 1 m ya da 1,5 m olacak şekilde imal edilen larnaxlar, Minos kültüründe karşımıza çıkmakta; ölen kişinin bedeni hocker pozisyonunda içine

⁷¹³ Asgari, 1965: s. 16.; Secda Saltuk, *Arkeoloji Sözlüğü*, Inkilap Kitabevi, İstanbul, 1989, s. 131.; Çelgin, 1990: s. 463.; Tamay Tekçam, *Arkeoloji Sözlüğü*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2007, s. 160.; Taner Korkut, “Ostotheken oder Kindersarkophage”, ed. Mehmet Tekocak, *K. Levent Zoroğlu’na Armağan/Studies in Honour of K. Levent Zoroğlu, Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü*, Antalya, 2013, s. 405-407.; Erdener Pehlivan, *Lykaonia ve Isauria Bölgelerinde Bulunan Girlandlı Ostotekler*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya, 2018, s. 18. Ostothek kelimesinin köken tartışmasında karşıt görüş için bkz. Koch, 2001: s. 38.

⁷¹⁴ Guntram Koch, *Roma İmparatorluk Dönemi Lahitleri*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2001, s. 219.; Osman Doğanay, *Isauria Bölgesi Kaya Mezarları ve Ölü Gömme Gelenekleri*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı, Klasik Arkeoloji Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya, 2008, s. 45.

⁷¹⁵ Pehlivan, 2018: s. 19.

yerleştirilmekte ve $\sigma\omega\mu\alpha\tau\omicron\theta\acute{\eta}\chi\eta$ (somatotheke)⁷¹⁶ özelliğinden dolayı ostothekelelerden ziyade lahitlere benzemektedir⁷¹⁷.

Ölen kişinin dini inancı veya gömme ritüellerinin gerektirdiği gömü şekline göre defin işlemi gerçekleştirilmekte; gömü şekli kremasyon olarak uygulanan kişiden arta kalan kül ve yanmış kemik parçalarının konulduğu küçük sandukalar, coğrafi malzemeye göre çeşitlilik göstererek pişmiş toprak, ahşap, kireçtaşı, metal ya da taştan imal edilmektedir⁷¹⁸.

Hellenistik Dönem’le birlikte bölgesel özellikleri ile taş sandukalar ön plana çıkmış; inhumasyon ve kremasyon gömülerde kullanılmaya başlanmıştır. Sandukaların boyutları 1 m üst sınır olarak kabul edildiğinden ostotheke terimi kullanılmış; bu ölçüden büyük olan sandukaların ise çocuk lahdi olarak kullanıldığı bilinmektedir. Buna rağmen küçük taş sandukaların hepsi ostotheke olarak kabul edilmemiş; çocuk lahdi olan sandukaların kremasyon gömü geleneğinde kullanıldığı gibi ostotheke olarak kabul edilen sandukalarında da çocuk lahdi olarak kullanıldığı görüşü bulunmaktadır⁷¹⁹.

Asia Minor ile sınırlı özel bir form ve biçim oluşturan ostothekelelerin örneklerine Kıta Yunanistan’ın bazı kentlerinde de rastlamak mümkündür⁷²⁰. Antik Dönem’de, Anadolu genelinde görülen ostothekeleler, lahit biçiminde imal edilmiş küçük kutulardır⁷²¹. Anadolu’da görülen ostothekelelerin Erken Hellenistik Dönem’de ortaya çıkmış olabileceği, özellikle Termessos antik kentinde bulunan ve anakayaya oyularak yapılan ve MÖ 4. yüzyılın sonlarına tarihlendirilen Alketas Mezarı kanıt olarak gösterilmektedir (bkz. Res. 16)⁷²². G. Koch’un da belirttiği gibi, sanduka biçimli ve Sardeis’te üretilen ostothekeleler, Sagalassos antik kentinde bulunan ve kısa yüzünde kapı betimi, sütunlarla bölünmüş yüzeyi ve figürlü bezemeleri olan ostotheke muhtemelen Geç Hellenistik

⁷¹⁶ Heberdey, 1934: s. 773.; Çelgin, 1990: s. 182.; Çelgin, 1994: s. 164.

⁷¹⁷ Pehlivan, 2018: s. 19.

⁷¹⁸ Lanckoronski, 1892: s. 73.; Çelgin, 1990: s. 504.; Çelgin, 1994: s. 170.; Ali Yalçın Tavukçu, *Pamphylia Bölgesi Ostothekeleleri*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 1993, s. 13.

⁷¹⁹ Koch, 2001: s. 219.; Korkut, 2013: s. 405-413.

⁷²⁰ Koch, 2011: s. 38.

⁷²¹ Asgari, 1965: s. 418.; Koch, 2001: s. 219.; Guntram Koch, *Türkiye’deki Roma İmparatorluk Dönemi Lahitleri, Genel Bir Bakış (Kaynakça Eki ile)/Sarkophage der Römischen Kaiserzeit der Türkei Ein Überblick (mit einer Bibliographie)*, Monografi Dizisi/Monograph Series: 5, Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü/Suna&İnan Kıraç Research Institute on Mediterranean Civilizations, çev. Burhan Varkıvanç, Antalya, 2010, s. 29.

⁷²² Fleischer, 1978: s. 39-vdd.; Pekridou-Gorecki, 1986: s. 168.; Çelgin, 1990: s. 128-143.; Koch, 2001: s. 219.

Dönem'e (MÖ 2. yüzyıl sonu-MÖ 1. yüzyıl başı) tarihlendirilmektedir. Yine Koch'un belirttiğine göre, Ephessos antik kentinde bulunan büyük grubun, Erken İmparatorluk Dönemi'nde imal edildiği; yapılacak olan araştırmalar sonucunda 1. yüzyılda yarı mamul lahit olup olmadığı, tarihlendiği öne sürülen ostotheeklerden sonra lahitlerin de aynı tarihe verilip verilmeyeceği ve 2. yüzyıldaki lahit ana üretimine katılıp katılmayacağı henüz kesinlik kazanmamıştır⁷²³.

Asia Minor'un çeşitli eyaletlerinde ostotheekler kullanılırken, bazı eyaletlerinde ise kullanımı azdır ya da hiç kullanılmamış; bu ostotheeklerin imal edildikleri bölgelere göre form ve bezeme unsurlarının çok farklı olduğunu görmekteyiz. Bölgeler arası bu farklılığın temel nedenleri, gömü geleneklerindeki yerel adetler, lahit ya da ostotheek yaptıran kişinin sosyal statüsü ve sosyo-ekonomik durumu etkili olmuştur⁷²⁴.

Asia Minor'de, çok sayıda, birbirinden farklı ostotheek bulunur ve bunlar yerel grupla ayrılmaktadır. Asia Minor'un ostotheek üretim merkezlerinin Ana Grubu Dokimeion (Res. 88) ve ikincil üretim merkezleri ise Bithynia (Res. 89), Ephessos (Res. 90), Karia (Res. 91), Lykaonia (Res. 92), Pamphylia-Kilikia (Res. 93), Pisidia (Res. 94), Sardeis (Res. 95)'tir⁷²⁵.

Pisidia Bölgesi yerel atölyesinde imal edilen ostotheekler oldukça fazladır ve en erken örneğini daha öncede belirttiğimiz gibi Termessos antik kentinde bulunan ve MÖ 4. yüzyılın sonlarına verilen Alketas Mezarı'nda bulunan kayaya bağlı ostotheek gösterilmektedir⁷²⁶. Yerel kireçtaşından imal edilen ostotheekler, oldukça yüksek ve ayaklara sahip olduğundan, Asia Minor'un diğer yerel atölyelerinde üretilen ostotheeklerinden bu özelliği ile ayrı tutulmaktadır. Karakteristik bezeme unsurları, silahlar, kalkanlar, kartal ve ayakta duran insan figürleri (Res. 96) ve bu bezeme unsurlarını öncüsü olduğu düşünülen bölgenin lahitleri üzerinde de görmekteyiz (Res. 97)⁷²⁷. Pisidia Bölgesi'nde görülen ve üç yüzü girlandlı, ön cephesinde girlandlar arasında ayakta duran üç tane insan figürü bulunan ostotheek büyük bir ihtimalle Roma

⁷²³ Koch, 2001: s. 219-220.

⁷²⁴ Koch, 2001: s. 220, dn. 632.

⁷²⁵ Guantram Koch-Helmut Sichtermann, *Römischer Sarkophage*, von Friederike Sinn-Henninger, C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München, 1982, s. 476-554.; Koch, 2001: s. 222-229, dn. 633-648.; Koch, 2010: s. 29-33, dn. 156-169, Res./Abb. 72, 75, 77, 82, 85.

⁷²⁶ Fleischer, 1978: s. 41-42.; Koch-Sichtermann, 1982: s. 544-548.; Koch, 2010: s. 225. bkz. dn. 722.

⁷²⁷ Fleischer, 1978: s. 41-50, Taf. 9-17.; Koch-Sichtermann, 1982: s. 544-548.; Koch, 2001: s. 225.; Koch, 2010: s. 31.

İmparatorluk Dönemi (MS 2. yüzyıl) olmalıdır⁷²⁸. Çıkıntılı bir ayak üzerinde yükselen vazo formundaki ostotheke, masklar tarafından taşınan girlandlarla bezenmiş, kapağı şişkin biçimlidir ve Sagalassos antik kökenli olduğu düşünülen bu kül mahfazasının MS 2. yüzyılda imal edildiği düşünülmektedir (Res. 98)⁷²⁹. Pisidia Bölgesi'nde üretilen ostotheke grubunun, Alketas Mezarı yani Geç Hellenistik Dönem ile başladığı ve MS 2. yüzyılın ortalarına kadar devam etmiş, lahit üretimi ile birlikte sona ermiştir⁷³⁰.

3.1.2. Pisidia Tipi Ostotheke

Pisidia Bölgesi'nde bulunan ostotheke tipolojik özelliklerine göre vazo formu ostotheke ve yüksek gövdeli dikdörtgenler prizması formu ostotheke olmak üzere ayrılmaktadır.

Vazo formu ostotheke, girlandlı ostotheke, yivli/kanallı ostotheke ve tutamaklı/bezemesiz ostotheke olarak kendi içinde bezeme unsurlarına göre ayrılık göstermekte; gövdeleri silindir biçiminde bir kaide üzerine oturtulmuş olan ostotheke kapakları konik biçimdedir⁷³¹.

Girlandlı ostotheke, kaide üzerine oturan silindir gövde ve konik bir kapaktan oluşmakta; kaidelerin bittiği yerden akanthus yaprağı başlamakta, incir üzüm salkımı ve yapraklardan oluşan girland maskeler taşımakta ve bu girland, ostotheke bütün gövdesini sarmaktadır (bkz. Res. 98). Bu tip ostotheke taşıyıcı bezemeleri genellikle maskeler olmakla birlikte bukranon-aslan başı (Res. 99) ve sadece aslan başının da kullanıldığı bilinmektedir (Res. 100)⁷³².

Yivli/kanallı ostotheke, gövdeleri silindir biçiminde kaide üzerine oturtulmuş ve konik bir kapağa sahiptir. Gövdelerinde ve kapaklarında oluk şeklinde kanallara bulunduğundan bu isimle anılan ostotheke bezeme unsurları çeşitlidir ve kendi içinde de farklılıkları bulunmaktadır. Ayrıca bu gruba giren ostotheke tutamak biçiminde süsleme ögesi bulunurken; palmet motifi şeklinde olabileceği gibi palmye yaprağı şeklinde de olabilmektedir (Res. 101). Bu ostotheke bezeme unsurları

⁷²⁸ Fahri Işık, "Kleiasiatische Girlandsarkophage mit Pilaster-oder Säulenarchitektur", *ÖJh Beibl.* 53, 1982, s. 75-vdd, dn. 76, Abb. 23.; Koch, 2001: s. 225.

⁷²⁹ Fleischer, 1978: s. 39, Taf. 9, 1.; Koch, 2001: s. 225-226.

⁷³⁰ Koch, 2010: s. 31-32.

⁷³¹ İbrahim Acuce, *Pisidia Bölgesi Ostotheke*, Süleyman Demirel Üniversitesi, sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 2018, s. 10.

⁷³² Köse, 2005: s. 15, 184, Abb. 204-208.; Acuce, 2018: s. 10-11.

arasında insan figürü (Res. 102), kaidenin bitiminde kymaya benzeyen süsleme, çelenk motifi bulunmaktadır⁷³³.

Tutamaklı/bezemesiz ostothekekler, adından da anlaşılacağı üzere ostothekek gövdelerinde tutamak haricinde herhangi bir bezeme ögesine rastlanılmamaktadır (Res. 103)⁷³⁴.

Pisidia Bölgesi'nde görülen ostothekeklerin ikinci grubunu yüksek gövdeli dikdörtgenler prizması formulu ostothekekler oluşturmaktadır. Bu gruba dahil edilen ostothekekler kare şeklindeki bir tekneden ve kapaktan oluşmakta; bezeme unsuru olarak yazıt, kılıç, yuvarlak kalkan, mızrak, rozet, kapı, kartal, insan figürleri bulunmaktadır⁷³⁵. Yüksek gövdeli dikdörtgenler prizması formulu ostothekekler, yazıtlı ostothekekler ve bezemeli ostothekekler olmak üzere kendi içerisinde ayrılmaktadır.

Yazıtlı ostothekekler, kare şeklindeki teknelerinin yüzeylerinde herhangi bir bezeme unsuruna rastlanmamakta, bezeme yerine yazıt bulunmaktadır (Res. 104)⁷³⁶.

Bezemeli ostothekekler, bölgede sık karşılaşılan grubu oluşturmaktadır. Ostothekeklerin dört etrafına bezeme unsurları işlenmiş; kılıç, mızrak, kalkan, rozet, Dor ya da Ion düzeninde kapı, defne dalı ve meyvelerden oluşan çelenk, kartal; insan figürleri ya da portreleri, savaşçı figürleri çok sık kullanılmıştır (Res. 105, Res. 106). Pisidia tipi olarak adlandırılan kalkan, ostothekeklerin ön cephelerinde tasvir edilirken, kalkanın gerisinde kılıç ve mızrak tasvir edilmiş ve bu silahlar sanki duvara asılı duruyor gibi betimlenmişlerdir. Pisidia Bölgesi'nde imal edilen bazı ostothekeklerde asıl cephesinde kalkan ve kılıç betimlemesi olurken mızrak motifine yer verilmemiş (Res. 107); bazı ostothekeklerde ise kalkan bezemesi tek başına yer almıştır (Res. 108). Çelenk motifinin, ostothekek yüzeyine betiminden ziyade kalkan üzerine betimlendiği (bkz. Res. 106) ve hatta Medusa başının betimlendiği de görülmektedir (Res. 109)⁷³⁷.

Yüksek gövdeli dikdörtgenler prizması formulu ostothekeklerin bir diğer grubunu ise boyları daha kısa ve tekne genişliği daha fazla olan dikdörtgen şeklindeki ostothekekler

⁷³³ Köse, 2005: s. 295, Abb. 229-231-232.; Acuce, 2018: s. 11, Kat. No. 5, Lev. 5.

⁷³⁴ Acuce, 2018: s. 11.

⁷³⁵ Çelgin, 1990: s. 493-495,513, Res. 629-630, 632-634, 636-637, 639-640.; Köse, 2005: s. 11-14, 169-185.; Acuce, 2018: s. 12, 20-38.

⁷³⁶ Acuce, 2018: s. 14, Kat. No. 8, Lev. 7, Kat. No. 21, Lev. 19.

⁷³⁷ Acuce, 2018: s. 12-14.

oluşturmaktadır. Kendi içinde bezemeli ostothekekler, bezemeli-yazıtlı ostothekekler, yazıtlı ostothekekler ve bezemesiz ostothekekler olarak ayrılmaktadır⁷³⁸.

Bezemeli ostothekeklerde bezeme unsuru olarak portreler, çelenk, girland, palmye yaprağı ve kapı betimleri kullanılmıştır (Res. 110). Bezemeli-yazıtlı ostothekekler bezeme unsuru olarak kaide üzerinde duran insan figürü betimlenmiştir ve Pisidia Bölgesi'nde karşılaşılan ostothekekler için ünik bir örnek olması bakımından önemli bir eserdir (Res. 111). Yazıtlı ostothekeklerin ön cephelelerinde yazıt bulunurken (Res. 112); bezemesiz ostothekeklerde herhangi bir bezeme unsuruna raslanmamaktadır (Res. 113)⁷³⁹.

Pisidia Bölgesi'nde bulunan vazo, yüksek gövdeli dikdörtgenler prizması şeklindeki ostothekeklerin kapakları biçim ve formlarına göre kendi içinde tipolojik olarak belli gruplara ayrılmaktadır. Bunlar, üçgen çatılı ostothekek kapakları (tympanumlu-alınlıklı ve tympanumsuz-alınlıksız), aslan formlu ostothekek kapakları, klineli ostothekek kapakları ve konik formlu ostothekek kapaklarıdır. Vazo formlu ostothekek kapakları konik, yüzeyleri oluk şekilde kanallı ve tepeleri mantar biçimindedir. Yüksek gövdeli dikdörtgenler prizması formlu ostothekek kapakları ise tympanumlu (alınlıklı) ve akroterlidir⁷⁴⁰.

3.2.Lahit

Antik Dönem'de, içine bir ya da birden fazla inhumasyon gömünün yapıldığı, ahşap, pişmiş toprak, metal, kireçtaşı ya da mermerden imal edilen kabartmalı veya kabartmasız özel sandukalar olarak adlandırılan lahit'ler, Yunanca'da Σαρκόφαγος (et yiyici) kelimesi ile karşılanmıştır⁷⁴¹. Mezar yazıtlarında σωματοθήκη (somatotheke) veya θήκη (theke) olarak adlandırılırken, ἀνγειῶν (angeoion), ἡρώων (heroon), μνηεῖον (mnemeion), σορός (soros), μνήμα (mnema), οἶκος (oikos), σῆμα (sema), τύμβος (tymbos) yazıları da okunmaktadır⁷⁴².

Lahitler, teknelerinin yapılarına göre dikdörtgen, banyo küveti, anthropoid formlu ve khamosorion şeklinde olmakta; kapakları da semerdam, beşik çatı, kline ve düz

⁷³⁸ Acuce, 2018: s. 14.

⁷³⁹ Acuce, 2018: s. 14-15.

⁷⁴⁰ Ostothekek kapaklarının ayrıntılı tipolojisi için bkz. Acuce, 2018: s. 16-19.

⁷⁴¹ İdil, 1985: s. 10.; Koch, 2001: s. 16, 25.; Turak, 2005: s. 5-6.; Turak, 2011: s. 8.;

⁷⁴² Heberdey, 1934: s. 773.; Saltuk, 1989: s. 109-110.; Çelgin 1990: s. 182.; Ingrid Hitzl, *Die Griechischen Sarkophage der Archaischen und Klassischen Zeit*, Paul Aströms, Jonsered, 1991, s. 7-8.; Çelgin, 1994: s. 164.; Turak, 2005: s. 6.; Tekçam, 2007: s. 194-195.; Turak, 2011: s. 8.

levhalar olabilmektedir⁷⁴³. Lahit atölyelerinin veya lahit yapan ustaların (σορπηγοί ya da σοροποιοί)⁷⁴⁴ geleneklerine ve üsluplarına göre teknelerin kabartmaları değişebilmektedir ve bu kabartmalar lahitlerin biçimini de belirlemektedir⁷⁴⁵.

Biçimlerine göre lahitler ise:

Levhalı Lahitler, tabula ansatalı lahit olarak da anılmakta, uzun yüzlerinde bir tane, nadir olarak da yan yüzlerinde bir tane tabula ansata bulunmakta; Athina ve Dokimeion'da hiç kullanılmayan bu bezeme unsuru, Roma'da ender olarak kullanılmakta ve Eyaletlerde ise çok sık kullanılmaktadır⁷⁴⁶. Sandık Lahitler, dikdörtgen biçimli, keskin köşeli ve prfilli çerçeveye sahiptir. Roma'da, MS 1. yüzyılda ilk üretilen lahitler arasında görülmekte, Athina ve Dokimeion lahit atölyelerinde üretilmemiş; Eyaletlerde ise yani Yukarı İtalya, Selanik ve Asia Minor'un Bithynia, Lykaonia ve Pisidia bölgelerinde oldukça fazla üretilmişlerdir⁷⁴⁷. Yivli Lahitler, Strigilis-Sarkophagus olarak da bilinmekte, bir ya da birden fazla yüzünde oluk gibi 'S' harfi şeklinde yivler bulunan bu tip lahitler Roma'da çok sık görülmekte; Athina'da klineli-yivli grubu imal edilirken, Dokimeion'da imal edildiğine dair herhangi bir sav bulunmamakta, Eyalet üretimi lahitlerde bu bezeme unusruna rastlanılmamaktadır⁷⁴⁸. Girlandlı Lahitler, üç lahit üretim merkezinde de görülürken Asia Minor ve Suriye'de çok sık rastlanmakta; koçbaşları, bukranon, Eros ve Nike girland taşıyıcısı olarak kullanılmaktadır⁷⁴⁹. Friesli Lahitlerin üç veya dört etrafı konusunu mitolojiden, günlük hayattan ya da lahdin sahibinin sosyal statüsünden alan kabartmalarla bezenmiştir. Roma, Athina ve Dokimeion üretim merkezlerinde sıklıkla görülürken, Eyaletlerde üretilen lahitler ve bu kabartmalar merkezleri taklit etmekten öteye gidememiştir⁷⁵⁰. Sütunlu Lahitlerde, sütunlar, kesik sütunlar kabartma olarak kullanılmış; Roma'da sıklıkla üretilirken, Athina'da üretilen bir örneğine rastlanmamıştır. Dokimeion'da sınırlı bir üretimi olmuş, Eyaletlerde ise Yukarı İtalya'da kendi özgü bir gelenek

⁷⁴³ Koch, 2001: s. 25-40.; Turak, 2011: s. 8.

⁷⁴⁴ İdil, 1985: s. 8.

⁷⁴⁵ Koch, 2001: s. 40.

⁷⁴⁶ Koch, 2001: s. 42, dn. 134.; Turak, 2005: s. 6-7.

⁷⁴⁷ Koch-Sichtermann, 1982: s. 73-vdd.; Koch, 2001: s. 42, dn. 135.; Turak, 2005: s. 7.

⁷⁴⁸ Koch, 2001: s. 42, dn. 136, 137, 138.; Turak, 2005: s. 7.

⁷⁴⁹ Koch, 2001: s. 43.

⁷⁵⁰ Koch, 2001: s. 43-44.

gelişimi gözlenirken gene Asia Minor'de Aphrodisias ve Bithynia'da üretilen sütunlu lahitler Dokimeion grubuna bağlıdır (Res. 114)⁷⁵¹.

Lahit kapakları da üretim atölyelerinin gelenek ve üslubuna göre çeşitlilik göstermektedir. Roma'da Erken Dönem'de, alçak çatı biçiminde köşelerinde insan başı bulunan lahit kapakları üretilmiş, kline biçimli kapak ve levha kapak üretilmiştir. Athina'da Erken Dönem ev çatısı biçiminde köşelerinde akroterler bulunan lahit kapakları ve kline biçiminde kapakları üretilmiştir. Dokimeion'da beşik çatı ve klineli kapak kullanılmıştır. Eyaletlerde üretilen kapaklar, beşik çatı biçiminde, kiremit döşeli bazende figürlü kabartmalarla bezenmiş; Asia Minor'un Isauria, Kilikia, Lykaonia, Lykia ve Pisidia'da klineli kapak üzerine aslan figürünün serbest heykel niteliğinde betimlendiği görülmektedir⁷⁵².

Akdeniz havzası'nda görülen lahit geleneğini, Antik Mısır'dan yayılmış; bu lahitler mezar ya da kutsal bir yapıyı çağrıştıran mimari ve anthropoid formlular olarak ikiye ayrılmaktadır. Antik Mısır lahitleri ahşap, pişmiş toprak ve kireçtaşından imal edilmiştir. Kireçtaşından imal edilen lahitlerin tekneleri kapı betimleriyle boyanmıştır⁷⁵³.

Minos ve Myken Uygarlıkları'nda görülen ve larnaks olarak adlandırılan lahitler; pişmiş topraktan imal edilmiş ve Geç Minos Dönemi'nde sıklıkla kullanılmıştır. Minos Uygarlığı'nda görülen pişmiş toprak larnakslar, Erken Minos Dönemi'ne tarihlendirilmekte ve MÖ 14.-13. yüzyıla kadar kullanılmışlardır. Myken kültüründe ise ölen kişiler, stucco ile süslenmiş ya da boyanmış ahşap banyo formu larnaklara konularak toprağa gömülmüştür⁷⁵⁴. Arkaik Dönem'e geldiğinde lahitler, nadir olarak görülmeye başlamış ve Yunanlılar, lahitlerini ahşap, kil ya da çeşitli taşlardan imal etmişlerdir⁷⁵⁵. Athina agorasının güneydoğusunda yer alan mezarlık, Arkaik Dönem için önemli buluntular içermekte; Geometrik Dönem'e tarihlendirilen mezarlar bulunmaktadır. Kyklad Adaları'ndan elde edilen mermerden imal edilen lahit dikdörtgen formu, düz silme kaideli, bezeme unsurları boyanarak verildiği düşünülen lahit, MÖ 6. yüzyıla verilmektedir. Arkaik Dönem'e verilen bu lahde benzeyen bir

⁷⁵¹ Koch, 2001: s. 44.

⁷⁵² Koch-Sichtermann, 1982: s. 66-vdd.; Koch, 2001: s. 28-34.; Turak, 2005: s. 7.

⁷⁵³ Hitzl, 1991: s. 12-13.; Turak, 2005: s. 10-11.; Turak, 2011: s. 9-10, Lev. I, Resim 1.

⁷⁵⁴ Turak, 2005: s. 9-10.; Turak, 2011: s. 10-12, Lev. I, Resim 3-4.

⁷⁵⁵ Kurtz-Boardman, 1971: s. 267.

başka lahit ise Kerameikos'ta bulunmuş ve MÖ 5. yüzyıla tarihlendirilmiştir. Korinthos'ta MÖ 6. yüzyıl ve MÖ 5. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilen lahitlere rastlanılmıştır⁷⁵⁶. Kızöldün Tümülüs'ünde gün yüzüne çıkarılan lahit, MÖ 6. yüzyılın sonlarına tarihlendirilerek literatüre Polyksena Lahti olarak geçmiştir. Prokonnesos mermerinden imal edilen lahtin, dört etrafına figürler işlenmiş ve bu özelliğinden dolayı Anadolu'nun ilk figürlü friesli lahdi olarak kabul edilmektedir⁷⁵⁷. MÖ 6. ve 4. yüzyıllarda Yunanlı ustalar tarafından imal edildiği görüşü bulunan figürlü taş lahitler, Sidon Kral Nekropolisi'nde yapılan kazılar sonucu ortaya çıkarılmış ve İskender Lahdi, Ağlayan Kadınlar Lahdi, Satrap Lahdi, Lykia Lahdi gibi pek çok lahit literatüre girmiştir⁷⁵⁸.

Attika, inhumasyon ve kremasyon gömülerin bir arada uygulanmasından dolayı Hellenistik Dönem'de de lahit kullanımı devam etmiştir⁷⁵⁹. Hellenistik Dönem Anadolu'sunda da lahit kullanımı görülmekte; Boubon'da gün yüzüne çıkarılan üç gırlanlı lahit, düz silmeli bir kaide profiline sahip, teknenin kaidesine yakın olan ince ve yaprak gırlanlar, alabastronlar tarafından taşınır, lahdin kısa yüzünde ise kapı motifi yer alırken; lahit MÖ 3. ya da 2. yüzyıla tarihlendirilmektedir (Res. 115)⁷⁶⁰. Kapı betimi, Roma İmparatorluk Dönemi'nde imal edilen lahitlerin dar yüzlerinde betimlenmiştir. MÖ 4. yüzyılın son çeyreğine tarihlenen Alketas Mezarı'nda bulunan kayaya bağlı ostotheğin, MÖ 2. yüzyılın ikinci yarısına ya da Geç Hellenistik Dönem'de Sagalassos'ta bulunan ostotheğin ve MS 2. yüzyılın başlarında imal edildiği düşünülen, Side'de bulunan ostotheğin üzerinde bulunan kapı betimleri, lahitlerin öncülü olmalıdır⁷⁶¹. Sagalassos antik kentinde bulunan ostotheğin üzerinde, sütunlarla oluşturulan yüzeydeki bölünme, Eskşehir yakınlarındaki Kocakızlar tümülüsünün mezar odasında bulunan ve Erken İmparatorluk Dönemi'nde imal edildiği düşünülen lahit üzerinde de gözlenmektedir. Tümülüste bulunan lahitlerin ön yüzünde, köşelerinde pilasterler, ortasında alçak kabartma halinde iki adet Ion sütunu vardır ve Dokimeion lahit üretim merkezinde, sütunlu lahit üretiminin başlamasından önceye yani Geç

⁷⁵⁶ Turak, 2005: s. 11-12.; Turak, 2011: s. 12-vdd, Lev. II, Resim 5.

⁷⁵⁷ Turak, 2011: s. 15-16, dn. 52.

⁷⁵⁸ Turak, 2005: s. 12-13.; Turak, 2011: s. 17-21.

⁷⁵⁹ Kurtz-Boardman, 1971: s. 164.; Turak, 2011: s. 21.

⁷⁶⁰ Koch-Sichtermann, 1982: s. 481.; Koch, 2001: s. 214, dn. 606, 607, 608.; Turak, 2005: s. 14.; Turak, 2011: s. 21-22.

⁷⁶¹ Fleischer, 1978: s. 39-vdd.; Koch-Sichtermann, 1982: s. 481, 540, 544.; Pekridou-Gorecki, 1986.; Köse, 1998: s. 249-vdd.; Koch, 2001: s. 215.; bkz. dn. 722, 726.

Hellenistik-Erken Roma Dönemi verilmektedir. Kocakızlar tümülüsünde bulunan lahitlerin sütunlu Dokimeion lahitlerinin öncüsü olduğu; Sagalastos kentinde bulunan ostotheke ise kendisinden sonra imal edilecek olan lahitleri etkilediğini söylemek yanlış olmayacaktır⁷⁶². Dokimeion üretimi lahitlerin köşelerinde sütun ya da pilaster işlenmesi, Torre-Nova Grubu olarak bilinen friesli lahitlerin üretimini etkilemiş, daha sonra ise bu lahit grubuyla birlikte sütunlu lahitlerin de üretildiği görülmüştür⁷⁶³. Geç Hellenistik Dönem’de imal edildikleri düşünülen lahitlerin bezeme unsurları, silah, çelenk, kartal ve büstlerdir⁷⁶⁴.

Asia Minor’un yerel atölyelerinde çok sayıda lahit üretilmiş; bölgesel bir öneme sahip olan bu lahitler, çok fazla ihraç edilmemişlerdir. Yerel atölyelerde üretilen lahitler, yerel geleneklerini devam ettirirken aynı zamanda Dokimeion ve Attika’dan ithal edilen lahitlerin etkisi altında kalmışlardır. Yerel atölyeler lahit yapımında mermer, yerel kireçtaşı, volkanik kayalık, Prokonnesos (Marmara Adası) mermeri kullanmıştır⁷⁶⁵.

Pisidia Bölgesi’nde bulunan lahitler, kireçtaşından imal edilmiş; profilli çerçevenin içinde tabula ansata ve kalkan kullanılması bölgenin yerel özelliğidir (Res. 116)⁷⁶⁶. Dokimeion ve Attika’dan ithal edilen lahitlerin bezemelerinin etkilerini, bölgedeki lahitlerin bezemelerinde görmek mümkündür (Res. 117)⁷⁶⁷. Lahit kapaklarındaki uzanmış aslan betimi Pisidia Bölgesi’nde oldukça sık kullanılmış; Kibyatis, Lykaonia, Isauria ve Kilikia’da da kullanılması dikkat çekicidir⁷⁶⁸. Hellenistik Dönem’de üreilmeye başlayan yerel ostotheke’nin bezemeleri silah betimleridir⁷⁶⁹ ve bu bezeme unsurları Roma İmparatorluk Dönemi’nde üretilen lahitlerde de görülmektedir⁷⁷⁰.

⁷⁶² Sümer Atasoy, “The Kocakızlar Tumulus in Eskişehir Turkey”, *AJA* 78, 1974, s. 255-263.; Koch-Sichtermann, 1982: s.481, 531.; Koch, 2001: s. 215.; Turak, 2011: s. 22.

⁷⁶³ Koch-Sichtermann, 1982: s. 500-502, 503-507, Taf. 484-486, 487-493.; Koch, 2001: s. 166-171.; Koch, 2010: s. 4.

⁷⁶⁴ Koch, 2001: s. 215.

⁷⁶⁵ Koch, 2010: s. 18-19.

⁷⁶⁶ Koch-Sichtermann, 1982: s. 533-535.; Koch, 2010: s. 26.

⁷⁶⁷ Koch, 2001: s. 259-260.; Koch, 2010: s. 26.

⁷⁶⁸ Koch, 2010: s. 26.

⁷⁶⁹ Fleischer, 1978: s. 41-vdd, Taf. 9-17.; Koch-Sichtermann, 1982: s. 544.; Koch, 2001: s. 260.

⁷⁷⁰ Koch-Sichtermann, 1982: s. 544-vdd, Abb. 526.; Çelgin, 1990: s. 206-254.

MS 249-252/253 yıllarında Sasanilerin, MS 253-267 yıllarında ise Gotların saldırıları karşısında Asia Minor'de bulunan lahit üretim merkezleri MS 250-260 yıllarında durmuştur⁷⁷¹.

3.3.Stel

Stel (στήλη), dik duran, dörtgen işaret, üzerindeki bezeme unsurları ya da yazıtlarla tanımlanabilen ve belirli bir amaç için dikilen simgedir⁷⁷². Antik Dönem'de steller farklı amaçlar için kullanılmış; adak (dedicationes), büyü ve lanetleme (tabellae defixionum), katalog ve liste (catalogi), mektup (epistulae), mezar (tituli sepulcrales), onurlandırma (tituli honorarii), sınır (termini), spor müsabakaları (tituli agonistici), yapı (tituli aedificiorum) ve yasa (decrata, decretum, psephisma) stelleri bulunmaktadır⁷⁷³.

Antik Dönem'de, yerel taşlardan veyahut mermerden imal edilen, değişik formlarda ve bezeme unsurlarına sahip steller, mezarların ve mezar yönünün belirlenmesi için kullanılır; stel yazıtlarından ölen kişinin ismi, sosyal statüsü ve stelin kimin tarafından diktirildiği de öğrenilmektedir⁷⁷⁴.

Yapılan araştırmalarda mezar stelleri üzerinde bezeme unsuru olarak rozet, kapı, büst, insan figürleri kullanılmıştır. Konu gereği kapı betimli mezar stelleri üzerinde durulacağından, kapı betiminin tanımından ve kökeninden bahsetmeyi uygun bulduk.

Kapı betimli mezar stelleri, ön yüzlerinde dört ya da altı bölüme ayrılmış, bir veya daha fazla dikdörtgen biçimli taş plakalardır (Res. 118). Kapı betimli stellerin arka yüzleri işlenmeden bırakılırken, ön yüzleri ve kenarları işlenmiştir; tek kapı betimi bulunan stellerin, üst kısmı ve kaidesi dışa çıkıntılı olmakla birlikte, bazı stellerde üst alan ve kaide bulunmamaktadır. Kapı betimlerinin bölümlerinde, ölen kişiye ait bezemeler ve bitkisel motifler işlenmiş; geç dönem kapı betimlerinde ise kapı bölümlere ayrılmaksızın ayakta duran figürler betimlenmiştir. Kapı betimli mezar stelleri, üçgen

⁷⁷¹ Koch, 2010: s. 5-6, dn. 18-26.

⁷⁷² K. Friis Johansen, *The Attic Grave Reliefs of the Classical*, Ejnar Munksgaard, Copenhagen, 1951, s. 68.; Ömer Can Yıldırım, *Çanakkale Müzesi'ndeki Antik Çağ Stelleri*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Klasik Arkeoloji Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2014, s. 8.; Çağatay Çelik, "Kuzeybatı Pisidia Bölgesi (Seleukeia, Apollonia, Tymandos ve Konana) Alınlıklı Mezar Stelleri", *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Aralık 2017, Sayı 42*, Isparta, 2017, s. 46.

⁷⁷³ Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Hasan Malay, *Epigrafi*, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir, 1987, s. 16-25.

⁷⁷⁴ Yıldırım, 2014: s. 11.; Çelik, 2017: s. 46.

alınlıklı ya da kemerli imal edilmiş ve alınlık içine büstler, hayvan ya da semboller bezeme unsuru olarak kullanılmıştır⁷⁷⁵. Mezar stellerinin yoğun olarak kullanıldıkları dönemlerde özel olarak verilmiş herhangi bir isim olduğu düşünülmemekte; Galatia’da bulunan stele göre, bazen alınlığa sahip kapı, sadece kapı betimi bulunan mezar stelinde θύρα (kapı) olarak isimlendirildiği de düşünülmektedir⁷⁷⁶. Mezar stellerinin yazıtlı olmasından dolayı, anıt olabileceği düşünülmekte; mezarın üzerinde ya da önünde olabileceği gibi, herhangi bir mezarla bağlantısı olmaksızın hatırlama ya da adak steli olarak nekropolis alanlarına veyahut kent için yerleştirilmiş olabileceğine dair bir sav da bulunmaktadır⁷⁷⁷.

Lemnos Adası’nda ve MÖ 8.-7. yüzyıla tarihlendirilen kapı betimli mezar steli en erken örnek olarak verilmektedir⁷⁷⁸. Phrygia’da kapı betimli mezar stelleri, İkiztepe ve Karaburun Tümülüsleri’nde karşımıza çıkmakta ve MÖ 6. yüzyılın sonu MÖ 5. yüzyılın başına tarihlenilmektedir (Res. 119)⁷⁷⁹. Kapı betimli mezar stelleri, yürüme zeminine doğrudan yerleştirilebileceği gibi kaide üzerine de yerleştirilmiş; steller mezar yapısının önüne ya da yanına harç ile sabitlenebileceği gibi kenetlerle de sabitlenebilirdi ve büyük bir olasılıkla yivler içine yerleştirilip kenetlerle sabitlenmektedir⁷⁸⁰.

Ev mimarisini yansıtan mezar geleneği, ‘ölen kişinin yaşamına devam ettiği evi’ olarak kabul edilmiş ve bu nedenden ötürü de mezar yapılarını inşa etme geleneği, Bizans Dönemi’ne kadar sürdürülmüştür⁷⁸¹. MÖ 8. yüzyılın son çeyreğine tarihlenen Phryg Tümülüsleri ve erken örnekleri ile MÖ 6. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen Phryg kaya mezarları bu geleneği devam ettirmişler; tümülüslerin mezar odaları, ahşap

⁷⁷⁵ Waelkens, 1986: s. 1.; Hüseyin Yaman, *Amorium Antik Kenti Mezar Stelleri*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale, 2006, s. 43-44.

⁷⁷⁶ William M. Calder, “Corpus Inscriptionum Neo-Phrygiarum”, *JHS XXXI*, 1911, s. 178.; Ramsay, 1895-1897: s. 99-100.; Waelkens, 1986: s. 1.

⁷⁷⁷ Waelkens, 1986: s. 1, 7.; Yaman, 2006: s. 45.

⁷⁷⁸ Christopher H. Roosevelt, “Symbolic Door Stelae and Graveside Monuments in Western Anatolia” *AJA*, vol. 110, 2006, s. 71, dn. 27.

⁷⁷⁹ Burhan Tezcan, “İkiztepe Kazısı”, *TTKong VIII/1*, Ankara, 1976, s.394.; Machteld J. Mellink, “The Symbolic Doorway of the Tumulus at Karaburun, Elmalı”, *TTKong VIII/1*, Ankara, 1976, s. 383.; Waelkens, 1986: s. 4, 37, No. 9, Abb. 1.; Gürçan Polat, “Bir Anadolu-Akhaemenid Dönemi Ölü Kültü Geleneği: Tümülüs Önünde Steller ve Seremoni Alanları”, ed. S. Durugönül, M. Durukan, G. Brands, D. Kaplan, *OLBA XI*, Mersin Üniversitesi Yaymevi, Mersin, 2005, s. 4-15, Fig. 10-11.; Roosevelt, 2006: s. 72, No. 10, Fig. 12-13.

⁷⁸⁰ Waelkens, 1986: s. 4-10.; Yaman, 2006: s. 46-47.

⁷⁸¹ Waelkens, 1980a, s. 3-12.; Marc Waelkens, “The Doorstones of Phrygia”, *Yayla, Third Report of the Northern Society for Anatolian Archaeology*, Newcastle, 1980b, s. 12-16.; Waelken, 1986: s. 17-31.

ev mimarisine öykünmüştür⁷⁸². Lahit ve ostotheeklerde ‘ölen kişinin evi’ olma düşüncesini Roma Dönemi’nde devam ettirdiğinden dolayı, bunların yüzeğinde betimlenen kapılar, mezarların ana kapısı olmasının düşüncesinin ürünüdür⁷⁸³. Roma İmparatorluk Dönemi’nde kapı betimli mezar stelleri, Phryg kaya mezarlarının devamı olmuş; yaşamla ölüm arasındaki bağı kuran kapı betimli mezar stelleri, ölen kişinin yaşadığı yer olarak görülmüştür⁷⁸⁴. Kapı betimli mezar stellerinin, form ve içerik olarak Phrygia mezar geleneğinden geldiğini; ölen kişinin evi olduğu görüşü bulunmaktadır⁷⁸⁵.

Kapı betimli mezar stelleri, Phrygia, Phryg halkının yaşadığı Galatia’nın bir kısmı, Bithynia, Lydia, Mysia ve Pisidia Bölgeleri’nin Phrygia’ya sınır olan yerlerinde görülmektedir⁷⁸⁶. Hellenistik Dönem etkilerinin görüldüğü kentlerde kapı betimli mezar stelleri, ya az kullanılmış ya da hiç kullanılmamıştır. Phrygia Bölgesi’ne komşu olan bölgelerde görülmesinin sebebi ise etnik bağlar ya da kültürel ilişkiler olmalıdır. Lykia, Paphlagonia, Pontus, Troia gibi bölgelerde de kapı mezar stellerinin görülme nedeni de kültürel etkileşim ve muhtemelen Phrygia’dan göç eden yerli halk olmalıdır⁷⁸⁷.

MÖ 6. yüzyıldan itibaren kullanılmaya başlanan kapı betimli mezar stelleri, MS 5. yüzyılın başlarına kadar da kullanılmaya devam etmiştir⁷⁸⁸. Büyük İskender’in ölümüyle birlikte Asia Minor, Diadokhlar Dönemi’ne girmiş ve MS 1. yüzyıldan itibaren de siyasi düzeni yerine oturduğundan, halkın ekonomik seviyesi MS 2. yüzyılda artmıştır. Lahit üretiminde olduğu gibi mezar stellerinin de üretiminde bir artış gözlemlenmiş fakat MS 3. yüzyıldan itibaren hayali kapı betimli mezar stellerinin kullanımı geriye düşmüştür. MS 3. yüzyılın ortalarında üretimi duran mezar stellerinin, MS 4. yüzyılda ise ekonomik krizle birlikte kullanımları tamamen azalmıştır⁷⁸⁹.

Kapı betimli mezar stellerinde kullanılan bezeme unsurları, imal edildikleri atölyelere, ustaların üslubuna ve bölgenin yerel özelliklerine göre değişiklik göstermektedir. Kapının içindeki bölümlere, kapının iki yanına ve alınlığına bezemeler

⁷⁸² William M. Ramsay, “A Study of Phrygian Art (Part II)”, *JHS*, vol. X, 1889, s. 153.; Haspels, 1971: s. 101-112.; Yaman, 2006: s. 48.

⁷⁸³ Marc Waelkens, *Dokimeion: Die Werkstatt der Repräsentativen Kleinasiatischen Sarkophage, Chronologie und Typologie Ihrer Produktion*, Berlin, 1982b, s. 109-123.; Waelkens, 1986: s. 30-31.;

⁷⁸⁴ Ramsay, 1895-1897: s. 100.; Waelkens, 1986: s. 17-18.; Yaman, 2006: s. 48-49.

⁷⁸⁵ Waelkens, 1986: s. 18.; Yaman, 2006: s. 48-49.

⁷⁸⁶ Waelkens, 1986: s. 14.; Yaman, 2006: s. 49.

⁷⁸⁷ Waelkens, 1986: s. 14.; Yaman, 2006: s. 49.

⁷⁸⁸ Waelkens, 1986: s. 15.

⁷⁸⁹ Waelkens, 1986: s. 16.; Yaman, 2006: s. 60.

işlenmiş; bezeme unsurları ise günlük yaşamda kullanılan aletler, bitkisel motifler, hayvanlar, büstler, insan figürleri olarak açıklanabilmektedir⁷⁹⁰. Steller üzerine kapı tokmağı, geisipodes, yumuta-ok silmesi, kymation, anthemion (lotus-palmet) gibi mimari ornamentleri de bezeme unsuru olarak görmek mümkündür⁷⁹¹.

M. Waelkens, hayali kapı betimli mezar stellerinin tipolojisini çıkarmış⁷⁹² fakat biz burada Pisidia Bölgesi'nde görülen stelleri ve bezemeleri üzerinde durmayı uygun gördük.

Pisidia Bölgesi'nin kuzey kesimleri geçiş alanı olduğundan, diğer kültürlerle etkileşimi yoğun bir şekilde olmuştur. Pisidia Bölgesi'nin kuzeybatısındaki kaya mezarlarına Phrygia etkileri, MÖ 6. yüzyıl ortalarından itibaren de Perslerin Anadolu'daki sanatsal etkileri bölgede kendini hissettirmiştir⁷⁹³.

Alınlıklı mezar stelleri Arkaik Dönem'den itibaren karşılaşılmış; Kıta Yunanistan ve Asia Minor'un birçok yerleşimde de görülmekte, Asia Minor'de özellikle Hellenistik Dönem'de alınlıklı mezar steli çok sık kullanılmıştır⁷⁹⁴. Roma İmparatorluk Dönemi boyunca Asia Minor'un farklı yerleşim alanlarında bu stellerin kullanımları devam etmiş, Pisidia Bölgesi'nde ise Adada, Apollonia, Anthiokheia, Kibyra, Konana, Neapolis, Seleukeia, Tymandos ve Tymbriada kentlerinde karşımıza çıkmaktadır⁷⁹⁵.

Roma İmparatorluk Dönemi'nde Pisidia Bölgesi'nin kuzeybatısında görülen alınlıklı mezar stelleri, üst kısımda alınlık, orta kısımda stelin kendisi ve yürüme zeminine

⁷⁹⁰ Yaman, 2006: s. 59.

⁷⁹¹ Waelkens, 1986: s. 11-12.; Yaman, 2006: s. 59-60.

⁷⁹² Mezar stellerinin daha ayrıntılı tipolojisi için bkz. Waelkens, 1986.

⁷⁹³ Hürmüzlü, 2007a: s. 1-22.; Fikret Özcan, "Isparta Müzesi'ndeki Yerel Stilde Bazı Roma Dönemi Mezar Stelleri", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi Ağustos 2014, Sayı 32*, Isparta, 2014, s. 143-144.

⁷⁹⁴ Gerhard Neumann, *Probleme des Griechischen Weihreliefs*, ed. Ulrich Hausmann-Klaus Schwager, Verlag Ernst Wasmuth, Tübingen, 1979, s. 31.; Murat Çekilmez, *Tire Müzesi'nden Hellenistik ve Roma Dönemi Mezar Stelleri*, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın, 2008, s. 28.; Çelik, 2017: s. 46.

⁷⁹⁵ W. H. Buckler-vdd, *MAMA vol. IV, Monuments and Documents from Eastern Asia and Western Galatia*, The Manchester University Press, Manchester, 1933, s. 45-94.; Thomas Corsten, "Kibyra 1995", *XIV. AST, Cilt I*, Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, Ankara, 1997, s. 71.; Mehmet Özsait-Hamdi Şahin, "1996 Yılı Isparta ve Çevresi Yüzeysel Arştırmaları", *XV. AST, Cilt II*, Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, Ankara, 1998, s. 121-142.; Mehmet Özsait, "2007 Yılı Burdur, Isparta ve Antalya İlleri Yüzeysel Arştırmaları", *XXVI. AST, Cilt II*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2008, s. 357-372.; Mehmet Özsait-vdd., "Timbriada et Tynada (Pisidie)", *ADALYA-XII*, İstanbul, 2009, s. 197-221.; Pınar Özlem Aytaçlar, "Some Unpublished Inscriptions in The Isparta Museum", *ADALYA-XIII*, İstanbul, 2010, s. 223-243.; Paul A. Iversen, "Inscriptions from Pisidian Konane (Conana) and The Surrounding Area", *EpigrAnat-45*, 2012, s. 103-152.; Asuman Coşkun-Abuagla, "The Cult of Meter Theon in Pisidian Conana", *Gephyra-10*, 2013, s. 132-134.; Çelik, 2017: s. 46-47.

yerleştiği kısım olan alt kısım olarak üç ana bölüme ayrılmaktadır. Alınlık, üçgen şeklinde ve her iki köşesinde akroterler bulunmakta; alınlığın ortasında rozet, disk ya da figürler bezeme unsuru olarak işlenmiştir. Alınlıkta yer alan disk motifinin kalkan motifi mi olduğu yoksa bir omphalos mu olduğunu söylemek henüz kesinlik kazanmamıştır. Stelin orta kısmında her iki yanınında sütun ya da pilaster ile sınırlandırılan alan bulunmakta; bu sütun ya da pilasterler alınlığı taşıyor izlenimi vermektedir. Sütun ya da pilaster ile sınırlandırılmış alanda bezeme unsuru olarak girland, üzüm salkımı, yazıt ya da insan figürleri kullanılmıştır. Yürüme zeminine yerleştirilen ve kaide olarak düşünebileceğimiz kısım ise ayrıntılı olarak işlenmeden bırakılmıştır⁷⁹⁶.

Roma İmparatorluk Dönemi'nde bölgenin kuzeybatısında görülen alınlıklı mezar stelleri, girland motifli mezar stelleri (Res. 120)⁷⁹⁷, figürlü mezar stelleri (Res. 121, Res. 122)⁷⁹⁸, yazıtlı-bezemesiz mezar stelleri (Res. 123)⁷⁹⁹, kalkan motifli mezar stelleri (Res. 124, Res. 125)⁸⁰⁰ biçimsel olarak ayrılmaktadır⁸⁰¹.

Seleukeia antik kentinde bulunan mezar stellerinde bezeme unsuru olarak kalkan motifleri kullanılmış; betimlenen kalkanın arkasında gladius (kılıç) ve bağlama kayışı asılı izlenimi vermekteyken (bkz. Res. 124) diğer stelde betimlenen kalkan motifini bir çelenk çevrelemektedir (bkz. res. 125). Mezar stellerine betimlenen bu kalkanlardan biri umbo kalkan tipine benzerlik gösterirken, diğer kalkan ise Pisidia tipi kalkan ya da Makedon kalkanı tipine benzerlik göstermektedir⁸⁰².

Pisidia Bölgesi'nin kuzeybatısında görülen alınlıklı mezar stelleri üzerinde betimlenen figürler, büst şeklinde ya da vücudun tamamı tasvir edilerek işlenmiştir. Büst şeklinde tasvir edilen bezemeler Apollonia, Konana ve Seleukeia antik kentlerinde görülmekte; Apollonia antik kentinde bulunan mezar stelinde kadın büstü betimlenmiş (bkz. Res. 122) ve büstün yerleştiriliş biçimi Seleukeia antik kentinde bulunan stel (Res.

⁷⁹⁶ Çelik, 2017: s. 48.

⁷⁹⁷ Aytaçlar, 2010: s. 232-233, Fig. 20.; Iversen, 2012: s. 110-123, Fig. 1, 11, 12, 13, 14, 16, 21, 22, 26, 28.

⁷⁹⁸ Iversen, 2012: s. 114-119, Fig. 9, 20.; Coşkun-Abuagla, 2013: s. 345-348, Kat. No. T10-11.

⁷⁹⁹ Aytaçlar, 2010: s. 230, Fig. 14.; Iversen, 2012: s. 111, 134, Fig. 4, 38.

⁸⁰⁰ Elizabeth Kosmetatou-Marc Waelkens, "The 'Macedonian' Shields of Sagalassos", ed. M. Waelkens-J. Poblema, *Sagalassos IV, Report on The Survey and Excavation Campaigns of 1994 and 1995*, *Acta Archaeologica Lovaniensia Monographiae* 9, Leuven University Press, Leuven, 1997, s. 277-291.

⁸⁰¹ Çelik, 2017: s. 49-53.

⁸⁰² Kosmetatou-Waelkens, 1997: s. 277-291.; Çelik, 2017: s. 51.

126) ile benzerlik göstermektedir. Konana antik kentinde bulunan mezar stelinde ise büst ve girland birlikte betimlenmiştir (Res. 127)⁸⁰³. Büst figürlü mezar stelleri Roma İmparatorluk Dönemi boyunca, eyaletlerde, Asia Minor'de, Suriye ve Thracia Bölgesinde yoğun olarak mezar geleneğinde ölen kişiyi ve mezarını belirtmek için kullanılmıştır. Bu tarz stellerin örneklerine, MS 3. yüzyılda Phrygia'da, MS 2. yüzyılın ikinci yarısında Kilikia'da, MS 3. yüzyıla kadar da Thracia'da rastlanılmaktadır⁸⁰⁴. Vücudun tamamının betimlendiği mezar stelleri ise Konana ve Tymandos antik kentlerinde görülürken; figürler tekil, kadın, erkek ya da aile olarak betimlenmektedir⁸⁰⁵. Konana antik kentide görülen iki mezar stelinde, figürlerin cephesel duruşları, verilmiş biçimleri, işlenişleri ve işçilikleri stilistik açıdan birbirlerine benzemektedir (Res. 128, Res. 129). Mezar stellerindeki postament üzerinde betimlenen figürlerin cephesel duruşları, ölen kişiyi onurlandırmak amacıyla işlenmiş ve Hellenistik Dönem'in özelliği olmuştur⁸⁰⁶. Steller üzerine betimlenen erkek figürlerin khiton kadın figürlerin ise khimation giymeleri sosyal statünün göstergesi olduğundan sürekli bu kıyafetlerle betimlenmişler; fakat tarihlendirmede dikkat edilen husus bu betimlenen kıyafetlerin kıvrımları ve stellerin imal edilirken mimari unsurlarının işlenmesi olmuştur. Bu nedenle steller MS 2. – 3. yüzyıla verilmiş, F. Özcan ise Antoninler Dönemi ya da Severuslar Dönemi'ne (MS 160-220) tarihlendirmenin uygun olacağını belirtmiştir⁸⁰⁷.

Girland motifli mezar stelleri ise MS 2. yüzyılın ortalarından MS 3. yüzyılın ilk çeyreğine tarihlendirilmiş; yerel kireçtaşı ya da kalkerden imal edildikleri için girland motiflerinde özentsiz işçilik görülmekte ve günümüze kadar gelen yıpranmadan dolayı da bezemelerin detaylarının kaybolmasına yol açmıştır. Bu stellerin Orta Antoninler, Geç Antoninler ve Severuslar Dönemi'ne tarihlendirildiği görülmekte; en erkene

⁸⁰³ Çelik, 2017: s. 52-53.

⁸⁰⁴ Şehrazat Karagöz, *Anadolu'dan Mezar Stelleri, Arkaik-Greko Pers-Hellenistik-Roma Bizans Çağları*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1984, s. 10, 14-15, Res. 25.; Anja Slawisch, *Die Grabsteine der römischen Provinz Thracia. Aufnahme, Verarbeitung und Weitergabe überregionaler Ausdrucksmittel am Beispiel einer Binnenprovinz zwischen Ost und West, Schriften des Zentrums für Archäologie und Kulturgeschichte des Schwarzmeerraumes, Band 9*, Verlag Beier und Beran, Langenweißbach, 2007, Kat. Paum 2.; Ahmet Mörel, "Dağlık Kilikia Bölgesi'nde (Olba Territoriumu) Özköy Antik Yerleşimi: Tarımsal Organizasyon ve Yerleşim Düzenlemesi", *Arkeoloji'de Bölgesel Çalışmalar Sempozyum Bildirileri, YAS 4*, 2014, s. 152-153, Fig. 6.; Çelik, 2017: s. 53.

⁸⁰⁵ Iversen, 2012: s. 114, 119, Fig. 9, 20.

⁸⁰⁶ Özcan, 2014: s. 144-146, dn. 9.; Çelik, 2017: s. 52.

⁸⁰⁷ Özcan, 2014: s. 144-145.; Çelik, 2017: s. 52.

tarihlenen steller MS 140-160 yıllarına, en geç döneme tarihlenen steller ise MS 200-230 yıllarına verilmektedir⁸⁰⁸.

Pisidia Bölgesi'nde yer alan Senitli Yaylası'nda yapılan araştırmalar sırasında, adına herhangi bir kaynakta rastlanılmayan antik bir yerleşim bulunmuş ve bu yerleşimin mimari yapı kalıntıları, seramik parçaları, nezar stelleri ve yazıtları buranın Hellenistik Dönem'den Geç Antik Dönem'e kadar iskan edildiğini göstermektedir (Har. 10)⁸⁰⁹.

Senitli Yaylası'nda, Pisidia-Aksu veya Sofular tipi mezar steli; Phrygia'da ve Pisidia'nın batısında görülen, üstü alınlık gibi üçgen biten mezar stelleri; sütun şeklindeki yuvarlak gövdeli mezar stelleri form olarak üç tipe ayrılmış, mermer ya da gri kalkerden imal edilmişlerdir⁸¹⁰.

Pisidia-Aksu veya Sofular stelleri, Pisidia tipi stellerdir; çok aşınmış ve parçalanmış olmalarına rağmen, formları ve konuları bize bilgi vermektedir. M. Özsait, Senitli Yaylası'nda yaptığı araştırmalar sonucunda, Senitli stellerini üçgen alınlıklı, kemerli ve hangi gruba dahil olduğu belli olmayan steller olarak üç gruba ayırmıştır. Bu gruptaki steller, kaide kısımandan yukarıya doğru daralarak yükselmekte; yanları dar bırakılırken, arka yüzleri işlenmemiş ve bombeli bırakılmıştır (Res. 130). Düz ya da dışbukey silmelerle, alınlıktan stel gövdesine geçiş sağlanırken; bazı stellerde görülen kemer, stel gövdesini sınırlandıran sütun ya da payelerle taşınıyor izlenimi vermektedir. Kemerli ya da alınlıklı mezar stellerinde orta ve yan akroterler stilize edilmiş palmetlerle bezenmiştir. Mezar stellerinin ön yüzünde, postament üzerinde, yüksek kabartma olarak tek, iki veya aile figürleri işlenmiş; erkek figürler kısa tunik veya khimation giyerken, kadın figürler ise başları kapalı, khiton veya khimation giyer ve oturur şekilde betimlenmişlerdir. Figürler, ayakta ve oturur şekilde pedestal üzerinde betimlenirken; günlük hayat ya da pitoresk konular tasvir edilmiş; stellerin alınlık kısımlarında büst,

⁸⁰⁸ Aytaçlar, 2010: s. 232-233, Fig. 20.; Çelik, 2017: s. 53, dn. 4, 5.

⁸⁰⁹ Mehmet Özsait-vdd., "Senitli Stelleri", ed. İ. Delemen, S. Çokay-Kepçe, A. Özdzibay, Ö. Turak, *Prof. Dr. Haluk Abbasoğlu'na 65 Yaş Armağanı, Euergetes, Festschrift für Prof. Dr. Haluk Abbasoğlu zum 65. Geburtstag, II. Cilt*, Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, Antalya, 2008, s. 923.

⁸¹⁰ Aksu-Sofular tipi mezar stelleri için daha ayrıntılı bilgi almak için bkz. Claude Brixhe-Elsa Gibson, "Monuments from Pisidia in The Rahmi Koç Collection", *Kadmos*, vol. 21-2, 1982, s. 130-169.; Özsait-vdd., 2008: s. 924-925, 929.

kartal, keçi, rozet, triskeles (Res. 131) betimlenirken; insan figürleri yüksek kabartma olarak işlenirken, akroterler alçak kabartma ve stilize edilerek verilmiştir⁸¹¹.

Senitli Yaylası'nda görülen mezar stellerinin ikinci grubunu ise Phrygia'da ve Pisidia'nun batısında görülen, üstü alınlık gibi üçgen biten dikdörtgen formlu mezar stelleri oluşturmaktadır⁸¹². Stelin üstünde bir girinti yapacak şekilde yükselmesi ve stelin ortasında üçgen oluşturması için yanları yüzleri işlenmiştir. Stel gövdesiyle bir devam eden bu kısım alınlıkla özdeşleşmiş gibi durmaktadır. Bu gruptaki stellerinde arka yüzleri bombeli; ön yüzlerinde ise bezeme unsuru olarak insan figürü ya da portre veyahut bir motif yüksek kabartma olarak betimlenmiştir (Res. 132)⁸¹³.

Senitli Yaylası'ndaki üçüncü tip steller ise sütun şeklinde yuvarlak mezar stelleridir. Kaletepe olarak adlandırılan tepenin batı yamacında yoğun bir şekilde mimari yapı kalıntıları ve stel parçaları mevcuttur. Stellerin çoğunun parçalanmış olmasından dolayı bu gruba giren stellerin mimari yapı parçası, sütun biçiminde sunak ya da stel olabileceği yönünde görüş bulunmaktadır⁸¹⁴. Bezeme unsuru olarak kartal, triskeles, kalkan ve çelenk kullanıldığı görülmektedir (bkz. Res. 131). Steller ve mezar anıtlarında bezeme unsuru olarak kanatları açık ya da duran kartal kullanılması, Zeus'un atribüsü olması nedeniyle ölen kişilerin ruhlarını korunduğu düşüncesi olmalıdır⁸¹⁵. Pisidia, Pamphylia ve Lykia Bölgeleri kültürel bakımdan birbirlerini etkilemiş ve bir Lykia geleneği olan triskeles motifi bu bölgelerde de görülmeye başlamış; kalkan üstünde, çelenk ortasında betimlenmeye başlamıştır (Res. 133)⁸¹⁶. Triskeles motifi, Tynada kentinde bulunan exedrada kalkan veya madalyon üzerine betimlenmiş, Adada kendinde

⁸¹¹ Claude Brixhe-vdd., "Nouveaux Monuments de Pisidie", *Kadmos*, vol. 26, 1987, s. 122-170.; Özsait-Şahin, 1998: s. 121-142, Res. 21, No. 3.; Özsait-vdd., 2008: s. 924-928, Res. 28, 29, 30, 35.; Claude Brixhe-Mehmet Özsait, "Nouvelles Inscriptions Pisidiennes et Grécques de Timbriada in Pisida", *Kadmos*, vol. 40-2, 2001, s. 155-176.

⁸¹² Brixhe-vdd., 1987: Pl. I-V, XII No. 23, Pl. XVIII No. 38, Pl. XIX No. 39.; Özsait-vdd., 2008: s. 925, dn. 9.

⁸¹³ Özsait-vdd., 2008: s. 925, 928-929.

⁸¹⁴ Özsait-vdd., 2008: s. 929.

⁸¹⁵ Brixhe-vdd, 1987: Pl. XV No. 32, Pl. XVI No. 33, Pl. XVI No. 33, 36, Pl. XVII No. 30.; Brixhe-Gibson, 2001: Pl. II No 3, Fig. 2 No. 3, Fig. 3 No. 11, Fig. 4 No. 15-17, Fig. 5 No. 21, 23.; Özsait-vdd., 2008: s. 929.

⁸¹⁶ Brixhe-vdd, 1987: Pl. XV No. 31.; Özsait-Şahin, 1998: s. 127.; Brixhe-Gibson, 2001: Fig. 2 No. 5, Fig. 3 No. 8, 10, Fig. 4 No. 14, Pl. III No. 8, Pl. VI No. 10.; Oğuz Koçyiğit, "Beyşehir Gölü Kıyılarında Tespit Edilen Mezar Stelleri", *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, Sayı 147, Eylül-Aralık 2014, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2014, s. 3.

dini bir yapı üzerinde görülmekte; mezar yapılarında, stellerde ve kent sikkelerinin arka yüzlerinde kullanılmıştır⁸¹⁷.

Senitli Yaylası'nda bulunan steller arasında iyi işçilik gösterenleri olduğu gibi yerel üslupla üretilen steller de bulunmakta; stellerdeki bu farklılıklar, üreten ustanın üslubunu veyahut atölye çokluğunu göstermektedir. Gri kalker taşından imal edilen steller bölgedeki atölyelerde üretilirken, beyaz mermerden üretilen ise muhtemelen ithal edildiğine dair bir düşünce bulunmaktadır. Steller üzerindeki kabartmalar ve yazıtlarındaki yazı karakterleri tarihlendirme açısından bize yardımcı olmakta, MS 2. yüzyıl ile MS 3. yüzyıl arasına verilmektedir⁸¹⁸.

Roma Dönemi'nde imal edilen mezar stellerinin daha sonraki dönemlerde, devşirme malzeme olarak mimari yapılarda kullanıldığı görmekteyiz. Buna örnek olarak Kubad Abad Sarayı'nın, Küçük Saray duvarlarında, Pisidia tipi steller kullanılmıştır⁸¹⁹. Devşirme malzeme olarak kullanılan bu stellerin bezeme unsurları, insan figürleri, triskeles, kartal, kalkan, kılıçtır⁸²⁰. İnsan figürlü mezar stellerindeki betimlemelerde, kadın figürlerin kollarını dirsekten kırarak göğüs üzerine yerleştirmeleri, khimationlarının ayakucunda kalması, erkek figürlerin khitonlarının dizlerine kadar inmesi, figürlerin sade ve zayıf bir işçilikle betimlenmeleri, Phryiga, Pisidia, Isauria ve Lykaonia'da karşımıza çıkan mezar stellerinin özelliklerindedir⁸²¹. Aile bireylerinin betimlendiği mezar stelinde, kadın figürün başı örtülü, erkek figürün ise elleri göğüs hizasına gelecek şekilde birleştirilerek betimlenmiş; figürlerin ayakta betimlenmesi MS 3. yüzyılın başlarından itibaren başlamakta ve bu etki Pisidia Bölgesi'nde bulunan stellerde de görülmektedir (Res. 134)⁸²². Bu tip mezar stellerinin MS 4. yüzyılla birlikte Hristiyan halk için kullanıldığından, dinsel bir değişimin izlerinden de söz etmek mümkündür⁸²³. Kalkan ve kılıç betimli mezar stelleri ise form ve biçimsellik açısından

⁸¹⁷ von Aulock, 1977: s. 20-22, Kat. No. 25-36, Taf. 1, 25.; von Aulock, 1979: s. 28-32, 40-42, 45, Kat. No. 399-402, 1750-1753, Taf. 10, 399, Taf. 36, 1750, 1752, 1753.; Özsait-Şahin, 1998: s. 127, 135, Res. 8.; Özsait-vdd, 2008: s. 929, dn. 25.; bkz. dn. 816.; Koçyiğit, 2014: s. 3.

⁸¹⁸ Özsait,vdd., 2008: s. 929.

⁸¹⁹ Koçyiğit, 2014: s. 1-2.

⁸²⁰ Koçyiğit, 2014: s. 2-7.

⁸²¹ W. M. Calder, *Monumenta Asiae Minoris Antiqua, vol. I*, The Manchester University Press, Manchester, 1928, s. 51, Fig. 92.; MAMA IV, Pl. 64, 317.; Özsait-Şahin, 1998: s. 125-127, Res. 9, 11, 12.; Koçyiğit, 2014: s. 2-3.

⁸²² Koçyiğit, 2014: s. 4.

⁸²³ Thomas Drew-Bear, Thomas Lochmann, "Grabreliefs aus Amorion, Orkistos und der Antiken Siedlung von Bağlıca Zeugen Verlorengegangener Grabbauten", ed. Hasan Malay, *Arkeoloji Dergisi-IV*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir, 1996, s. 120-121.; Koçyiğit, 2014: s. 4.

birbirlerine benzemekte ve aynı atölyede imal edildikleri düşünülmektedir (Res. 135). G. Koch, kalkan ve kılıç betimlerinin, Hellenistik Dönem'den beri ostohekler üzerinde bezeme unsur olarak kullanıldığını belirtirken; kalkan ve kılıç bezemesinin MS 1. yüzyıldan itibaren Pisidia, Phrygia, Kilikia ve Isauria Bölgeleri'nde bezeme unsuru olarak kullanıldığını belirten araştırmacılar bulunmaktadır⁸²⁴. Kalkan ve kılıç betimli mezar stellerinin yerel üslupla imal edildiği görülürken; stellerin bezeme unsurları, stil özellikleri ve yazıtlarından MS 2. – 3. yüzyıla tarihlendirilmektedir⁸²⁵.

⁸²⁴ Stephen Mitchell-İlhan Güceren, “1993 Yılı Pisidia Yüzey Araştırmaları”, *XII. AST, Cilt I*, Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, Ankara, 1995, s. 500, Res. 3.; Mitchell, 1997: s. 53, Res. 7.; Özsait-Şahin, 1998: s. 125-126, Res. 10.; Koch, 2001: s. 225.; Köse, 2005: s. 49-vdd., G. H. R. Horsley, *The Greek and Latin Inscriptions in the Burdur Archaeological Museum*, British Institute of Archaeology at Ankara, London, 2007, s. 146-147, No. 156, 234, 256.; Koçyiğit, 2014: s. 6, Res. 7, 8, 9, 10.

⁸²⁵ Koçyiğit, 2014: s. 7, 12.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

PISIDIA OSTOTHEK ve LAHİTLERİ ÜZERİNDE KARŞILAŞILAN SİLAH BETİMLERİ

Hellen dünyasında ordu yapısı, Erken Bronz Çağı'nın sonlarında, kuzeyden gelen kavimler Kıta Yunanistan'a gelmiş; gelen bu kavimlerdeki askeri birlikler düzensiz birlikler olup, ok-yay, sapan balta, enkhos (uzun ve kalın mızrak) ve kılıcı saldırma amacıyla kullanırken kalkan ve miğferi savunma amaçlı kullanmıştır. MÖ 1600'lü yıllarda ise düzenli bir orduyla birlikte, mızrak, kılıç, ok, savaş arabalarının da kullanıldığını görmekteyiz⁸²⁶. MÖ 13. yüzyılın ortalarında zırh ve dizlik giymeye başlayan birlikler, kısa mızrak ve kılıç kullanmış, ağır kalkanların yerini ise pelta tipi kalkan ve yuvarlak kalkan (apsis) almıştır⁸²⁷. MÖ 650 yılında, hoplitesler, çok daha düzenli hale gelerek savaşlarda başarılar kazanmış ve bu başarıları da kendilerini kentlerde önemli konuma getirmiştir⁸²⁸. Klasik Dönem'de Yunan polis devletleri askeri birliklerini birleştirerek, Pers saldırılarına karşı koymuşlardır. Fakat ileriki zamanlarda Athina ve Sparta'nın güç savaşı bu birlikteliğin dağılmasına neden olmuştur⁸²⁹. MÖ 399 yılından MÖ 359 yılına kadar kuzeydeki barbar kabileler ve güneydeki Illiria ile sıkıntılar yaşayan Makedonia, Amyntas'ın oğlu olan Phillippos II'nin (MÖ 359-336) tahtı ele geçirmesiyle, bu sıkıntılardan kurtulmuş ve güçlü bir devlet konumuna erişmiştir⁸³⁰. Phillippos II, Makedonia ordusunda değişiklikler yaparak, düzenli ordusuna hoplites phalanks sistemini getirmiş, askerlerin saldırı ve savunma gücünü artırmak için büyük kalkanlar (hoplon) yerine daha hafif kalkan (peltai) ve 4 m

⁸²⁶ Nicolas Grguric, *The Mycenaean c. 1650-1100 BC*, Osprey Publishing, New York, 2005, s. 6-7.; Thomas R. Martin, *Eski Yunan: Tarih Öncesinden Hellenistik Çağ'a*, çev. Ü. Hüsrev Yolsal, Say Yayınları, İstanbul, 1996, s. 61-62.; Eren Karakoç, *Pers ve Greklerde Ordu*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2014a, s. 53-54.

⁸²⁷ Jane Chisholm-vdd, *Antik Dünya Ansiklopedisi: Mezopotomya, Mısır, Yunan ve Roma*, çev. Zeynep Tür, Tübitak Yayınları, Ankara, 2012, s. 155-161.

⁸²⁸ İzzet Çıvgın-Remzi Yardımcı, *İlk Çağ Tarihi*, Maya Akademi Yayınları, Ankara, 2007, s. 145.; Chisholm, 2012: s. 176.

⁸²⁹ Klasik Dönem Yunan ordusu hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Nicholas Victor Sekunda-Angus McBride, *The Ancient Greeks*, ed. Martin Windrow, Elite Series 7, Osprey Published, Oxford, 1986.; John W. I. Lee, *A Greek Army on The March: Soldiers and Survival in Xenophon's Anabasis*, Cambridge University Press, Cambridge, 2007.; Karakoç, 2014a: s. 59.

⁸³⁰ Nick Sekunda-Angus McBride, *The Army of Alexander The Great*, ed. Martin Windrow, Men-At-Arms Series 148, Osprey Published, London, 1984, s. 4.; Sultan Deniz Küçüker, *Geç Klasik-Erken Hellenistik Dönem Makedonya Diplomasisi*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih (Eskiçağ Tarihi) Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2007, s. 10.

boyundaki mızraklarla donatmış ve birliklerin zırh giymeleri sayesinde de Yunan hopliteslerinden daha güçlü olmaları amaçlanmıştır⁸³¹. Makedon süvarileri, Phryg tipinde zırh ve miğfer giyerek, savaşlarda öncü kuvvet olmaları sağlanmıştır. Phillippos II'nin ölümünden sonra, Büyük İskender tahtta geçmiş ve Phryg tipi miğferi (Res. 136), kılıç darbelerine karşı daha iyi koruma sağlayan Boeotian tipi miğfer (Res. 137) ile değiştirmiştir⁸³². Roma'nın, Krallık ve Erken Cumhuriyet Dönemleri'nde Roma ordusunun nasıl şekillendiği hakkında çok fazla veri bulunmamaktadır. Roma'nın en erken dönemlerinden MÖ 550 yıllarına kadar 'Roma Ordusu' yoktur ve kabile liderlerinin yönettiği Roma gentlerinden oluşan kabile birlikleri ordu görevini üstlenmişlerdir⁸³³. Erken dönem ordunun savaş teçizatı ise tunç miğfer, zırh, dizlik, yuvarlak tunç kaplı tahta kalkan, kısa kılıç, kama, tunç uçlu mızraktır⁸³⁴. Roma ordusunun erken dönemleri, Yunan ordusunda da görülen hopliteslerden oluşmakta ve phalanks düzeninde hareket etmektedir. Orta Cumhuriyet Dönemi'ne gelindiğinde bu phalanks sisteminin yerine ordunun daha hızlı hareket etmesi açısından manipulus yapıya geçilmiştir⁸³⁵. Bu dönemde legion birlikleri hastae (mızrak), pilumun (cirit), gladius (kısa kılıç), lorica hamata (zincir zırh), kullanmışlardır⁸³⁶. Bu dönemde, MÖ 200 yılına kadar, Roma ordusu kalıcı ve profesyonel askerlerden oluşmamaktadır⁸³⁷. Geç Cumhuriyet Dönemi'nde, legion birliklerinde görülen manipleslerin yerine cohors birlikleri getirilmiş; hastae, pilum ve gladius savaş teçizatlarını kullanmışlar ve teçizatlar Roma Devleti tarafından karşılanmıştır⁸³⁸. Roma İmparatorluk Dönemi'nde askeri birliklerde bazı değişiklikler yapılmış; velites, triarius ve hastatus birlikleri

⁸³¹ Sekunda-McBride, 1984: s. 5.; Eren Karakoç, "Büyük İskender ve Hellenistik Dönem", *Antik Ugarlıklar Tarihi*, 2014b.

⁸³² Sekunda-McBride, 1984: s. 5, Res. s. 26.; Nicholas Sekunda, *Macedonian Armies after Alexander 323-168 BC*, Osprey Publishing, Oxford, 2012.

⁸³³ Krallık ve Erken Cumhuriyet Dönemleri Roma ordusu hakkında geniş bilgi için bkz. John Rich, "Warfare and the Army in Early Rome", ed. Paul Erdkamp, *A Companion to The Roman Army*, Blackwell Publishing, Oxford, 2007, s. 7-23.; Gary Forsythe, "The Army and Centuriate Organization in Early Rome", ed. Paul Erdkamp, *A Companion to The Roman Army*, Blackwell Publishing, Oxford, 2007, s. 24-41.; Eren Karakoç, *Roma Ordusundaki Yabancı Kökenli Yardımcı Birlikler*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2018, s. 31-32.

⁸³⁴ Adrian Goldsworthy, *The Complete Roman Army*, Thames&Hudson, London, 2003, s. 36.

⁸³⁵ Karakoç, 2018: s. 42-43.

⁸³⁶ Polybius, II, 30.; Frank W. Walbank, *A Historical Commentary on Polybius, vol. I*, Clarendon Press, Oxford, 1957, s. 704.; Goldsworthy, 2003: s. 29.; Nic Fields, *The Roman Army of the Punic Wars 264-146 BC*, ed. Duncan Anderson, Osprey Publishing, Oxford, 2007, s. 20-22.; Karakoç, 2018: s. 43-45.

⁸³⁷ Karakoç, 2018: s. 45.

⁸³⁸ Goldsworthy, 2003: s. 27-30, 132.; Pierre Cagniard, "The Late Republican Army (146-30 BC)", ed. Paul Erdkamp, *A Companion to The Roman Army*, Blackwell Publishing, Oxford, 2007, s. 80-95.; Karakoç, 2018: s. 72, 76.

kaldırılarak, cohorslar numaralandırılarak legionda yerlerini almışlardır⁸³⁹. Bu şekilde bir değişikliğe gitmenin altında yatan sebep tek tip birliğin ortaya çıkması ve silahlardaki farklılaşmayı ortadan kaldırmaktır⁸⁴⁰. Piyade birliği, lorica segmentata (metal plakalı zırh), galea (miğfer), scutum (dikdörtten kalkan), gladius ve hasta (uzun mızrak) savaş teçhizatı olarak kullanılmaktadır. Süvari birliği ise savaşlarda lorica hamata veya lorica segmentata, galea, clipeus (uzun ve oval kalkan), spatha (uzun kılıç) ve lancea (uzun mızrak) kullanmıştır⁸⁴¹.

4.1.Saldırı Silahları

Akinakes/Ekktus/Pugio/Sica (Hançer/Kama): Kökeni İskitlere dayanan bu silahın, MÖ I. binyılın başlarından beri Yunanlılar tarafından kullanılmış, aynı zamanda İskitler, Medler ve Persler tarafında da kullanıldığı bilinmektedir. Kısa kılıç veya hançer olarak bilinen, iki tarafı da keskin olan bu silah türünü, Akdeniz havzasına tanıtan Persler olmuştur. Silahın biçimi ve boyutu, kullanıldığı dönem ve uygarlıkların geleneklerine göre değişkenlik göstermektedir (Res. 138)⁸⁴². Mithradates Eupator'un ordusunda bulunan Thrax askerleri tarafından kullanılmış ve Roma'da 'sica' ismini almıştır⁸⁴³.

Askerler tarafından vücutlarının sol tarafına asılarak kullanılan bu silah türünün iki yüzü de keskinleştirilerek saldırı amaçlı kullanılmıştır⁸⁴⁴. Roma Cumhuriyet Dönemi'nde askeri birlikler tarafından yaygın olarak kullanıldığı düşünülmekte ve silahın İspanya kökenli olduğuna dair bir görüş bulunmakta; çünkü bu dönem kamaları, Cáceres el Viejo, Castillejo ve Caminreal'de bulunan örneklerle benzerlik göstermektedir. MÖ 44 yılında suikastle öldürülen I. Caesar'in ölümünü anma amacıyla darp edilen sikkeler üzerinde de aynı tip kama kullanılmıştır⁸⁴⁵. Cumhuriyet

⁸³⁹ Mehmet Bülent Şenocak, *Anadolu'daki Roma Lejyonları ve Askeri Birlikleri*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Klasik Arkeoloji Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya, 2014, s. 11.

⁸⁴⁰ Şenocak, 2014: s. 11-12.

⁸⁴¹ Şenocak, 2014: s. 12.

⁸⁴² C. Hignett, *Xerxes's Invasion of Greece*, Clarendon Press, Oxford, 1963, s. 266.; Leonard Tarassuk-Claude Blair, *The Complete Encyclopedia of Arms and Weapons*, Simon&Schuster, New York, 1986, s. 17.; Karakoç, 2014a: s. 34, 88.

⁸⁴³ Tekçam, 2007: s. 80.

⁸⁴⁴ Şenocak, 2007: s. 26, Resim VIII.

⁸⁴⁵ M. C. Bishop-J. C. N. Coulston, *Roman Military Equipment from The Punic Wars to The Fall of Rome*, Oxbow Books, Oxford, 2009: s. 56-57, Figure 26.

Dönemi'nde görülen hançer/kamaların kullanımına İmparatorluk Dönemi'nde de devam edilmiş; bu hançer/kama MS 2. yüzyıl ve sonrasında da kullanılmıştır⁸⁴⁶.

Ballista/Katapult/Oneger (El Mancınığı/Mancınık): Gastraphetes'ten esinlenerek, karın üzerine konulan, mekanizmadaki yayın gerilerek ok uçlarının, sapan taşlarının, mancınık cıvatalarının ya da güllenin ileri doğru fırlatılması için Yunanlılar tarafından yapılan silahtır⁸⁴⁷. Roma Dönemi'nde, bazı ok uçlarının dipleri düz, bazıları dikenli, bazıları da tribolat (üç uçlu) şeklindedir⁸⁴⁸.

Droy/Enkhos/Hasta/Lancea/Trident (Mızrak): Karanlık Dönem'in ortalarından Klasik Dönem'in sonuna kadar Yunanlıların en önemli savaş silahı olmuş ve biz droy kelimesini ilk olarak Illiada Destanları'nda görmekteyiz⁸⁴⁹. Mızrakların uçlarına tunç ya da demirden yaprak şeklinde bıçak (Res. 139), arka taraflarına da ince uzun bıçak takılarak öne düşen ağırlığı dengelemek amaçlanırdı. Saurater (kertenkele öldüren) denilen bu kısım, kırılan mızrak ucunun yerine ve yere düşen askere saplamak için kullanılmıştır⁸⁵⁰.

Makedonia'da, Geç Klasik ve Hellenistik Dönem'ler boyunca mızrak xyston olarak anılmış; antik kaynaklarda mızrakların boyutları hakkında bilgi verilmediğinden geçirdiği değişimler hakkında bilgimiz bulunmamaktadır. Makedon askeri birliği xystophoroi ya da lancer isimleriyle bu saldırı silahını kullanmış ve Hellenistik Dönem'de ortaya çıktığına dair görüş bulunmaktadır⁸⁵¹.

Roma Cumhuriyet Dönemi'nde imal edilen mızrak uçları, pilum veya mancınık cıvata uçlarına benzerlik gösterse de, üçgen kesimli ince bıçakların daha sonraki dönemlerde formları oturmuştur. Bu dönemdeki mızrak sapları konik şeklindedir ve Yunan mızraklarında görüldüğü gibi arka taraflarında herhangi bir başka bıçak bulunmamaktadır⁸⁵². Roma İmparatorluk Dönemi'nde mızrak, metal uç, sap ve arka kısmındaki bıçaktan oluşmakta; mızrağın uç kısmı yaprak formundadır⁸⁵³. MS 1. yüzyıl

⁸⁴⁶ Bishop-Coulston, 2009: s. 83-88, Figure 42.

⁸⁴⁷ Şenocak, 2007: s. 28.; Bishop-Coulston, 2009: s. 58.

⁸⁴⁸ Bishop-Coulston, 2009: s. 58-59, Figure 27, 28.

⁸⁴⁹ Victor Davis Hanson, *Hoplites: The Classical Greek Battle Experience*, Routledge, New York, 1993, s. 71-72.; Homeros, *Illiada*, çev. Azra Erhat-A. Kadir, Can Yayınları, İstanbul.

⁸⁵⁰ Hanson, 1993: s. 93.; Bishop-Coulston, 2009: s. 53.

⁸⁵¹ Sekunda, 2012: s. 9.

⁸⁵² Bishop-Coulston, 2009: s. 53-54, Figure 24.

⁸⁵³ Bishop-Coulston, 2009: s. 76-78, 130, Figure 38.

ve daha sonraki dönemlerde lancea kullanımını görülmekte, mezar steli üzerinde görülen kabartmanın stili Mezopotamya ve Sarmatian süvarilerinin steline benzemektedir (Res. 140)⁸⁵⁴.

Gladius/Kopis/Makharia/Xiophos (Kılıç): Kopis olarak adlandırılan pala/kılıcın, MÖ 7. yüzyıla tarihlendirilen benzer bıçakların, Etrüria Bölgesi'nde de bulunmasından dolayı, kökeni Etrüsklere kadar gittiği ve Mısır kültüründe görülen khopeshten türediği düşünülmektedir⁸⁵⁵. En erken örneği Sparta'da bulunan kopis (Res. 141), etkisini arttırmak ve ağırlığının sap kısmına verilmesi için dışbukey yapılmıştır. Kopis, sadece savaş silahı olarak kullanılmamış aynı zamanda dini ritüellerde kurban kesmek için de kullanılmıştır⁸⁵⁶. Makedonia ordusunda da görülen kopisin, eğimli bir yapısı bulunurken; xiphos tipi kılıç ise yaprak şeklinde genişlemekte ve bu silahlar ordu teçhizatı içinde ikincil bir öneme sahiptir⁸⁵⁷.

Makharia, kopis ile aynı özelliklere sahip ve makhe (çatışma) kelimesinden türetilmiş dışbukey bir kılıç türüdür. Kopisin belirli bir uzunluğu bulunurken, makharianın daha kısa ya uzun olma ihtimali bulunmaktadır⁸⁵⁸.

İki yüzü de keskin düz kılıç olan xiphosun sert vuruş elde etmek ve ağırlığının bıçak kısmında olması için yaprak şeklinde yapılmıştır. Yunanlılar tarafında sık kullanılan bu silah türü, savaş alanlarında hoplitesler ve piyadeler tarafından da ikincil önemde kullanılmıştır. Sap ve bıçak kısmının toplan uzunluğu 60 cm olmasına rağmen, Perslilerle savaş halindeyken, kullanımının daha rahat olması açısından Spartalılar 30 cm olarak imal etmiştir (Res. 142)⁸⁵⁹.

Roma Cumhuriyet Dönemi'nde, gladiuslar sıklıkla kullanılmış, Gladius Hispaniensis denilen İspanyol kılıcı, Roma ordusunda görülen gladiusların kökenini oluştururken; Cumhuriyet Dönemi'ne tarihlendirilen gladiiler daha ağır ve uzun yapılırken, İmparatorluk Dönemi gladiileri nispeten daha az ağır ve kısa yapılmıştır⁸⁶⁰. Delos

⁸⁵⁴ Bishop-Coulston, 2009: s. 130.

⁸⁵⁵ Peter Connolly, *Greece and Rome at War*, Frontline Books, Yorkshire, 2016, s. 63.

⁸⁵⁶ Colonel, D. H. Gordon, "Scimitars, Sabres and Falchions", *RAI*, vol. 58, London, 1958, s. 22-27.

⁸⁵⁷ Pilip Sidnell, *Warhorse: Cavalry in Ancient Warfare*, Hambledon Continuum, London, 2006, s. 84.

⁸⁵⁸ Sidnell, 2006: s. 33.

⁸⁵⁹ Hanson, 1993: s. 25.; Michael M. Sage, *Warfare in Ancient Greece: A Sourcebook*, Routledge, London, 2003, s. 55.

⁸⁶⁰ Goldsworthy, 2003: s. 29.; Bishop-Coulston, 2009: s. 56, Figure 25.

Adası'nda yapılan kazılar sonucunda gün yüzüne çıkarılan ve MÖ 69 yılında korsanlar tarafından tahrip edilen Gladius Hispaniensis'in örneklerine rastlanılmış; günümüze kadar kınının içinde gelen kılıçlar, 76 cm uzunluğunda ve 5,7 cm genişliğinde yapıldığı anlaşılmıştır⁸⁶¹. Cumhuriyet Dönemi'nde imal edilen gladiusların uzunluğu (60-68 cm), daha önceki dönemlerde imal edilen gladiusların piyade ve süvari birliği tarafından kullanılmış; İmparatorluk Dönemi'nde ise gladiusların enleri daha dar yapılmıştır. Gladiusların, İtalyan kılıçlarına göre daha çok tercih edilmesinin sebebi ise iki yüzünde keskin olmasıdır⁸⁶². Noricum kabileleri (Avusturya), Kelt Krallığı altında MÖ 200 yılında birleşerek başkentleri Noreia olmuş ve Roma tarafından regnum Noricum olarak tanınmıştır. Roma'nın müttefiği olan Noricum, ürettiği kaliteli silahları Roma'ya verme karşılığında, askeri açıdan korunmuştur⁸⁶³. Gladiuslar, hafif, iki yüzü keskin ve uçları üçgen şeklinde üretilerek, sağlam bir savaş silahı elde edilmiştir⁸⁶⁴.

Roma İmparatorluk Dönemi'nde gladiuslarda değişim gözlenmemiş; Cumhuriyet Dönemi'nin sivri uçlu Gladius Hispaniensis (Mainz tipi) kaldırılarak, yerine paralel kenarlı, kısa ve ucu gene sivri olan Pompeii tipi getirilmiştir. Gladiusların sap kısımları kemikten yapılırken, yassılaştırılmış oval görünümlü, sekizgen kesimli ve tahta ya da fildişinden el koruyucusundan oluşmaktadır⁸⁶⁵. Roma süvarilerinin kullandığı uzun ince formu bir diğer kılıç ise uzak mesafeli dövüş için kullanılan spatha'dır. Kılıcın el koruma, sapı ve el tutma yeri Gladius tipine benzemektedir⁸⁶⁶.

Pilum (Cirit): Fırlatma mekanizmasına ihtiyaç duymayan, ucu ince ve piramidal şekilde olan metal parçasının bir mızrak üzerine takılmasıyla oluşturulan ve ayrıca mızraklardan hafif ve kısa olan ve düşman tarafına atılmak için kullanılan alettir⁸⁶⁷. Ahşap ve metal kısımlardan oluşan pilumun, ahşap kısmı mızrağı andırırken, metal kısmı ok ucunu andırmaktadır. Ahşap kısmın oyularak içine yerleştirilen metal uç, çivilerle sabitlenir; metal ucun ince ve piramidal şekilde yapılmasının nedene ise pilum

⁸⁶¹ Bishop-Coulston, 2009: s. 56.

⁸⁶² Bishop-Coulston, 2009: s. 56.; Karakoç, 2018: s. 63, dn. 256.

⁸⁶³ Karakoç, 2018: s. 64.

⁸⁶⁴ Gladiusların üretildikleri madenler hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. John F. Healy, *Mining and Metallurgy in the Greek and Roman World*, Thames&Hudson, New York, 1978.; Vagn Fabritius Buchwald, *Iron and Steel in Ancient Times*, The Royal Danish Academy of Science and Letters, Copenhagen, 2005.

⁸⁶⁵ Bishop-Coulston, 2009: s. 78-83, Figure 39, 40, 41.

⁸⁶⁶ Goldsworthy, 2003: s. 138.

⁸⁶⁷ Goldsworthy, 2003: s. 215.; Sage, 2003: s. 38-39.

atıldığında kalkana ya da zırha saplanarak bunları kullanışsız hale getirmek veyahut pilumu saplandığı yerden çıkartılarak tekrar kullanılmasını önlemektir⁸⁶⁸. Arkaik ve Klasik Dönem’lerde peltastlar (hafif piyade) kullanılmış; savaş sırasında phalankslara doğru fırlatılarak düzenlerinin bozulması amaçlanmıştır⁸⁶⁹. Orta Cumhuriyet Dönemi’nde pilumların kullanımı çok yaygın olmamakla birlikte, MÖ 150 yıllarında ağırlıklarını dengelemek için arkalarına saplar yapılmaya başlamıştır⁸⁷⁰. Polybius, triarii birliği hasta kullanırken, hastati ve princeps birliklerinin biri ağır diğeri hafif iki pilaya sahip olduğunu aktarmaktadır (Res. 143)⁸⁷¹.

4.2.Savunma Silahları

Apsis/Clepeus/Parma/Parma Equestris/Parmula (Kalkan): Büyük ve yuvarlak bir kalkan olan apsis, hoplistesler tarafından kullanılmış, zaman içinde hoplan adıyla da anılmış ve aynı zamanda Kıta Yunanistan’daki polis kentleri, kalkan için her iki ismine kullanmışlardır (Res. 144)⁸⁷². Apsisler bombeli olacak şekilde ahşaptan yapıldıktan sonra, üzeri bronzla kaplanır; apsislerin bu denli büyük olmasının nedeni ise phalanks sisteminin savaş sırasındaki düzeninin bozulmasını önlenmek ve birbirine kenetlenen hopliteslerin düşman phalanks birliğini geri püskürtmektir⁸⁷³.

Pelta, peltastların kullandığı hilal biçimli, çerçevesiz ahşabın koyun ya da keçi deriyle kaplanarak yapılan bir kalkan tipidir⁸⁷⁴. Pelta tipi kalkanların yuvarlak olduğuna dair bir düşünce bulunmakta; hilal kısmının peltastların mızrak fırlatmasını kolaylaştırdığı için kasıtlı yapıldığı ayrıca kolunu sokabileceği tutamak yerinin olması ve kaçarken kalkanı sırtına asması için boydan bir kayışının bulunması bu kalkanların yapılmasının başlıca nedenleri arasındadır⁸⁷⁵.

Son araştırmalar sonucunda Makedonia tipi bronz kalkanların boyutları 66 cm ile 74 cm arasında değişmekte ve Demetrios adıyla anılırken, kalkanların ortasında yıldızın

⁸⁶⁸ Walbank, 1957: s. 705.; Bishop-Coulston, 2009: 48.; Şenocak, 2007: s. 26.; Karakoç, 2014a: s. 87.; Karakoç, 2018: s. 62.

⁸⁶⁹ Sage, 2003: s. 38.; Hans van Wees, *Greek Warfare: Myths and Realities*, Bristol Classical Press, London, 2012, s. 88.

⁸⁷⁰ Fields, 2007: s. 28.

⁸⁷¹ Polybius, VI, 63.

⁸⁷² Sage, 2003: s. 27-28.

⁸⁷³ Hanson, 1993: s. 68.; Sarah B. Pomeroy-vdd., *Ancient Greece: A Political, Social and Cultural History*, Oxford University Press, New York, 1999, s. 103.; Sage, 2003: s. 30.

⁸⁷⁴ Egon Friedell, *Antik Yunan’ın Kültür Tarihi*, çev. Necati Aça, Dost Kitabevi, Ankara, 2000, s. 87.

⁸⁷⁵ Sekunda, 2012: s. 17.; Wees, 2012: s. 187.

etrafında bu yazı görülürken, darp edilen sikkelerde bu yazı bulunmamaktadır (Res. 145)⁸⁷⁶. Makedon kalkanları çok fazla içbükey olmadan ve üzerindeki yaprak bezemesinden dolayı, Hellenistik Dönem boyunca Pergamon ölçü birimi kullanılarak yapılmıştır. Makedonia pelta tipi kalkanı, bilinen hoplites kalkanlarından daha küçük, Athina'da bulunan bir yazıttan öğrendiğimize göre Klasik Dönem'de ahşap ya da deriden yapılırken, Hellenistik Dönem'de bronzdan yapılmışlardır⁸⁷⁷. Büyük ve küçük boyutlardaki bronz Makedon kalkanları, geometrik şekillerle bezenmiş; bazı küçük boyutlu pelta kalkanlarında bezeme kullanılmamıştır. Chalkaspidesler (Makedon askeri birliği) tarafından da kullanıldığı için bu kalkanlara chalkasdis de denilmiş fakat bu söylemi destekleyecek herhangi bir arkeolojik veri ya da yazıta rastlanılmamıştır⁸⁷⁸. Sikkeler üzerinde de Makedon kalkanı betimlerine rastlanmakta, yıldırımlar, fenerler, yıldızlar, tanrı ya da kahraman portreleri betimlenmiştir. MÖ 290-277 yılları arasında Makedon krallarının isimlerinin ilk üç harfi sikkeler üzerinde monogram olarak darp edilmiştir (bkz. Res. 145)⁸⁷⁹. Kalkanların ortasında yıldırım, hilal konsatrik daireler bezeme olarak kullanılmış ve bunlar bant ile çevrelenmiş; bu kalkan grubunun bezeme unsurlarından olan eğri yıldız ışınları ve whirlygig MÖ 2. yüzyılda ortaya çıkar (Res. 146)⁸⁸⁰.

Klipeus, Yunanlıların savaşlarda ve ev dekorasyonunda kullandığı apsis tipi kalkanlar gibi yuvarlak ve geniş bir kalkan olup, ahşap ve metalden yapılmışlardır⁸⁸¹.

Dikdörtgen ve kavisli bir kalkan olan stucum, Roma'da bütün kalkanları karşılamak için kullanılan bir terim olsa da zaman içinde değişime uğramıştır. Stucum, MS geç 1. yüzyıl ile MS erken 2. yüzyılda dikdörtgen şekli tam anlamıyla otursa da MS 3. yüzyılın ortalarına tarihlendirilmektedir⁸⁸². MÖ 4. yüzyılda yapılan Latin Savaşları sırasında Romalı legionlar tarafından kullanılan stucum, yuvarlak kalkanların yerini almıştır⁸⁸³.

⁸⁷⁶ Sekunda, 2012: s. 18.

⁸⁷⁷ Sekunda, 2012: s. 18.

⁸⁷⁸ Sekunda, 2012: s. 18.

⁸⁷⁹ Sikkeler üzerindeki Makedon kalkanı betimleri hakkında geniş bilgi için bkz. Martin Jessop Price, *The Coinage in The Name of Alexander The Great and Philip Arrhidaeus, A British Museum Catalogue, vol. I-II*, London, 1991.; Sekunda, 2012: 18-19.

⁸⁸⁰ Sekunda, 2012: s. 19.

⁸⁸¹ Hugh Elton, *Warfare in Roman Europe*, Oxford Classical Monographs, Clarendon Press, Oxford, 1998, s. 115.

⁸⁸² David Sim-Jaime Kaminski, *Roman Imperial Armour: The Production of Early Imperial Military Armour*, Oxvow Books, Oxford, 2012, s. 148.

⁸⁸³ Bishop-Coulston, 2009: s. 61, Figure 30.

MÖ 10 yılına tarihlendirilen Gaeta'da bulunan Munatius Plancus mausoleumun kabartmalarında kavisli ve dikdörtgen kalkana rastlanmaktadır. Roma ordusundaki Auxiliaresler (yardımcı kuvvet) dikdörtgen, oval ya da altıgen kalkan kullanmışlar; umbo tipi kalkanlar birbirine yapıştırılmış iki adet ahşabın dana derisi ile kaplanarak dışbükey şekil verilmesiyle yapılmakta, kalkanların merkezinde yer alan demir kabartma ise düşman askerine vurmak için silah amacıyla kullanılmıştır⁸⁸⁴. Umbo tipi kalkanlar, demir ya da bakır levhalardan yapılmış; kenar kısımlarındaki bezeme amaçlı yapılan aplike'ler çiviler yardımıyla tutturulmuş ve aşınmaya karşı korumak için kalkanlar demire çevrelenmiştir⁸⁸⁵. Umbo tipi kalkanların, demir ya da bakırdan yapılmış ince tabakalı yapıları en yaygın olan formudur⁸⁸⁶. MS 1. yüzyıla tarihlendirilen umbo tipi kalkanın bir başka formu ise demir ve çeliğin birbirine kaynatılarak yapılan tipidir ve bu şekilde yapılan kalkan darbeye karşı direnç göstermektedir⁸⁸⁷. Bezeme unsurları sadece olabileceği gibi yüksek işçilik gösteren bezemeli umbo tipi kalkanlarda bulunmaktadır (Res. 212)⁸⁸⁸.

Denda/Fascia/Knemis/Ocrea (Dizlik): kaval kemiğini korumak amacıyla askeri birliklerin kullandığı savunma amaçlı savaş teçhizatıdır (Res. 147). Yunanlılar dendayı tunç ya da demirden yaparken içini keçe ile kaplayarak darbenin şiddetini azaltmayı amaçlamışlardır⁸⁸⁹. Dizlikler, MÖ 7. yüzyılda kullanılmaya başlanmış, ilk zamanlarda ayak bileğinden dize kadar olan kısmı korurken daha sonraları dize kadar uzatılarak korunma sağlanmıştır. MÖ 7. ve 6. yüzyıl örnekleri bacak yapısının anatomisi uygulanarak yapılmış, MÖ 6. yüzyıl sonlarında ise stiliz edilmeye başlanmıştır. Anatomik yapılı ve kaslı dizlik örneklerine daha çok Kıta Yunanistan ve İtalya'da rastlanırken; Kıta Yunanistan örnekleri açılıp bacağı takılırken, İtalya örnekleri bir kayış yardımıyla bacağı takılmıştır⁸⁹⁰. Ayak bileği ve topuk kısmını koruyan dizliklerin örnekleri antik kaynaklarda da geçmekte; sandaletlerle birlikte yapılmış tek parça halinde dizlikler de bulunmaktadır. Kolları koruma örneklerine ise Olypia'da rastlanılmış, anatomik yapı verilen bu korumalar çok sık kullanılmamıştır. Bu kol ve

⁸⁸⁴ Polybios, VII, 23; Goldsworthy, 2003: s. 39.; Bishop-Coulston, 2009: s. 91, Figure 79.; Sim-Kaminski, 2012: s. 146-147.

⁸⁸⁵ Bishop-Coulston, 2009: s. 91.; Sim-Kaminski, 2012: s. 148-149.

⁸⁸⁶ Sim-Kaminski, 2012: s. 149.

⁸⁸⁷ Sim-Kaminski, 2012: s. 153, Figure 111, 116.

⁸⁸⁸ Sim-Kaminski, 2012: s. 155, Figure 120.

⁸⁸⁹ Sim-Kaminski, 2012: s. 141-143.

⁸⁹⁰ Connolly, 2016: s. 59, Above 1-4.

bacak koruyucuları deri ve kumaşla kaplanmış; MÖ 6. yüzyıldan önceye verilenler ise astarın yuvalanarak kenarlarından dikilerek yapılmışlardır. Zırh yapımında da uygulanan astarı sabitleme yöntemi Mycenaen ve Arkaik Dönem arasında görülen dizlikler ve zırhların yapım tekniklerinde paralellik göstermesi açısından önem taşımaktadır⁸⁹¹.

Galea/Korutos (Miğfer): Yunan miğferlerinin ilk tipi Kegel ve Korinth, MÖ 7. yüzyılda kullanılmaya başlanmış tepe tutucuları hariç iki parçadan yapılmışlar ve zaman içinde gelişim göstermişlerdir. Kegel tipi miğfer, Demir Çağı'nda kullanılmış, MÖ 7. yüzyılda ise kullanımı bırakılmış; Insular ve Illyria tipi miğferler gelişmiştir. Erken dönem Illyria miğferi Kegel miğferinin bir benzeri olup tek farkı üstünün düz olmasıdır. MÖ 6. yüzyılda tek parça halinde yapılan bu miğferler MÖ 5. yüzyılda kullanımdan kalkmıştır⁸⁹².

Korinth tipi miğferler, MÖ 8. yüzyıldan MÖ 6. yüzyıla kadar kullanılmış, sadece ağız, göz ve burun açıkta kalacak şekilde iki parçadan yapılmıştır (Res. 148). Miğferler üzerinde görülen, çene çizgisini boyun çizgisinden ayıran girinti MÖ 7. yüzyılda gelişerek ve MÖ 6. yüzyıla kadar devam etmiştir. Korinth tipi miğferler esnek olmasından dolayı yüze oturması tam olmuş; denda ve zırhların iç tarafına yapılan astarlar, miğferlerde de görülmekte ve MÖ 6. yüzyıldan itibaren iç kısımlarına astarlar yerleştirilmiştir⁸⁹³. MÖ 5. yüzyılda Kıta Yunanistan'da kullanılmazken, MÖ 6. ve 5. yüzyıllarda Roma'da bu miğfer kullanılmaya başlanmış; göz, ağız ve burun bölgelerinin korunması için bu kısımlar daha da küçültülmüştür. İtalyan Korinth tipi olarak adlandırılan bu miğfer, MS 1. yüzyıla kadar Roma ordusu tarafından kullanılmıştır⁸⁹⁴.

Illyria ve Korinth tipi miğferlerin kulak kısımları kapalı olduğundan duymayı zorlaştırmış; MÖ 6. yüzyılın başlarına tarihlendirilen vazo resimlerinde de görülen Chalcidian tipi ve burun koruması olmayan Attic tipi miğferler ortaya çıkmıştır⁸⁹⁵. Thracia tipi miğfer, Attic tipi miğfer ile benzerlik gösterse de bazı farklılıkları bulunmakta; Thracia tipi miğferler gözü, kulağı ve yanakları korumaktadır. Bu tip

⁸⁹¹ Homeros, *Illiada.*; Connolly, 2016: s. 59-60, Above, 5-9.

⁸⁹² Connolly, 2016: s. 60, Above, 1, 3, 4.

⁸⁹³ Connolly, 2016: s. 60-61.

⁸⁹⁴ Connolly, 2016: s. 61, Above 15.

⁸⁹⁵ Connolly, 2016: s. 61-63, Above 18-19.

miğferler MÖ 5. yüzyıldan itibaren rağbet görmeye başlamıştır (Res. 149)⁸⁹⁶. Phillippos II MÖ 359 yılında Makedonia tahtını ele geçirdikten sonra ordusunda bazı değişiklikler yaptığından daha önce bahsetmiştik. Makedonia askeri birlikler savaşlarda korunma amaçlı Phryg tipi miğfer kullanmaya başlamıştır (bkz. Res.136). Büyük İskender babasının ölümünden sonra tahta geçince daha iyi koruma sağlayan Boeotian tipi miğfer kullanılmasını sağlamıştır (bkz. Res. 137)⁸⁹⁷.

Roma'da, tek parça halinde, yanakları ve kaş orbitalini koruyacak ve başın aşağıya doğru hareketini engelleyecek biçimde miğferler, MS 1. yüzyılda üretilmeye başlamıştır⁸⁹⁸. Roma'da, İmparatorluk-Gallia ve İmparatorluk-Italic tipi miğferler görülmekte; Coolus ve Montefortino tipi miğferler ise Roma Cumhuriyet Dönemi'nden beri görülmektedir⁸⁹⁹.

Cuirass/Hemithorax/Galerus/Linothorax/LoricaHamata/LoricaSegmentata/Lorica Squamata/Spolas (Zırh):İki metal levhanın demir çivilerle birleştirilmesi sonucu elde edilen savunma silahıdır. Hemithorax, hemithorakion adıyla da anılmakta ve Kıta Yunanistanda statü simgesi olan bu zırh, tyran Jason tarafından ilk kez giyilmiştir⁹⁰⁰. Linothorax (Linothoration), vücudun üst kısmını korumak amacıyla sırt ve göğüs kısımları metal plakalarla, bel kısmı ise keçe üstüne metal plakalar yerleştirilerek yapılan keten bir zırh türüdür. Myken Dönemi'nden Hellenistik Dönem'e kadar askeri birlikler tarafından kullanılan zırh, Illiada Destanları'nda metal plakalarla kaplı göğsü örten keten zırh olarak geçmektedir. Yunanlılar ile Persler arasında geçen savaşlarda ise bronzdan yapılan zırhlara ek olarak giyilmiştir⁹⁰¹. Göğüs zırhları, Arkaik Dönem'de kullanılmaya başlamış, MÖ 5. ve 4. yüzyıllarda tüm Kıta Yunanistan'a yayılmıştır. Roma askeri birlikleri tarafından da kullanılmaya başlanılan göğüs zırhları, vücut anatomisine uygun olacak şekilde ve zırh üzerinde kaslar işlenerek, bronz ya da demirden yapılır; Yunanlıların kullandıkları zırhlar daha sade bir görünüm sergilerken, Roma zırhları daha heybetli yapılmışlardır (Res. 150)⁹⁰². Arkaik Dönem göğüs

⁸⁹⁶ Connolly, 2016: s. 63.

⁸⁹⁷ bkz. dn. 832.

⁸⁹⁸ Bishop-Coulston, 2009: s. 101.

⁸⁹⁹ Bishop-Coulston, 2009: s. 101-103, Figure 59.

⁹⁰⁰ John Boardman-vdd., *The Cambridge Ancient History, vol. III, Part 5*, Cambridge University Press, Cambridge, 2003, s. 183.

⁹⁰¹ Gregory S. Aldrete-vdd., *Reconstructing Ancient Linen Body Armor: Unraveling the Linothorax Mystery*, John Hopkins University Press, Baltimore, 2013, s. 11-22.

⁹⁰² Cagniart, 2007: s. 90.

zırhlarının sade bir görünümü bulunmakta, MÖ 5. yüzyılda yapılan zırhlarında ise anatomik yapıya uygun olarak göğüs kasları işlenmiş, Roma Dönemi'nde yapılan zırhlarda omuz korumaları da eklenmiş; bu zırhlar iki parça halinde yapılmakta, döküm işlemlerinden sonra metal tekrar ısıtılarak dövülmektedir⁹⁰³.

Roma'da MÖ 1. yüzyıldan önce zırhlar kullanılmaya başlanmış, aynı dönem içinde lorica hamata, lorica squamata, lorica segmentata, lorica musculata (halka/pul/örgü zırh), Roma ordusunda kullanıldığı görülmekte ve omuz kısımlarındaki iki kat zincirlerden dolayı, göğüs kısmında kare şeklinde metal bulunan zırhlardan daha iyi bir koruma sağlamıştır⁹⁰⁴. Lorica tipi zırhlar pahalı olduğundan dolayı, zengin sınıfa mensup kişiler tarafından kullanılmış, halk sınıfına mensup kişiler de pectorale (kare şeklindeki göğüs zırhı) kullanmışlardır⁹⁰⁵. MÖ 120 yılında, Roma ordusundaki tüm askeri birliklerin bu zırhları kullandığı, sadece veliteslerin (hafif piyade) tunikaların üzerine zırh giymedikleri, deriden yapılmış miğfer, pilum, parma (küçük yuvarlak kalkan) ve gladius kullandıkları görülmektedir⁹⁰⁶.

Lorica hamatalar, birbirine geçirilmiş halkalardan oluşan zırh, Roma Cumhuriyet Dönemi'nde piyadeler ve süvariler tarafından yaygın olarak kullanılırken, kökeninin Keltlere dayandığına dair bir görüş bulunmaktadır (Res.151)⁹⁰⁷. Bakır alaşımından ya da demirden yapılan halkalar birbirine tel yardımıyla geçirilerek ya da kaynak yapılarak birleştirilmekte, bele bağlanan kayışın ise zırhın ağırlığının eşit olarak vücuda dağıtılması amaçlanmıştır⁹⁰⁸. Silahın girmesini veyahut darbenin etkisini azaltmak amacıyla zırhlar gevşek bırakılacak şekilde, altına yeterli miktarda ya da yastıklı iç çamaşırları giyilir; böylece örgü zırh hareket ettikçe silahın ilk darbe noktasındaki etkisi dağılarak uzaklaşması amaçlanmıştır⁹⁰⁹. Bu nedenden ötürü lorica hamatalar, lorica squamatalara benzemekte; lorica squamatalara göre daha esnek ve deforme olma olasılığı daha fazla olsa da tamir edilmesi mümkündür fakat silah darbesini azaltmasına

⁹⁰³ Nicholas Sekunda-Simon Chew, *The Persian Army 560-330 BC*, ed. Martin Windrow, Osprey Publishing, London, 1992, s. 46.

⁹⁰⁴ Goldsworthy, 2003: s. 75, 126.; Bishop-Coulston, 2009: s. 63.; Sim-Kaminski, 2012: s. 95.

⁹⁰⁵ Polybios, VI, 23.; Bishop-Coulston, 2009: s. 63.

⁹⁰⁶ Polybios, VI, 22.

⁹⁰⁷ Bishop-Coulston, 2009: s. 63.; Sim-Kaminski, 2012: s. 111.

⁹⁰⁸ Goldsworthy, 2003: s. 126.; Bishop-Coulston, 2009: s. 63.; Sim-Kaminski, 2012: s. 111-112, Figure 85.

⁹⁰⁹ Bishop-coulston, 2009: s. 63.; Sim-Kaminski, 2012: s. 111.

rağmen zırhı kullanan kişinin iç yaralanmaları da fazladır⁹¹⁰. Bu zırhların MS 1. yüzyıl boyunca kullanımına devam edilmiştir⁹¹¹.

Lorica Squamata (pul zırh), MS 1. ve 2. yüzyıllarda, Roma ordusu tarafından kullanılan ve küçük bakır alaşımı ya da demir metal pulların birbirine bağlanarak kumaş üzerine dikilmesiyle elde edilen bir zırh türüdür⁹¹². Lorica hamatalara göre daha az esnek olmasına rağmen legionlar tarafından kullanılmış; bakımı ve onarımı kolay olan lorica hamatalara göre, üretimi muhtemelen kolay olan bu zırh türü hasara karşı dayanıklı değildir⁹¹³. Dikdörtgen, kırılmış dikdörtgen, lanset yayı, yarım daire, küçük yarıçaplı ve üçgen pullar kullanılırken, birleştirme yerleri düz, kavisli, v kesit, tek çıkıntılı ve iki çıkıntılı olarak çeşitlilik göstermektedir⁹¹⁴.

Lorica segmentata, demir ve çelik sacların birleştirilmesiyle oluşturulan, ilk örneğine Kalkriese’de yapılan kazılar sonucunda rastlanmış ve muhtemelen MÖ 9 yılına tarihlendirilen zırh türüdür⁹¹⁵. Sacların altında bulunan deri kayışlar daha rahat hareket etmesine olanak sağlarken; tasarımının karmaşıklığı, bağlantı yerlerindeki bakır ya da bronz alaşımlı tokalar, menteşeler, kancalar ve deri kayış zırhın bakımını zorlaştırmıştır⁹¹⁶. Savaş anından oluşan darbenin etkisini en aza indirmek için demir ya da çelik plakalar dövülerek sertleştirilmemiş, yumuşak bırakılarak bu zırh türü üretilmiştir bu görüşü ise MS 2. yüzyıla tarihlendirilen, Risttissen’deki sınır kalesinde bulunan lorica segmentata parçasının dövülerek sertleştirilmiş çelikten üretilmediği kanıtlar niteliktedir⁹¹⁷. Karmaşık bağlantı yerleri zaman içinde daha basitleşmiş; omuz, kollar ve göğüs için koruma sağlarken, kalçalar için herhangi koruma teşkil etmemiş fakat ayrı parçalardan üretildiği için savaş alanında oluşan zırhlardaki bozulmaların tamiri ve yeniden imal edilmesi kolay olmuştur⁹¹⁸. MS 1. yüzyılda legionlar tarafından kullanılan zırh, lorica hamata ve lorica squamata üretimlerine göre daha çok zaman aldığından dolayı MS 3. yüzyılda kullanımı gerilemiştir⁹¹⁹.

⁹¹⁰ Bishop-Coulston, 2009: s. 63.; Sim-Kaminski, 2012: s. 111.

⁹¹¹ Bishop-Coulston, 2009: s. 95.

⁹¹² Goldsworthy, 2003: s. 128.; Bishop-Coulston, 2009: s. 64.; Sim-Kaminski, 2012: s. 95-96.

⁹¹³ Goldsworthy, 2003: s. 127.; Bishop-Coulston, 2009: s. 64.

⁹¹⁴ Sim-Kaminski, 2012: s. 96.

⁹¹⁵ Goldsworthy, 2003: s. 128.; Sim-Kaminski, 2012: s. 135, 138, Figure 102.

⁹¹⁶ Goldsworthy, 2003: s. 129.; Sim-Kaminski, 2012: s. 135.

⁹¹⁷ Goldsworthy, 2003: s. 128-129.; Bishop-Coulston, 2009: s. 98.; Sim-Kaminski, 2012: s. 135-136.

⁹¹⁸ Sim-Kaminski, 2012: s. 135-138.

⁹¹⁹ Goldsworthy, 2003: s. 129.; Bishop-Coulston, 2009: s. 98.

4.3.Silah Betimlerinin Tarihsel Süreci, Etnik Kimlikle İlişkisi ve İknografik Açıdan Değerlendirilmesi

Çağlar boyunca defin, işlemlerden geçerek, mezara belirli bir im konulmasıyla tamamlanmıştır. Bu işaret defnedilen kişinin siyasi, kültürel, ekonomik ve cinsiyet olarak toplumdaki konumuna göre şekillendirilir. Konumuzun gereği biz burada bu mezar imlerinden, silah betimli olanları ve betimlerin bize anlatmak istediği sosyo-kültürel, sosyo-ekonomik gelenek ve etkileşimleri belirlemeye çalışacağız.

Pisidia Bölgesi'ndeki kalkan betimlerine baktığımızda kendi içerisinde tipolojik bakımdan farklılıklar göstermekte, yüksek kabartma olarak betimlenen kalkanlar, betimlendikleri alanın yüzeyinden çıkıntı yaparak ve bombeli olacak şekilde ortada göbek oluşturmakta (Res. 152); bazı kalkan betimlemelerinde ise kenarlarında yiv bulunmakta ve bu sayede kalkan göbeğinin hatlarının belirtilmesi amaçlanmıştır (Res. 153). Kalkan betimlemelerinin göbeklerinde gene kabartma halinde rozet, urceus (surahi), patera (libasyon kasesi), ara (sunakçık), Medusa başı, ayakta duran figürin, insan portresi, şimşek demeti ya da avuç içleri görünen el motifleri görülmektedir⁹²⁰. Lahit kapaklarının semerdam biçimli oluşu, bazı kapakların üst kısımlarının düz bırakılması, bazı kapakların da üst kısımları tegulaenin yassı ve uçlarının yukarı kalkık ya da düz olması ve bunların birleşim yerlerinde imbricesin ince uzun kiremitleri kapsayacak şekilde işlenerek; kapak kiremitlerinin uç kısımlarında antefix ile bitirilmesi ev çatılarını taklit ettiğini göstermektedir⁹²¹.

Bölgenin nekropolis alanlarında karşılaşılan mezar tiplerinin hemen hemen hepsinde savunma ve saldırı silahları olan kalkan, mızrak ve kılıç betiminin kullanılması, bezeme unsurunun olmasının yanı sıra özel bir anlam taşıdığını da göstermektedir. Pisidia Bölgesi'nde, savunma ve saldırı silahlarının bezeme unsuru olarak kullanılmasına sık rastlanılmakla birlikte, vazo ve duvar resimlerinde, sikke darplarında, frieslerde savaş ve mücadele sahneleri gerçek anlamında; lahit, ostothek ve stel üzerinde, mezar sahibinin savaşçı ya da asker olduğunu anlatmak için sembolik anlamında; sur duvarları, kuleler ve kent kapılarında, düşmana karşı hazırlıklı ya da güçlü olma, kötülüklerden korunma ve kötülükleri def etmek için apotropeik (koruyucu-sembol)

⁹²⁰ Çelgin, 1990: s. 211-212, dn. 461.; Köse, 2005: s. 96, S. 177, Abb. 283-286.

⁹²¹ Çelgin, 1990: s. 212-213, dn. 464.; Turak, 2005.; Turak, 2011.

anlamında; tanrı, tanrıça ya da kahramanı belirtmek için yine sembolik anlamında kullanıldıkları görülmektedir⁹²². Silah betimleri, mezar tipleri üzerindeki yerine, kullanılış amacına ve tasvir edilme biçimine göre değişiklik göstermekte; savaş sahnelerinde kullanıldıkları zaman gerçek anlamlarını yansıtırken, Roma İmparatorluk Dönemi'nde sıklıkla karşılaşılan lahit kapaklarının tympanonunda yer alan küçük kalkanlar ise mezarı korumak amacıyla kullanıldığından apotropeik anlam taşımaktadır⁹²³.

Silah bezemeli lahit, ostotheke ve mezar stellerinin, savaşçı ya da mesleği asker olan kişilerin mezarları olduğu ve hayattayken kullandıkları silahlarının betimlenmesi Antik Dönem'de sık karşılaşılan bir durumdur fakat bölgede görülen bu mezar tiplerinin bezeme unsurlarının silahlar olması bir kural gibi karşımıza çıkmaktadır. Bölgede karşılaşılan lahit, ostotheke ve mezar stellerinin, silah bezemeleri ve yazıtlarına bakıldığında, bu mezar yapılarının sahiplerinin savaşçı ya da asker olmadığı, sosyal statüsü, mesleği farklı bireylere de ait olduğu ve hatta cinsiyet ayrımı yapılmaksızın erkek, kadın ve çocuk mezarlarında dahi bezeme olarak kullanıldığı görülmektedir⁹²⁴. Kalkan betimlemelerinin göbeklerinde gene kabartma halinde rozet, urceus (surahi), patera (libasyon kasesi), ara (sunakçık), Medusa başı, ayakta duran figürin, insan portresi, şimşek demeti ya da avuç içleri görünen el motifleri görüldüğünden dolayı betimlemelerin farklı anlamları bulunmaktadır⁹²⁵.

Kalkan betimli lahit ve ostotheke'lerin, bölgenin nekropolis alanlarında sıklıkla görülmesinden dolayı yerli savaş tanrısının veya heroon kültürünün olabileceğini düşündürmekte lakin böyle bir kültürün varlığı henüz kesinlik kazanmamakla birlikte bölgenin baştanrısı olan Zeus Solymeus'un da Luwi kökenli bir hava tanrı olmasından dolayı savaş ve kalkanla olan ilişkisi netlik kazanmamıştır⁹²⁶. Savaş tanrısı Ares'in Termessos antik kentinde kültü bulunmakta ve kalkan ile olan ilişkisi bu bakımdan düşünülebilir ama tanrı Ares'in diğer tanrılarla olan ilişkisinin, konumunun ve öneminin nasıl olduğunu söylemek zordur. Termessos antik kenti sikkeleri üzerinde ayakta ya da

⁹²² Çelgin, 1990: s. 218.

⁹²³ Çelgin, 1990: s. 218-219.

⁹²⁴ Çelgin, 1990: s. 219, ayrıca bkz. Termessos antik kentinin nekropolis alanlarında bulunan kadın, erkek ve rahip mezarlarında da kalkan bezemeleri görülmekte, Bölüm 2.3. Bölgedeki Başlıca Nekropolis Alanları, s. 67-83.

⁹²⁵ Çelgin, 1990: s. 212-213, 219.

⁹²⁶ Çelgin, 1990: s. 219-220.

oturur şekilde, kalkanlı ve silahlı darp edilen betimin Solymos'a ait olduğu düşünülmekte yalnız Solymos'un kentte veyahut bölgenin genelinde bir tapınım görüp görmediği bilinmediğinden kalkan betimleriyle olan ilişkisi kesin değildir⁹²⁷.

Pisidia Bölgesi'ne özgü lahit tipi, çerçeve içine yerleştirilen tabula ansata ve iki yanında kalkan betimleri bulunan lahitlerdir; öncüllerinin Erken Hellenistik Dönem'e ya da Geç Hellenistik Dönem'e tarihlendirilen esas yüzlerinde kapı betimi, diğer yüzlerinde ise diagonal yerleştirilmiş kılıç, mızrak; Medusa başı, zırh, yuvarlak kalkan, şimşek demeti üzerine basan kartal, palmiye yaprağı, çelenk, rozet; figürin ve büst, betimleri bulunan ostothekekler olduğu düşünülmektedir⁹²⁸. Tapınak tipi mezar yapılarını ve ev mimarisini yansıtan lahitler, Lykia Bölgesi'ne özgüdür ve Hellenistik Dönem'le birlikte ev mimarisinin yansıtıldığı lahit ve ostothekekler komşu bölgelerde de görülmeye başlamıştır. Kısa esas yüzünde kapı betimli ve semerdam biçimli kapakları bulunan ostothekeklerin, MÖ 4. yüzyılın sonlarından itibaren Termessos antik kentinde imal edilmeye başlandığı da bilinmektedir. Bu ostothekek tipinin Makedonia ve Lykia tipi lahitlerin etkisinde gelişerek, Termessos antik kentinden Pisidia Bölgesi'nin diğer kentlerine ve Pamphylia Bölgesine yayıldığı görüşü bulunmaktadır⁹²⁹. Pisidia tipi ostothekeklerin Hellenistik Dönem'e tarihlendirilmesi gerektiği, M. Wealkens, kısa esas yüzlerinde kapı betimi bulunan ostothekeklerin kökeninin Termessos antik kenti olduğunu savunmakta; ostothekeklerin bezeme ve form bakımından ortaya çıktıktan sonra gelişimlerini bölgenin diğer kentlerinde tamamlayarak komşu bölgeleri de etkilediklerini düşünmektedir. Pisidia tipi ostothekeklerin öncülü kabul edilen ve kesin tarih veren Alkestas Mezarı'nda bulunan kayaya bağlı ostothekek (bkz. Res. 16) üzerinde betimlenen kapı betimi (bkz. Res. 17) , bölgede görülen diğer kapı betimlerinin temelini oluşturması açısından önemlidir ve Alkestas Mezarı'nın tarihine dayanılarak Erken Hellenistik Dönem'e yani MÖ 4. yüzyılın sonlarına verilmektedir⁹³⁰. Pisidia tipi ostothekeklerin genelinde görülen yuvarlak kalkan betimlerinin arkalarına diagonal yerleştirilen kılıç, mızrak ve bazı silahlarınlarda ise uçları püsküllü kayış betimi görülmektedir ve bu betimlerin öncülleri Alketas Mezarı'nda görülmektedir. Alketas Mezarı'ndaki atlı süvari betiminde yer alan Thrakia tipi miğfer, dizlik, yuvarlak

⁹²⁷ Çelgin, 1990: s. 220.

⁹²⁸ Koch-Schtermenn, 1982: s. 547.; Çelgin, 1990: s. 221-222.

⁹²⁹ Wealkens, 1980: s. 9.; Waelkens, 1986: s. 27-vdd.; Çelgin, 1990: s. 223.

⁹³⁰ Çelgin, 1990: s. 225.

kalkanın arkasına diagonal yerleştirilen ve kabzası kartal başı şeklinde işlenen kılıç Makedonia etkisindedir (bkz. Res. 20, Res. 21, Res. 22, Res. 23, Res. 24). Pisidia tipi ostotheklerde görülen silah kabartmalarının yerleştirilmesi ile Alketas Mezarı'nda görülen kabartmaların yerleştirilmesi birbirine benzemektedir; Alketas Mezarı'ndaki kalkan tasvirinin arkasında mızrak ve püsküllü kayışın bulunmaması tek fark olarak görülmektedir⁹³¹. Alketas Mezarı'ndaki lahdin hemen arkasında bulunan duvar üzerinde baldachin betimi (bkz. Res. 18) ile kartal ve yılan betimi (bkz. Res. 19) yer almaktadır ve bu betimler, Pisidia tipi ostotheklerinde görülen şimşek demeti üzerinde duran ve cepheden betimlenen kanatları açık kartal tasvirlerinin öncülü olarak kabul edilmektedir⁹³². MÖ 3. ve 2. yüzyıllarda, Makedonia'da sikkeler üzerine krali sembol olan kartal betimi darp edilmiş ve bu betimden dolayıda Termessos'ta bulunan mezarın Alketas'a verilmesine neden olmuştur⁹³³. Yuvarlak kalkan, kılıç, mızrak ve kartal betimleri Makedonia etkisinde olduğundan, Pisidia tipi ostotheklerin, savaşçı ya da mesleği asker olan kişilere ait mezar yapıları olduğu düşünülmektedir⁹³⁴. Alketas Mezarı, Hellenistik Dönem'e tarihlendirildiğinden, Pisidia tipi ostothekler de bu döneme verilmekte fakat ostotheklerin kesin tarihinin net olmadığı düşünülmektedir⁹³⁵. Alketas Mezarı'ndaki kapı betimli ostothek, Lykia Bölgesi'ndeki ev mimarisinin mezar yapılarına yansıtılması geleneği görülürken; silah kabartmalarında da Makedonia etkisi görülmektedir. Alketas Mezarı'nın yer aldığı Termessos antik kentinin coğrafi konumu ve Makedonlarla olan ilişkileri bu etkileşimi açıklamakta; Büyük İskender, Pamphylia üzerinden Phrygia'ya geçmek için bölgeye geldiğinde Yenice Boğazı'nın Termessoslular tarafından kapatıldığında, kenti kuşatma altına almış ve daha sonra kuşatmayı kaldırmıştır. Bu süre içinde Termessos halkı, Makedonia ordusunda bulunan silahları görmüş, Alkestas'ın yine bu antik kentte ölümü sonucunda kendisine yaptırılan mezarda betimlenen silahların Makedonia etkileri bu ilişkiler sonucunda ortaya çıkmıştır; Roma Dönemi'ne tarihlendirilen mezarlar ve mimari yapılarda da görülen bu betimlemelerin, Pisidia Bölgesi'nde gelenek haline dönüştüğünü söylemek

⁹³¹ Çelgin, 1990: s. 225-226.

⁹³² Çelgin, 1990: s. 226-227.; ayrıca bkz. Bölüm 2.3. Bölgedeki Başlıca Nekropolis Alanları, s. 69, dn. 583.

⁹³³ Çelgin, 1990: s. 227.

⁹³⁴ Asgari, 1965: s. 386.

⁹³⁵ Fleischer, 1978: s. 49.; Waelkens, 1986: s. 28.; Çelgin, 1990: s. 228.

mümkündür⁹³⁶. Alketas Mezarı'ndaki kapı betimli kayaya oyulmuş ostotheğin Makedonialı birine ait olduğu ve bu ostotheğin bölgede karşılaşılan diğer ostotheeklerden önce yapılarak yaygınlaştığını söylemek mümkün olmamakla birlikte, serbest duran ostotheekleri etkilediğini söylemek mümkündür⁹³⁷. Alketas Mezarı'nda görülen Lykia ve Makedonia etkileri, kentin nekropolis alanlarında bulunan ostotheeklerin öncülü olmuş ve bu etki Pisidia tipi ostotheekleri de etkilemiştir⁹³⁸. Bölgede bulunan ostotheeklerin üretim merkezinin Sagalassos antik kenti olduğu; bezeme unsurlarının kökeni ise Alketas Mezarı'nın olduğu düşünülebilir⁹³⁹. Hellenistik Dönem'e verilen Pisida Bölgesi ostotheeklerinin öncülü kabul edilen Alketas Mezarı aynı zamanda Makedon kalkanı betimli lahitlerinde öncülü olmaktadır⁹⁴⁰.

Yuvarlak Makedon kalkanı, kılıç ve mızrak betimlerini, Roma İmparatorluk Dönemi'nde yapılan lahitlerin üzerinde bezeme unsuru olarak görmekle birlikte, mimari yapıların ve diğer mezar yapılarının üzerinde de görmek mümkündür. Roma Dönemi'nde, Termessos kentindeki tiyatro binasının skenesinin logeion kısmındaki kapıların arasındaki panolarda yuvarlak ve pelta tipi kalkan motiflerine rastlamaktayız. İmparator Augustus Dönemi'ne (MÖ 27-MS 14) tarihlendirilen tiyatronun, mimari ornamentleri MS 2. yüzyıla verilmektedir⁹⁴¹. Augustus Kültü rahibi Hoples'in arcosolium tipi kaya mezarının cephesinde yer alan pilasterlerin ve lahitin üzerinde betimlenen yuvarlak kalkan betimi, MS 1. yüzyıla verilmekte; MS 2. ve 3. yüzyıllarda görülen mezar yapılarının bezemelerinin öncülü olarak kabul edilmektedir (bkz. Res 33)⁹⁴². MS 2. yüzyılın ortalarından MS 3. yüzyılın sonuna kadar, yuvarlak kalkan betimli lahitlerin imal edildiği görülmekte; bölgenin savaşçı yapısını yansıtan silah kabartmaları, sosyal statüsü ve mesleği farklı olan, ayrıca sadece erkek mezar yapılarında değil kadın, çocuk, köle, rahip mezar yapılarında da görülmektedir⁹⁴³. Kalkan betimli lahitlerin öncülleri ve kökenin Termessos antik kentindeki Alketas Mezarı olması ve gelişim göstererek betimlerin çerçeve içine alınarak tasvir edilmesi

⁹³⁶ Çelgin, 1990: s. 21-23, 228-229.; Termessos Antik kentinin Büyük İskender tarafından kuşatılması hakkında ayrıntılı bilgi için bkz Bölüm 1.2.1. Hellenistik Dönem'de Pisidia, s. 11-19, dn. 120-121.

⁹³⁷ Çelgin, 1990: s. 229-230.

⁹³⁸ Çelgin, 1990: s. 230-231, dn. 477.

⁹³⁹ Asgari, 1965.; Çelgin, 1990: s. 231.; Köse, 2005.

⁹⁴⁰ Çelgin, 1990: s. 231.

⁹⁴¹ Çelgin, 1990: s. 45, 233.

⁹⁴² Çelgin, 1990: s. 233.

⁹⁴³ Çelgin, 1990: s. 234-235.

görülmektedir. Yerli üretim olan sandık tipi lahitler Asia Minor'de, Bithynia, Lykaonia ve Pamphylia'da görülmekte; sandık tipi lahitlerin, Termessos antik kenti nekropolis alanlarında yoğun olarak görüldüğü ve bezeme olarak tabula ansata kullanıldığı bilinmekte fakat bu lahitlerin kökeni Termessos olduğu düşünülmemektedir⁹⁴⁴. Bu lahit tipinin Pisidia Bölgesi'nde ortaya çıkmadığı, Lykia Bölgesi'nden de etkilenerek dönemin modasına uyarak kendinden bezeme unsurları ekleyerek benimsediğini bilinmektedir⁹⁴⁵. Bölgede yoğun olarak görülen yuvarlak ve pelta tipi kalkan betimleriyle bezeli sandık tipi lahitler, çerçeveleri Lykia Bölgesi etkisinde, kalkan betimleri ise Hellenistik Dönem Makedonia etkisinde gelişim gösterdiği söylenebilir⁹⁴⁶. Yuvarlak kalkan betimli lahitleri, Ariassos, Sagalassos, Sia, Termessos territoriumunda, Kuzeybatı Pisidia'da görmek mümkündür⁹⁴⁷.

Pisidia Bölgesi'nde görülen kalkan betimli lahitlerin, yazıtlara dayanılarak yapılan tarihlendirilmesinde, MS 3. yüzyılın ortalarında üretildikleri anlaşılmakta; ayrıca bu lahitlerin öncüsünün ve kökeninin Termessos antik kenti olduğu ortaya çıkmaktadır⁹⁴⁸. Yazıtlarda kullanılan harfler ve karakterleri; kişilerin isimlerinin Aurelios-Aurelia soyadını (nomen gentile) taşıyıp taşımadıkları, Roma vatandaşı iseler bunun Constitutio Antoniniana'nın yürürlüğe girmesinden önce veya sonra olması durumu göz önüne alınarak, yuvarlak kalkan betimli lahitlerin tarihlenilmeleri MS 2. yüzyılın ortaları ile MS 3. yüzyılın sonları olduğu kabul edilmektedir⁹⁴⁹.

Pelta tipi kalkan betimli lahitler de yuvarlak kalkan betimli lahitler gibi bir çerçeve içinde tabula ansatanın iki yanına betimlenmişler; üst kısmı hilal şeklinde olan bu pelta tipi kalkanların başlarında antitetik duran gryphon-gryphon (Res. 154), kartal-kartal (Res. 155) ya da kartal-aslan (Res. 156) tasvirleri bulunmaktadır⁹⁵⁰. Yuvarlak kalkan betimli lahitlerde görüldüğü gibi pelta tipi kalkan betimli lahitlerde de silah tasvirleri kullanılmış; diagonal yerleştirilen mızrak, balta, betimlenirken, yuvarlak kalkan, spirial kıvrımlar, mızrak veya ok ucu şeklindeki üçgen çıkıntılar da bezeme unsuru olarak

⁹⁴⁴ Asgari-Fıratlı, 1978: s. 40-41.; Çelgin, 1990: s. 235-236.

⁹⁴⁵ Koch-Sichteremann, 1982.; Çelgin, 1990: s. 236.

⁹⁴⁶ Çelgin, 1990: s. 236.; Köse, 2005: s. 108.

⁹⁴⁷ Karl Graf Lanckoronski, *Städte Pamphylien und Pisidiens: Pamphylien, Band I*, Wien, 1890, s. 18.; Koch-Sichteremann, 1982: s. 538.; Çelgin, 1990: s. 237-239.

⁹⁴⁸ Çelgin, 1990: s. 239-240.

⁹⁴⁹ Çelgin, 1990: s. 217.

⁹⁵⁰ Çelgin, 1990: s. 243-244.

kullanılmıştır⁹⁵¹. Pelta tipi kalkan betimli lahitlerin de tarihlendirilmeleri tıpkı yuvarlak kalkan betimli lahitlerde olduğu gibi mezar sahiplerinin Aurelios-Aurelia soyadını (nomen gentile) taşımaları ve yazıtlardaki harflerin karakterleri göz önüne alınarak MS 2. yüzyılın ortaları ile MS 3. yüzyılın sonları olduğu kabul edilmektedir⁹⁵².

Bölgede karşılaşılan pelta tipi kalkan betimli lahitler, yuvarlak kalkan betimli lahitlerde olduğu gibi gerçek, sembolik ve apotropeik anlamında kullanılmış; mesleği askerlik olmayan kişilerin hatta kadın ve çocuk mezar yapılarında da pelta tipi kalkan kullanıldığı görülmektedir. Bu kalkan tipinin betimlendiği mezar yapıları ile yuvarlak kalkan betimli mezar yapıları aynı döneme tarihlendirildiklerinden dolayı savaşçı ya da mesleği askerlik olmayan ve halkın her kesiminden kişilere ait mezarlarda bezeme unsuru olarak kullanılmışlar ve bunun en önemli nedeni Pisidia halkının savaşçı bir kimliğinin olmasından kaynaklanmaktadır⁹⁵³. Bölgede karşılaşılan özellikle Termessos antik kenti nekropolis alanlarındaki lahitler üzerinde pelta tipi kalkan betimleri ana cephede kullanılırken yan yüzlerde yuvarlak kalkan betimi kullanılmış; yuvarlak kalkanlar ve pelta tipi kalkanlar bezeme unsuru olarak kullanılırken birbirinden ayrı iki bezeme gibi düşünülmemiş, lahit atölyelerinde ustalar her iki kalkan motifini de kullanmışlardır. Bu iki kalkan tipi birlikte kullanıldığından dolayı pelta tipi kalkanların kökeni de birlikte gitmiş olmalıdır⁹⁵⁴.

Pelta tipi kalkanların kökeni, yuvarlak kalkanlar gibi Hellenistik Dönem'e gitmekte; yuvarlak kalkan tasvirine kesin tarih veren ve öncülü olarak kabul edilen Alketas Mezarı'nda karşılaşılmamasına rağmen, pelta tipi kalkanların tarihlenmesinde böyle bir örnek bulunmamaktadır. Hellen silahı olmayan pelta tipi kalkan, Thrak savunma silahıdır, Skythler ve Amazonlar tarafından da kullanıldığı bilinmektedir⁹⁵⁵. Tyran Peisistratos döneminde, Thrakia'nın etkisiyle bu kalkan tipi MÖ 6. yüzyılın ortalarında Kıta Yunanistan'da görülmeye başlamış, Athina ve Sparta arasında geçen Peloponnesos Savaşları'ndan sonra kullanımı yaygınlaşmıştır. İskender Lahti üzerinde Pers kıyafeti ile betimlenen figürün pelta tipi kalkan tutmasından dolayı Perslilerinde bu kalkan türünü

⁹⁵¹ Çelgin, 1990: s. 244-245.

⁹⁵² Çelgin, 1990: s. 247-248.

⁹⁵³ Çelgin, 1990: s. 248-249.

⁹⁵⁴ Çelgin, 1990: s. 250-251.

⁹⁵⁵ Sekunda-McBride, 1984.; Çelgin, 1990: s. 250.; Sekunda, 2012.

kullandığı düşünülmektedir⁹⁵⁶. Makedon kökenli bir silah olan pelta tipi kalkan, Makedon ordusunda da Büyük İskender'e yakın olan heraitoilar (arkadaşlar) denilen süvariler tarafından kullanılmıştır⁹⁵⁷. Pisidia Bölgesi'nde görülen pelta tipi kalkanlar, Büyük İskender Dönemi'nden ya da Anadolu'daki Pers hakimiyeti zamanından beri bilinmekte; pelta tipi kalkanlar ve yuvarlak Makedon tipi kalkanlar Roma İmparatorluk Dönemi'nin sonuna kadar mezar yapılarında bezeme unsuru olarak kullanılmışlardır⁹⁵⁸.

Pelta tipi kalkan bezemeli mezar yapılarına, Termessos territoriumunda rastlanılırken, Ariassos antik kenti ve Sia antik kenti nekropolis alanlarında rastlanılmamaktadır⁹⁵⁹.

Pisidia Bölgesi'nde görülen ostoheklerin ana cephelerinde kapı betimi kullanımı yaygın olup, bu betimin Antik Dönem boyunca Anadolu'da ve Anadolu dışındaki diğer bölgelerin mezar yapılarında kullanıldığı görülmektedir⁹⁶⁰. Lahit ve ostoheklerin kısa kenarlarında betimlenen kapı motifi, muhtemelen dini bir anlam taşımaktadır. Mezar yapıları ölen kişilerin evi (domus aeterna) olduğu düşüncesinden yola çıkılarak, ölen kişinin ruhunun öteki dünyaya geçmesi düşüncesiyle kapı tasvirleri yapılmış, bu nedenle ölü hediyesi ya da ölen kişinin kendisiyle bir ilgisi bulunmamaktadır⁹⁶¹. Kapıların tasvir edilme amacı mimari fonksiyondan ziyade semboliktir ve mezarların girişlerini simgelemektedir⁹⁶². Mezar stellerinde betimlenen kapı tasvirlerinin panelleri üzerine ölen kişinin mesleği ile ilgili tasvirler bulunurken; ostohek üzerinde betimlenen kapı tasvirlerinin lentosu ve kapı panellerinin üzerinde herhangi bir bezeme unsuru bulunamaktadır⁹⁶³. Kapı betimleri, MÖ 6. yüzyılın ikinci yarısından MS 4. yüzyılın sonuna kadar mezar yapılarında kullanılmış; lahit ve ostohekler üzerinde ise Hellenistik Dönem'de kullanımı başlarken Roma İmparatorluk Dönemi'nde yaygınlaştığı

⁹⁵⁶ Çelgin, 1990: s. 250-251.

⁹⁵⁷ Sekunda-McBride, 2012.; Çelgin, 1990: s. 251.; Sekunda, 2012.

⁹⁵⁸ Çelgin, 1990: s. 251.

⁹⁵⁹ Çelgin, 1990: s. 251-253.; Köse, 2005: s. 107.

⁹⁶⁰ Waelkens, 1986.; Çelgin, 1990: s. 514-515.; Thomas Lochmann, *Studien zu kaiserzeitlichen Grab- und Votivreliefs aus Phrygien*, Basel, 2003.; Köse, 2005: s. 46-48.; Taner Korkut, *Girlanden-Ostheken Aus Kalkstein in Pamphylien und Kilikien, Untersuchungen zu Typologie, Ikonographie und Chronologie*, Verlag Philipp von Zabern, Mainz am Rhein, 2006, s. 11-13.; Ute Kelp, *Grabdenkmal und lokale Identität: Ein Bild der Landschaft Phrygien in der römischen Kaiserzeit*, R. Habelt, Bonn, 2015.

⁹⁶¹ F. J. Tritsch, "False Doors on Tombs", *JHS*, vol. 63, 1943, s. 115.; Çelgin, 1990: s. 515-517.

⁹⁶² Waelkens, 1986: s. 18.; Çelgin, 1990: s. 515-516.; Korkut, 2006: s. 160.; Roosevelt, 2006: s. 65-91.

⁹⁶³ Kelp, 2015: s. 76-77.

görülmektedir⁹⁶⁴. Kapılar Dor ve Ion Düzenin betimlenirken; Makedon mezar yapılarında betimlenen kapı tasvirleri Dor Düzeni'ndedir ve bu nedenle bölgede görülen kapı betimleri Makedonia etkilidir⁹⁶⁵.

Bölgede karşılaşılan ostothekler üzerine yuvarlak kalkan, zırh, rozet tasvirleri kullanılmış ve bu bezemeler apotropeik anlam taşımaktadır. Roma İmparatorluk Dönemi'nde, bölge halkının savaşçı kimliğini yansıttığından, lahitler üzerinde yuvarlak kalkan, kılıç, mızrak betimleri kullanılmış; lahitlerin öncülü olarak kabul edilen ostothekler üzerinde de yuvarlak kalkan betimleri kullanılmış yalnız ostothekler üzerinde betimlenen zırhlar lahitlerde kullanılmamıştır. Ostothekler üzerinde betimlenen yuvarlak kalkan, zırh tasvirleri savaşçı ya da mesleği asker olan kişilerin mezarlarında değil halkın tüm kesiminden olan kişilerin mezarlarında ve sadece erkek mezarlarında değil kadın ve çocuk mezarlarında da betimlenmiştir⁹⁶⁶. Ostothekler üzerinde umbo ve Makedon tipi kalkanlar betimlenmiş; Makedon kalkanı, umbo tipi kalkanlardan daha bombeli bir profil göstermekte, üstünde yıldız, hilal ve nokta bezemeleri bulunmakta; kalkanın ortasına Medusa başı yerleştirilmiştir⁹⁶⁷. Hellenistik ve Roma Dönem'lerinde darp edilen sikkeler üzerinde de Makedon kalkanı, Gorgon, omphalos, yıldız ve hilal betimleri ile birlikte görülmektedir⁹⁶⁸. Kenti kötülüklerden korumak amacıyla ya da kazanılan bir savaşı unutturmamak adına, Isauria, Pergamon, Pisidia Antiocheia, Sagalassos, Selge, Side gibi kentlerin kapılarının girişlerine de kalkan betimi işlenmiştir⁹⁶⁹.

Kalkan betimli ostotheklerin yazıtları bulunmadığından dolayı tarihlendirilmelerinde sıkıntı oluşmakta; kesin tarihi bilinen Alketas Mezarı tarihlendirme konusunda bize net bilgiler sunmaktadır. Alketas Mezarı'nda yer alan ostothekin ana cephesi kapı betimli olup, MÖ 4. yüzyılın sonlarına yani Erken Hellenistik Dönem'e tarihlendirilmektedir⁹⁷⁰. Anakayaya oyulan Alketas Mezarı'ndaki ostothek, aedícula içine yerleştirilen

⁹⁶⁴ Waelkens, 1986: s. 15.; Korkut, 2006: s. 159.

⁹⁶⁵ Köse, 2005: s. 12-13, Abb. 4, Abb. 5.; Korkut, 2006: s. 11-13.

⁹⁶⁶ Çelgin, 1990: s. 517.

⁹⁶⁷ Kosmetatou-Waelkens, 1997: s. 277-289, Fig.1, 2, 3, 4, 5, 7.; Köse, 2005: s. 274-275, Abb. 106, 108, 109, 110, 111, 112, 113.

⁹⁶⁸ Kosmetatou-Waelkens, 1997: s. 285.

⁹⁶⁹ Köse, 2005: s. 49-50.; Asuman Baldiran, "The Arms and Armours on the relief from the region of Lykonian", *ANADOS*, S. 4-5, 2006, s. 9-16.

⁹⁷⁰ Lanckoronski, 1892: s. 69.; Waelkens, 1980a: s. 9.; Waelkens, 1982a: s. 436.; Waelkens, 1986: s. 27.; Çelgin, 1990: s. 519-520.

ostothekler ile benzerlik göstermekte; arkhitektonik fasadlı kaya aediculaları içinde oluşturulmuş ostotheklerin tarihlendirilmeleri konusunda da yardımcı olmaktadır⁹⁷¹. Bu mezar yapıları mimari fasadların formlarına dayanılarak, Lykia Bölgesi'ndeki arkhitektonik fasadlı kaya mezarlarından etkilenmişler ve bölgede görülen aedacula içinde yer alan ostothekler Hellenistik Dönem'e tarihlendirilmektedirler⁹⁷². Anadolu'da görülen ostothek'er sade bezeme unsuruna sahip olduğundan ve bölgede görülen, yarı-serbest ostotheklerde ana cephelerinde bulunan kapı betimi ile bezendiklerinden Hellenistik Dönem'e tarihlendirilmektedirler⁹⁷³. Bölgede görülen serbest ostotheklerin kısa ana cephelerinde kapı betimi, diğer yüzlerinde zırh, kalkan betimleri bulunmakta, Hellenistik Dönem'e verilen aedacula tipi mezarların pilasterlerinde görülen kalkan betimi ile benzerlik göstermekte ve bu benzerlik Alketas Mezarı'nda bulunan ostothek'e dayanmaktadır⁹⁷⁴. Sagalassos antik kentinde de bulunan silah kabartmalı ostothek'erin MÖ 4. yüzyılın sonuna MÖ 3. yüzyıla tarihlendirilmesini sağlamıştır⁹⁷⁵.

Roma İmparatorluk Dönemi'nde ostotheklerin üretimleri devam etmiş fakat inhumasyon gömünün daha da yaygınlaşmasıyla lahit üretiminden geride kalmış, az da kremasyon gömüler ise lahitlere defnedilmiştir⁹⁷⁶.

Bölgedeki ostotheklerin formları ve kapı betimleri evleri andırdığından, Lykia Bölgesinden etkilenildiği, Lykia mezarlarının ve lahitlerinin geleneğinin devamı olduğu düşünülmektedir⁹⁷⁷. Hellenistik Dönem'de Makedonia'da bulunan oda mezarlarının, ev veya saray mimarisinde görülen kısa kenarın fasadlarını andırması bakımından Makedonia etkisinden de söz edilmektedir⁹⁷⁸. Termessos antik kentindeki Alketas Mezarı, kentin ve bölgenin ostotheklerini etkilemiş, ünik bir ostothek grubunun ortaya çıkmasını sağlamıştır⁹⁷⁹.

Hellen dünyasında MÖ 13. yüzyılın ortalarında zırh ve dizlik giymeye başlayan birlikler kısa mızrak ve kılıç kullanmış, ağır kalkanların yerini ise pelta tipi kalkan ve

⁹⁷¹ Lanckoronski, 1892: s. 69.; Çelgin, 1990: s. 520-521.

⁹⁷² Çelgin, 1990: s. 521.

⁹⁷³ Asgari, 1965: s. 393.; Çelgin, 1990: s. 521-522.

⁹⁷⁴ Çelgin, 1990: s. 522-523.; Köse, 2005: s. 76.

⁹⁷⁵ Köse, 2005: s. 77.

⁹⁷⁶ Çelgin, 1990: s. 524-525.; Köse, 2005: s. 76.

⁹⁷⁷ Çelgin, 1990: s. 527-528.

⁹⁷⁸ Waelkens, 1980a: s. 9.; Waelkens, 1982a: s. 436.; Waelkens, 1986: s. 27.; Çelgin, 1990: s. 527-528.

⁹⁷⁹ Waelkens, 1980a: s.9.; Waelkens, 1982a: s. 436.; Waelkens, 1986: s. 27.; Çelgin, 1990: s. 529-530.; Köse, 2005: s. 77.

yuvarlak kalkan (apsis) almıştır⁹⁸⁰. MÖ 650 yılında, hoplitesler, çok daha düzenli hale gelerek savaşlarda başarılar kazanmış ve bu başarıları da kendilerini kentlerde önemli konuma getirmiştir⁹⁸¹. Phillippos II (MÖ 359-336), Makedonia tahtını ele geçirdikten sonra ülkesini ekonomik, askeri ve siyasi yönden güçlü bir konuma getirerek orduda bazı değişiklikler yaparak askerlerin saldırı ve savunma gücünü arttırmak amacıyla büyük kalkanlar (hoplon) yerine daha hafif kalkan (pelta) ve 4m boyundaki mızraklarla donatmıştır⁹⁸². Klasik Dönem’de Pers saldırılarına karşı koymak amacıyla Yunan polis devletlerinin askeri birlikleri birleşmiş, rhetor Isokrates, Phillippos II’den bu birliği komuta etmesini isteyerek Panhellenizm (Yunan Birliği) düşüncesinin ortaya çıkmasına neden olmuştur⁹⁸³. MÖ 337 yılında toplanan bu birlik Korinthos Birliği olarak da anılmakta; Makedonia ve Yunan ordularının Batı Anadolu’ya sefer düzenleyerek Perslerin gücünü kırması amaçlanmış fakat Phillippos II’nin MÖ 336 yılında suikast sonucu ölürmesiyle Makedonia tahtına ve birliğin başına oğlu Büyük İskender geçmiştir⁹⁸⁴. MÖ 334 yılında Asia Minor’e gelen Büyük İskender aynı yıl yapılan Granikos Savaşı’yla Persleri yenmiş ve Hellenleştirme siyaseti uygulamaya başlamıştır çünkü Asia Minor’de bulunan halkların Yunanca konuştuğunu ve Yunan kültürünü yaşayan Yunanlılar olduğunu düşünmesidir⁹⁸⁵. Büyük İskender Hellenizasyon düşüncesini gerçekleştirmek için kendisinde dahil olmak üzere Makedonialı askerler fethedilen topraklardaki yerli halktan olan kişilerle evlenmişlerdir⁹⁸⁶. Pisidia Bölgesi kentlerinde Persliler ya da bir Pers ordusu yoktur, bu durum bize, bölgenin Persler Dönemi’nde özgür oldukları göstermekte ve ayrıca Pisidia Bölgesi’ndeki şehirleşmenin Hellenistik Dönem’de başlamadığını, çok daha eskilere gittiğini de bilmekteyiz⁹⁸⁷. Antik Yunan dünyasının süvari birliği olan hoplitesler, hoplon adı verilen büyük kalkanları kullanmaktadır⁹⁸⁸ fakat yaptığımız araştırmalar sonucunda bölgede bu tip bir kalkana rastlanılmamıştır. Büyük İskender, Aspendos, Side ve Perge’yi aldıktan sonra Phrygia’ya Pisida Bölgesi üzerinden gitmek istemiş fakat Termessos halkı tarafından

⁹⁸⁰ Chisholm-vdd,2012, s. 155-161.

⁹⁸¹ Çıvgın-Yardımcı, 2007, s. 145.; Chisholm, 2012: s. 176.

⁹⁸² Sekunda-McBride, 1984: s. 5.; Tekin, 2008a, s. 122.; Tekin, 2008b: s. 98.; Karakoç, 2014b.

⁹⁸³ Sekunda-McBride, 1986.; Lee, 2007.; İplikçioğlu, 2015: s. 42.; Tekin, 2008a: s. 121.; Tekin, 2008b: s. 98.; Karakoç, 2014a: s. 59.

⁹⁸⁴ Tekin, 2008a: s. 124-125.; Tekin, 2008b: s. 101-102.

⁹⁸⁵ Tekin, 2007, s. 103.; Tekin, 2008a: s. 126-127.; Tekin, 2008b: s. 103-104. Ayrıca bkz. Bölüm 1.2.1. Hellenistik Dönem’de Pisidia, dn. 115, 118-128.

⁹⁸⁶ Tekin, 2007: s. 121.; Tekin, 2008a: s. 139.; Tekin, 2008b: s. 108.

⁹⁸⁷ Özsaıt, 1980: s. 127.

⁹⁸⁸ Karakoç, 2014a: s. 69.

engellenmek istenmiş ve bunun üzerine Büyük İskender kenti kuşatmıştır⁹⁸⁹. Sagalassos antik kentinin de alınmasından sonra Büyük İskender, bölgenin tamamının alınması için sefere çıkmış; bölgedeki kentlerin bir kısmını savaşıarak bir kısmını ise uzlaşma yapılarak almıştır⁹⁹⁰. Yaşanan bu gelişmelerden sonra bölge halkı, Büyük İskender'in ordusunun teçhizatını⁹⁹¹ yakından tanıma fırsatı bulmuş, bölgenin engebeli olmasından dolayı, taşıması daha kolay ve hafif olan Makedon⁹⁹² tipi kalkan ve pelta tipi kalkanları kullanmaya başlamıştır. Yapılan araştırmalar sonucunda, bu bölgedeki kalkan betimli mezar yapılarının ilk örneği olan Alketas Mezarı'nda da bu kalkanların görülmesi, Büyük İskender'in Hellenleştirme siyasetinin etkisini göstermektedir.

Roma'nın Anadolu'daki egemenliği, son Pergamon Kralı Attalos III'ün topraklarını MÖ 133 yılında vasiyet bırakmasıyla başlamıştır⁹⁹³. Bölgenin Roma egemenliği sürecinde, Ariarathes V'in ölümü ve merkezi yönetimden uzaklaşan krallıkların engelleyemediği otorite boşluğu ile coğrafi yapısının da uygun olması nedeniyle Pisidia, Pamphylia ve Kilikia bölgelerinde korsan krallıkları kurulmuştur⁹⁹⁴. Bu korsan krallıklarından ve bölgedeki güçlü bir askeri kontrolün olmayışından rahatsız olan Roma yönetimi korsanlarla mücadeleye girişmiş; Pisidia, Pamphylia, Phrygia ve Kilikia bölgelerinde bulunan korsan krallıkları ortadan kaldırılmış; MÖ 102 yılında Marcus Antonius tarafından Kilikia, Pamphylia, Pisidia, Phrygia ve Milyas'ın da dahil olduğu Provincia Cilicia (Kilikia Eyaleti) kurularak Roma'nın egemenliğine dahil edilmiştir⁹⁹⁵. Savaşçı bir kimliği olan Pisidia halkını, Romanize etmek için bölgede koloni kentleri kurulmuş ve bu barışçıl bir politika izlenerek yapılmıştır. Roma'nın, Krallık ve Erken Cumhuriyet Dönemleri'nde, Roma ordusunun nasıl şekillendiği hakkında çok fazla done bulunmamakta; kabile liderlerinin yönettiği Roma gentlerinden oluşan kabile birlikleri ordu görevini üstlenmişlerdir⁹⁹⁶. Roma ordusunun erken dönemleri, Yunan

⁹⁸⁹ Özsait, 1980: s. 124-125.; Tekin, 2007: s. 113.; Tekin, 2008a: s. 131. Ayrıca bkz. Bölüm 1.2.1. Hellenistik Dönem'de Pisidia, dn. 121.

⁹⁹⁰ Arrianus, I: 28, 2-8, I: 29, 1.; ; Strabon, XII: 6, 5.; Atlan, 1961: s. 548-vdd.; Özsait, 1980: s. 125.; Özsait, 1985: s. 6.; Özcan, 2008: s. 34.

⁹⁹¹ Sekunda-McBride, 1984.

⁹⁹² Kosmetatou-Waelkens, 1997: s. 277-291.

⁹⁹³ Strabon, XIII, 3, 2.; Demirer, 2004: s. 3.; Özcan, 2008: s. 36.; İplikçioğlu, 2015: s. 81-83.

⁹⁹⁴ Strabon, XIV: 2. 29.; Bosch, 1957: s. 40.; Jones, 1971: s. 176-vdd.; Sherwin-White, 1976, s. 4-6.; Özsait, 1985: s. 70-71.; Brandt, 1992: s. 94-95.; Demirer, 2004: s. 3.; Özcan, 2008: s. 37.

⁹⁹⁵ Livius, LXVIII.; Özsait, 1985: s. 71-81.; Karaman, 1991: s. 25.; Brandt, 1992: s. 94.; Demirer, 2004: s. 3-4.; Özcan, 2008: s. 37.

⁹⁹⁶ Krallık ve Erken Cumhuriyet Dönemleri Roma ordusu hakkında geniş bilgi için bkz. Rich, 2007: s. 7-23.; Forsythe, 2007: s. 24-41.; Karakoç, 2018: s. 31-32.

ordusunda da görülen hopliteslerden oluşmakta ve phalanks düzeninde hareket etmektedir. Orta Cumhuriyet Dönemi'nde bu phalanks sisteminin yerine ordunun daha hızlı hareket etmesi açısından manipulus yapıya geçilmiştir⁹⁹⁷. Bu dönemde legion birlikleri hastae, pilum, gladius, lorica hamata, kullanmışlardır⁹⁹⁸. Geç Cumhuriyet Dönemi'nde, legion birliklerinde görülen manipleslerin yerine cohors birlikleri getirilmiş; hastae, pilum ve gladius savaş teçhizatlarını kullanmışlardır⁹⁹⁹. Roma İmparatorluk Dönemi'nde askeri birliklerde bazı değişiklikler yapılmış; velites, triarius ve hastatus birlikleri kaldırılarak, cohortlar numaralandırılarak legionda yerlerini almışlardır¹⁰⁰⁰. Piyade birliği, lorica segmentata, galea, scutum, gladius ve hastaeyi savaş teçhizatı olarak kullanmaktadır. Süvari birliği ise savaşlarda lorica hamata veya lorica segmentata, galea, clipeus, spatha ve lancea kullanmıştır¹⁰⁰¹.

Pisidia Bölgesi'nin dağlık arazi yapısından dolayı scutum ve clipeusun taşınmasının zorluğundan dolayı Makedon tipi kalkan ve pelta tipi kalkan kullanımına; lancea yerine daha kısa olan hasta, spatha yerine de gladiusun kullanılmış olabileceği düşünülmektedir. Lahit ve ostotheğin üzerinde görülen kalkan, kılıç ve mızrak tasvirlerinin, betimlendikleri alanın darlığından dolayı Makedon tipi kalkan, gladius ve hasta kullanılmış olabileceği veyahut bölgede görülen Romanizasyon sonucunda bölge halkının, Roma kökenli bu silahları benimsediklerinden dolayı tüm yaşantılarına ve ölümden sonraki yaşamlarında da kullanılacağı düşüncesiyle mezar yapılarına yansıtılmış olabileceği düşüncesi oluşmuştur.

⁹⁹⁷ Karakoç, 2018: s. 42-43.

⁹⁹⁸ Polybius, II, 30.; Walbank, 1957: s. 704.; Goldsworthy, 2003: s. 29.; Fields, 2007: s. 20-22.; Karakoç, 2018: s. 43-45.

⁹⁹⁹ Goldsworthy, 2003: s. 27-30, 132.; Cagniard, 2007: s. 80-95.; Karakoç, 2018: s. 72, 76.

¹⁰⁰⁰ Şenocak, 2014: s. 11.

¹⁰⁰¹ Şenocak, 2014: s. 12.

SONUÇ

İnsanoğlunun var olduğu günden beri, her dönemde farklı ritüellerle ölen kişilerin ruhlarını öteki dünyaya uğurladığı, çok çeşitli mezarlar kullandığı ve her kültürün kendi geleneğine göre öteki dünya inancının gerektirdiği gibi, ölü gömme gelenekleri geliştirdiği görülmüştür. Ölen kişilerin ruhlarını saklamak ve öteki dünyaya göndermek için inhumasyon ve kremasyon uygulandığı, ölülerini farklı mezarlara yerleştirdikleri, aynı nekropolis alanlarında bu iki ölü gömme geleneğinin bir arada kullanıldığı ve ölen kişilerin öteki dünyada ihtiyaç duyduğu günlük kullanım eşyaları ile birlikte gömüldüğü sonucuna varılmıştır.

Antik Dönem insanı düşüncesi ve inancı gereği, inhumasyon gömülerde, toprağa basit gömüleri, kist mezarları, stoter mezarları, kayaya oyulmuş mezarları, anıtsal yapıları mezarları, hypogeumları ve lahit mezarları kullandığı görülmüştür. Kremasyon gömülerde ise ev formu, klineli lahit formu ve insan başlı urneleri, ostotheke kullandığı ve bu urneleri yerleştirmek için de columbariumları inşa ettiği görülmüştür.

Kahramanlara layık bir gömü biçimi olarak düşünülen ve ölen kişinin ruhuna saygı göstermek amacıyla, et ve kasların, psykheyi (ruhu) insanların dünyasına bağladığına ve ruhlar alemine girmelerine engel olduğundan dolayı, cesed pyrede yakılarak kremasyon işleminin uygulanmış fakat ateşin kötülükleri yok ettiğinden ve yeniden doğma olarak düşünüldüğünden toplumun her kesiminden bireylere cinsiyet ayrımı yapılmaksızın bu işlemin uygulandığı kanısına varılmıştır. Kıta Yunanistan'da, Protogeometrik ve Geometrik Dönemlere kadar kremasyon gömü biçimi uygulanmış; Klasik ve Hellenistik Dönemlerde de kremasyon örnekleri gözlemlenmiştir fakat bu dönemden sonra inhumasyon gömülere nazaran kremasyon gömülerin tercih edilmesinde bir azalma görülmüştür. Roma'nın erken dönemlerinden itibaren kremasyon ve inhumasyon gömü geleneği MÖ 5. yüzyıla kadar birlikte uygulanmış olduğu görülmüş; bulaşıcı hastalıklar yaygın olduğundan dolayı ölen kişinin gömülme işlemi kentin dışındaki nekropolis alanlarına yapılmış ve Oniki Levha Kanunu ile intramural gömüler yasaklamış; MÖ 567 yılında ise ektramural gömüler son bulmuştur. Roma'da kremasyon gömü geleneği zenginlik göstergesi olarak görüldüğünden dolayı MS 2. ve 3. yüzyıla kadar Roma imparatorları kremasyon uygulanarak defnedilmiş; MS 270-310 yıllarına kadar darp edilen sikkeler üzerinde de rogos (kutsal odun yığını) betimleri görülmektedir. Bu

sikkeler üzerindeki betimler göz önüne alındığında Roma'da MS 3. Yüzyıl ve MS erken 4. yüzyıla kadar kremasyon işleminin uygulandığını söylemek mümkündür. Bu tarihten sonra da Roma İmparatorluğu'nda, inhumasyon gömü geleneğinde artış görülmüştür. Anadolu'da kremasyon geleneğinin MÖ III. bin yılda ortaya çıktığı, MÖ II. bin yılda ise yaygınlaştığı, Prehistoryen Dönem insanları tarafından uygulanmıştır. MÖ II. bin yılına tarihlendirilen Anadolu'daki birçok yerleşim biriminde kremasyon gömülerle inhumasyon gömülerin bir arada olduğu görülmesine rağmen inhumasyon gömülerin daha yoğun olduğundan söz etmek mümkündür. Kremasyon gömü geleneği, MÖ I. binde Anadolu'da yaygın olarak uygulanmıştır.

İnsanoğlunun var olduğu Prohistorik Dönemlerden itibaren, ölen kişilerin gömülmeye başlandığı; çok farklı coğrafyalarda, kültürlerde ve inançlarda inhumasyon gömü geleneğinin uygulandığı çok farklı mezar yapıları oluşturulduğundan söz edilebilir. Tarihin çok farklı dönemlerinde, Mısır, Girit, Kıta Yunanistan, Roma ve Anadolu Uygarlıkları'nın birçok yerleşim yerlerinde inhumasyon gömü için sandık mezar, pithos, ahşaptan, pişmiş topraktan ya da taştan üretilen lahitler, larnaklar kullandığı görülmüştür. Inhumasyon gömü geleneğinde tümülüs mezarlar karşımıza çıkmaktadır. Protogeometrik Dönem'de Kıta Yunanistan'ın kuzeyindeki yerleşim yerlerinde bu tarz mezarlara rastlanılmış ve Erken Demir Çağı'nda, Thessalia'da bu geleneğin devam ettirildiği görülmüştür. Makedonia'daki tümülüslere MÖ 10. ve 8. yüzyıllar arasında definler pithos, sandık ya da basit çukurlar içinde inhumasyon gömüler görülmekte; diğer tümülüsler ise MÖ 4. yüzyıl ile MÖ 2. yüzyıl arasına tarihlendirilmektedir. Makedonia'daki bu tümülüslerin mezar odalarının diğer bölgelerde görülen tümülüslerin mezar odalarına olan etkisinden söz etmek mümkündür. Anadolu'da görülen anıtsal mezar yapıları, Klasik ve Hellenistik Dönemler boyunca inhumasyon gömü geleneğindeki mezar tipi olarak kullanılmış ayrıca Phrygia ve Lydia gömü geleneğinde görülen kaya mezarları, bölgeye özgü olmasının yanı sıra Anadolu gömü geleneği açısından da önem arz etmektedir.

Tarihin farklı dönemlerinde, her bölgenin ve kültürün kendi geleneklerine göre ölü gömme ritüellerinin olduğu ve ölüm olgusu karşısındaki tutumunun değişiklik gösterdiği; ölen kişilere uygulanacak gömü ritüelleri, gömünün gerçekleştirileceği mezar tipleri, her bölgenin coğrafi özelliklerine, kültürlerin inançlarına ve kültürler arası etkileşime bağlı olduğu gözlemlenmiştir. MÖ 6. yüzyıla tarihlendirilen Delipınar

Tümülüsleri, ana kayaya oyularak inşa edilmiş ve dromosla ulaşılan tümülüslerin mezar odası kesme blok taşlarla döşendiğinden bu tümülüslerin Lydia Tümülüs geleneğinde inşa edildikleri kanısına varılmıştır. Delipınar Tümülüsleri'nde, gün yüzüne çıkarılan mezar stellerinin stilistik açıdan incelenmesi sonucunda, MÖ 6. yüzyılın son çeyreğine tarihlendirilmesinin daha uygundur ve Bilge Hürmüzlü'ye göre Delipınar Tümülüsleri'ne ait olduğu düşünülen bu steller, bölgede daha önce rastlanılmadığı için önem arz etmekte; *“bu steller Anadolu'nun Pers Dönemi'nde, İonialı sanatçılar tarafından işlenmiş ve Lydia ile Pers ölü gömme geleneklerinin birleştirildiği bir mezarda kullanılmıştır”* görüşünü savunduğuda bilinmektedir. Pisidia Bölgesi'nde bulunan diğer tümülüsler ise Çeştepe Tümülüsleri'dir ve bu tümülüsler mimari açıdan Sardeis Bin Tepeler Tümülüsleri'yle benzeşmektedir. Çeştepe Tümülüsleri'nde görülen dromosların duvarları, örme moloz taş ya da blok taşlarla örülerek ahşap hatıllarla veya blok taşlarla kapatılmış, mezar odası ile bu dromoslar sayesinde bağlantı sağlanmıştır. Düz damlı ya da üçgen çatılı olarak inşa edilen Çeştepe Tümülüsleri'nin mezar odasında taş klineler görülmekte, ahşap mimaride görülen hatılların ise boyama tekniği ile gösterilmesi, mezar odalarının moloz taşlar ya da toprak yığınları ile üzerlerinin kapatılması ve bu yığının üstüne phallos dikilmesi Lydia Tümülüs mimari geleneğinin yansımasıdır. Pisidia Bölgesi'nde görülen tümülüs mezar geleneği, Lydia tümülüs mimarisinin etkisinde bir gelişim göstermiştir. Tümülüs mezarlar dışında, Hellenistik Dönem'e tarihlendirilen dörtgen formlu ostotheplerde, Lydia kültürünün etkisinde söz edilmekle; Pisidia tipi olarak literatüre geçen bu ostotheplerde betimlenen kapı betiminin ise Phrygia etkisinde geliştiği söylenebilir. Roma Dönemi'nde de tasarlandığı görülen ostotheplerde kapı betimlerinin devam ettiği; ayrıca bu ostotheplerde Pisidia kalkanı, Hellen geleneğine özgü girland motifi, Roma tarzında kadın ve erkek portresi, Anadolu geleneğinde görülen kapı betimlerinin tasvir edilmiş olması kültürler arası etkileşimin kanıtı niteliğindedir.

Bölgenin kaya mezarları geleneğine baktığımızda, ölü gömme geleneği açısından çeşitlilik gösterse de çeşitli araştırmacıların inceledikleri bu kaya mezarlarının tipolojik çeşitliliği, bölgenin kronolojik sınırlarını ve kültürel etkileşimi daha iyi açıklanmaktadır. Lykia Bölgesi'nde, kendine mimari özgü tasarısıyla karşımıza çıkan Lykia kaya mezarı geleneğine karşı, Pamphylia ve Pisidia Bölgeleri'nde kaya mezarı geleneğinin gelişmediği savı mevcuttur. Bölgenin kuzeydoğusunda yer alan ve Hoyran Gölü

kenarında bulunan, üçgen alınlıklı kırma çatı ve cephesine yansıtılan ahşap mimariye öykülenen tasarıyla, Phryg kaya mezarı olarak adlandırılan Hoyran Kaya Mezarı, bölgede kaya mezarı geleneğinin olduğunu göstermektedir. Bazı araştırmacıların bu kaya mezarının cephesinin ahşap mimariye öykünmesinden dolayı MÖ 8. yüzyılın sonlarına tarihlendirdiği; bazı araştırmacıların ise Phrygia'da cephe mimarisinin görüldüğü kaya mezarının olmadığını savunduklarından ötürü, bu kaya mezarını MÖ 6. yüzyıldan önceye tarihlemedikleri görülmüştür. Bölgede bulunan bir diğer kaya mezarı ise Düver Kaya Mezarı'dır. Daha önceleri Phryg kaya mezarı olarak ele alınmasına rağmen, yapılan araştırmalar sonucunda Phryg etkisinden ziyade Lydia etkisinde inşa edildiği anlaşılmıştır. Pisidia Bölgesi'nde yürütülen yüzey araştırmaları sırasında Manca Deliktaş Kaya Mezarı tespit edilmiş; mezar yapısının cephe ve mezar odasının mimari özelliklerinden dolayı Hellenistik Dönem'e tarihlendirilmiştir.

Antik dönem insanının öteki dünya anlayışından dolayı, ölen kişilerin gittikleri yerde de yaşamlarına devam ettiği düşüncesinden yola çıkarak ölüleri için görkemli mezar yapıları ve nekropolis alanlarının yapıldığı gözlemlenmiştir. Antik kentlerin nekropolis alanlarında karşımıza Alketas Mezarı, Heroon Mezarı, kaya mezarları, arcasolium tipi mezarlar, anıtsal mezar yapıları, lahitler, ostothekekler, toprak mezarlar, aile tipi mezarlar çıkmış ve bu mezar yapıları Hellenistik ve Roma Dönem'lerine tarihlendirilmiştir. İncelediğimiz antik kentlerin nekropolis alanlarının geniş ve mezar tiplerinin çeşitli olduğu gözlemlenmiştir. Bu nekropolis alanlarında, Hellenistik ve Roma Dönemleri'nde, kremasyon ve inhumasyon gömü geleneklerinin bir arada uygulandığı; nekropolis alanlarındaki mezar yazıtlarından anlaşılmış ve Hellenistik Dönem'de yoğun olarak uygulanan kremasyon gömü geleneğinin Roma Dönemi'nde azalarak yerini inhumasyon gömü geleneğine bıraktığı görülmüştür. İncelenen nekropolis alanlarındaki mezar yapılarının kendine has özellikleri görülürken, bölgenin diğer kentlerinin nekropolis alanlarındaki mezar yapılarıyla da benzerlikler gösterdiği aynı zamanda Yunan geleneklerinin etkisinin de hissedildiği saptanmıştır.

Antik Dönem'de Asia Minor'e has bir mezar tipi olduğu düşünülen ostothekekler, bazı eyaletlerde yoğun olarak kullanılırken, bazı eyaletlerde ise kullanımının az olduğu ya da hiç kullanılmadığı görülmüştür. Ostothekeklerin imal edildikleri bölgelere göre form ve bezeme unsurlarının çok farklı olduğu görülmekle birlikte bölgeler arası bu farklılığın temel nedenleri arasında, gömü geleneklerindeki yerel adetler, lahit ya da ostothekek

yaptıran kişinin sosyal statüsü ve sosyo-ekonomik durumunun etkili olduğu sayılabilir. Bölgenin yerel atölyesinde üretilen ve sayıları oldukça fazla olan ostotheklerin en erken örneğinin Termessos antik kentinde bulunan ve MÖ 4. yüzyılın sonlarına tarihlenen Alketas Mezarı'nda yer alan kayaya bağlı ostothek olduğu belirtilir. Pisidia Bölgesi'nde bulunan ostotheklerin tipolojik özelliklerine göre vazo formlu ostothekler ve yüksek gövdeli dikdörtgenler prizması formlu ostothekler olmak üzere ayrıldığı gözlemlenir. Pisidia tipi ostothekler üzerinde bezeme unsuru olarak yazıt, kılıç, mızrak, kalkan, rozet, Dor ya da Ion düzeninin kapı, defne dalı, kartal ve meyvelerden oluşan çelenk betimleri; insan figürleri ya da portreleri ve savaşçı figürlerinin sıkça kullanıldığına rastlanır. Başlangıçta vazo formlu olan ostothekler kendi içerisinde gelişim göstererek Pisidia Bölgesi'ne özgü olan yüksek gövdeli dikdörtgenler prizması formlu ostotheklerin üretildiği saptanmıştır. Bu ostotheklerin kısa yüzlerinde kapı betimi görülürken uzun yüzlerinde kalkan, kılıç, mızrak betimlerinin görüldüğü söylenebilir. Pisidia Bölgesi'nde bulunan lahitlerin yerel özelliği, profilli çerçevenin içinde tabula ansata ve kalkan tasvirlerinin kullanıldığı görülür. Lahitlerin uzun yüzlerinde çerçeve içerisinde tabula ansata, tabula ansatanın her iki yanında kalkan betimleri; kısa yüzünde ise kapı betiminin kullanıldığı saptanmıştır. MÖ 4. yüzyılın son çeyreğine tarihlenen Alketas Mezarı'nda bulunan kayaya bağlı ostothekin, MÖ 2. yüzyılın ikinci yarısına ya da Geç Hellenistik Dönem'de Sagalassos'ta bulunan ostothekin ve MS 2. yüzyılın başlarında imal edildiği düşünülen, Side'de bulunan ostothekin üzerinde kapı betimlerinin, lahitlerin öncülü olduğu görülmüştür.

Kapı betimli mezar stelleri, Phrygia, Phryg halkının yaşadığı Galatia'nın bir kısmı, Bithynia, Lydia, Mysia ve Pisidia Bölgeleri'nin Phrygia'ya sınır olan yerlerinde görülmüştür. Pisidia Bölgesi'nin kuzey kesimleri geçiş alanı olduğundan, diğer kültürlerle yoğun etkileşimde bulunmuş; bölgenin kuzeybatısındaki kaya mezarlarına Phrygia etkileri, MÖ 6. yüzyıl ortalarından itibaren de Perslerin Anadolu'daki sanatsal etkileri kendini hissettirmiştir. Steller üzerinde kapı, rozet, büst, insan figürlerinin kullanıldığı görülürken, ölen kişilerin ruhlarının korunduğu düşüncesiyle Zeus atribüsü olan kanatları açık ya da duran kartal figürlerinin de kullanıldığı tespit edilmiştir. Mezar stellerinde görülen triskeles motifinin ise Lykia, Pamphylia ve Pisidia Bölgeleri'nin kültürel bakımdan birbirlerine etkileşimi sonucu Pisidia Bölgesi'nde de görüldüğünü söylemek mümkündür. Roma İmparatorluk Dönemi'nde betimli mezar stelleri, Phryg

kaya mezarlarının devamı olmuş; yaşamla ölüm arasındaki bağı kuran kapı betimli mezar stelleri, ölen kişinin yaşadığı yer olarak görülmüştür. Kapı betimli mezar stellerinin, form ve içerik olarak Phrygia mezar geleneğinden geldiğini; ölen kişinin evi olduğu bu nedenle de MÖ 6. yüzyıldan MS 5. yüzyıla kadar kullanıldığı tespit edilmiştir. Stellerin tarihlendirilmelerinde insan figürlerinin giydiği khiton ve khimation kıvramları ve stellerde kullanılan mimari unsurlar göz önüne alınmış; MS 2. – 3. yüzyıl aralığına verilmiştir. MÖ 6. yüzyıldan itibaren kullanılmaya başlanan kapı betimli mezar stelleri, MS 5. yüzyılın başlarına kadar da kullanılmaya devam ettiği görülmüştür. Büyük İskender'in ölümüyle birlikte Asia Minor Diadokhlar Dönemi'ne girmiş ve MS 1. yüzyıldan itibaren de siyasi düzeni yerine oturttuğundan, halkın ekonomik seviyesi MS 2. yüzyılda artmıştır. Lahit üretiminde olduğu gibi mezar stellerinin de üretiminde bir artış gözlemlenmiş fakat MS 3. yüzyıldan itibaren kapı betimli mezar stellerinin kullanımında bir azalma söz konusudur. MS 3. yüzyılın ortalarında üretimi duran mezar stellerinin, MS 4. yüzyılda ise ekonomik krizle birlikte kullanımlarının azaldığını söylemek mümkündür. Kapı betimli mezar stellerinin MS 4. yüzyılla birlikte Hıristiyan halk için de kullanıldığını ve dinsel bir değişimin izlerinin görüldüğünü de söyleyebiliriz.

Bölgede görülen lahit, ostothek ve mezar stellerindeki kalkan betimlerine baktığımızda kendi içerisinde tipolojik bakımdan farklılıklar gösterdiği, yüksek kabartma olarak betimlenen kalkanların, betimlendikleri alanın yüzeyinden çıkıntı yaparak ve bombeli olacak şekilde ortada göbek oluşturduğu; bazı kalkan betimlemelerinin kenarlarında ise yiv bulunduğu ve bu sayede kalkan göbeğinin hatlarının belirlendiği görülmüştür. Kalkan betimlemelerinin göbeklerinde kabartma halinde rozet, urceus (surahi), patera (libasyon kasesi), ara (sunakçık), Medusa başı, avuç içleri görünen el motifi, şimşek demeti; ayakta duran figürin ya da insan portresi kullanılması tipolojik olarak farklılıkları daha net göstermektedir. Bölgede görülen mezarlarında savunma ve saldırı silahlarının bezeme unsuru olarak kullanılması mezar tipleri üzerindeki yerine, kullanılış amacına ve tasvir edilme biçimine göre değişiklik göstermekte ve sık karşılaşılan durumdur. Bu tasvirlerin gerçek anlamında, sembolik anlamında ve apotropeik anlamında kullanıldıkları görülmüştür. Silah bezemeli lahit, ostothek ve mezar stellerinin, savaşçı ya da mesleği asker olan kişilerin mezarları olduğu ve hayattayken kullandıkları silahların betimlendiği Antik Dönem'de sık

karşılaşılan bir durumdur fakat bölgede görülen bu mezar tiplerinin bezeme unsurlarının silahlar olması bir kural gibi karşımıza çıkmıştır. Bölgede karşılaşılan mezar yapılarının silah bezemelerine ve yazıtlarına bakıldığında, bu mezar yapılarının sahiplerinin savaşçı ya da asker olmadığı, sosyal statüsü, mesleği farklı bireylere de ait olduğu ve hatta cinsiyet ayrımı yapılmaksızın erkek, kadın ve çocuk mezarlarında dahi bezeme olarak kullanıldığı görülmüştür. Tapınak tipi mezar yapılarını ve ev mimarisini yansıtan lahitler, Lykia Bölgesi'ne özgü olduğu ve Hellenistik Dönem'le birlikte ev mimarisinin yansıtıldığı lahit ve ostotheğin bölgede görülmesi söz konusudur. Kısa esas yüzünde kapı betimli ve semerdam biçimli kapakları bulunan ostotheğin, MÖ 4. yüzyılın sonlarından itibaren üretilmiştir. Pisidia tipi ostotheğin öncülü kabul edilen ve kesin tarih veren Alketas Mezarı'nda bulunan kayaya bağlı ostotheğin üzerinde betimlenen kapı betimi, bölgede görülen diğer kapı betimlerinin temelini oluşturmaktadır. Alketas Mezarı'ndaki atlı süvari betiminde yer alan Thracia tipi miğfer, dizlik, yuvarlak kalkanın arkasına diagonal yerleştirilen ve kabzası kartal başı şeklinde işlenen kılıçta Makedon etkisinde söz edebiliriz.

Yuvarlak kalkan, kılıç, mızrak ve kartal betimlerinde Makedonia etkisi söz konusudur ve Pisidia tipi ostotheğin savaşçı ya da mesleği asker olan kişilere ait mezar yapıları olduğu düşünülmüştür. Fakat bölgenin savaşçı yapısı göz önüne alındığında, sadece erkek ve mesleği askerlik olan kişilerin mezarlarında değil aynı zamanda sosyal statüsü ve farklı meslek gruplarına ait yerli halkın mezarlarında da aynı tasvirler gözlemlenmiştir. Yani kadın, köle, çocuk ya da rahip ayırmaksızın tüm mezar yapılarında özellikle kalkan betimleri görüldüğü kanısına ulaşılmıştır.

Bölgede yoğun olarak görülen yuvarlak ve pelta tipi kalkan betimleriyle bezeli sandık tipi lahitler, çerçeveleri Lykia Bölgesi etkisinde, kalkan betimleri ise Hellenistik Dönem Makedonia etkisinde gelişim gösterdiği söylenebilir. Pisidia Bölgesi'nde görülen kalkan betimli lahitlerin, yazıtlarına dayanılarak yapılan tarihlendirilmede, MS 3. yüzyılın ortalarında üretildikleri anlaşılmış; ayrıca bu lahitlerin öncüsünün ve kökeninin Alketas Mezarı' olduğunu da söylemek mümkündür. Pelta tipi kalkanların kökeni, yuvarlak kalkanlar gibi Hellenistik Dönem'e gitmekte; yuvarlak kalkan tasvirine kesin tarih veren ve öncülü olan Alketas Mezarı'nda karşılaşılmamasına rağmen, pelta tipi kalkanların tarihlenmesinde herhangi bir öncül yoktur. Thrak savunma silahı olan pelta tipi kalkan, Skythler ve Amazonlar tarafından da kullanılmış aynı zamanda

Tyran Peisistratos döneminde, Kıta Yunanistan'da görülmüş ve Peloponnesos Savaşlarından sonra kullanımı yaygınlaşmıştır. Pisidia Bölgesi'nde görülen pelta tipi kalkanlar, Büyük İskender Dönemi'nden ya da Anadolu'daki Pers hakimiyeti zamanından beri bilinmekte; pelta tipi kalkanlar ve yuvarlak Makedon tipi kalkanlar Roma İmparatorluk Dönemi'nin sonuna kadar mezar yapılarında bezeme unsuru olarak kullanıldıkları söylenebilir.

Lahit ve ostoheklerin kısa kenarlarında betimlenen kapı motifi, muhtemelen dini bir anlam taşımaktadır. Mezar yapıları ölen kişilerin evi (domus aeterna) olduğu düşüncesinden yola çıkılarak, ölen kişinin ruhunun öteki dünyaya geçmesi düşüncesiyle kapı tasvirleri yapılmıştır. Kapıların tasvir edilme amacı mimari fonksiyondan ziyade semboliktir ve mezarların girişlerini simgelemektedir. Kapı betimleri, MÖ 6. yüzyılın ikinci yarısından MS 4. yüzyılın sonuna kadar mezar yapılarında kullanılmış; lahit ve ostohekler üzerinde ise Hellenistik Dönem'de kullanımı başlarken Roma İmparatorluk Dönemi'nde yaygınlaşmıştır. Kapılar Dor ve Ion Düzenin betimlenmiş fakat Makedon mezar yapılarında betimlenen kapı tasvirleri Dor Düzeni'ndedir ve bu nedenle bölgede görülen kapı betimleri Makedonia etkilidir diyebiliriz.

Bölgedeki ostoheklerin formları ve kapı betimleri evleri andırdığından, Lykia Bölgesinden etkilendiği, Lykia mezar ve lahit geleneğinin devamı olduğunu söylemek mümkündür. Hellenistik Dönem'de Makedonia'da bulunan oda mezarlarının, ev veya saray mimarisinde görülen kısa kenarın fasadlarını andırması bakımından Makedonia etkisinden de söz edilmektedir.

Antik Yunan dünyasının süvari birliği olan hoplitesler, hoplon adı verilen büyük kalkanları kullanmaktadır fakat bölgede bu tip bir kalkanın varlığından söz etmek imkansızdır. Bölge halkının Büyük İskender ile girilen mücadelesinde Makedon ordusunun kullandığı silahlar tanınmış; bölgenin engebeli olması ve halkının da savaşçı kimliğinin etkisiyle taşınması daha kolay ve hafif olan Makedon tipi kalkan ve pelta tipi kalkanları günlük hayatlarında ve mezar yapılarında kullandıklarını söylemek pek tabii mümkündür. Yapılan araştırmalar sonucunda, bu bölgedeki kalkan betimli mezar yapılarının ilk örneğini oluşturan Alketas Mezarı'nda da görülen bu kalkanların tasvirleri, Büyük İskender'in Anadolu'daki Hellenleştirme siyasetinin etkisini gözler önüne sermektedir. Roma Dönemi'ne gelindiğinde ise bölgedeki otorite boşluğundan

hoşnut olmayan Roma, savaşçı Pisidleri, Romanize etmek amacıyla barışçıl bir politika izleyerek koloni kentlerinin kurulmasını sağlamıştır. Lahit ve ostohekler üzerinde görülen kalkan, kılıç ve mızrak tasvirlerinin, betimlendikleri alanın darlığından dolayı Makedon tipi kalkan, gladius ve hastae kullanılmış olabileceği kanısına varılmış veyahut bölgede görülen Romanizasyon sonucunda bölge halkının, Thrak ve Roma kökenli bu silahları benimsediklerinden dolayı tüm yaşantılarına ve mezar yapılarına yansıtılmış olabileceği düşüncesi oluşmuştur.

Pisida Bölgesi'ndeki görülen kalkan tasvirlerinin sadece mezar yapılarında değil aynı zamanda tiyatro yapılarının skenesinin logeion kısmındaki kapılar üzerinde ve kent kapılarının girişlerinde de kullanıldığı gözlemlenmiştir.

Bölgede böylesine yoğun bir şekilde kullanılan kalkan betimlerinin yerel bir kült, tapınım görmüş yerel bir tanrı/tanrıça ya da heroon kültürünün olabileceğini düşündürmüştür. Bölgenin baş tanrısı Zeus Solymeus'un kalkan betimleriyle ilişkisi kurulamamış; savaş tanrısı Ares'in bölgede kültü olduğu bilinmekte ve silahlarla ilişkisi kurulabilir fakat bölgenin baştanrısı yerine tanrı Ares'in nasıl bir öneme ve konuma sahip olduğu ve bunun sonucunda da bölgenin geneline hakim olan silah betimleriyle ilişkisi olabilmektedir sorunsalı ortaya çıkmaktadır. Termessos antik kenti sikkeleri üzerinde ayakta ya da oturur şekilde, kalkanlı ve silahlı darp edilen betimin Solymos'a ait olduğu düşünülmekte yalnız Solymos'un kentte veyahut bölgenin genelinde bir tapınım görüp görmediği bilinmediğinden kalkan betimleriyle olan ilişkisi kesin değildir.

KAYNAKÇA

Antik Kaynaklar

Appianos, (1955), *Historia Romana*, edt. H. White (Loeb), London.

Arrianos, (1945), *Alexandroi Anabasis*, çev. H. Örs, İstanbul.

Cassius Dio, (1954), *Historia Romana*, edt. E. Cary (Loeb), London.

Cornelius Nepos, (1885), *De Viris Illustribus*, edt. L. Roersch, Paris.

Diodoros, (1947), *Bibliotheka Historika*, edt. T. E. Page (Loeb), London.

Homeros, (2010), *Ilyada ve Odysseia*, çev. Azra Erhat-A. Kadir, Can Yayınları, İstanbul.

Herodotos, (2011), *Tarihi (Historia)*, çev. Müntekim Ökmen, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

Justinus, (1842), *Historiae*, edt. J. C. Th. von Otto, Jena.

Livius, (1961), *Ab Urbe Condita*, edt. E. T. Page, (Loeb), London.

Lucretius, T. C., (1923), *De Rerum Natura*, edt. Hermann Diels, Weidmannsche Buchhandlung, Berlin.

Ksenophon, (2007), *Anabasis Onbinlerin Dönüşü*, çev. Oğuz Yarlıgaş, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.

Memnon, (1923-1930-1940), *Die Fragmente der Griechischen Historiker*, edt. F. Jaloby, I – V, Berlin; Leiden.

Plinius, (1947), *Naturalis Historia*, edt. H. R. Rackham (Loeb), London.

Plutarkhos, (1959), *Bioi Paralleloi*, edt. B. Perrin (Loeb), London.

Polyaenus, (1887), *Strategemata*, edt. E. Woelfflin-I. Melber, Lipsiae.

Polybios, (1960), *Historiae*, edt. W. R. Paton (Loeb), London.

Ptolemaios, (1845), *Geographia*, edt. Nobbe, Lipsiae.

Strabon, (2000), *Geographika Antik Anadolu Coğrafyası XII-XIII-XIV*, çev.: Prof. Dr. Adnan Pekman, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Zosimus, (1887), *Historia Nova*, edt. L. Mendelsshon, Leipzig.

Modern Kaynaklar

Abbasoğlu, H., (1987), “1986 Yılı Termessos Yüzey Araştırmaları”, *V. Araştırma Sonuçları Toplantısı Cilt 1*, T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Müdürlüğü, Ankara, (213-230).

Abbasoğlu, H. – İplikçioğlu, B., (1990), “Antik Termessos Kenti ve Çevresinde Epigrafya Araştırmaları”, *VIII. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, (209-214).

Acuce, İ., (2018), *Pisidia Bölgesi Ostothepleri*, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek isans Tezi, Isparta.

Akgül-Özarslan, S., (2012), *Pisidia Antiokheia'sı Augustus Kutsal Alanı'ndaki Mimari Bezemeler*, T.C. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta.

Akşit, O., (1967), *Lykia Tarihi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.

Akurgal, E., (1960), “Çandarlı (Pitane) Kazısı”, *Türk Arkeoloji Dergisi X-I*, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, (5-6).

Akurgal, E., (1969), *The Ruins of Turkey*, İstanbul.

Akurgal, M., (1998), “Bayraklı Kazısı 1997”, *XX. Kazı Sonuçları Toplantısı II. Cilt*, Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, Ankara, (33-48).

Akyurt, İ. M., (1998), *MÖ 2. Binde Anadolu'da Ölü Gömme Adetleri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

Aldrete, G. S.,-vdd., (2013), *Reconstructing Ancient Linen Body Armor: Unraveling the Linethorax Mystery*, John Hopkins University Press, Baltimore.

Anderson, J. G. C., (1913), “Festivals of Men Askaenos in The Roman Colonia at Antioch of Pisidia”, *Journal of the Roman Studies III*, (267-300).

- Ardel, A., (1951), “Göller Bölgesinde Morfolojik Müşahadeler”, *Coğrafya Enstitüsü Dergisi I/2*, İstanbul, (1 – 15).
- Arrundel, F. V. J., (1828), *A Visit to the Seven Churches of Asia Minor with an Excursion into Pisidia*, London.
- Arrundel, F. V. J., (1834), *Discoveries in Asia Minor, Including a description of the Ruins of Several Ancient Cities and Especially of Antioch of Pisidia I – II*, London.
- Arslan, M., (2002), “I. Mithradates-Roma Savaşı, Rhodos ve Lykia'nın Durumuna Genel Bakış”, ed. Sencer Şahin-Mustafa Adak *Lykia İncelemeleri I*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, (115-128).
- Asgari, N., (1965), *Hellenistik ve Roma Çağlarında Anadolu Ostothepleri*, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Asgari, N.-Fıratlı, N., (1978), “Die Nekropole von Kalchedon”, ed. S. Şahin, E. Schwertheim, J. Wagner, *Studien zur Religion und Kultur Kleinasiens, Festschrift für Friedrich Karl Dörner zum 65. Geburtstag am 28 Februar 1976 Erster Band*, Leiden, (2-vdd).
- Atasoy, S., (1974), “The Kocakızlar Tumulus in Eskişehir Turkey”, *American Journal of Archaeology* 78, (255-263).
- Atlan, S., (1956), “Side’de Basılmış Bir Lykia Sikkesi”, *TTKong V*, Ankara, (45-53).
- Atlan, S., (1961), “Küçük Asya Şehir Sikkeleri Üzerinde Büyük İskender Tasvirleri”, *Belleten, XXV/100*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, (543-565).
- Atlan, S., (1967), *1947-1967 Yılları Side Kazıları Sırasında Elde Edilen Sikkeler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Atlan, S., (1975), “Side’de Basılan Amyntas Sikkeleri: Die Münzprägung Des Amyntas in Side”, *Belleten, Cilt XXXIX, Sayı 156*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, (575-595).
- Aydal, S.-vdd, (1998), “1996 Yılı Pisidia Araştırması”, *XV. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Cilt 2*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Kültür Bakanlığı Yayınları, Kültür Bakanlığı Milli

Kütüphane Basımevi, Ankara, (275-294).

- Aytaçlar, P. Ö., (2010), “Some Unpublished Inscriptions in The Isparta Museum”, *ADALYA-XIII*, İstanbul, (223-243).
- Baldıran, A., (2006), “The Arms and Armours on the relief from the region of Lykonía”, *ANADOS*, S. 4-5, (9-16).
- Baydur, N., (1976), “Roma’da İS II. Yüzyıldaki Reformlar”, *Bulleten XL*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara,(176-vdd).
- Bean, G. E., (1954), “Sculptured and Inscribed Stones at Burdur: Burdur’daki Kabartmalı ve Yazılı Taşlar”, çev. Bahadır Alkım, *Bulleten XVIII*, Sayı 69-72, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, (469-510).
- Bean, E. G., (1959), “Notes and Inscriptions from Pisidia, Part I”, *Anatolian Studies IX*, (67-117).
- Bean, E. G., (1960), “Notes and Inscriptions from Pisidia, Part II”, *Anatolian Studies X*, (43-82).
- Bean, G. E., (1965), “Inscriptions from Selge”, *Anatolia Anadolu Araştıraları, Cilt II, Sayı 1-2*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, (55-61).
- Bean, G. E., (1970), “The Site of Etanna”, *Klio-52*, Berlin, (13-16).
- Bean, E. G., (1999), *Eski Çağ’da Güney Kıyıları*, çev. İnci Delemen-Sedef Çokay, Arion Yayınevi, İstanbul.
- Becks, R.-Polat Becks, B. A., (2018), “2016 Yılı Şeref Höyük/Komama ve Çevresi Yüzey Araştırmaları”, *XXXV. AST Cilt 2*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Bursa Büyükşehir Belediyesi Matbaası, Bursa, (375-394).
- Becks, R.-vdd., (2015), “Güneybatı Pisidia’da Yeni Bir Araştırma: Şeref Höyük/Komama ve Çevresi Yüzey Araştırması 2014”, *Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri ANMED-13*, Antalya, (185-192).

- Becks, R.-vdd, (2016), “Şeref Höyük/Komama ve Çevresi Yüzey Araştırması 2015”, *Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri ANMED-14*, Antalya, (255-262).
- Bengtson, H., (1974), *Kleine Schriften zur Alten Geschichte*, München.
- Bérard, V., (1892), “Inscriptions d’Asie-Mineure”, *Bulletin de Correspondance Hellenique Ecole Française d’Athene* 16, Paris, (417-446).
- Bingöl, O., (1994), “Seleukeia Sidera 1993 Yılı Arkeolojik Kazıları”, *Göller Bölgesi Arkeolojik, Kültürel, Turistik Araştırma ve Değerlendirme Projesi 1993 Yılı Çalışmaları*, Ankara, (43-78).
- Bishop, M. C.-Coulston, J. C. N., (2009), *Roman Military Equipment from The Punic Wars to The Fall of Rome*, Oxbow Books, Oxfröd.
- Blegen, C. W.-vdd, (1964), *The North Cemetery, Corinth Volume III*, The American School of Classical Studies at Athens Princeton, New Jersey.
- Boardman, J.-vdd., (2003), *The Cambridge Ancient History, vol. III, Part 5*, Cambridge.
- Bosch, M. E., (1943), *Hellenizm Tarihinin Anahatları II*, çev. Sabahat Atlan, İstanbul.
- Bosch, M. E., (1949), *Türkiye’nin Antik Devirdeki Meskukatına Dair Bibliyografya*, Ankara.
- Bosch, Cl. E., (1957), *Studien zur Geschichte Pamphylens / Pamphylia Tarihine Dair Tetkikler*, çev. Sabahat Atlan, Ankara.
- Bouché – Leclercq, A., (1913), *Historie der Séleucides*, 324 – 64 av. J. C., Paris.
- Bracke, H., (1993), “Pisidia in Hellenistic Times (334-25 BC)”, ed. Marc Waelkens, *Sagalassos II. Fisrt General Report on the Survey (1986-1989) and Excavations (1990-1991)*. *Acta Archaeologica Lovaniensia Monographiae* 5, (15-37).
- Brandis, G., (1910), “Galatia”, *Paulys Real Encyclopädie der Classische Altertumswissenschaft, Neue Bearbeitung, Dritter Halbband, 1895, VII 1*, Stuttgart, (519-559).
- Brandt, H., (1992), “Gesellschaft und Wirtschaft Pamphylens und Pisidiens im Altertum”, *Asia Minor Studien* 7, Dr. Rudolf Habelt, Bonn.

- Brandt, H., (1995), "Parlais: Eine Römische Kolonie in Pisidien", *Epigraphica Anatolica Heft 24*, Dr. Rudolf abelt GMBH, Bonn, (57-61).
- Brixhe, C.-Gibson, E., (1982), "Monuments from Pisidia in The Rahmi Koç Collection", *Kadmos*, vol. 21-2, (130-169).
- Brixhe, C.-vdd., (1987), "Nouveaux Monuments de Pisidie", *Kadmos*, vol. 26, (122-170).
- Brixhe, C.-Özsait, M., (2001), "Nouvelles Inscriptions Pisidiennes et Grecques de Timbriada in Pisidia", *Kadmos*, vol. 40-2, (155-176).
- Broughton, T. R. S., (1938), *An Economic Survey of Ancient Rome, Roman Asia Minor IV*, Baltimore.
- Bryne, M., (1997), Forthcoming Starting Read the Inscription on the City Gate of Pisidian Antioch, *Proceedings of the First International Symposium on Pisidian Antioch, 2-4 Temmuz 1997*, Kocaeli Gazetecilik ve Yayın, Yalvaç.
- Buchwald, V. F., (2005), *Iron and Steel in Ancient Times*, The Royal Danish Academy of Science and Letters, Copenhagen.
- Buckler, W. H.-vdd., (1933), *Monumenta Asiae Minoris Antiqua vol. IV, Monuments and Documents from Eastern Asia and Western Galatia*, The Manchester University Press, Manchester.
- Burkert, W., (1985), *Greek Religion: Archaic and Classical*, çev. John Raffan, Harvard University Press.
- Cagniard, P., (2007), "The Late Republic Army (146-30 BC)", ed. Paul Erdkamp, *A Companion to The Roman Army*, Blackwell Publishing, Oxford.
- Calder, W. M., (1911), "Corpus Inscriptionum Neo-Phrygiarum", *The Journal of Hellenic Studies*, XXXI, (161-215).
- Calder, W. M., (1928), *Monumenta Asiae Minoris Antiqua, vol. I*, The Manchester University Press, Manchester.
- Chisholm, J.-vdd, (2012), *Antik Dünya Ansiklopedisi: Mezopotamya, Mısır, Yunan ve Roma*, çev. Zeynep Tür, Tübitak Yayınları, Ankara.

- Civelek, A., (2007), "Roma Cenaze Törenleri ve Gömü Gelenekleri", *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, Sayı 124, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Cloch , P., (1959), *La Dislocation d'un Empire*, Paris.
- Cohen, G. M., (1978), *The Seleucid Colonies: Studies in Founding, Administration and Organisation. Historia Einzelschriften, 30*, Wiesbaden, Steiner.
- Connolly, P., (2016), *Greece and Rome at War*, Frontline Books, Yorkshire.
- Corancez, L. A., (1816), *Itinéraire d'une Partie Peu Connue de l'Asie Mineure, Contenant la Description des Régions Septentrionales de la Syrie*, Paris.
- Cormack, S. H., (1992), *Non Inter Nota Sepulcra, Roman Temple Tombs of South-West Asia Minor, Volume I: Text, Appendices and Catalogue, Volume II: Illustrations*, University Microfilms International, USA.
- Cormack, S. H., (1996), "The Roman Period Necropolis of Ariassos, Pisidia", *Anatolian Studies* 46, (1-25).
- Corstern, T., (1997), "Kibyra 1995", *XVI. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Cilt I*, Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, Ankara, (63-72).
- Coşkun-Abuagla, A., (2013), "The Cult of Meter Theon in Pisidian Conana", *Gephyra-10*, (132-134).
- Cousin, G., (1899), "Inscriptions de Termessos de Pisidie", *Ecole Française d'Ath nes Bulletin de Correspondance Hellenique*, Paris, (280-303).
- Cronin, H. S., (1902), "First Report of a Journey in Pisidia, Lycaonia and Pamphylia", *Journal of Hellenic Studies* XXII, London, (94-125; 335-376).
- ankaya, A., (2013), "Bademli-Yuvalak Tümülüsü Işığında Pisidia Bölgesi'nin Hellenistik Dönem  ncesi Mezar Mimari", ed. B. H rm zli, M. Fırat, A. Gerçek, *Pisidia Araştırmaları – I, Sempozyum Bildiri Kitabı 05-06.11.2012*, Isparta, (246-256).
- ekilmez, M., (2008), *Tire Müzesi'nden Hellenistik ve Roma Dönemi Mezar Stelleri*, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın.

- Çelgin, A. V., (1990), *Termessos Kenti Nekropolleri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı Yayınlanmamış, Doktora Tezi, İstanbul.
- Çelgin, A. V., (1994), “Termessos ve Çevresinde Nekropol ve Epigrafi Araştırmaları: 1975-1991 Yılları Arasında Yapılan Çalışmaların Toplu Sonuçlarına Kısa Bir Bakış”, *Anadolu Araştırmaları* 13, İstanbul, (153-177).
- Çelgin, A. V.-vdd, (1992), “Antik Termessos Kenti ve Çevresinde Epigrafya Araştırmaları”, *IX. Araştırma Sonuçları Toplantısı Cilt I*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, (193-202).
- Çelik, Ç., (2017), “Kuzeybatı Pisidia Bölgesi (Seleukeia, Apollonia, Tymandos, Konane) Alınlıklı Mezar Stelleri”, *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Aralık 2017, Sayı 42, Isparta, (45-65).
- Çevik, N., (2003a), “New rock-cut tombs at Etenna and the rock-cut tombs tradition in Southern Anatolia”, *Anatolian Studies* 53, (97-116).
- Çevik, N., (2003b), “Anadolu’daki Kaya Mimarlığı Örneklerinin Karşılaştırılması ve Kültürlerarası Etkileşim Olgusunun Yeniden İrdelenmesi”, *Olba VII*, Mersin, (213-250).
- Çıvgın, İ.-Yardımcı, R., (2007), *İlk Çağ Tarihi*, Maya Akademi Yayınları, Ankara.
- Çilingiroğlu, A., (1997), *Urartu Krallığı: Tarihi ve Sanatı*, Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı, İzmir.
- Davis, E. J., (1874), *Anatolica or The Journal of a Visit to Some of The Ancient Ruined Cities of Caria, Phrygia, Lycia and Pisidia*, London.
- Davies, J., (1999), *Death, Burial and Rebirth in the Religions of Antiquity*, Routledge, New York.
- de Laborde, L., (1838), *Voyage de l’Asie Mineure*, Firmin Didot, Paris.
- de Saint-Martin, L. V., (1852), *Description Historique et Géographique de l’Asie Mineure – II*, A. Bertrand, Paris.

- de Tchiatcheff, P., (1869), *Asie Mineure Description Physique, Statistique et Archéologique de Cette Contrée*, Gide et J. Baudry, Paris.
- de Planhol, X., (1958), *De la Plaine Pamphylienne aux lacs Pisidiens: Nomadisme et vie Paysanne*, Librairie Adrien Maisonneuve, Paris.
- Dedeoğlu, J., (2005a), “Aksu Zindan Mağarası Kutsal Alanı”, *14. Müze alışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu 30 Nisan-2 Mayıs 2004 Ürgüp-Nevşehir*, Kültür ve Turizm Bakanlığ DÖSİMM Basımevi, Ankara, (153-166).
- Dedeoğlu, J., (2005b), “The Sanctuary at Zindan Mağarası in the Light of the New Archaeological Evidence”, *Gephyra-2*, Ege Yayınları, İstanbul, (95-102).
- Defremery, C. – Sanguinetti, B. R., (1914), *İbn Batoutah II*, Paris.
- Demirer, Ü., (2004), *Pisidia Antiokheiası Büyük Bazilika Taban Mozaikleri*, Akdeniz Ünivesitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Anyalya.
- Demirer, Ü.-vdd, (2005), “Pisidia Antiokheiası 2003 Yılı alışmaları”, *14. Müze alışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu 30 Nisan-2 Mayıs 2004*, Kültür ve Turizm Bakanlığı DÖSİMM Basımevi, Ankara, (141-152).
- Devijver, H., (1994), *The Inscriptions of the Neon Library at Sagalassos*, edt, Marc Wealkens – Jeroen Poblome, Leuven.
- Doğanay, O., (2008), *Isauria Bölgesi Kaya Mezarları ve Ölü Gömme Gelenekleri*, Selçuk Ünivesitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı, Klasik Arkeoloji Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya.
- Doruk, S., (1997), “Ariassos Takı”, edt. Cevdet Bayburtluoğlu, *Anadolu (Anatolia), XXIII, 1984-1997, Akurgal'a Armağan/Festschrift Akurgal*, Ankara Ünivesitesi Basımevi, Ankara, (251-270).

- Dökü, F. E., (2011), “Eurymedon Vadisi Asarbaşı Yerleşimi Kaya Mezarı”, *Olba XIX*, Mersin, (127-158).
- Dökü, F. E., (2015), “Manca ve Hasanpaşa’daki Yeni Bulgular Işığında Kabalis Mezar Mimarisinin Yeniden Değerlendirilmesi”, *ADALYA XVIII*, İstanbul, (73-100).
- Dökü, F. E., (2018), “Pisidia’da Demir Çağ İzleri / The Iron Age Traces in Pisidia”, *CEDRUS VI, The Journal of MCRI*, Antalya, (139-158).
- Dökü, F. E.-Baytak, İ., (2015), “2014 Yılı Uylupınar (Erken Kibyra) Yerleşimi Yüze Araştırmaları”, *Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri ANMED-13*, Antalya, (208-217).
- Drew-Bear, T., (2002), “Pisidia Antiocheia ve Apollonia’sı, Kotiaieion ve Yanık Laodikeia’da Yapılan Araştırmalar”, *XIX. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Cilt II*, Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, Ankara, (133-138).
- Drew-Bear, T., (2004), “Phrygia, Pisidia ve Lycaonia Epigrafik Yüze Araştırmaları”, *XXI. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Cilt I*, Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, Ankara, (105-108).
- Drew-Bear, T., (2005), “Phrygia, Pisidia’da Yeni Epigrafik Yüze Araştırmaları”, *XXII. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Cilt II*, Kültür ve Turizm Bakanlığı DÖSİMM Basımevi, Ankara, (213-218).
- Drew-Bear, T.-Lochmann, T., (1996), “Grabreliefs aus Amorion, Orkistos und der Antiken Siedlung von Bağlıca Zeugen Verlorengegangener Grabbauten”, ed. Hasan Malay, *Arkeoloji Dergisi IV*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir, (109-134).
- Drew-Bear, T. ve Labarre, G., (2002), “Les Trois Statues de la Concorde a Antioche de Pisidia”, *Epigraphica Anatolica 34*, (71-118).

- Drougou, S. ve Saatsoglou-Paliadelē, C., (1999), *Vergina: Wandering through The Archaeological Site*, Archaeological Receipts Fund, Athens.
- Duchesne, L., (1877), “La Colonie Romaine d’Olbasa en Pisidie”, *Ecole Française d’Athènes, Bulletin de Correspondance Hellenique – I*, (332-337).
- Duchesne, L.-Collignon, M., (1877), “Rapport sur un Voyage Archéologique Asie Mineure, 3, Pisidie”, *Ecole Française d’Athènes, Bulletin de Correspondance Hellenique – I*, (361-376).
- Duru, R., (2008), *MÖ 8000’den MÖ 2000’e Burdur-Antalya Bölgesi’nin Altıbin Yılı*, Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, Graphis Matbaa, Antalya.
- Ekmen, H., (2012), “Yeni Veriler Işığında Başlangıcından MÖ II. Binin Sonuna Kadar Anadolu’da Yakarak Gömme (Kremasyon) Geleneği”, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl 5, Sayı 1, Haziran 2012*, Çorum, (23-49).
- Elton, H., (1998), *Warfare in Roman Europe*, Oxford Classical Monographs, Clarendon Press, Oxford.
- Erzen, A., (1973), “Das Besiedlungsproblem Pamphyliens in Altertum”, *Archäologischer Anzeiger 3*, (388-401).
- Farrington, A., (1987), “Imperial Bath Buildings in South West Asia Minor”, ed. Sarah Macreadt-F. H. Thompson, *Roman Architecture in the Greek World, Society of Antiquaries Occasional Papers X*, (50-59).
- Fellows, C., (1852), *Travels and Researchs in Asia Minor more particularly in the Province of Lycia*, London.
- Fleisher, R., (1978), “Eine Späthellenistische Ostothek aus Pisidien”, ed. Gerda Schwarz-Erwin Pochmarski, *Classica et Provincialia, Festschrift Erne Diez*, Graz, Austria, (39-50, Taf. 9-17).

- Fleisher, R., (1979), “Forschungen in Sagalassos in 1972 und 1974”, *Istanbuler Mitteilungen* 29, (282-307).
- Fiedler, G.-Taşlıalan, M., (2002), “Un Monument Rupestre Phrygien au Bord du lac Hoyran”, *Anatolia Antiqua* X, (97-112).
- Fields, N., (2007), *The Roman Army of the Punic Wars 264-146 BC*, ed. Duncan Anderson, Osprey Publishing, Oxford.
- Forsythe, G., (2007), “The Army and Centuriate Organization in Early Rome”, ed. Paul Erdkamp, *A Companion to The Roman Army*, Blackwell Publishing, Oxford, (24-41).
- Fränkel, M., (1890), “Die Inschriften von Pergamon I”, *Die Altertümer von Pergamon*, VIII.
- French, D. H.-Mitchell, S., (1977), “Roma İmparatorluğu’nun İlk Devirlerinde Pisidia’da Yollar ve Ulaşım”, *Türk Arkeoloji Dergisi* XXIV-1, Varol Matbaası, Ankara, (213-218).
- French, D., (1988), *Roman Roads and Milestones of Asia Minor / Küçük Asya’daki Roma Yolları ve Miltaşları, Part II, Miltaşları Ara Kataloğu, Bölüm 2*, British Institute of Archaeology at Ankara Monography No 9, Ankara.
- French, D., (1991a), “Sites and Inscriptions from Phrygia, Pisidia and Pamphylia”, *Epigraphica Anatolica. Zeitschrift für Epigraphik und historische Geographie Anatoliens* 17, Bonn, (51-68).
- French, D., (1991b), “1989 Roma Yolları Miltaşları ve Yazıtları Araştırması”, *Araştırma Sonuçları Toplantısı VIII*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, (229-240).
- French, D. H., (1992), “Roads in Pisidia”, *Asia Minor Studien Band 6, Forschungen in Pisidien*, Dr. Rudolf Habelt GMBH, Bonn, (167-175).

- French, D., (1995), “1993 Yılı Küçük Asya Roma Yolları ve Miltaşları”, *Araştırma Sonuçları Toplantısı XII, Cilt 1*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, Ankara, (29-38).
- French, D., (1997), “Inscriptions in the Museums of Akşehir and Yalvaç”, *Epigraphica Anatolica. Zeitschrift für Epigraphik und historische Geographie Anatoliens* 29, Bonn, (59-66).
- French, D. H., (2014), *Roman Roads and Milestones of Asia Minor, Vol. 3 Milestones, Fasc. 3, 6, Lycia et Pamphylia*, British Institute of Archaeology at Ankara, Ankara.
- Friedell, E., (2000), *Antik Yunan'ın Kültür Tarihi*, çev, Necati Aça, Dost Kitabevi, Ankara.
- Gay K. A.- Corsten, T. (2006), “Lycian tombs in the Kibyris and the extent of Lycian culture”, *Anatolian Studies* 56, (47-60).
- Goldsworthy, A., (2003), *The Complete Roman Army*, Thames&Hudron, London.
- Gordon, C. D. H., (1958), “Scimitars, Sabres and Falchions”, *Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland, vol. 58*, London, (22-27).
- Günaltay, Ş., (1948), *İran Tarihi-I*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Güngör, Ü., (2006), *Klazomenai Yıldıztepe Nekropolisi*, T. C. Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir.
- Grguric, N., (2005), *The Mycenaeans c. 1650-1100 BC*, Osprey Publishing, New York.
- Hall, A., S., (1968), “Notes and Inscriptions from Southern Pisidia”, *Anatolian Studies XVIII*, The British Institute of Archaeology at Ankara, Ankara, (57-92).
- Hamilton, W. J., (1842), *Researches in Asia Minor, Pontos and Armenia, I-II*, London.
- Hançerlioğlu, O., (1975), *İnanç Sözlüğü: Dinler, Mezhepler, Tarikatlar, Efsaneler, Remzi Kitabevi*, İstanbul.

- Hanson, V. D., (1993), *Hoplites: The Classical Greek Battle Experience*, Routledge, New York.
- Haspels, C. H. E., (1971), *The Highlands of Phrygia: Sites and Monuments*, Princeton University Press.
- Head, B. V., (1911), *Historia Numorum, A Manual of Greek Numismatics*, London.
- Healy, J. F., (1978), *Mining and Metallurgy in the Greek and Roman World*, Thames&Hudson, New York.
- Heberdey, R., (1934), "Termessos", *Paulys Real Encycloädie der Classischen Altertumswissenschaft, Neue Bearbeitung, Dritter Halbband, 1895, V/A-1*, Stuttgart, (732-778).
- Heberdey, R.-Wilberg, W., (1900), "Grabbauten von Termessos in Pisidien", *Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Institute in Wien, Band III*, Alfred Hölder K. U. K. Hof und Universitäts-Buchhändler, Wien, (177-210).
- Hitzl, I., (1991), *Die Griechischen Sarkophage der Archaischen und Klassischen Zeit*, Paul Aströms, Jonsered.
- Hignett, C., (1963), *Xerxes's Invasion of Greece*, Clarendon Press, Oxford.
- Hill, G. F., (1897), *BMC, Lycia, Pamphylia and Pisidia, British Museum Catalogue of the Greek Coins*, London.
- Hill, G. F., (1900), *BMC, Lycaonia, Isauria and Cilicia, British Museum Catalogue of the Greek Coins*, London.
- Hirschfeld, G., (1874-1879), "Vorläufiger Bericht über eine Reise im südwestlichen Kleinasien", *Auszug aus dem Monatsbericht der Königl. Akademie der Wissenschaften zu Berlin, I-II-III*, Berlin, (710-726).
- Hirschfeld, G., (1879), "Bericht über eine Reise im südwestlichen Kleinasien", *Zeitschrift für Gesellschaft für Erdkunde, XIV*, (279-312).

- Hirschfeld, G., (1894), "Antiocheia", *Paulys Real Encyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft. Neue Bearbeitung, Dritter Halbband, 1893, I/2*, Stuttgart, (2442-2447).
- Horsley, G. H. R., (1987), "The Inscriptions from the so Called 'Library' at Cremna", *Anatolian Studies* 39, (77-84).
- Horsley, G. H. R., (1989), "Two New Milestones from Pisidia", *Anatolian Studies* 39, (77-82).
- Horsley, G. H. R., (2000), "Homer in Pisidia: Aspects of The History of Greek Education in a Remote Roman Province", *Antichthon* 34, Cambridge University Press, (46-81).
- Horsley, G. H. R., (2007), *The Greek and Latin Inscriptions in the Burdur Museum*, British Institute of Archaeology at Ankara, London.
- Horsley, G. H. R.-Kearsley, R. A., (1998), "Another Boundary Stone between Tymbrianassos and Sagalassos in Pisidia", *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 121, (123-129).
- Horsley, G. H. R.-Mitchel, S., (1999), "The Inscriptions of Central Pisidia", *Inschriften Griechischer staedte aus Kleinasien*.
- Horsley, G. H. R.-Mitchel, S., (2000), "The Iscription of Central Pisidia: Including texts from Kremna, Ariassos, Keraia, Hyia, Panemoteichos the Sanctuary of Apollo at Perminoundeis, Sia Kocaaliler and the Döşeme Boğazı", *Inschriften Griechischer Staedte aus Kleinasien* 57, Bonn.
- Hülden, O., (2012), "Ein archaisches Felsgrab mit Löwenrelief nahe Alanköy", *Istanbuler Mitteilungen* 62, (371-382).
- Hürmüzlü, B., (2004), "Burial Grounds at Klazomenai: Geometric through Hellenistic Period", ed. A. Moustaka-E. Skarlatidou-M. C. Tzannes- Y. Ersoy,

Klazomenai, Teos and Abdera: Metropoleis and Colony, Proceedings of the International Symposium Held at the Archaeological Museum of Abdera, 20-21 October 2001, Thesaloniki, (77-95).

Hürmüzlü, B., (2007a), “Pisidia’da ‘Gömü Geleneklerinin’ Işığında Kültürler Arası İlişkiler”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl: 2007, Sayı: 15, Isparta, (1-22).*

Hürmüzlü, B., (2007b), “Pisidia Bölgesi’nde Ele Geçen Anthemion Tipi Mezar Stelleri”, *Colloquium Anatolicum VI, (97-114).*

Hürmüzlü, B., (2008), *Eski Yunan’da Ölü Gömme Gelenekleri*, Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları, Graphis Matbaası, İstanbul.

Hürmüzlü, B.-vdd., (2018a), “Seleukeia Sidera Antik Kenti 2016 Yılı Yüzey Araştırması Sonuçları”, *XXXV. AST Cilt1*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Bursa Büyükşehir Belediyesi Matbaası, Bursa, (247-254).

Hürmüzlü, B.-vdd, (2018b), “Work at the Ancient City of Seleukeia Sidera in 2017 / Seleukeia Sidera Antik Kenti 2017 Yılı Çalışmaları”, *New Bulletin on Archaeology from Mediterranean Anatolia, ANMED-16*, Koç University Press, İstanbul, (234-241).

Imhoof-Blumer, F., (1901-1902), *Kleinasiatische Münzen I – II*, Wien.

Imhoof-Blumer, F., (1878), “Münzen von Selge und Aspendos”, *Zeitschrift für Numismatik, Fünfter Band*, Weidmannsche Buchhandlung, Berlin, (133-142).

Işık, F., (1982), “Kleinasiatische Girlandensarkophage mit Pilaster-oder Säulenarchitektur”, *Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Institute in Wien 53, Beiblatt*, (30-146).

Iversen, P. A., (2012), “Inscriptions from Pisidian Konane (Conana) and The Surrounding Area”, *Epigraphica Anatolica-45*, (103-152).

İdil, V., (1985), *Likya Lahitleri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

İplikçioğlu, B., (1999), “Zum Territorium von Termessos in Pisidien”, ed. P. Scherrer-H. Taeuber-H. Thür, *Steine und Wege, Festschrift für Dieter Knibbe zum 65. Geburtstag Österreichisches Archaeologisches Institut, Sonderschriften Band 32*, (302-314).

İplikçioğlu, B., (2004), “Batı Pamphylia ve Doğu Lykia’da Epigrafya Araştırmaları 2002”, *XXI. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Cilt 1*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Kültür ve Turizm Bakanlığı DÖSİMM Basımevi, Ankara, (75-78).

İplikçioğlu, B., (2015), *Hellen ve Roma Tarihinin Anahatları*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

İplikçioğlu, B.-vdd, (1992a), “Kuzey Lykia’dan Yeni Yazıtlar”, *IX. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Cilt 1*, Kültür Bakanlığı, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, (182-192).

İplikçioğlu, B.-vdd. (1992b), “Termessos 1991 Epigrafya Araştırmaları”, *X. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, (219-225).

İplikçioğlu, B.-vdd, (1998), “Termessos ve Egemenlik Alanı Epigrafik – Tarihi Coğrafi Yüzey Araştırmaları (1992-1996 Çalışmaları), *XV. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Cilt 1*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, Ankara, (371-381).

İplikçioğlu, B.-vdd, (1999), “Termessos ve Egemenlik Alanı Epigrafik-Tarihi Coğrafi Yüzey Araştırmaları 1997, *XVI. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Cilt 1*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, Ankara, (381-385).

İplikçioğlu, B.-vdd, (2000), “Doğu ve Kuzeydoğu Lykia-Güneybatı Pisidia Epigrafik-Tarihi Coğrafi Yüzey Araştırmaları (1991-1998 Çalışmaları)”,

XVII. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Cilt 1, Kültür Bakanlığı Yayınları, Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, Ankara, (199-207).

İplikçioğlu, B.-vdd, (2001), “Doğu ve Kuzeydoğu Lykia-Güneybatı Pisidia Epigrafik-Tarihi Coğrafi Yüzey Araştırmaları Projesi 1999 Çalışmaları”, *XVIII. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Cilt 1*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, Ankara, (241-245).

İnan, J., (1970), “1970 Kremna Kazısı Raporu”, *Türk Arkeoloji Dergisi, XIX-II*, Ankara, (51-97).

İnandık, H., (1965), *Türkiye Gölleri*, İstanbul.

Johansen, K. F., (1951), *The Attic Grave Reliefs of the Classical*, Ejnar Munksgaard, Copenhagen.

Jones, A. H. M., (1971), *The Cities of the Eastern Roman Provinces*, Oxford.

Jones, R. F. J., (1987), “Burial Customs of Rome and The Provinces”, ed. John Wachter, *The Roman World II*, Routledge, London, (812-837).

Kahrstedt, U., (1952), *Römischichte des Griechisch - Römischen Altertums*, München.

Kahya, T., (2008), “Evidencence for the re-dating of the N8 Mausoleum at Ariassos”, *Colloquium Anatolicum VII*, Türk Eskiçağ bilimleri Enstitüsü Yayınevi, İstanbul, (217-228).

Kahya, T. (2012a), “The Rock Tomb on the Düver Peninsula: An Early Example from Pisidia and Remarks on Cultural Interaction”, *Adalya XV*, İstanbul, (13-32).

Kahya, T., (2012b), “Düver Yerleşim Tarihi Araştırmaları 2011”, *Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri ANMED-10*, Antalya, (148-153).

Kahya, T. (2012c), “Pisidia Arkaik Dönem Pişmiş Toprak Çatı Elemanları Üzerine Bazı Gözlemler”, ed. K. Dörtlük – T. Kahya – R. B. Seyhan – T. Ertekin,

Uluslararası Genç Bilimciler Buluşması I: Anadolu Akdenizi Sempozyum Bildirileri 04-07 Kasım 2009 Antalya, (177-194).

Kahya, T., (2017), “Düver Mimari Terrakottalarının Dini Kontekst Bağlamında Olası Kullanımı Üzerine Düşünceler”, *PHASELIS, Vol III*, (81-117).

Karagöz, Ş., (1984), *Anadolu'dan Mezar Stelleri, Arkaik-Greko Pers-Hellenistik-Roma Bizans Çağları*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Karakoç, E., (2014a), *Pers ve Greklerde Ordu*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Eskiçağ Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Karakoç, E., (2014b), “Büyük İskender ve Hellenistik Dönem”, *Antik Uygarlıklar Tarihi*.

Karakoç, E., (2018), *Roma Ordusundaki Yabancı Kökenli Yardımcı Birlikler*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

Karaman, D., (1991), *Dünden Bugüne Yalvaç Tarihi*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri.

Katip Çelebi, (1729-1145 Hicri), *Cihanüma*, İstanbul.

Kaya, D., (1998), “Malos Antik Kenti Temizlik Çalışması”, *VIII. Müze Kurtarma Kazıları Semineri, 7-9 Nisan 1997*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, Ankara.

Kaya, D., (1999), “Die Theater Ausgrabung von Seleuceia Sidera (Klaudioseleukeia)”, *AMS-34*, (163-174).

Kaya, D. – Mitchell, S., (1985), “The Sanctuary of the God Eurymedon at Tymbriada in Pisidia”, *Anatolian Studies 35*, (39-55).

Kaya, M., A., (2000), *Anadolu'daki Galatlar ve Galatya Tarihi*, Çizgi Kitabevi, İstanbul.

- Kearsley, R. A., (1994), “The Milyas and the Atalids: Decree of the City of Olbasa and a New Royal Letter of the Second Century BC”, *Anatolian Studies* 44, (47-58).
- Kelp, U., (2015), *Grabdenkmal und lokale Identität: Ein Bild der Landschaft Phrygien in der römischen Kaiserzeit*, R. Habelt, Bonn.
- Kızıl, A., (2017), “Antik Dönem Yunan Dünyası’nda Ölüm Kavramı ve Bununla İlgili Bazı Betimler/The Concept Death and Some Depicts about Them in Ancient Greek World”, *Uluslararası Aminos Dergisi/The Journal of International Amisos, Cilt/Volume 2, Sayı/Issue 3 (Aralık/December 2017)*, (32-65).
- Kiepert, H. (1878), *Lehrbuch der alten Geographie*, Berlin.
- Kiepert, H., (1908-1910), *Formae Orbis Antiqui*, Berlin.
- Koch, G.-Sichtermann, H., (1982), *Römischer Sarkophage*, von Friederike Sinn-Henninger, C. H. Beck’sche Verlagsbuchandlung, München.
- Koch, G., (2001), *Roma İmparatorluk Dönemi Lahitleri*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Koch, G., (2010), *Türkiye’deki Roma İmparatorluk Dönemi Lahitleri, Genel Bir Bakış (Kaynakça Eki ile)/Sarkophage der Römischen Kaisezeit der Turkei, Ein Überblick (mit einer Bibliographie), Monografi Dizisi/Monograph Series: 5*, Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü/Suna&İnan Kıraç Research Institute on Medeiterrean Civilizations, çev. Burhan Varkıvanç, Antalya.
- Koçyiğit, O., (2014), “Beyşehir Gölü Kıyılarında Tespit Edilen Roma Dönemi Mezar Stelleri”, *Arkeoloji ve Sanat Dergisi, Sayı 147, Eylül-Aralık 2014*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul
- Korkut, T., (2006), *Girlanden-Ostotheken Aus Kalkstein in Pamphylien und Kilikien, Untersuchungen zu Typologie, Ikonographie und Chronologie*, Verlag Philipp von Zabern, Mainz am Rhein.

- Korkut, T., (2013), “Ostotheken oder Kindersarkophage”, ed. Mehmet Tekocak, *K. Levent Zoroğlu'na Armağan/Studies in Honour of K. Levent Zoroğlu, Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, Antalya*, (405-414).
- Kosmetatou, E.-Waelkens, M., (1997), “The ‘Macedonian’ Shields of Sagalassos”, ed. M. Waelkens-J. Poblema, *Sagalassos IV, Report on The Survey and Excavation Campaigns of 1994 and 1995, Acta Archaeologica Lovaniensia Monographiae 9*, Leuven University Press, Leuven, (277-291).
- Köse, V., (1998), “Eine Aufustiesche Ostothek aus Sagalassos in Pisidien”, *Istanbuler Mitteilungen 48*, (249-261).
- Köse, V., (2002), “Die Grabdenkmäler von Sagalassos, Kontinuität und Diskontinuität zwischen Hellenismus und früher Kaiserzeit”, ed. Christof Berns – Herner von Hesberg – Lutgarde Vandeput und Marc Waelkens, *Patris und Imperium Kulturelle und politische Identität in den Städten der römischen Provinzen Kleinasien in der frühen Kaiserzeit, Kolloquium Köln, November 1998, Leuven – Paris – Dudley – Ma*, (117-133).
- Köse, V., (2005), *Nekropolen und Grabdenkmäler von Sagalassos in Pisidien Hellenistischer und Römischer Zeit, Studien in Eastern Mediterranean Archaeology VII*, ed. Marc Waelkens, Sagalassos Archaeological Research Project Katholieke Universiteit Leuven, Brepols Publisher n.v., Turnhout, Belgium.
- Kurtz, D. C. - Boardman, J. (1971), *Greek Burial Customs*, Thames and Hudson, London.
- Küçüker, S. D., (2007), *Geç Klasik-Erken Hellenistik Dönem Makedonya Diplomasisi*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih (Eskiçağ Tarihi) Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Kyle, D. G., (1998), *Spectacles of Death in Ancient Rome*, Routledge, London.

- Lanckoronski, K. G., (1890), *Städte Pamphyliens und Pisidiens: Pamphylien Band I*, Wien.
- Lanckoronski, K. G., (1892), *Städte Pamphyliens und Pisidiens, II Pisidien*, Vienna – Prague – Leipzig.
- Lanckoronski, K. G., (1893), *Les Villes de la Pamphylie et de la Pisidie II, La Pisidie, publié avec le Concours de*, ed. G. Niemann – E. Petersen, Firmin – Diot, Paris.
- Leake, W. M., (1824), *Journal of a Tour in Asia Minor*, London.
- Lee, J. W. I., (2007), *A Greek Army on The March: Soldiers and Survival in Xenophon's Anabasis*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Lemos, I. S., (2003), *The Protogeometric Aegean: The Archaeology of the Late Eleventh and Tenth Centuries BC*, Oxford University Press, Oxford.
- Levick, B., (1967), *Roman Colonies in Southern Asia Minor*, Oxford.
- Levick, B., (1968a), “Antiocheia”, *Paulys Realencyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft. Neue Bearbeitung, Dritter Halbband, 1895. Supplement XI*, Stuttgart, (49-61).
- Levick, B., (1968b), “Komama”, *Paulys Realencyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft. Neue Bearbeitung, Dritter Halbband, 1895. Supplement XI*, Stuttgart, (859- 871).
- Levick, B., (1970), “Parlais”, *Paulys Realencyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft. Neue Bearbeitung, Dritter Halbband, 1895. Supplement XII*, Stuttgart, (990-1006).
- Lochmann, T., (2003), *Studien zu kaiserzeitlichen Grab- und Votivereliefs aus Phrygien*, Basel.
- Lucas, P., (1824), *Voyage du Sieur Paul Lucas par l'ordre de Louis XIV, Dans la Turquie, l'Asie, Sourie, Palestine, Basse, Egypte I*, Rouen.
- Machatschek, A.-Schwarz, M., (1981), *Bauforschungen in Selge, Ergänzungsbände zu den Tutuli Asiae Minoris, NR 9*, Wien.

- Magie, D., (1950), *Roman Rule in Asia Minor, To The End of The Third Century After Christ, I – II*, Princeton New Jersey Princeton University Press, New Jersey.
- Malay, H., (1987), *Epigrafi*, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir.
- Mansel, A. M., (1971), *Ege ve Yunan Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Mansel, A. M., (1978), *Side: 1947-1966 Yılları Kazıları ve Araştırmalarının Sonuçları*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Marquardt, J., (1957), *Römische Staatverwaltung*, Darmstadt.
- Martin, T. R., (1996), *Eski Yunan: Tarih Öncesinden Hellenistik Çağ'a*, çev. Ü. Hüsrev Yolsal, Say Yayınları, İstanbul.
- Mellink, M. J., (1976), “The Sembolic Doorway of the Tumulus at Karaburun, Elmalı”, *Türk Tarih Kongresi VII/I*, Ankara, (383-387).
- Meyer, E., (1939), *Geschichte des Altertums, IV/1*, Stuttgart.
- Meyer, E., (1958), *Geschichte des Altertums, V*, Stuttgart.
- Mitchell, S., (1990), “1988 Yılı Ariassos Yüzey Araştırması”, *VII. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, (147-152).
- Mitchell, S., (1991a), “Ariassos 1990”, *Anatolian Studies 41*, The British Intitute of Archaeology at Ankara, Ankara, (159-172).
- Mitchell, S., (1991b), “Ariassos 1990”, *IX. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Cilt 1*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, (93-108).
- Mitchell, S., (1991c), “The Hellenization of Pisidia”, *Mediterranean Archaeology 4*, (119-145).
- Mitchell, S., (1992), “Hellenismus in Pisidien”, edt. Elmar Schwertheim, *Asia Minor Studies, Band 6, Forschungen in Pisidien*, Dr. Rudolf Habelt GMBH, Bonn, (1-27).
- Mitchell, S., (1993), *Anatolia: Land, Men and Gods in Asia Minor, Volume I, The Celts and The Impact Roman Rule*, Clarendon Press, Oxford.

- Mitchell, S., (1995), *Cremna in Pisidia An Ancient City in Peace and War*, Dauckworth, The Classical Press of Wales, London.
- Mitchell, S., (1997), “1995 Yılı Pisidia Araştırması”, *XIV. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Cilt 1*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Kültür Bakanlığı Yayınları, Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, Ankara, (47-62).
- Mitchell, S.,-Waelkens, M., (1987), “Sagalassus and Cremna 1986”, *Anatolian Studies XXXVII*, The British Institute of Archaeology at Ankara, Ankara, (37-47).
- Mitchell, S.,-Waelkens, M., (1988), “Sagalassus and Cremna 1987”, *Anatolian Studies XXXVII*, The British Institute of Archaeology at Ankara, Ankara, (53-65).
- Mitchell, S.- Waelkens, M., (1998), *Pisidian Antioch: The Site and Its Monuments*, Duckworth with the Classical Press of Wales, London.
- Mitchell, S.-Güçeren, İ., (1995), “1993 Yılı Pisidia Yüzeysel Araştırmaları”, *XII. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Cilt 1*, Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, Ankara, (497-511).
- Mitchell, S.-vdd., (1989), “Ariassos and Sagalassos 1988”, *Anatolian Studies, Vol. 39*, British Intitute of Archaeology Ankara, Ankara, (63-77).
- Mommsen, Th., (1873), *Inscriptiones Asiae, Provinciarum Europae Graecarum, Illyrici Latinae, consilio et auctoritate, Academiae Litterarum Regiae Borussicae, Partes III, Supplementes II*, edt. Theodorus Mommsen, apud G. Reimerum, Berolini.
- Morris, I., (2000), *Archaeology as Cultural History: Words and Things in Iron Age Greece*, Wiley-BlackWell, Oxford.
- Mörel, A. (2014), “Dağlık Kilikia Bölgesi’nde (Olba Territoriumu) Özköy Antik Yerleşimi: Tarımsal Organizasyon ve Yerleşim Düzenlemesi”, *Arkeoloji’de Bölgesel Çalışmalar Sempozyum Bildirileri, YAS 4*, (147-171).

- Musgrave, J., (1990), “Dust and Damn’d Oblivion: A Study of Cremation in Ancient Greece”, *The Annual of the British School at Athens*, Vol. 85, (271-299).
- Nash, E., (1962), *Pictorial Dictionary of Ancient Rome, Volume II*, Praeger, New York.
- Neumann, G., (1979), *Probleme des Griechischen Weihreliefs*, ed. Ulrich Hausmann-Klaus Schwager, Verlag Ernst Wasmuth, Tübingen.
- Niese, B., (1963), *Geschichte der Griechischen und Makedonischen Staaten I – III*, Darmstadt.
- Nock, A. D., (1932), “Cremation and Burial in the Roman Empire”, *The Harvard Theological Review*, Vol. 25, No. 4, Cambridge University Press, (321-359).
- Nollé, J., (2015), “Münzen, Bäume und Gelehrte zum ‘Naturheiligtum’ der Pisidischen Bergstadt Selge”, *Geld und Geschichte Argent et Histoire. Money and History, Para ve Tarih 1-2015*, München (1-27).
- Owens, E. J., (2005), “The Ariassos Aqueduct and Cultural Developments in Roman Cities in Asia Minor”, ed. Jean Paul Descœdres, *Mediterranean Archaeology*, Vol. 18, Prented by Southwood Prëss, Australia, (30-43).
- Özcan, A., (2008), *Pisidia Bölgesi’nde Roma İmparatorluğu’nun Yapı Propagandası ve Politikası*, T. C. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji (Klasik Arkeoloji) Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Özcan, F., (2014), “Isparta Müzesi’ndeki Yerel Stilde Bazı Roma Dönemi Mezar Stelleri”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Ağustos 2014, Sayı 32*, Isparta, (143-154).
- Özcan, F.-vdd, (2018), “Kuzey Pisidia Yüzey Araştırması 2016”, *XXXV. AST Cilt 1*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Bursa Büyükşehir Belediyesi Matbaası, Bursa, (457-470).
- Özden, S.-Aksan, M., (2007), *Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri (TAY) Klasör 7 (Pisidia ve Karia Bölgeleri, Yunan-Roma Dönemi*, Ege Yayınları, İstanbul.

- Özkönü, Y., (2006), *Sagalassos'un Kalıp Yapımı Kandilleri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Klasik Arkeoloji Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi, İstanbul.
- Özsait, M., (1980), *İlkçağ Tarihinde Pisidya: Başlangıçtan Büyük İskender Devrinin Sonuna Kadar*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- Özsait, M., (1985), *Hellenistik ve Roma Devrinde Pisidia Tarihi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- Özsait, M., (1990), "1987 ve 1988 Yılı Senirkent Çevresi Tarihöncesi Araştırmaları", *VII. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara, (381-389).
- Özsait, M., (2007), "2006 Yılı Burdur ve Isparta İlleri Yüze Araştırmaları", *XXV. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Cilt 2*, Kültür ve Turizm Bakanlığı DÖSİMM Basımevi, Ankara, (307-322).
- Özsait, M., (2008), "2007 Yılı Burdur, Isparta ve Antalya İlleri Yüze Araştırmaları", *XXVI. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Cilt II*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, (357-372).
- Özsait, M.,- Özsait, N., (1997), "Şeref Höyük: Komama", *Anadolu Arkeolojisi XIV, Prof Dr. Afif Erzen'e Armağan*, İstanbul, (361-389).
- Özsait, M.-Şahin, H., (1998), "1996 Yılı Isparta ve Çevresi Yüze Araştırmaları", *XV. Araştırma Sonuçları Toplantısı, Cilt II*, Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, Ankara, (121-142).
- Özsait, M.-Özsait, N., (2007), "Delipınar Mezar Stelleri / Grave Stalae from Delipınar", ed. İnci Deleme, *The Achaemenid Impact on Local Populations and Cultures in Anatolia (Sixth-Fourth Centuries BC)*, Papers Presented at the International Workshop İstanbul 20-21 May 2005, Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları, İstanbul, (159-166).
- Özsait, M.-vdd., (2008), "Senitli Stelleri", ed. İ. Delemen, S. Çokay-Kepçe, A. Özdizbay, Ö. Turak, *Prof. Dr. Haluk Abbasoğlu'na 65. Yaş*

Armağani, Euergetes-Festschrift für Prof. Dr. Haluk Abbasoğlu zum 65. Geburtstag, II. Cilt, Suna-İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, Antalya, (923-943).

Özsait, M.-vdd., (2009), “Timbriada et Tynada (Pisidie)”, *ADALYA-XII*, İstanbul, (197-221).

Özsait, M.-Özsait, N., (2013), “2011 Yılı Isparta ve Burdur İlleri Yüzey Araştırmaları”, *XXX. Araştırma Sonuçları Toplantısı Cilt 1*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Pegasus Görsel İletişim Hizmetleri, Çorum, (317-332).

Pace, B., (1921a), “Iscrizioni di Pednelissos”, *Annuario della R. Scuola Archaeologica di Atene e dele Missione Italiane in Oriente 3*, Istituto Italiano D’Arti Grafiche, Bergamo, (143-148).

Pace, B., (1921b), “La zona costiera da Adalia a Side”, *Annuario della R. Scuola Archaeologica di Atene e dele Missione Italiane in Oriente 3*, Istituto Italiano D’Arti Grafiche, Bergamo, (143-148).

Pace, B., (1926), “Ricerche nella Regione di Conia, Adaila e Scalanova”, *Annuario della R. Scuola Archaeologica di Atene e dele Missione Italiane in Oriente 3*, Istituto Italiano D’Arti Grafiche, Bergamo, (394-399).

Paulissen, E., (1993), “The Physical Enviroment at Sagalassos (Western Taurus, Turkey), A Reconnaissance Survey”, ed. M. Waelkens – J. Poblome, *Sagalassos II Report on the third Excavation Campaign of 1992, Acta Archaeologica Lovaniensia Monographiae 6*, Leuven, (229-247).

Pehlivan, E., (2018), *Lykaonia ve Isauria Bölgelerinde Bulunan Girlandlı Ostotekler*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya.

Pekman, A., (1956), “1953 Senesi Perge Kazısında Bulunan ‘Ktistes’ Kitabeleri Hakkında”, *Türk Tarih Kongresi V (1956)*, 1960, Ankara, (38 – 45).

Pekridou, A., (1986), *Das Alketas-Grab in Termessos, IstMitt, Beiheft 32*, Tübingen.

Polat, G., (2005), “Bir Anadolu-Akhaemenid Dönemi Ölü Kültü Geleneği: Tümüls

Önünde Mezar Steller ve Seremoni Alanları”, ed. S. Durugönül, M. Durukan, G. Brands, D. Kaplan, *OLBA XI*, Mersin Üniversitesi Yayinevi, Mersin, (1-23).

Polat-Becks, B. A. (2014), “Komama’nın Kuzey Territoriumunda Yeni Keşfedilen Bir Yerleşme: Pancarlı Tepe / A Newly Discovered Settlement In The Northern Territory Of Komama: Pancarlı Tepe”, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 6, Sayı 11 2014 Aralık, (215-227).

Pomeroy, S. B.-vdd, (1999), *Ancient Greece: A Political, Social and Culturel History*, Oxford University Press, New York.

Price, M. J., (1991), *The Coinage in The Name of Alexander The Great and Philip Arrhidaeus, A British Museum Catalogue, vol. I-II*, London.

Radet, G., (1893), “Les Villes de la Pisidie”, *RA, Seri III, Volume XXII*, (185-220).

Ramsay, W. M., (1888), “Antiquities of Southern Phrygia and The Border Lands III”, *The American Journal of Archaeology IV*, (263-283).

Ramsay, W. M., (1886), “Notes and Inscriptions from Asia Minor”, *American Journal of Archaeology II*, (123-131).

Ramsay, W. M., (1895-1897), *The Cities and Bishoprics of Phrygia I-II*, Oxford.

Ramsay, W. M., (1889), “A Study of Phrygian Art (Part II)”, *Journal of Hellenic Studies, vol. X*, (147-189).

Ramsay, W. M., (1902-1903), “Pisidia and Lycaonian Frontier”, *The Annual of the British School at Athens IX*, London, (243-273).

Ramsay, W. M. (1912), “The First Christian Century”, *Journal of Hellenic Studies XXXII*, (111- vdd).

Ramsay, W. M., (1917), “Studies in The Roman Province Galatia”, *JRS/VII*, Society for the Promotion of Roman Studies, (229-283).

Ramsay, W. M., (1939), “Early History of Province Galatia”, ed. W. M. Calder and Josef Keil, *Anatolian Studies, Presented To W. H. Buckler*, Manchester University Press, Manchester, (201-225).

- Ramsay, W. M., (1967), *The Social Basis of Roman Power in Asia Minor*, Amsterdam.
- Ramsay, W. M., (1960), *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, çev. Mihri Pektaş, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- Rehm, R., (1994), *Marriage to Death: The Conflation of Wedding and Funeral Rituals in Greek Tragedy*, Princeton University Press, New Jersey.
- Rich, J., (2007), "Warfare and the Army in Early Rome", ed. Paul Erdkamp, *A Companion to The Roman Army*, Blackwell Publishing, Oxford, (7-23).
- Ritter, C., (1859a), *Die Erdkunde im Verhältniss zur Natur und zur Geschichte des Menschen II*, Berlin.
- Ritter, C., (1859b), *Vergleichende Erdkunde des Halbinsellandes Kleinasien, Kilikien, Pisidien, Lykia*, Berlin.
- Roosevelt, C. H., (2006), "Symbolic Door stelae and Graveside Monuments in Western Anatolia", *American Journal of Archaeology*, vol. 110, (65-91).
- Rott, H., (1908), *Kleinasiatische Denkmäler aus Pisidien, Pamphylien, Kappadokien und Lykien, Studien über Christlichen Denkmäler 5 – 6*, Leipzig.
- Ruge, W., (1907), "Erymna", *Paulys Real Encyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft. Neue Bearbeitung, Dritter Halbband, 1895, VI / 1*, Stuttgart, (570-vdd).
- Ruge, W., (1913), "Homonada", *Paulys Real Encyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft. Neue Bearbeitung, Dritter Halbband, 1895, VIII/2*, Stuttgart, (2265-2269).
- Ruge, W., (1920), "Sagalassos", *Paulys Real Encyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft. Neue Bearbeitung, Dritter Halbband, 1895, IA/2*, Stuttgart, (1732-1733).
- Ruge, W., (1921a), "Kolbasa", *Paulys Real Encyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft. Neue Bearbeitung, Dritter Halbband, 1895, XI / 1*, Stuttgart, (1070-vdd).
- Ruge, W., (1921b), "Selge", *Paulys Real Encyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft. Neue Bearbeitung, Dritter Halbband, 1895, II A /*

- I, Stuttgart,(1257-vdd).
- Ruge, W., (1921c), “Komama”, *Paulys Real Encyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft. Neue Bearbeitung, Dritter Halbband, Stuttgart, 1895, XI / 1*, (1126).
- Ruge, W., (1922), “Kotenna”, *Paulys Real Encyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft. Neue Bearbeitung, Dritter Halbband, 1895, XI / 2*, Stuttgart, (1516-vdd).
- Ruge, W., (1927a), “Sozopolis”, *Paulys Real Encyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft. Neue Bearbeitung, Dritter Halbband, 1895, III A / 1*, Stuttgart, (1256-vdd).
- Ruge, W., (1927b), “Lykaonia”, *Paulys Real Encyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft. Neue Bearbeitung, Dritter Halbband, 1895, XIII / 2*, Stuttgart, (2259-vdd).
- Ruge, W., (1928), “Lysinia”, *Paulys Real Encyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft. Neue Bearbeitung, Dritter Halbband, 1943, XIV/1*, Stuttgart, (40-vdd.).
- Ruge, W., (1936), “Timbriada”, *Paulys Real Encyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft. Neue Bearbeitung, Dritter Halbband, 1895, VI A / 1*, Stuttgart, (1246-vdd).
- Ruge, W., (1937), “Olbasa”, *Paulys Real Encyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft. Neue Bearbeitung, Dritter Halbband, XVII/2*, Stuttgart, (2397-2399).
- Ruge, W., (1948), “Tymbrianassos”, *Paulys Real Encyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft. Neue Bearbeitung, Dritter Halbband, 1895, VII A / 2*, Stuttgart, (1746-1747).
- Ruge, W., (1949), “Pamphylia”, *Paulys Real Encyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft. Neue Bearbeitung, Dritter Halbband, 1895, XVIII/3*, Stuttgart, (344-407).
- Sage, M. M., (2003), *Warfare in Ancient Greece: A Sourcebook*, Routledge, London.

- Saint-Martin, L. V., (1852), *Description Historique et Geographique de l'Asie Mineure II*, Paris.
- Saltuk, S., (1989), *Arkaeoloji Sözlüğü*, Inkilap Kitabevi, İstanbul,.
- Sarre, F. P. T, (1896), *Reise in Kleinasien-Sommer 1895 Forschungen zur Seldjukischen Kunst-Geographie des Landes*, Geographische, Verlagshandlung D. Reimer, Berlin.
- Schulze, V. (1926), *Altchristliche Städte und Landschaften, II*, Gütersloch.
- Scullard, H. H., (1967), *The Etruscan Cities and Rome*, Cornell University Press, New York.
- Segre, M., (1936), "Decreto di Aspendos", *Aegyptus*, XIV, (253-268).
- Sekunda, N., (2012), *Macedonian Armies after Alexander 323-168 BC*, Osprey Publishing, Oxford.
- Sekunda, N.-McBride A., (1984), *The Army of Alexander The Great*, ed. Martin Windrow, Men-At-Arms Series, Osprey Published, London.
- Sekunda, N. V.-McBride, A., (1986), *The Ancient Greek*, ed. Martin Windrow, Elite Series 7, Osprey Published, Oxford.
- Sekunda, N.-Chew, S., (1992), *The Persian Army 560-330 BC*, ed. Martin Windrow, Osprey Publishing, London.
- Shafer, R., (1950), "Pisidian", *American Journal of Philology* 71, (239-270).
- Shelton, J-A., (1988), *As the Romans Did: A Sourcebook in roman Social History*, Oxford University Press, Oxford.
- Sherwin-White, A. N., (1976), "Rome, Pamphylia and Cilicia", *Journal of Roman Studies LXVI*, (1-14).
- Sidnell, P., (2006), *Warhorse: Cavalry in Ancient Warfare*, Hamledon Continuum, London.
- Sim, D.-Kaminski, J., (2012), *Roman Imperial Armour: The Production of Early Imperial Military Armour*, Oxbow Books, Oxford.

- Slawisch, A., (2007), *Die Grabsteine der römischen Provinz Thracia. Aufnahme, Verarbeitung und Weitergabe überregionaler Ausdrucksmittel am Beispiel einer Binnenprovinz zwischen Ost und West*, Schriften des Zentrums für Archäologie und Kulturgeschichte des Schwarzmeerraumes, Band 9, Verlag Beier und Beran, Langenweißbach.
- Spratt, T. A. B.,- Forbes, E., (1847), *Travels in Lycia, Milyas and Cibyratis I-II*, London.
- Sterrett, J. R. S., (1888), *The Wolfe Expedition to Asia Minor, Archaeological Institute of America, Paper of the American School of Classical Studies at Athens, Volume III*, Damrell and Upham, Boston.
- Syme, R., (1939), "Observations on the Province of Cilicia", *Anatolian Studies, Presented to W. H. Bucler*, Manchester University Press, Manchester, (299-332).
- Şenocak, M. B., (2014), *Anadolu'daki Roma Lejyonları ve Askeri Birlikleri*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Klasik Arkeoloji Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya.
- Talloon, P., (2015), *Cult in Pisidia, Religious Practice in Southwestern Asia Minor from Alexander The Great to The Rise of Christianity*, Studien in Eastern Mediterranean Archaeology, X, Sagalassos Archaeological Research Project Katholieke Universiteit Leuven, ed. Marc Wealkens, Brepols Publisher n.v., Turnhout, Belgium.
- Tarassuk, L.-Blair, C., (1986), *The Complete Encyclopedia of Arms and Weapons*, Simon&Schuster, New York.
- Tarn, W. W., (1928), "The New Hellenistic Kingdoms", *Cambridge Ancient History VII / III*, (75-107).
- Tavukçu, A. Y., (1993), *Pamphylia Bölgesi Ostothepleri*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum.
- Tekçam, T., (2007), *Arkeoloji Sözlüğü*, Alfa Yayınları, İstanbul.

- Tekin, O., (2007), *Eski Anadolu ve Trakya, Ege Göçlerinden Roma İmparatorluğu'nn İkiye Ayrılmasına Kadar (MÖ 12.-MS 4. Yüzyıllar Arası)*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Tekin, O., (2008a), *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Tekin, O., (2008b), *Eski Yunan Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Texier, C., (2002), *Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi, Cilt 2-3*, çev. Ali Suat, Enformasyo ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, Ankara.
- Tezcan, B., (1976), "İkiztepe Kazısı", *Türk Tarih Kongresi VIII/I*, Ankara, (391-397).
- Thomson, G., (1985), *Eski Yunan Toplumu Üstüne İncelemeler: Tarih Öncesi Ege II*, çev. Celal Üster, Payel Yayıncılık, İstanbul.
- Tonybee, J. M. C., (1971), *Death and Burial in The Roman World*, Cornell University Press Ithaca, New York.
- Tritsch, F. J., (1943), "False Doors on Tombs", *The Journal of Hellenic Studies*, vol. 63, (113-115).
- Turak, Ö., (2005), *Pamphylia Bölgesi'nde Bulunan Attika Tipi Lahitler*, T. C. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Klasik Arkeoloji Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Turak, Ö., (2011), *Roma Dönemi Pamphylia Lahitleri ve Atölye Sorunu*, T. C. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Klasik Arkeoloji Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Uğurlu, E., (2000), "Lykia Bölgesi Ölü Gömme Adetleri Üzerine Genel Bir Bakış", *Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Cilt 1, Sayı 2*, Eskişehir, (359-388).
- Uhri, A., (2010), *Anadolu'da Ölümün Tarihöncesi Bir Geleneğin Oluşum Süreçleri*, Ege Yayınları, İstanbul.
- van Wees, H., (2012), *Greek Warfare: Myths and Realities*, Bristol Classical Press, London.
- Vandeput, L.-vdd, (2005), "Pisidien Survey Project: Survey-Kampagne 2003 in Pednelissos", *XXII. Araştırma Sonuçları Toplantısı Cilt 2*, Kültür

ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Kültür ve Turizm Bakanlığı DÖSİMM Basımevi, Ankara, (235-244).

Vanhaverbeke, H., (2007), “Sagalassos Kırsal Bölgesinden Bir Görüntü”, *I. Burdur Sempozyumu Bildirileri, 16-19 Kasım 2005, Cilt 1*, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Yayınları, Burdur, (671-676).

Vittinghoff, F.,(1951), *Römische Kolonisation und Bürgerrechtspolitik unter Caesar und Augustus*, Wiesbaden.

von Aulock, H., (1973), “Kleinasiatische Münzstätten, X Parlais in Pisidien”, *Jahrbuch für Numismatik und Geldgeschichte, 23. Jahrgang 1973*, Verlag Michael Lassleben Kallmünz Opf., (7-18).

von Aulock, H., (1977), Münzen und Städte Pisidiens, Teil I, *Istanbuler Mitteilungen Beiheft 19*, Tübingen.

von Aulock, H., (1979), “Münzen und Städte Pisidiens II”, *Istanbuler Mitteilungen, Beiheft 22*, Tübingen.

Waddington, W. H., (1853), *Voyage en Asie Mineure au Point de vue Numismatique*, Paris.

Waddington, W. H., (1870), *Voyage Archeologique en Grèce et en Asie Mineure, III*, Paris.

Walbak, F. W., (1957), *A Historical Commentary on Polybius, vol. I*, Clarendon Press, Oxford.

Waelkens, M., (1980a), “Das Totenhaus in Kleinasien”, *Antike Welt 11, Volume 4*, (3-12).

Waelkens, M., (1980b), “The Doorstones of Phrygia”, *Yayla, Third Report of the Northern Society for Anatolian Archaeology*, Newcastle, (12-16).

Waelkens, M., (1982a), “Hausähnliche Graeber in Anatolien vom 3. Jht. V. Chr. Bis in die Römerzeit”, ed. D. Papenfuss – W. M. Strocka, *Palast und Hütte*, Mainz.

Waelkens, M. (1982b), *Dokimeion: Die Werkstatt der Repräsentativen Kleinasiatischen*

Sarkophage, Chronologie und Typologie Ihrer Produktion, Berlin.

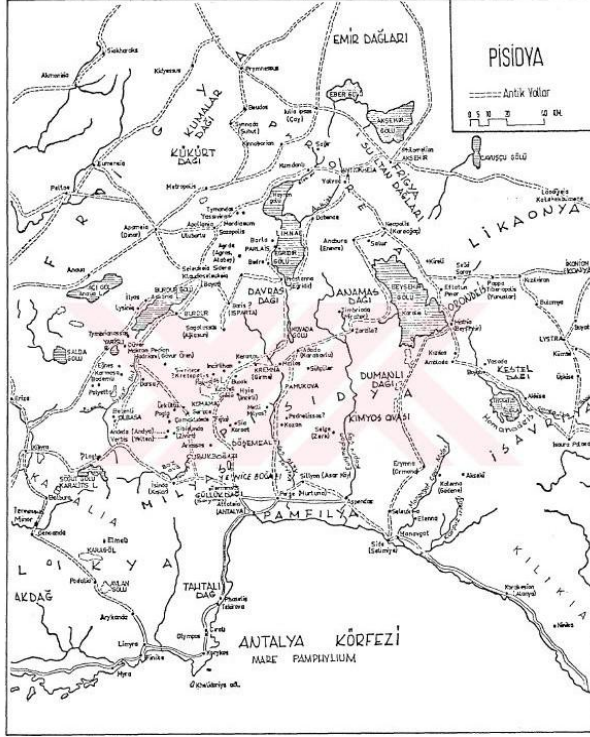
- Waelkens, M., (1986), *Die Kleinasiatischen Türsteine, Typologische und epigraphische Untersuchungen der kleinasiatischen Grabreliefs mit Scheintür*, Mainz.
- Waelkens, M., (1993a), "Sagalassos, History and Archaeology", ed. Marc Waelkens, *Sagalassos I, First General Report on the Survey (1986-1989) and Excavations (1990-1991)*, *Acta Archaeologica Lovaniensia Monographiae* 5, Leuven, (37-82).
- Welles, C. B., (1966), *Royal Correspondance in the Hellenistic Period*, Yale University Press.
- Woodward, A. M., (1910-1911), "Inscriptions from Western Pisidia", *The Annual of the British School at Athens* 17, (205-214).
- Woodward, A. M.-Ormerod, H. A., (1909-1910), "A Journey in South-Western Asia Minor", *The Annual of the British School at Athens* 16, (76-136).
- Yaman, H., (2006), *Amorium Antik Kenti Mezar Stelleri*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale.
- Yıldırım, B., (2009), *Antandros Nekropolisi Sikke Konteksli Mezarlar*, T. C. Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- Yıldırım, Ö. C., (2014), *Çanakkale Müzesi'ndeki Antik Çağ Stelleri*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Klasik Arkeoloji Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Yıldız, Ö., (2006), *MÖ I. Binde Antandros Kentinde Kremasyon: Ölü Gömme Geleneği Açısından İncelenmesi*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antropoloji Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

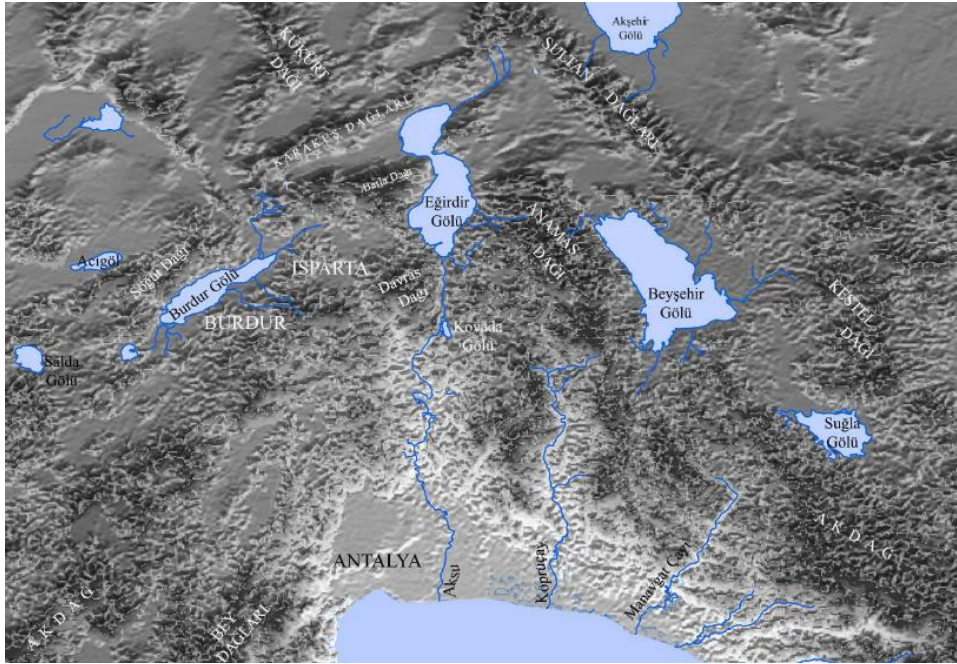

EKLER

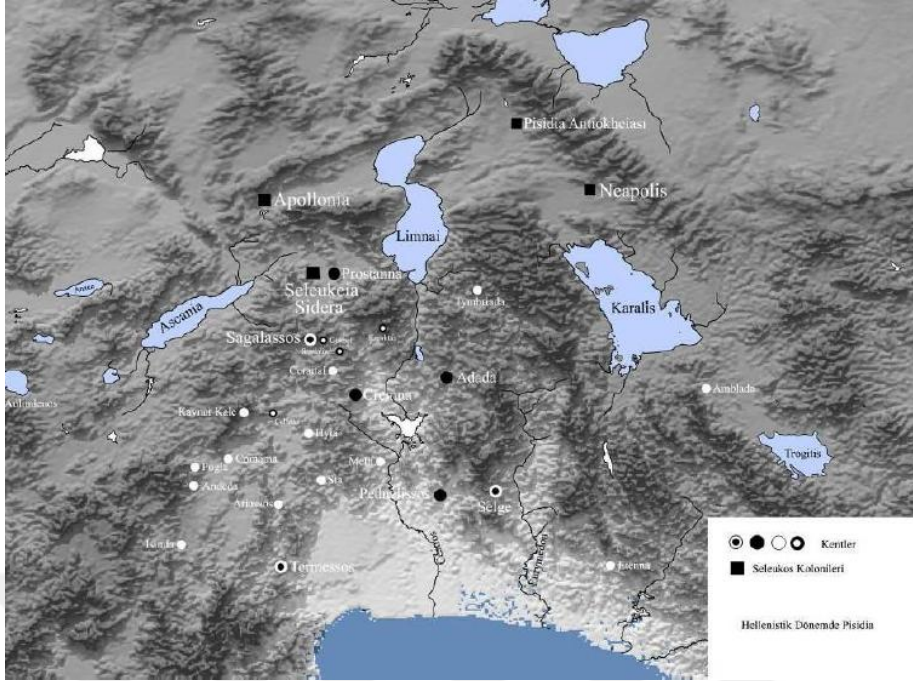
HARİTA

Harita 1

Harita 2

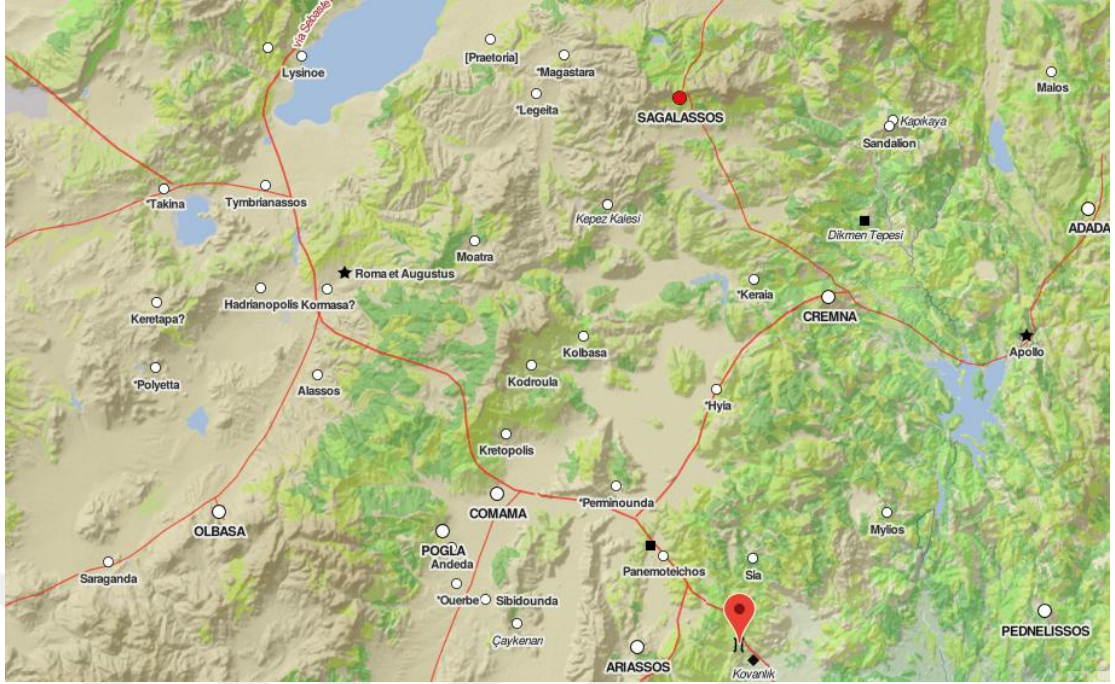

Harita 3

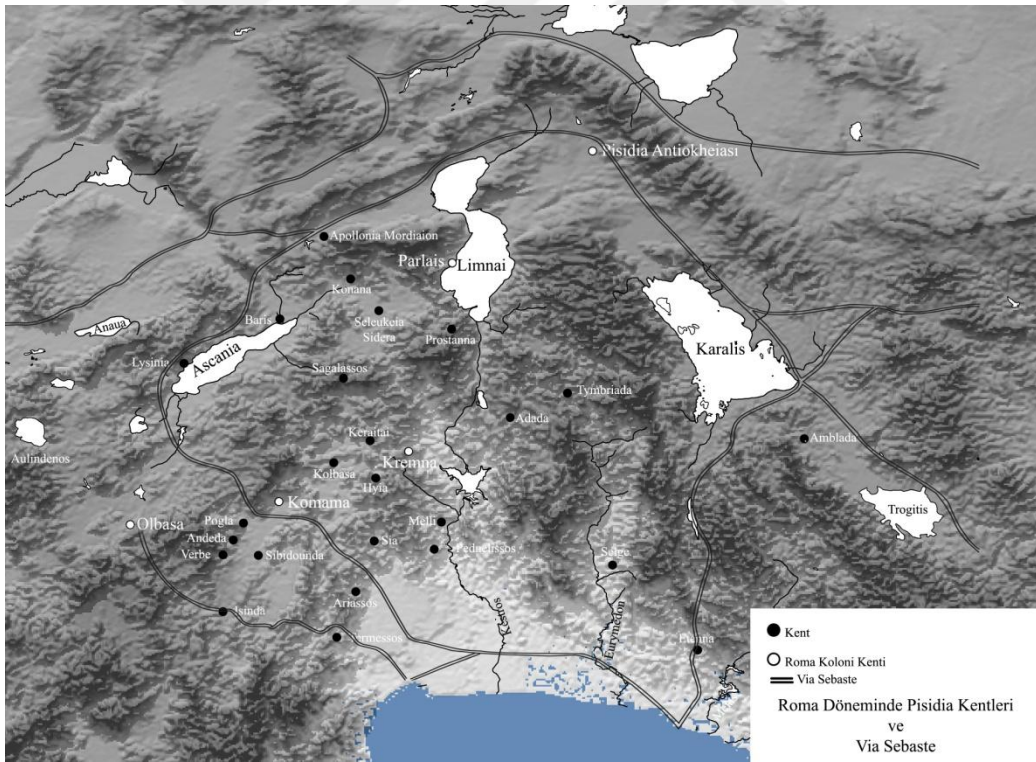

Harita 4

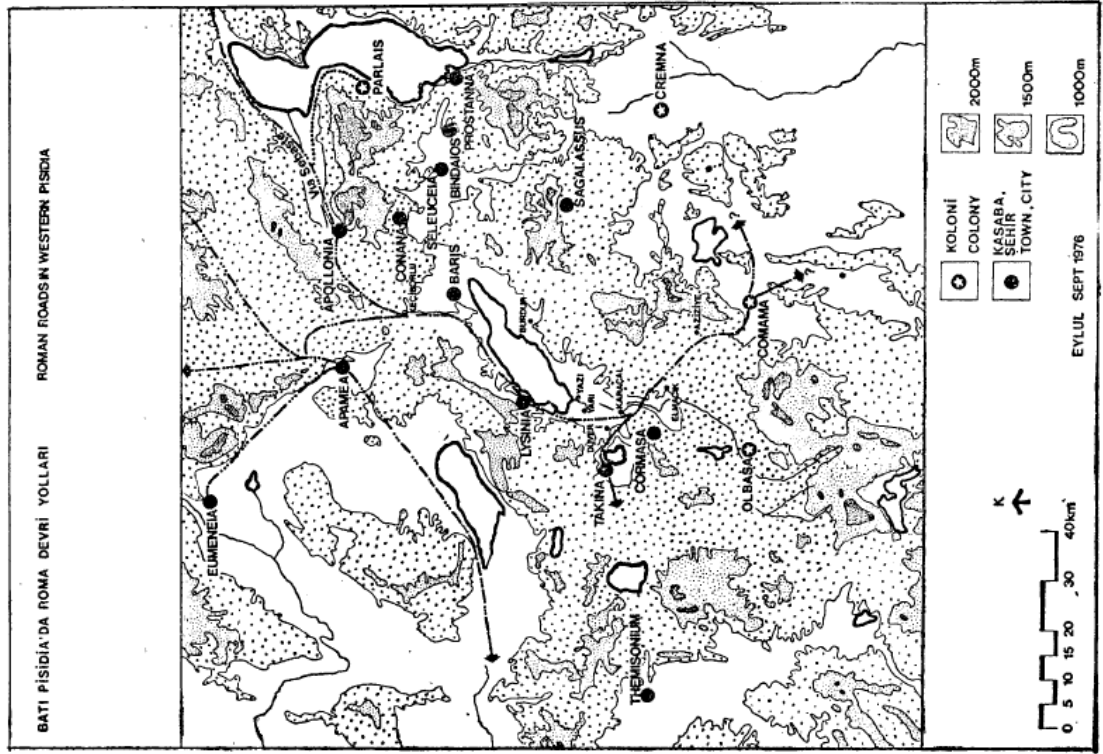

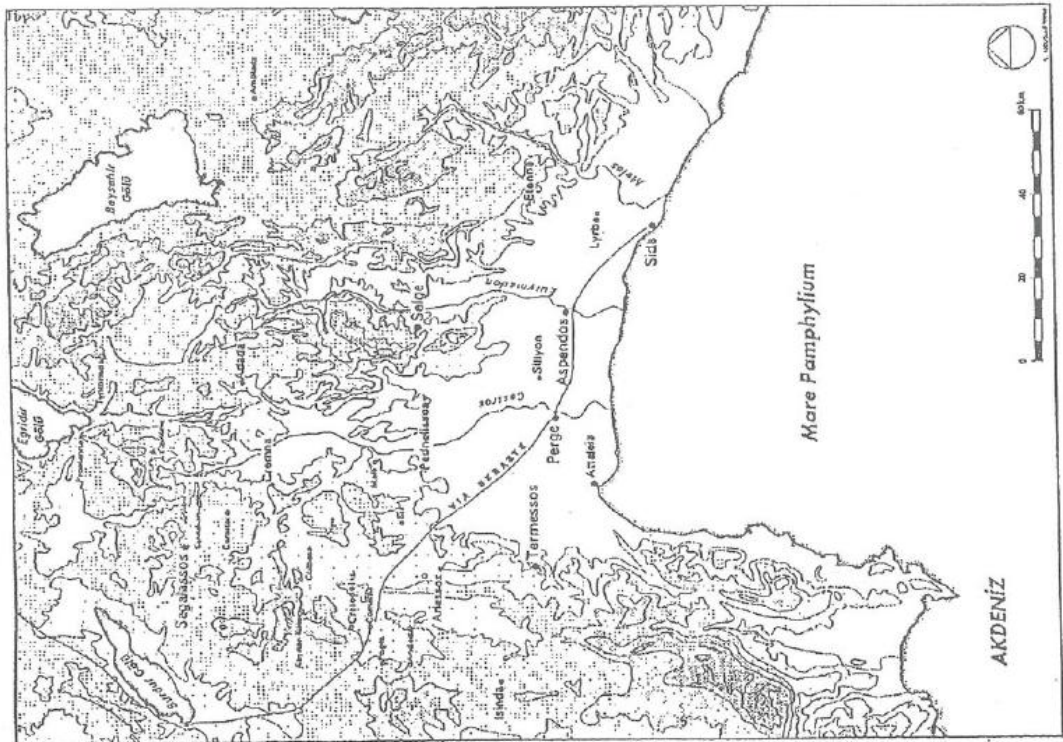
Harita 5

Harita 6

Harita 7

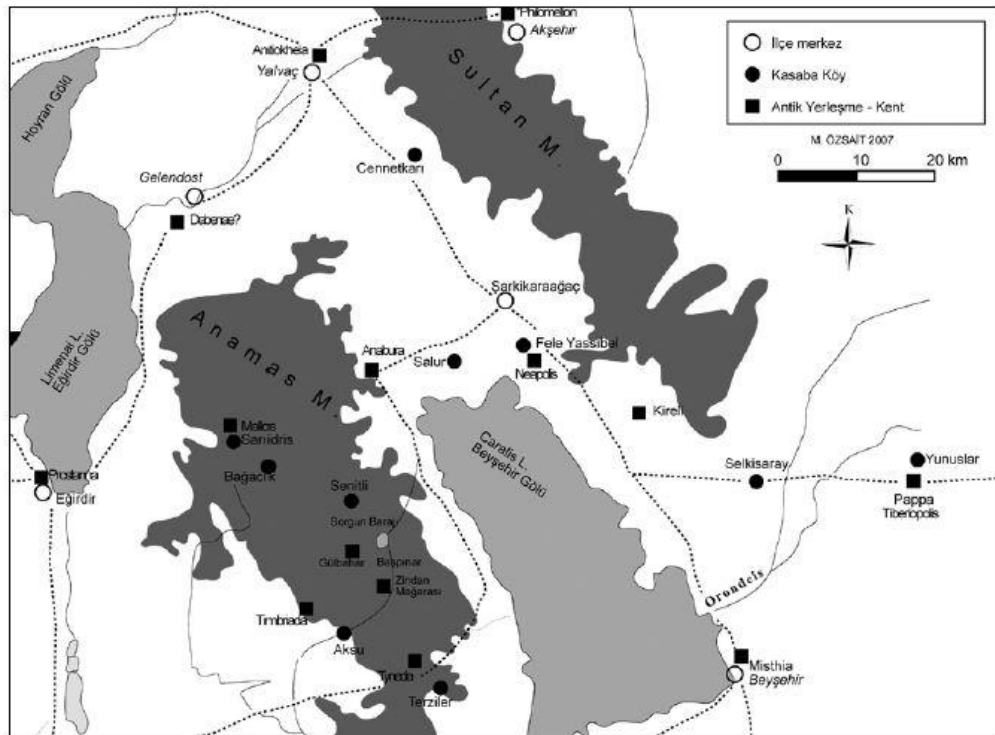

Harita 8

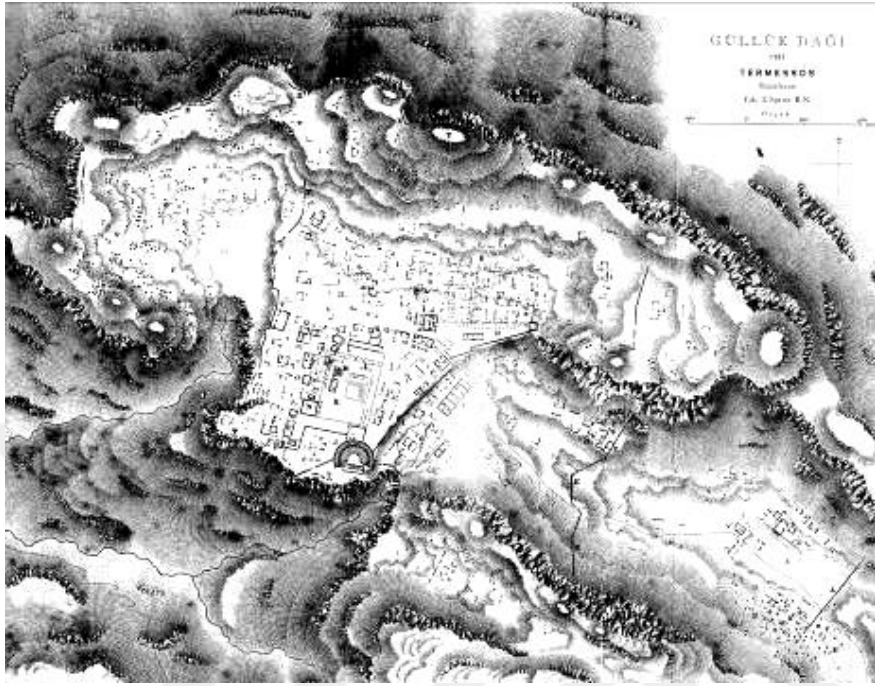

Harita 9

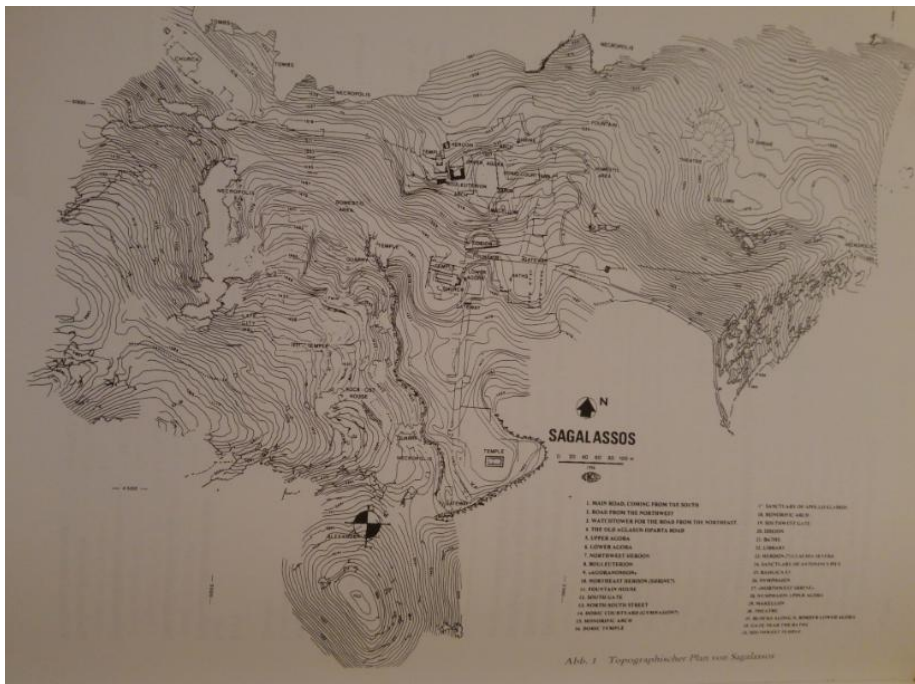

Harita 10

PLANLAR

Plan 1

Plan 2

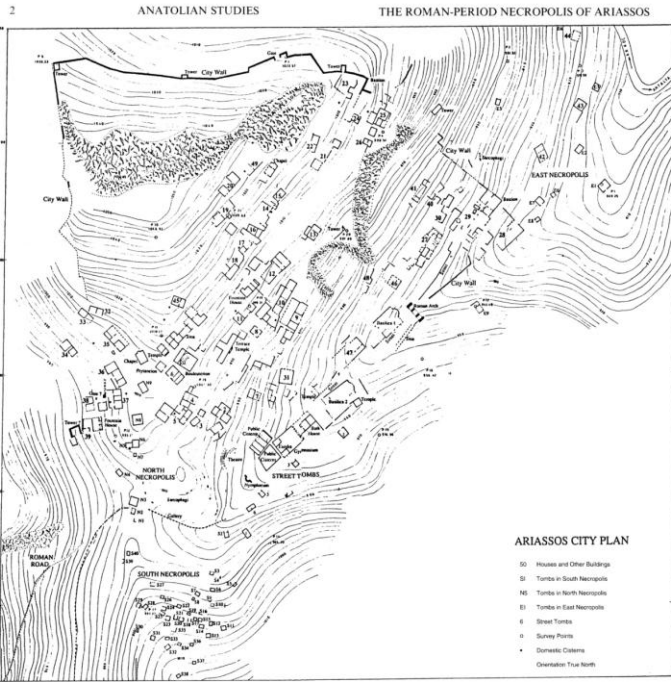
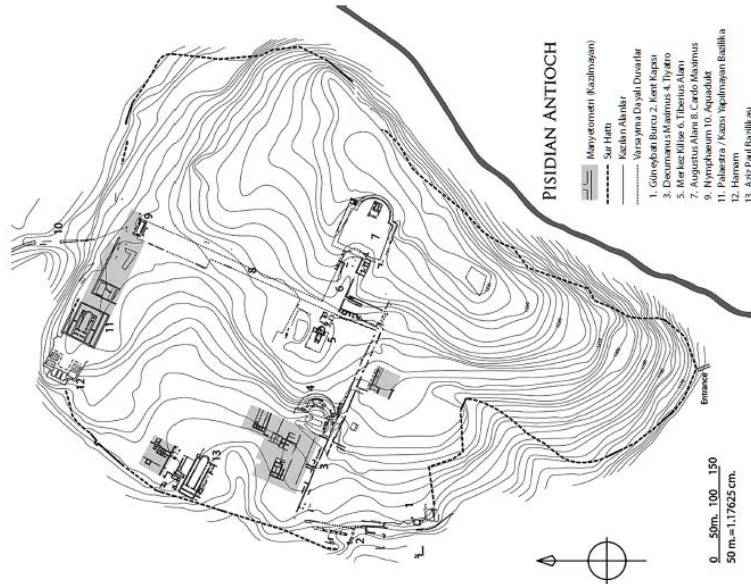

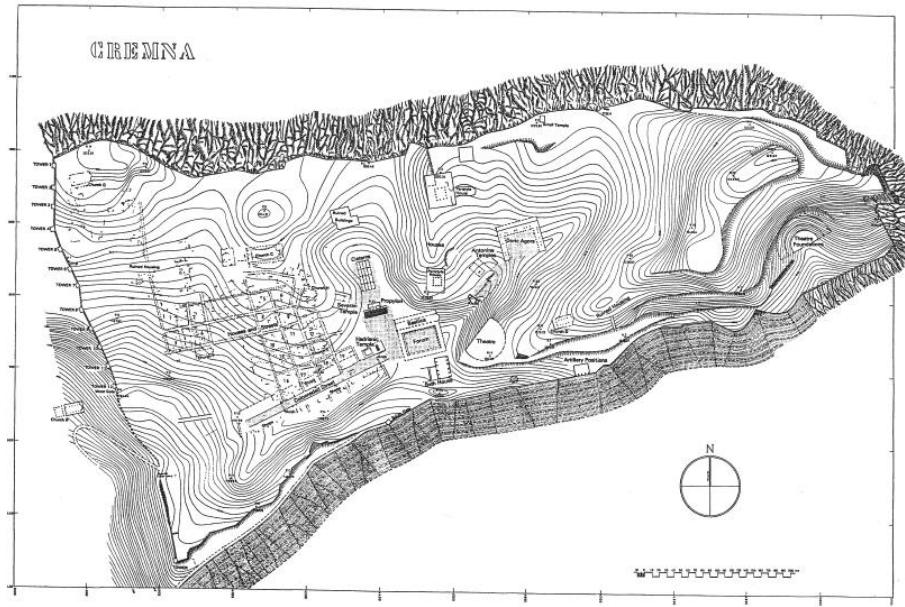
Fig. 1. Ariassos City Plan, with location of tombs and civic structures. See

Plan 3

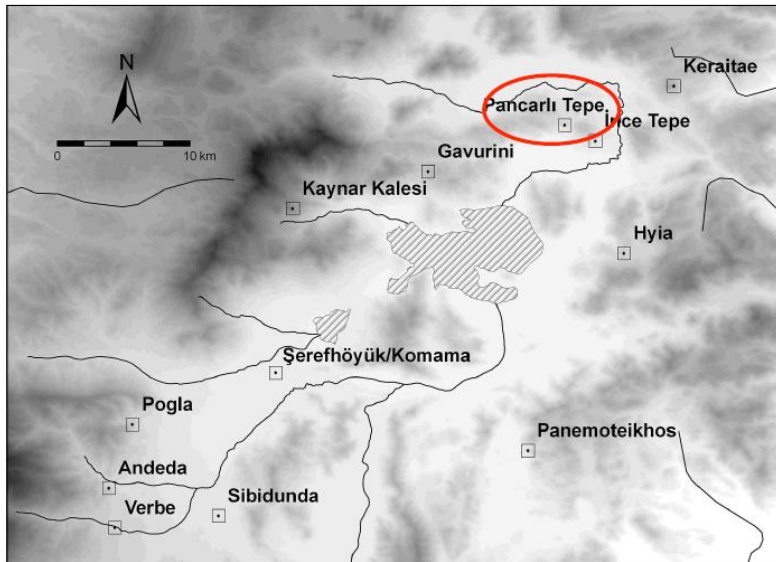

Plan 4

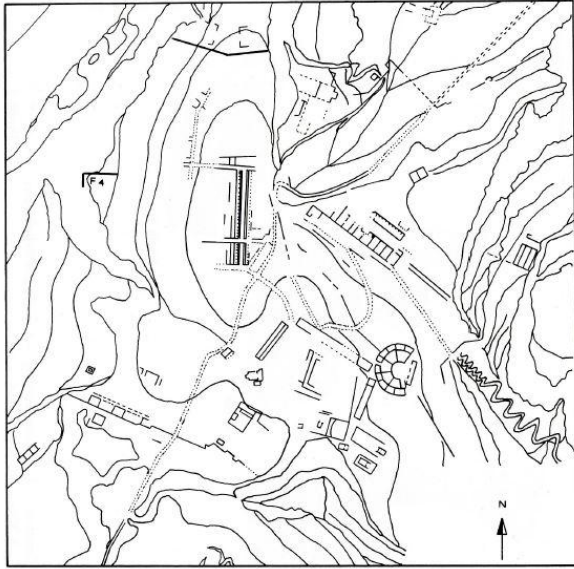

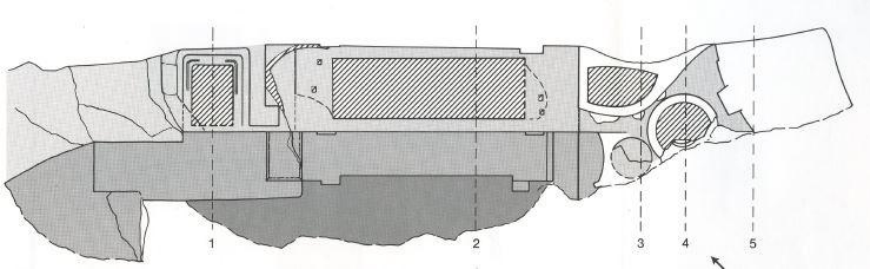
Plan 5

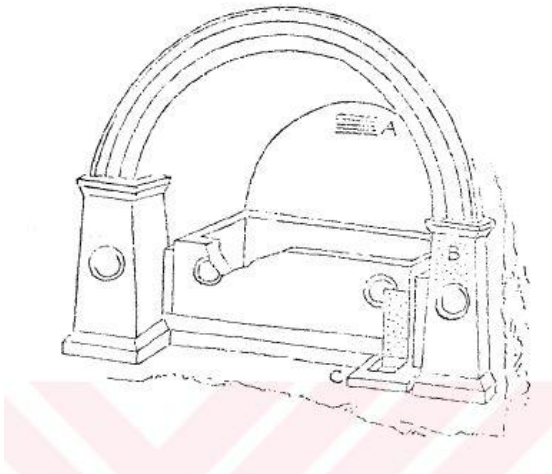
Plan 6

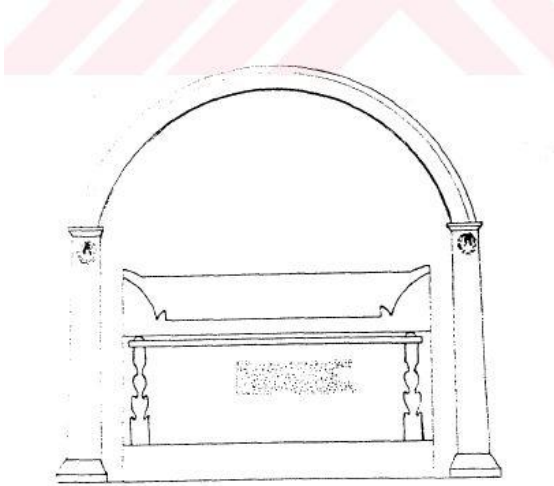
Plan 7

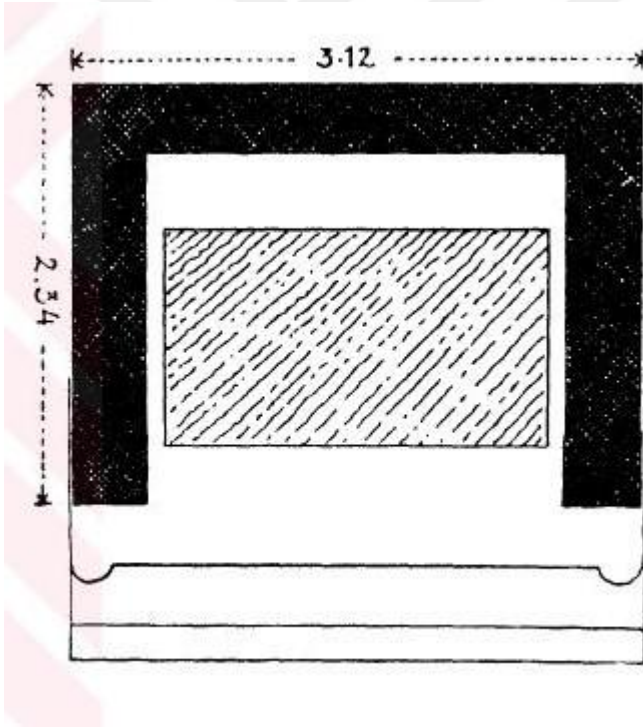
Plan 8

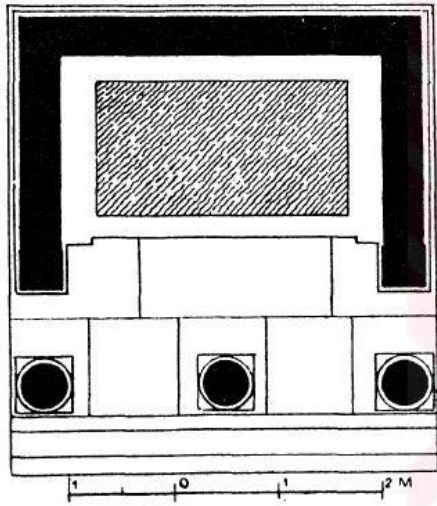
Plan 9

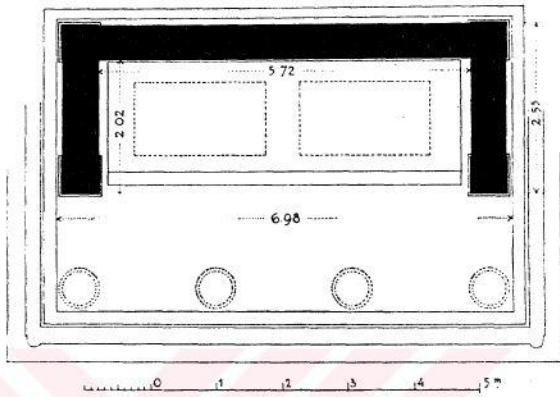
Plan 10

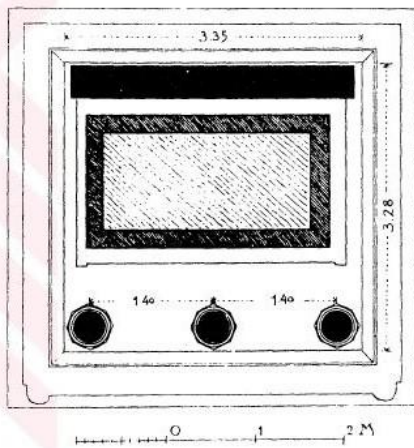
Plan 11

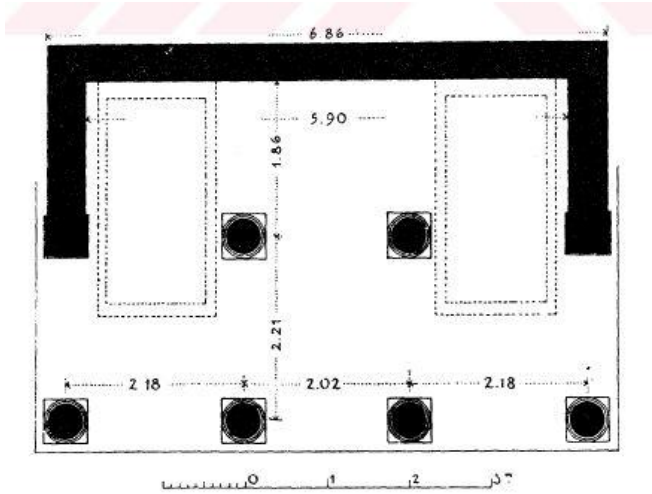
Plan 12

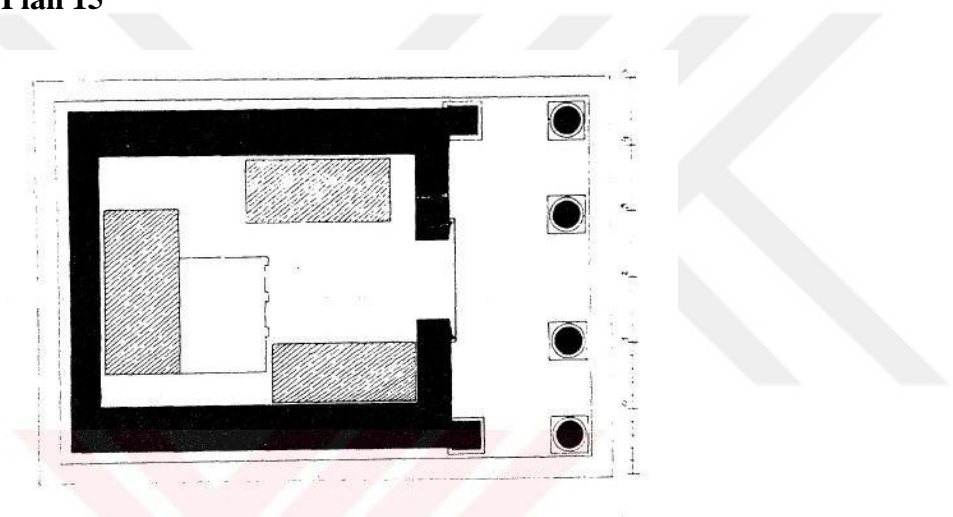
Plan 13

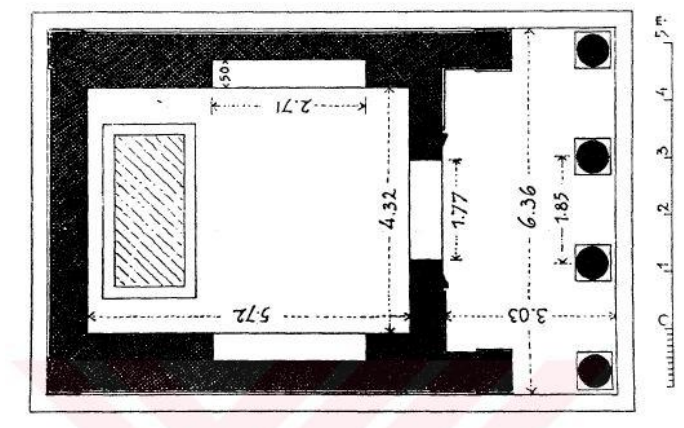
Plan 14

Plan 15

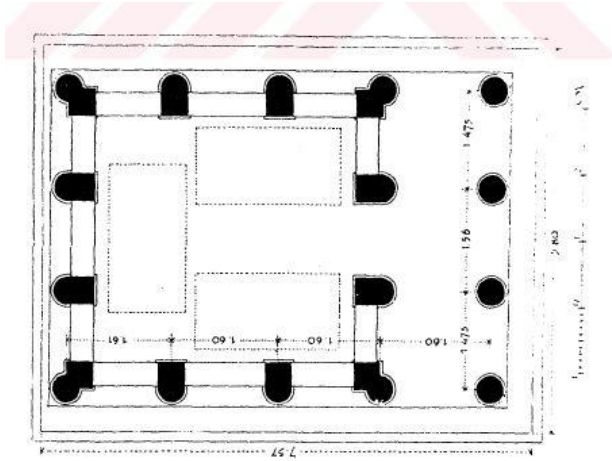

Plan 16

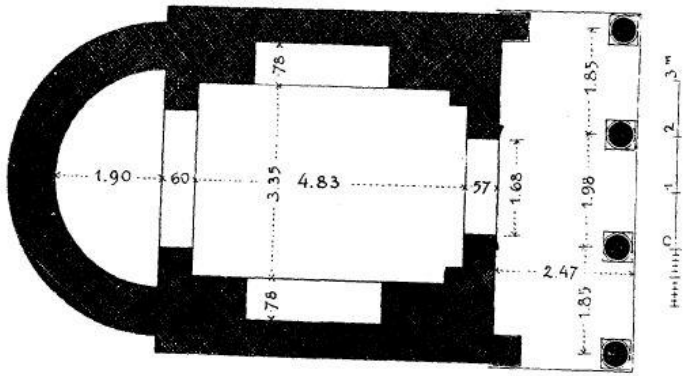

Plan 17

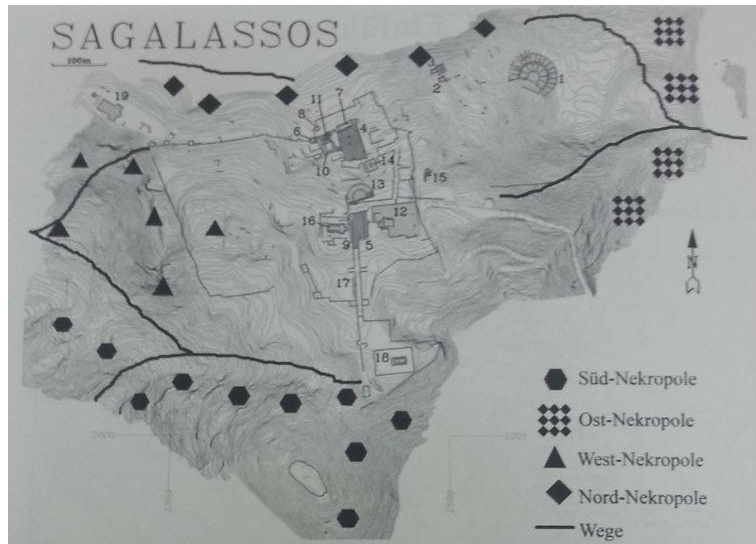

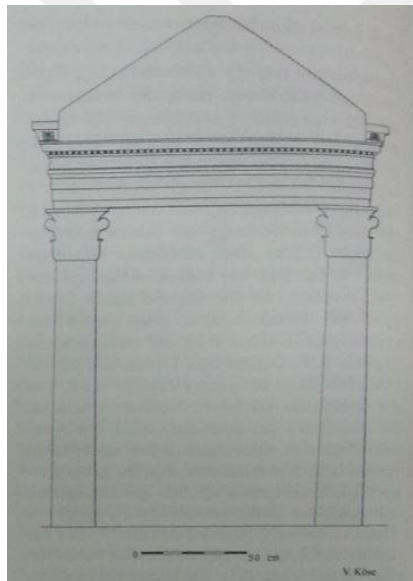
Plan 18

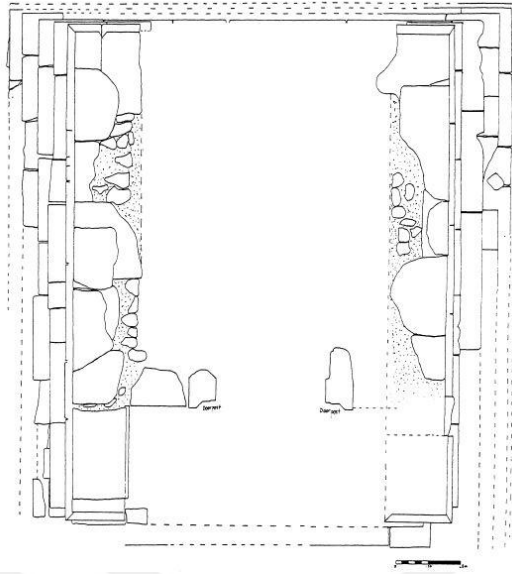
Plan 19

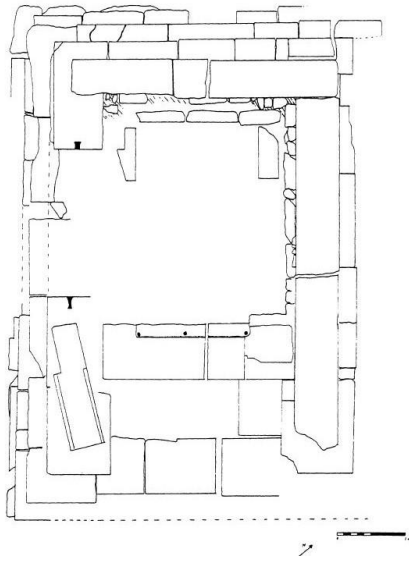
Plan 20

Plan 21

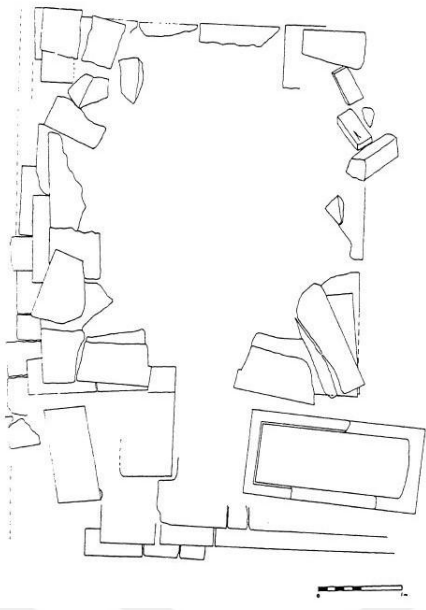

Plan 22

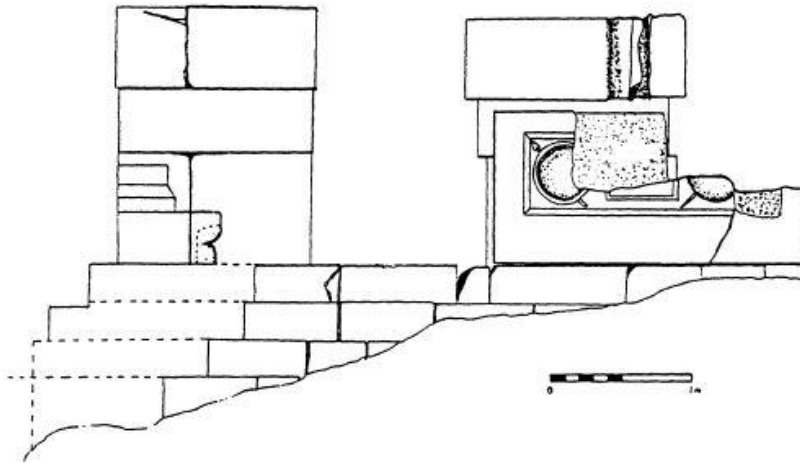

Plan 23

Plan 24

Plan 25

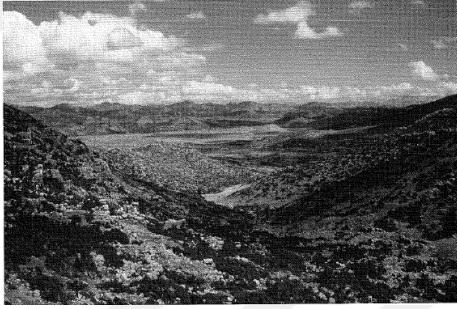
RESİMLER

RESİM 1

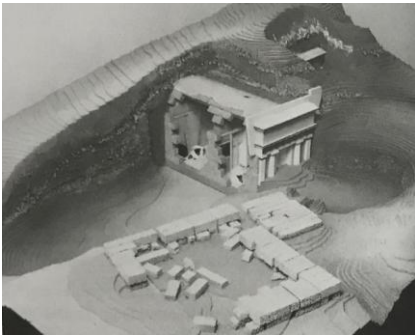
RESİM 2

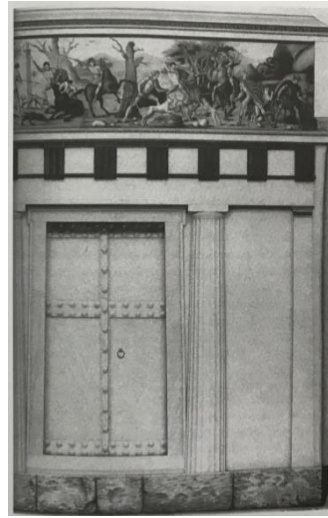
RESİM 3

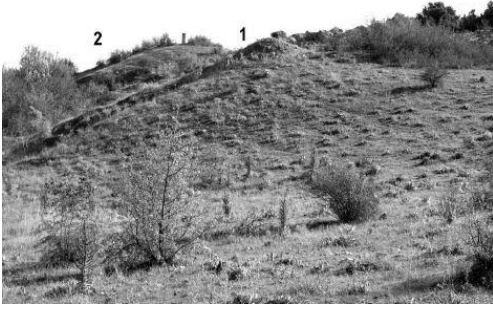
RESİM 4

RESİM 5

RESİM 6

RESİM 7

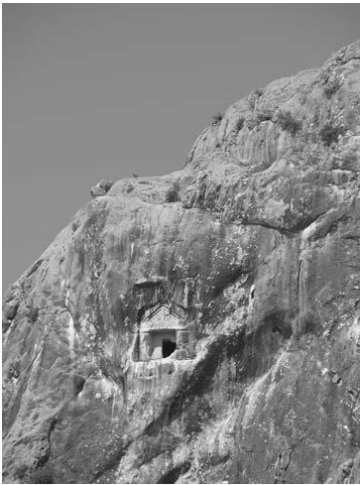
RESİM 8

RESİM 9

RESİM 10

RESİM 11

RESİM 12

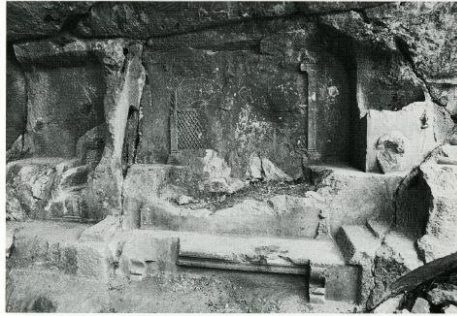

RESİM 13

RESİM 14

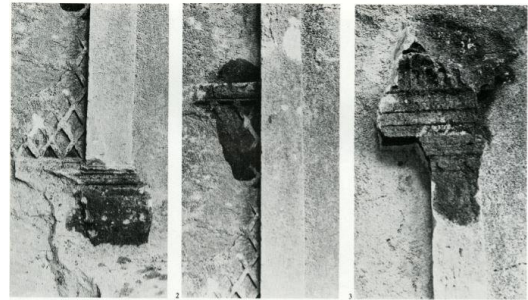
RESİM 15

RESİM 16

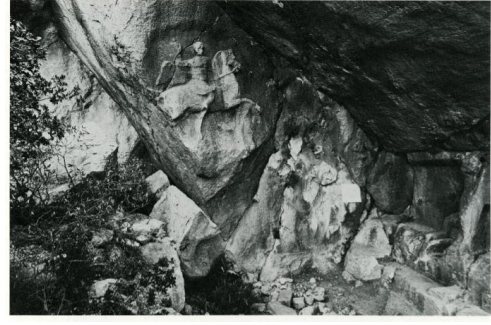
RESİM 17

RESİM 18

RESİM 19

RESİM 20

RESİM 21

RESİM 22

RESİM 23

RESİM 24

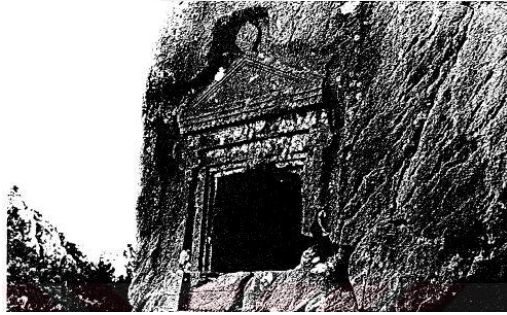

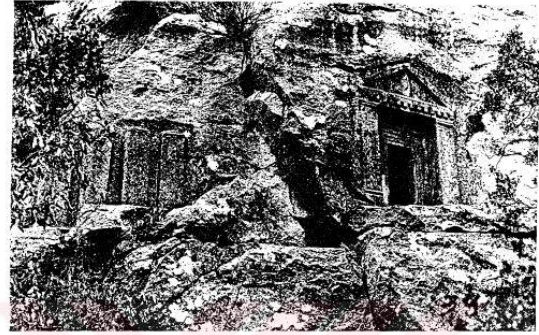
RESİM 25

RESİM 26

RESİM 27

RESİM 28

RESİM 29

RESİM 30

RESİM 31

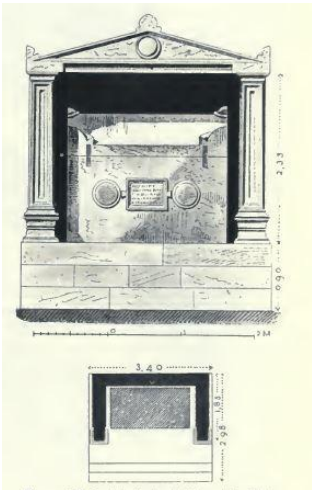
RESİM 32

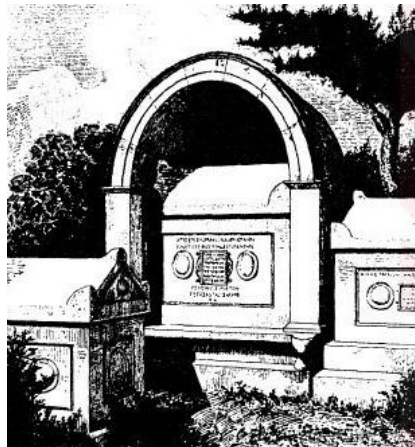
RESİM 33

RESİM 34

RESİM 35

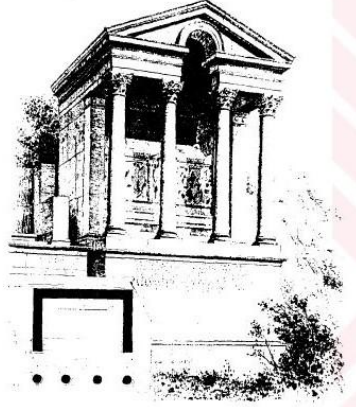
RESİM 36

RESİM 37

RESİM 38

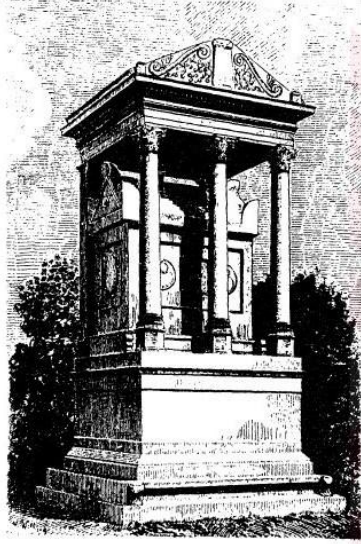

RESİM 39

RESİM 40

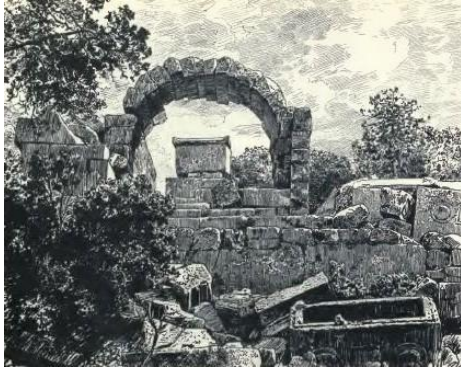

RESİM 41

RESİM 42

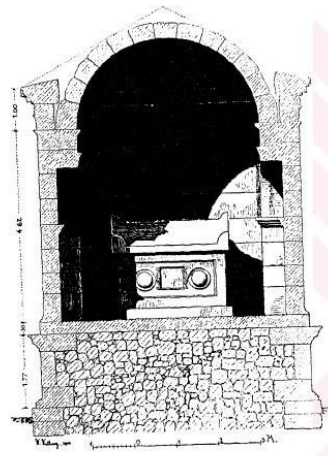
RESİM 43

RESİM 44

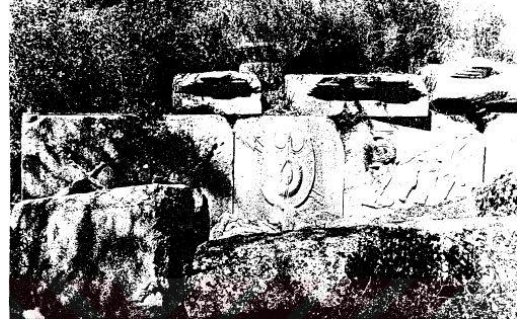
RESİM 45

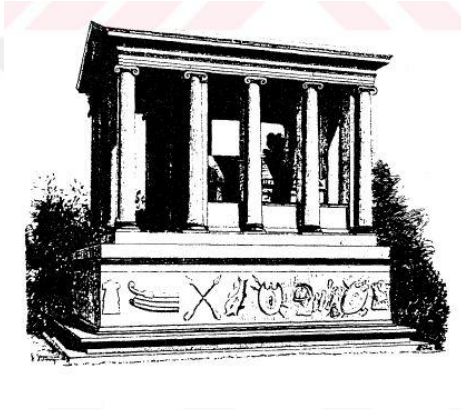
RESİM 46

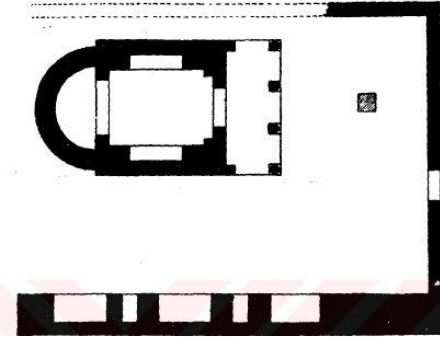
RESİM 47

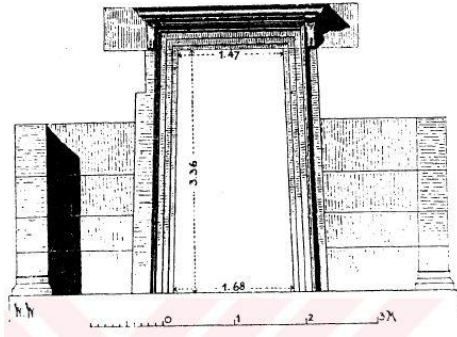
RESİM 48

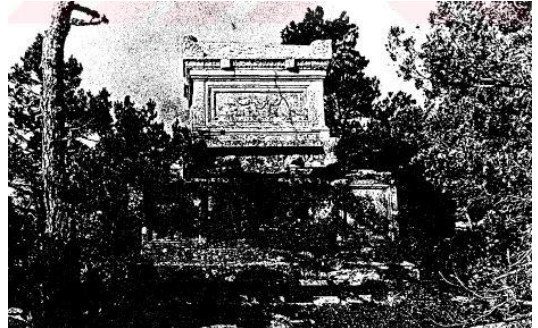
RESİM 49

RESİM 50

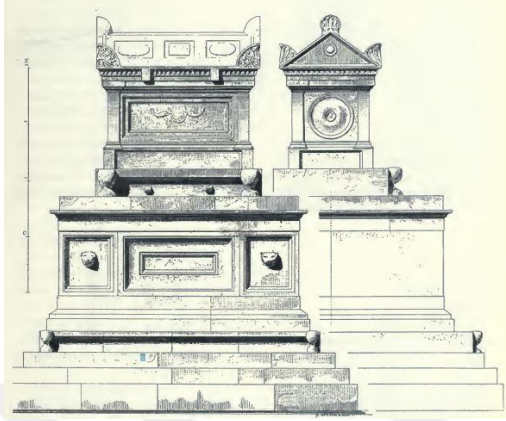

RESİM 51

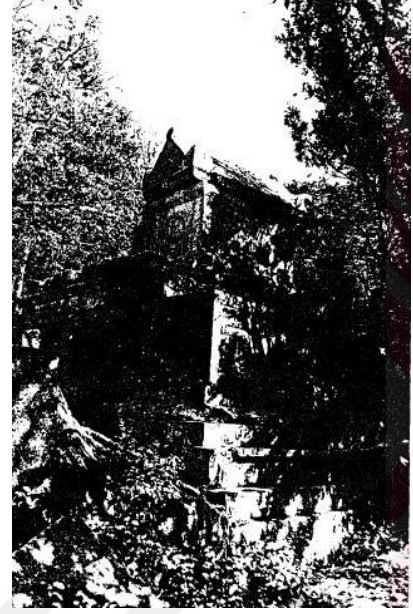

RESİM 52

RESİM 53

RESİM 54

RESİM 55

RESİM 56

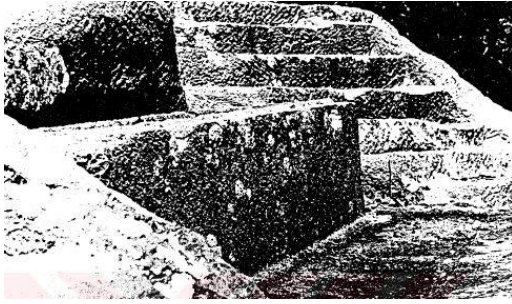

RESİM 57

RESİM 58

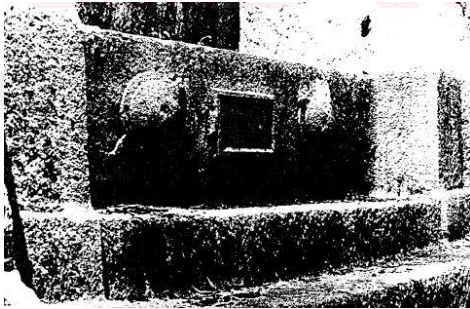

RESİM 59

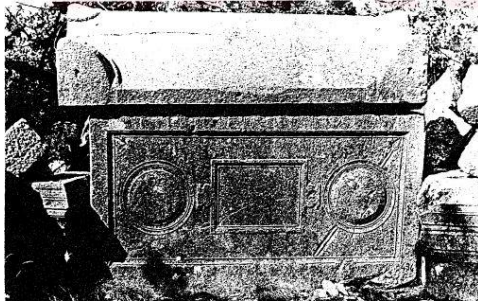
RESİM 60

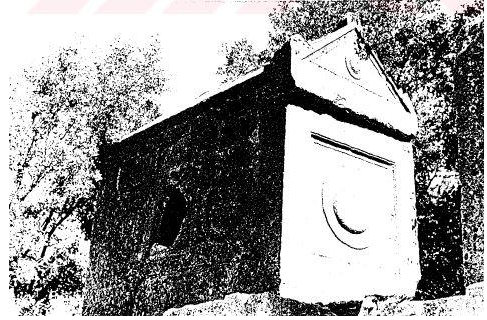
RESİM 61

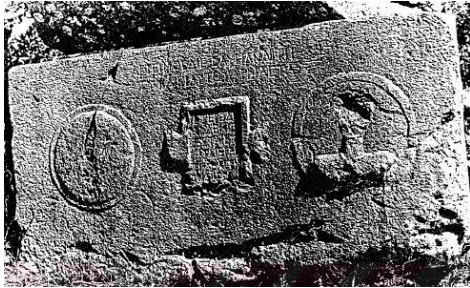
RESİM 62

RESİM 63

RESİM 64

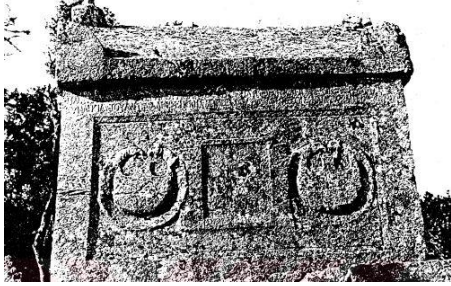

RESİM 65

RESİM 66

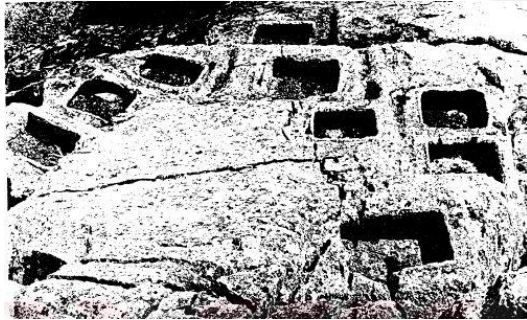

RESİM 67

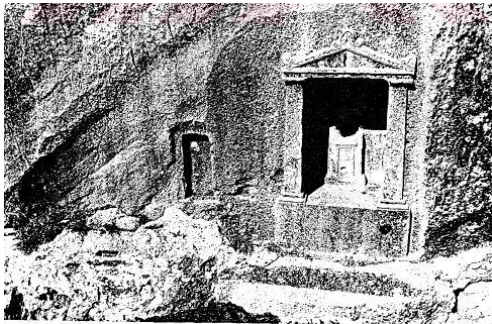
RESİM 68

RESİM 69

RESİM 70

RESİM 71

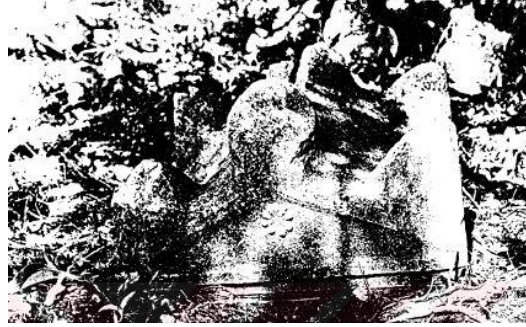

RESİM 72

RESİM 73

RESİM 74

RESİM 75

RESİM 76

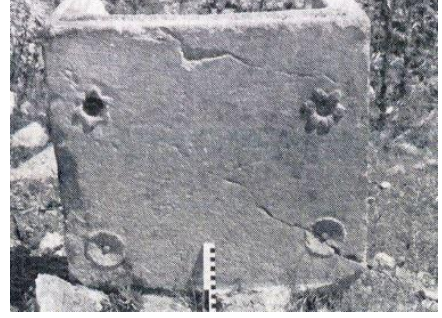
RESİM 77

RESİM 78

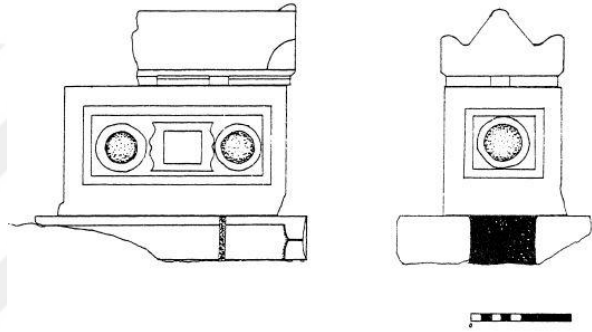
RESİM 79

RESİM 80

RESİM 81

RESİM 82

RESİM 83

RESİM 84

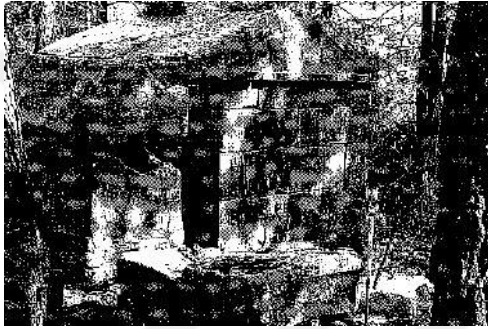

RESİM 85

RESİM 86

RESİM 87

RESİM 88

RESİM 89

RESİM 90

RESİM 91

RESİM 92

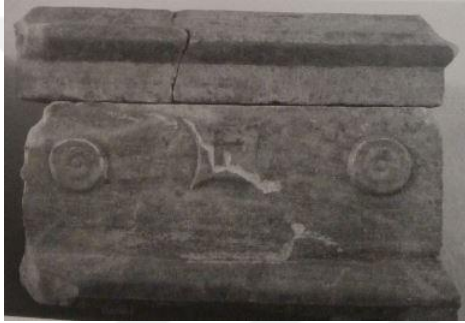

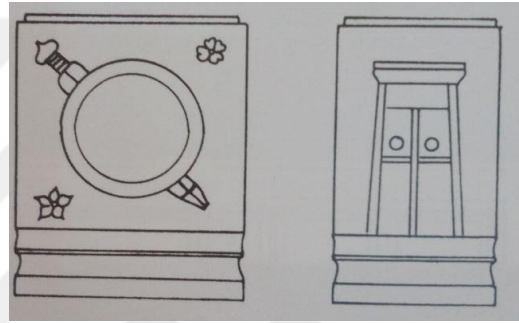
RESİM 93

RESİM 94

RESİM 95

RESİM 96

RESİM 97

RESİM 98

RESİM 99

RESİM 100

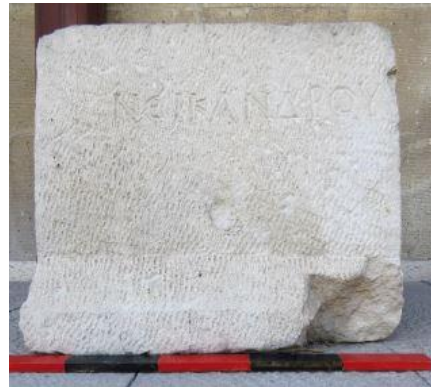
RESİM 101

RESİM 102

RESİM 103

RESİM 104

a

b

c

d

RESİM 105

a

b

c

d

RESİM 106

a

b

c

d

RESİM 107

a

b

c

d

RESİM 108

a

b

c

d

RESİM 109

a

b

c

d

RESİM 110

a

b

c

d

RESİM 111

a

b

c

d

RESİM 112

a

b

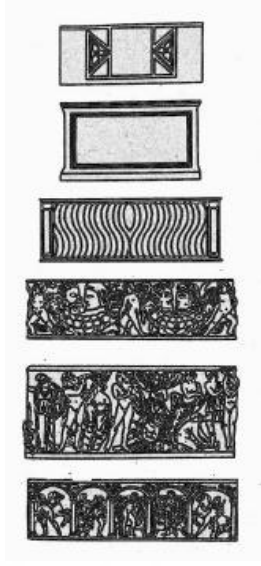
c

d

RESİM 113

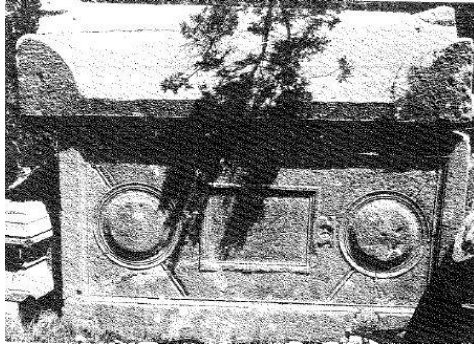

RESİM 114

RESİM 115

RESİM 116

RESİM 117

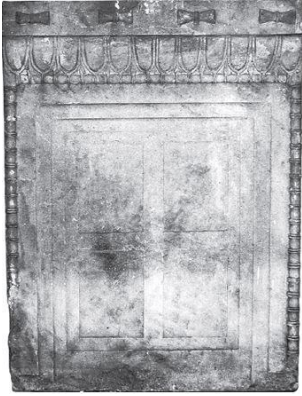

a

b

RESİM 118

RESİM 119

RESİM 120

RESİM 121

RESİM 122

RESİM 123

RESİM 124

RESİM 125

RESİM 126

RESİM 127

RESİM 128

RESİM 129

RESİM 130

RESİM 131

RESİM 132

RESİM 133

RESİM 134

RESİM 135

RESİM 136

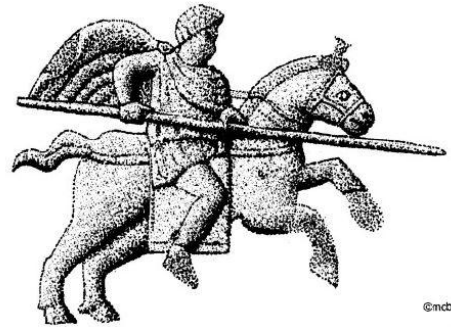
RESİM 137

RESİM 138

RESİM 139

RESİM 140

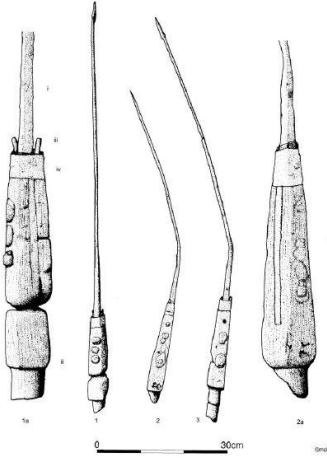

RESİM 141

RESİM 142

RESİM 143

RESİM 144

RESİM 145

RESİM 146

RESİM 147

RESİM 148

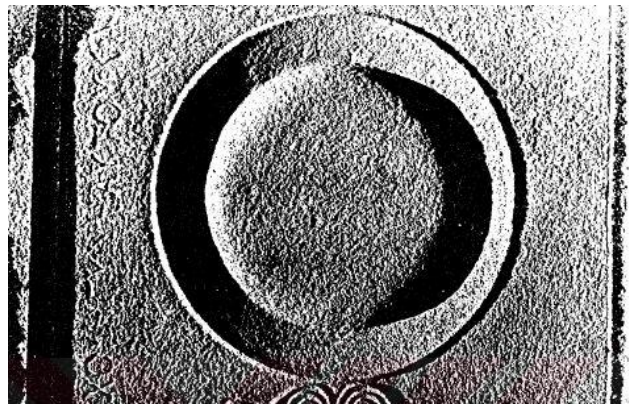
RESİM 149

RESİM 150

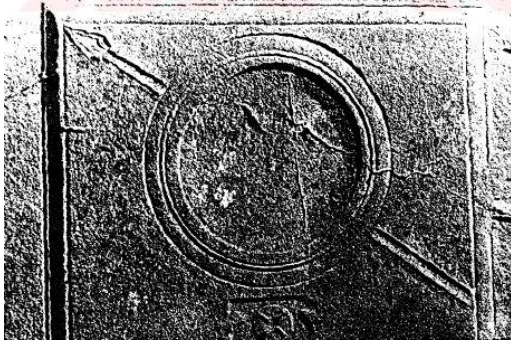

RESİM 151

RESİM 152

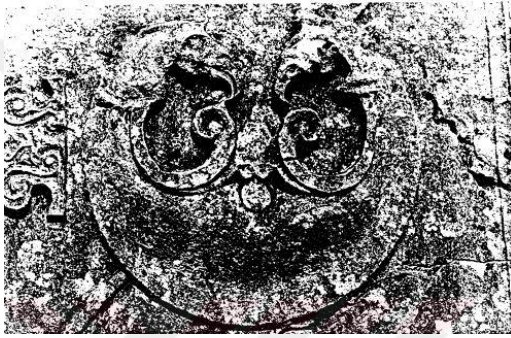

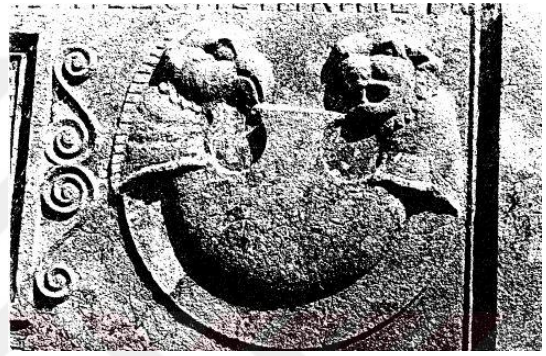
RESİM 153

RESİM 154

RESİM 155

RESİM 156

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler :

Adı Soyadı : Şevval Rukiye ERDOĞAN

Doğum Yeri : Konya

Medeni Hali : Bekar

Eğitim Durumu :

Lisans Öğrenimi : 2010-2014 Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Klasik Arkeoloji Bölümü, Burdur.

Yüksek Lisans Öğrenimi : 2015-2019 Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü-Arkeoloji Tezli Yüksek
Lisans Programı (SDÜ ile Ortak)

Yabancı Dil(ler) ve Düzeyi :

İngilizce : B1 Seviyesi

Almanca : C1 Seviyesi

İş Deneyimi :

23/07/2012-06/09/2012 İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Konya Müze Müdürlüğü bünyesi birimlerinde staj çalışması

13/07/2014-26/07/2014 Japon Anadolu Arkeolojisi Enstitüsü tarafından yürütülen Kaman-Kalehöyük Arkeolojik Kazıları, Kırşehir-Kaman

2016 Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Şerefhöyük-Komama Yüzey Araştırması, Burdur-Bucak